

Varga Csaba

Új elmélethorizontok előtt

tanulmányok

**Budapest-Nagykovácsi
2003**

Csaba Varga

Facing to new theoryhorizons

(studys)

**Budapest-Nagykovácsi
2003**

TARTALOM

Új elmélethorizontok előtt (bevezetés helyett az új tájékozódásról)

A tudás jele

A Régi és az Új Paradigma

Tudás és jövő, avagy az új, egyesített paradigma körvonalai

A veszélyes soknyelvűség választása

Az információs kor új tudása

Üzenet a balgák oktatástervezőinek

A tudástársadalom eszménye

Aktuális tézisek a tudásgazdaságról

Új versenyképesség? (tézisek a versenyképességi paradigmaváltásáról)

A korszak glosszácskája

A hálózati állam e-közigazgatása

Református stratégia a tudástársadalom korszakára

A jövőkép lehetetlensége, avagy lehet-e Auschwitz és Gulág után jövőt tervezni?

Az új világlátvány

A jövő, mint új tudat és tudatosulás

Kvantumtéri tudat

Mellékletek, avagy személyes üzenetek:

Életrajz és pályakép (Varga Csaba bemutatása)

Út a csúcsra

Csaba Varga

His major publications

Összefoglalás

CONTENTS

Facing to new theory horizons?

The sign of knowledge
The Old and the New Paradigm
Knowledge and future, or the outlines of the new unified paradigm
The advantages and tortures of being multilingual
The new knowledge of information age
A message to the education planners of the silly
The ideal of knowledge society
Current theses about knowledge economy
New competitive?
A squib about the age
E-administration of the network state
A reformed strategy for the age of knowledge society
The impossibility of a positive image of the future,
or is it possible to plan the future after Auschwitz and Gulag?
A New World View
The future as new consciousness, and awareness
Consciousness in quantum space

Enclosures:

Biography and CV (Introduction of Csaba Varga)
The road to the summit I-II (A personal message)

Új elmélethorizontok előtt bevezetés helyett az új tájékozódásról

1.

A cím magyarázatra szorul; nem azt mondom, hogy nincs még *új metaelmélet*, vagy *metafilozófia*, s egyelőre csak elmélet előtt vagyunk, de ebből az sem következik, hogy ami van, az már valóban elmélet vagy új, átfogó elmélet. Közben nem tisztáztuk még, hogy mi az elmélet fogalma, és egyelőre végképpen homályban van, hogy mit értünk az új fogalmán. De nem kizárt, oda szeretnénk eljutni, hogy új elméletet mutassunk be, s ebben az értelemben már érthető az, hogy az *új* típusú új, és az *új* típusú elmélet *új rendszere* előtt vagyunk.

Ezért könnyen lehet, hogy az új teória(töredék) még csak *elmélethorizontnak* nevezhető.

2.

Szívesen elismerjük, hogy egy új elmélet, vagy bármilyen elmélet legkönnyebben az ismert és hangadó teóriák *hálózatában* értelmezhető, ám ennél még lényegesebb, sőt talán a legfontosabb, hogy egy teoretikus szinten kifejtetett gondolat - gondolathálózat - a leglényegesebb alapállításokat összefüggően fogalmazza meg *az egzisztenciális, a szociális és transzcendens* alaphelyzetekről. Ha tetszik: a valóság totalitásáról.

Nem azt üzenjük, hogy a filozófiai diskurzusok lényegtelenek, viszont jelezzük, hogy önmagában a tudományos rutinpublikációkból, a filozófusok aktuális kérdésfeltevéseiből, a konferencia-filozófiákból vagy általában a normál-tudományból¹ gyakran *nem nyerünk* új eredményeket. Ez egyébként nem csak diskurzus-kérdés, s könnyen lehet, hogy a tudományos tömegtermelés zöme érdektelen. Nem zárjuk ki persze azt sem, hogy korábbi könyvekből és álláspontokból is lehet filozófiát írni, ám valahogy érzékeltetni akarjuk, hogy a létező és születő filozófiákat változatlanul *ütköztetni érdemes* például a kor egzisztenciális és szociális alapdrámáival.

Egyre határozottabban hajlunk arra, hogy nincs más megoldás, mint átfogó gondolatrendszer teremtésre, sőt már a „hajlás” után vagyunk, mert a hálózat típusú gondolatrendszer építését elkezdtük. Nemcsak ezért feltételezzük, hogy ugyan olyan filozófiatörténeti korszakban vagyunk, vagy esetleg voltunk is, amikor sokan nem akartak, nem tudtak egységes gondolatrendszert teremteni nézeteik alá vagy fölé, ám nekünk az egyik lényegi és koncepcionális állításunk éppen az, hogy végre - ha lehet, s miért ne lehetne? - *egységes szellemi alapot, elméleti rendszert* kell létrehozni. Ez nem más, mint az új tudomány, az új teológia, az új művészet, az új gondolkodás egységes elmélete.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy ugyanolyan egységes elméleti alap lehetséges, mint száz, vagy kétszáz éve. Nem véletlen, hogy már most bevezetjük a - részben a káoszelmélethez köthető - gondolathálózat fogalmát, ami előre is utal arra, hogy az egységes szellemi alap szükségképpen szerteágazó *hálózati rendszer* lesz.

A jelzett mondat második fele jut el a provokáló állításig, amikor egy sokszor *megtagadott kettőséget*, mi több egy tartósan *elszakított dualitást* visszaemel a gondolkodásba. Ez nem

¹ Kuhn „A tudományos forradalmak szerkezetében azt állítja, hogy a tudósok nem bátor kalandorok, akik új igazságokat fedeznek fel, hanem inkább rejtvényeket fejtenek meg, egy kialakult világnézet keretein belül munkálkodva.” Ziauddin Sardar: Thomas Kuhn és a tudomány-háborúk (Alexandra, 2003)

más, mint az, hogy nem lehet külön egzisztenciális filozófiát írni, ami egyedül a társadalmi egyénből (ami nem okvetlenül személy) indul ki, s ugyanígy talán már érvelni sem érdemes amellett, hogy önmagában a szociális vagy a társadalmi külvilág értelmezése sem elég, vagy nem üdvöztető. Továbbá teljesen reménytelen az új elméletet vagy metaelméletet úgy végiggondolni, ha a *transzcendentális dimenziókat* nem létezőnek tekintjük. Nem mintha az elégnék bármilyen egységes értelme lenne, hiszen minden gondolkodónak jogában áll a neki-eleget kitűzni szellemi leckének.

A felvilágosodás korszakát hozó paradigmaváltás előtt, sőt még sokáig utána is az embert az Istenhez való kapcsolatában kutatták és értették meg, míg az elmúlt kétszáz évben Istentől elválasztva, az embert önmagában, saját létezésben, önmaga istenítésében igyekeztek felfogni, és magyarázni. Egy - a posztmodern utáni - metaelmélet nem tehet mást, minthogy nem „vagy-vagy”-ban gondolkodik, hanem mind a két megközelítést komolyan veszi és úgy integrálja, hogy mind a két eredeti felfogást egyúttal magasabb szintre emeli.

Így a nézőpontok, megközelítések integrációja szerintünk újra *aktuális és filozófiateremtő kiindulópont*. Szintén előre jelzzük tehát: az általunk vázolt gondolathálózat nem vezethető vissza csak az egyénre és a társadalomra. És nem is akarjuk. Még akkor sem, ha ez sokaknak nem tetszik. Miért kellene nekünk *alkalmazkodnom* a szellemi közállapotok partikuláris mezőjéhez?

3.

Nekünk a helyzetünk abból a szempontból könnyű, vagy talán csak könnyebb, hogy *az általunk inspirált új léthelyzetek és létinnovációk* miatt is *nem lehetetlen* feladat az új felismerésekhez, az új víziókhoz vagy az új elméletekhez eljutni. Óvatosak vagyunk - mondhatjuk azt is, hogy ez nekünk *lehetséges* út?

No, meg egyébként is: ennyi befagyott gondolat, szabvány filozófiai reflexió s sokak számára érdektelen rutin kérdésfelvetés² között kifejezetten inspiráló és derűt adó gondolatcselekedet az *új elméletek vagy új elmélethorizontok* keresése. Aki nem túlzottan foglya a hivatalos tudomány valamelyik irányzatának és/vagy csak saját korábbi tételei megkövesedett rendszerének, viszonylag könnyebben érhet el új teoretikus eredményeket. Ez a megjegyzés nem arról beszél, hogy a hivatalos tudomány - a szabad(abb) gondolkodáshoz képest - szükségképpen bármiben kevesebb vagy dogmatikusabb lenne, arról viszont igen, hogy aki nem csak bent van, a felszentelt tudományos berkein belül, hanem kint is, a létinnovációk terepén mozog, annak több az esélye az új reflexivitásra, az új elméletek megfogalmazására. A valóságban gyakran sokkal több az *utópikus*³ *elem*, mintha magában a teoretikus megközelítésekben.

² Az ortodox vagy normál tudomány válságát már sokan jellemezték, az elsők között, már a hatvanas évek közepén Abraham Maslow, aki a fiatal tudósok helyzetét így foglalta össze: „Egy szóval, azt kéri tőle, hogy katonai rendőr legyen, s ne kommandós, akcióhős. De igazság szerint nagyon kevés fiatal álmodik arról, hogy katonai rendőr lesz.” A hagyományos tudományt egyébként így mutatja be: „Tehát így történt, hogy a tudomány elsősorban türelmet, óvatosságot, gondosságot, lassúságot, és a hiba el nem követés művészetét jelenti, mintsem bátorságot, vakmerőséget, nagy lehetőségek megragadását, mindennek egy lapra való feltevését, a „nagy dobást”. A. Maslow: A humanisztikus tudomány és a transzcendens élmények. (The Journal of Humanistic Psychology (Humanisztikus Pszichológiai Szemle) V. kötet, 2. szám, 1965. ősz, 219-227 old.)

³ Az utópia fogalmának rehabilitálása és racionális használata is kiemelt feladat. Lásd erről: Les nouveaux utopistes du développement durable (szerk: Anne-Marie Ducroux, Éditions Autrement, 2002)

Nem keressük azonban mindenáron az új gondolatokat, nem akarunk tündökölni új kérdés-felvetésekkel. Egyszerűen megpróbáljuk *világosan és reflektáltan leírni* az új valóság által is inspirált új tételeket és logikákat.

A huszadik század közepétől visszatérők, ismétlődők a fontosabb *alapszituációk, alapélmények*, s természetesen az ezekhez köthető filozófiai *értelemadások* is, amelyek korábbi gondolatsorokat kérdőjeleznek meg vagy ítélnék elégtelennek. Először is, *kevesebbek vagy hiányoznak* a hagyományos drámai élmények, s amelyek nyomasztó hatásúak voltak harminc vagy ötven éve, azok ma sokszor rutinszerű, érzésmentes, mindennapi tapasztalatok. Azok a felismerések sem váltanak ki drámai hatásokat, amelyek azt az ijesztő tényt rögzítik, hogy a világban saját élettörténetünk évtizedei alatt sem indultak el kardinális javulások.

Gyakran szinte *normális, megszokott, fájdalommentes* alaphangulattá válik szinte minden korábbi és minden drámai élmény. Az új feszültségek pedig még nem hasítottak eléggé belénk. Ennek persze az is oka, hogy a hangadó egyéni értelemadások az ismétlődő negatív élményeket már nem mindig nagyítják fel, s nem mindig stilizálják nyomasztóvá és lázítóvá.

Másodszor, már nem okoz meglepetést, hogy az egyéni lét - különösen ebben a szendergő, fájdalomelnyelő közérzetben - végképpen rideg, szeles/szélsendes *egzisztenciális magány*, mert a konkrét személyt az egzisztenciális semmi veszi körül, amibe beleértendő a jóléti vagy félig-meddig jóléti vattavilág is, s közben a másik emberben/emberrel nem egyesülhet és nem is törekszik erre. A személyes és körmönfont *túlélés zseniei* vagyunk.

Ez az egzisztenciális magány párhuzamosan vált egyszerre még inkább transzcendencia nélküli *sehova-tartozássá*, és ugyanakkor *spirituális vágyakozássá* a most már tudományos disputa tárgyává is vált pléroma után. A tömegember tehát nem találja identitását, már régen nem hisz önmagában, közösségeiben, és persze Istenben és az istenpótlékokban sem. Az alapszituáció tehát tömegesen ismétlődik, általánossá válik, miközben az elfojtott külső-belső feszültség nő, de semmi robbanás, s ezért szintén tömeges, ám nem általános útkeresés indul meg az egzisztenciális és spirituális magány (régi és új) *feloldásai* érdekében. Finom egyhangúság és finom változások.

Szintén alapélmény és egyúttal létinnováció-hiány, hogy látszólag *jövő sincs*, vagy legalább is nem ismert, sőt nem érdekes, értelmetlen, s ha a távolban valami dereng is, azt a jövőlátványt vissza kell rántani a jelen saráiban, mert az tűrhetetlen felismerés lenne, hogy a fájdalommentes alapérzést le kellene vetni egy *érzelem- és gondolatgazdag* mai vagy holnapi alternatíva miatt.

Az árnyalt elemzés nem fedheti el, hogy egyetlen alaphelyzet és alapélmény sem totális, mert - meglehetősen sok, ám nem biztos, hogy a korábbinál több - olyan személyiség, és személyiséggel rendelkező közösség *van és virágzik*, aki-ami nemcsak sziszifuszi módon keresi, hanem már minden látványosság nélkül éli is az áhított jövőt. A jövőhiány ugyanakkor növeli a társadalmi és egyéni létcselekvési hiányokat, miközben a gyakran teljesen váratlan vagy legalább is nem várt létinnovációk *új gondolatokat és új jövőformákat* dobznak elénk.

Új tudatosulás, hogy a tudomány és a spiritualitás *nem zárja ki* egymást, ahogy nagyon is *egymásra épülő* a transzcendens én, a földi civilizáció vagy az új tudomány határokat átlépő, gyökeresen új megoldásokat találó vagy csak megközelítő útkeresése.

4.

Ez a könyv - tanulmányok és rövid reflexiók füzéréként - *gyalogút* a tegnapi és a mai lét-élmények feltárása és megértése, ugyanakkor *átmenet* is a régi és az új feltevések, új jövőképek között. A tegnapi és mai gondolati konstrukciók folyamatos levetése, és előkészület az

új elmélete(ek) vagy egy *átfogó metafilozófia*⁴ felé. Elszánt készülődés ez, szerény (ám mozgásban tartó) eredményekkel. Új elmélethorizontok érzékelése, fokozott kíváncsisággal és állandó szellemi kontrollal.

A felvilágosodás szisztematikusan lerombolta a hagyományos filozófiát, aztán a posztmodern lényegében megsemmisítette a modernitás gondolkodásának érvényességét, majd a posztmodern negatív filozófiája eljutott oda, hogy magának a filozófiának a végét⁵ jelentse be. A felvilágosodás-modernitás gondolkodásbeli paradigmaváltásai sikerültek: a dekonstrukció befejeződött. A magunk részéről ezt az elméleti-filozófiai folyamatot méltányoljuk, és helyesnek véljük, mert a filozófiai romhalmazok „tetején” az elméleti konstrukciók újragondolhatók, és evvel megnyílik az út a metafilozófia előtt.

A gondolati szabadság tudatát *erősíti* az is, hogy meglehetősen nem zavar minket mások zsákutcás vagy csak előítéletes vélekedése az általunk képviselt szellemi átkelési irányokról és technikákról. Ha valaki viszont a továbbgondolásban segíteni akar nekünk, például akár az elméleti hipotézisek, az új filozófia víziójának állandó bírálatával, azt nagy tisztelettel várjuk s köszönjük. Ha szellemileg előre nézünk, nincsenek igazán nyomasztó kétségeink. Az új metaelmélet, vagy annak több *elméleti* (például *filozófiai vagy teológiai indíttatású*) *alapkönyve*⁶ előbb-utóbb, néhány évtized alatt mindenképpen megszületik. Elsősorban magunkkal versenyzünk, és a jövő tagadhatatlanul hozzánk tartozik - kell ennél biztatóbb állapot? De az ellenkezője sem lehangoló, mert miért lenne baj, ha a jövő túl van rajtunk, túl szellemi feltevéseinken?

Mindenesetre esély van az *új elmélet(ek)re*. De akkor sincs gond, ha nincs esély vagy valóban nincs lehetőség új filozófiára. Nekünk nincs más kiinduló feladatunk, mint először is az, hogy egyetlen nézőpontot, elméleti horizontot se vessünk el. Az európai tudomány végre a poszt-normál korszakába lépett. Gondoljunk végig mindent, amire képesek vagyunk. Vállaljuk az újat gondolás kockázatát⁷. Eszünk ágában sincs - feltéve, ha ez minden esetben tudatosul - a korszellem okossága-butasága miatt saját *szellemi szabadságunkat önként korlátozni*.

Kedves kortársak, hagyjatok békén minket - *bármit gondolni*. Ha persze nem hagytok békén, akkor is *ugyanazt* tesszük.

2003-02-22

Varga Csaba
(www.vargacsaba.hu)

⁴ Nicholas Rescher filozófus (az Amerikai Filozófiai Társaság elnöke) vélekedése: „Így a filozófia a század végén egészen más köntösben mutatkozik. Érdeklődései és törekvései megint csak hagyományosak és rendszeresek; ismét a hagyományos filozófia klasszikus, nagy kérdéseit vizsgálja részletes, átfogó és rendszerező módon.” N.R.: A filozófia a század végén (Mérleg, 99/1, 27.o.)

⁵ Balogh István: A modernség új elméletei (MTA PTI, 1996)

⁶ Példa erre Stephen Wolfram A new kind of science (Wolfram Media, Inc. 2002), Ken Wilber: A Theory of Everything (Shambhala, Boston 2000), John H. Holland Emergence: From Chaos to Order (Addison-Wesley, 1997) című könyve. Vagy a Régi Paradigma alapján magas szintű, nyitott szellemű kísérlet Edward O. Wilson könyve (Minden egybecseng, Typotex Kiadó, 2003).

⁷ „De, mint ismeretes, a tudás lényege, hogy veszélyes. És ez az egyszerű észrevétel lehetővé teszi számomra, hogy kritikusaimra fogjam a fegyvert. Mindaddig, amíg felfedezéseim veszélyesek voltak, legalább volt rá némi esély, hogy általuk valóban új tudás birtokába jutottam.” Albert O. Hirschmann (Versengő nézetek a piaci társadalomról (Jószöveg Műhely Kiadó, 2000. 19.o.)

A tudás jele⁸

Az igazi tudás káprázatos *titok*, de a titkok megértéséhez is *tudás* szükségeltetik, így egyaránt ijesztő, ha a titkok láthatatlanok és elfeledettek, és a tudások pedig nem kutatják a lényeges titkokat. A tudás gondolati *szabadság* is, hiszen a tudáskereső a végtelenbe tart végtelen úton. Nem olyan nehéz viszont megállapítani, hogy a földi, egymást követő civilizációk gondolkodói nagyszerűen „jeleskedtek” a tudások/titkok *elvesztésében is*, olykor szándékos pusztításában és a szellemi szabadság elfelejtésében.

Semmi nem garantálja, hogy magunk is nem ezek közé a „gondolkodók” közé tartozunk. Mindig felteendő magunknak az a kérdés, hogy véletlenül nem az univerzális vagy lokális tudatlanságok és helytelen nézetek képviselői vagyunk-e?

A világi hatalom többnyire a buták és a gonoszok (látszat)üdvözítője, szomorú, hogy ezért szinte mindnyájan hatalmat, s általa a társadalom csúcsán való, kitüntetett élest hajszoljuk. A tudás zömében az okosak és a jóakarúak üdvözítője, sajnálatos, hogy *kevesen* akarjuk a valódi és végtelen tudást, s ennek eredményeképpen a szellemi hierarchia csúcsán való létezést. Még kétségbe ejtőbb talán, hogy a tudáspártiak egy része is az értelmetlen uralkodásban, a folytonos személyes felülkerekedésben őrli fel tudását.

A tudásfolyamat történelmi látványa olyan, mint egy hosszú, mindkét végpontján a végtelenbe futó *fényív*. Egykoron mindent és talán a lényegét is tudtuk, minimum öt-hétezer kezdtünk el rohamosan veszteni a tudást, s vele az új világteremtést lehetővé tevő szellemi utat. Aztán észrevétlenül elindult egy másik, nem kevésbé zötyögő makadámút, hiszen főként a tudomány köpenye alatt kíséreltük meg a tudás visszaszerzését, újrateemtését. A tudomány mára újra megácsolta a fényív láthatatlan tartóoszlopait.

Senki ne gonoszkodjon hát a *tudománnyal*, hivatkozva arra, hogy közeli horizontja nem terjedt tovább a korlátozott észlelésű ember kézzel is megtapintható valóságánál. A tudomány se gonoszkodjon viszont a *tudomány előtti és utáni tudásokkal*, mert azok az ember észlelő, felfogó és megértő képességét kitágítják és eljutnak a megtapinthatatlan valóságig is. A tévedések a tudományban és tudományon túl is szükségesek ahhoz, hogy eljussunk az új, integrált tudásokig és nemtudásokig, másképpen mondván a metaelméletek hálózatáig.

A tudás jele *az örök élet* jele, kedves Halandó, ezért virtuálisan fess fel hát homlokodra az örök élet szimbólumát. Nem olyan nagy baj, hogy egyelőre esetleg fogalmad sincs a szimbólum jelentéséről, mert már sejted vagy tudod, hogy az örök élet jele őrzi a titkok titkát.

*Számunkra jóérzés, ha minél több ember homlokán,
szívén, tudatában vagy máshol látjuk az örök élet jelét.⁹*

⁸ Ez a minieszé nem új, s persze játékos műfaj. Nem több, de nem kevesebb, mint a szubatom világban egyetlen villanás/változás/mozgás. (Ez a villanásnyi rövidségű, meglehetősen ironikus esszé azonban valami olyan lényegre, alapvetésre fókuszál, ami a téma tárgyalása szempontjából kardinális felismerés.)

⁹ Micsoda történelmi ív sejthető meg itt: még kétszáz éve sincs, hogy a világ proletárjainak egyesülését hirdettük, most pedig kezdjük felismerni az örök és aktuális világ tudásainak egyesülését, összetartozását.

A Régi és az Új Paradigma

Minden kornak megvan a maga *korszelleme* és minden korszellemet - részben vagy egészen - meghatároz saját kora, és mindent kort alapvetően megjelöl és befolyásol az önmaga által is elfogadott korszellem. Íme, ez a békés egymásra utaltság. Ez azonban a kölcsönös függőség korábban is megkérdőjeleződött, ha egy-egy univerzális gondolkodó kiszabadult a korszellem támogató-akadályozó kötelékei közül. Európában az utolsó két-háromszáz évben felgyorsultak a *korszellemváltások* és minden valamire való gondolkodó előkészítette vagy beteljesítette az aktuális korszellemváltásokat.

Az utóbbi néhány évtized viszont radikális fordulatokat hozott. Először is - visszatekintve az elmúlt egy-két ezer évre - látványosan kiderült, hogy az eddigi korszellemek egységes *európai korszellemet* alkottak, és az ezen belül az ötven-százévenkénti változások az alapvető paradigmán nem vagy csak keveset módosítottak. A római birodalom bukása utáni Európa materiális-rationális gondolkodása ma átfogóan a *Régi Paradigmaként* írható le, még akkor is, ha ebben a hosszú időtávban jó néhány gondolkodó kopernikuszi fordulatokat ért el a tudományos gondolkodásban.

A klasszikus meghatározás¹⁰ szerint a korszellem, avagy új fogalommal a paradigma a gondolkodásoknak, vélekedéseknek, értékeknek és módszereknek egy adott társadalom vagy szűkebben egy tudományos közösség minden tagja által elfogadott *összességét* jelenti. Mindebből következik, hogy a paradigma *árvíz* tulajdonságú, mert a konkrét korban az adott tudományos tudást, sőt a tömegkultúrát mindig teljesen elönti. De ez nem is lehet másképpen. Ha hiányzik a korszellem, ha nincsenek elfogadott paradigmák, ha nincs társadalmilag is használt köztudás, az adott korszak elvesztheti tájékozódó képességét és a korszakban szinte senkinek sem adatik meg a tájékozódás lehetősége. Nem véletlen, hogy korszellem nélküli korról *nem tudunk* - legfeljebb túlságosan statikus-dogmatikus vagy túlságosan labilis-zavart korszellemről.

A paradigma fogalmát a tudományos közösség egyentudásáról *tágítsuk ki* a korszellem átfogó gondolkodására. Normális viszonyok között a mindenkori régi paradigma folyamatosan feltöltődik az aktuális paradigma új felfogásával és mintegy egy *szellemi evolúció* keretében a régi korszellem paradigmája folyamatosan bővül és megújul. Ebben az esetben nincs árvíz - avagy a békés szellemi tenger mindig felfrissül a beáradó új folyóvizektől. Európa utolsó ötszáz éve inkább azt mutatta, hogy a korszakok intézményesen gátakat, ideológiai falakat építettek minden új felfogás elé, ám sem a tiltással, sem az üldözéssel, sem az elégetéssel nem tudtak elérni, hogy a szellemi árvíz folyton *átbukjon* a gátak tetején. A régi paradigmák többsége (csak a többsége) legkésőbb mindig elsüllyedt az árvizek után maradt lápokban, mocsarakban.

Most azonban valóban gyökeresen *új állapot* van. Egyrészt az vált szinte univerzálisan láthatóvá, hogy az elmúlt kétezer év tudományos gondolkodása azért tekinthető egységesen

¹⁰ Lásd Thomas S. Kuhn könyvét (A tudományos forradalmak szerkezete, Gondolat 1984) Íme, az egyik definíció: A paradigmán... „olyan, általánosan elismert tudományos eredményeket értek, melyek egy bizonyos időszakban a tudományos kutatók egy közössége számára problémáik és problémamegoldásaik modelljeként szolgálnak.” (11.o.) A kuhni problémafelvetést azóta sokan vitatták és továbbgondolták már, s az utóbbi évtized vitái már oda jutottak, hogy a tudomány a poszt-normál fázisába érkezett. „A poszt-normál tudomány azt kívánja meg a tudománytól, hogy terjessze ki határait, hogy eltérő értékelési folyamatokat, nézőpontokat és tudástípusokat is magába fogadjon.” Lásd: Ziauddin Sardar: Thomas Kuhn és a tudomány-háborúk (Alexandra, 2003, 73.o.)

Régi Paradigmának, mert alapvető gondolkodási tartalmak *vesztek el* az időszámítás előtti évezredekben, és az utolsó ötszáz évben is létfontosságú árhullámok *maradtak el* vagy már az indulás előtt elenyésztek. Másrészt a tudományok, különösen a természettudományok önfejlődése olyan új szakaszba jutott el, ahol a régi paradigma legkeményebben őrzött határait *törték át* és szinte akaratlanul felfedezték az *Új Paradigma*¹¹ körvonalait. Ez ráadásul már nem korszakhoz, nem tudáshoz vagy nem államhoz kötődik, hanem mindenekelőtt *univerzális* jelenség a földi civilizációban, sőt a tudományok, vallások, kultúrák fölötti folyamat, s részben időhöz kötött, miközben szinte időtlennek tűnik.

Az Új Paradigma megértése és elfogadása természetesen változatlanul a korszellembe, a tudományos paradigmákba, a közgondolkodásba, az értelmiség nagy többségének megújulás képtelenségébe ütközik. Ennek azonban az is oka, hogy nem tisztázódik *élesen, markánsan* a Régi és az Új Paradigma közötti különbség. Ha ez nem látszik, azt lehet gondolni, hogy nincs is. Ha a határ elmosódik, azt lehet feltételezni, hogy nem is kell rajta átkelni. Ha az Új Paradigma tudományosan nem legalizált, sokan abban bízhatnak, hogy a Régi Paradigma legalizáltsága megtartja tudományos tekintélyüket és hatalmi pozícióikat. Ha az új gondolkodás nem válik özönvízzé, a hivatásos és nem hivatásos gondolatgyártók nem fognak tömegesen átlépni a Rubikonon.

Nos, tegyünk kísérletet a *határ* megtalálására. A *Régi Paradigma néhány tétele* sarkítva, egyszerűsítve: Az ember örökre a föld bolygó és a hold foglya; a világegyetem csak csillagászati rendszer, fizikai jelenségek halmaza. Az ember csillagporból van, így lényegileg természeti-biológiai lény¹²; az anyagi világ tehát mindössze fizikai-kémiai világ, az anyag evolúciója hozta magával az értelmes lények kialakulását; a tudat az agy anyagi produkciója, terméke¹³. A közösség az ember fizikailag szervezett társas együttműködése, a társadalom pedig gépként felfogott gazdasági-politikai rendszer, amely saját képére formálja, szocializálja az egyes embert. A tudomány csak azt tekinti valóságnak, ami az ember által fizikailag-természetileg megragadható, sőt a modern tudomány lényege a szűk valóságszeletekre való koncentráció¹⁴. A tudáselméletek szerint mindig a külső világ, a kor és a korszellem önfejlődése termeli az új

¹¹ A Régi és Új Paradigma helyett használhatnánk más fogalmakat, például azt, hogy Felvilágosodás és a Megvilágosodás Paradigmája, vagy azt, hogy Arisztotelész és Platón paradigmája, vagy talán még azt is megkockáztathatnák, hogy az Anyagközpontú és Szellemközpontú paradigma; ám mindegyik valamilyen értelemben egyszerűsít és szűkít, ezért maradtunk a Régi és az Új paradigma nem éppen szellemes, de kellően semleges kategóriájánál.

¹² A Régi Paradigma színvonalas képviselője: Steven Pinker: *Hogyan működik az elme* (Osiris, 2002)

¹³ A régi és az új paradigma közötti határ észlelését jól dokumentálja a következő néhány mondat: „Még oly keveset tudunk az emberi agyról, az ‘Én’-ről, az agy és a tudat viszonyáról, az emberi lélek titkairól, hogy a dualisták, a materialisták vagy akár a funkcionalisták táborába is tartozhatunk. Ezért számunkra, tudósok számára az a megoldás marad, hogy figyelembe vegyük a kvantumfizikától a szociálpszichológiáig terjedő tudományterületek legújabb eredményeit, és megértéssel fogadjuk, hogy az emberi kultúra és az egyes ember tudata között nem lineáris kölcsönhatások vannak.” „Wittgenstein azt sugallja, hogy az észlelés új áttetszősége még a mindennapi emberek életét is megváltoztatná. Ilyen változást nem látunk, egyelőre legalábbis nem.” Altrichter Ferenc, Nyíri Kristóf, Pléh Csaba és Vízi E. Szilveszter: *Előszó* (Agy és tudat, Kognitív szeminárium sorozat, BIP, Budapest, 2002.)

¹⁴ „Minden szakterület szigorúan kijelöli a maga területét és meghatározza a maga sajátos problémáit, s ezzel egyre jobban elvágya magát a termékeny valóságtól.” „A tudománynak mint kutatásnak és felfedezésnek ez a leszűkített technokrata képe teljesen megfelel annak, amit Nietzsche úgy fejezett ki, hogy a tudományos módszer diadalt aratott a tudomány felett.” Theodore Kisiel: Heidegger és az új tudománykép (Hermeneutika és a természettudományok (Áron Kiadó, 2001)

gondolatokat; egyedül csak a tudomány tekinthető tudománynak és végleges a művészet, a tudomány és a teológia szétválasztása. Az Isten nem több mint a primitív ember és közösség víziója a nem létező spirituális dimenziókról. Történetileg ezt nevezhetjük Arisztotelész, a felvilágosodás¹⁵, Karl Marx, vagy az ipari kor paradigmájának¹⁶.

Összefoglalva: Az embert körülvevő világ anyagi-fizikai világ, amiben az ember az anyag önfejlődése eredményeként létrejött értelmes természeti lény. Nekünk ebben semmi újdonság nincs, mert a (sztálinista) marxizmus, a tudományos materializmus belénk égette a Régi Paradigma alapelvét: az anyag *elsődlegességét és fölényét* a szellemmel szemben. A felvilágosodásban tökéletesített paradigma tehát csak az élettelen és élő természet tükre volt, és a mai tudományos kutatás csak a valóság empirikus területeire koncentrált. A Régi Paradigma tehát az Egész helyett a Részre helyezte a hangsúlyt, sőt a Részen túli valóságot nem fogadta el. Annyira nem, hogy még a keresztény teológia is korlátozta a vallási gondolkodást, és például a keresztény misztikusokat (Keresztes Szent Jánostól Jakob Böhméig) igyekezett száműzni a teológiai korszellemből. A Régi Paradigma egyetlen fogalomba sűrítve nem más, mint közel kétezer éves intenzív tudásgyűjtés és értelmezés a *látható és megfogható részvilágról*. Az Anyag külső világának tudománya.

Az eddigiekkel szemben az *Új Paradigma* néhány állítása: Az ember soha nem volt a föld bolygó és holdjának foglya; a világegyetem bonyolult élő-élettelen, párhuzamos síkokon létező, anyagi és nem-anyagi világ. Az ember nem csak biológiai és társadalmi, hanem elsőrendűen szellemi és spirituális lény, már ezért is az anyagi világ nem pusztán fizikai- és bioszféra, hanem mindenekelőtt szellemi és transzcendentális természetű valóság, amiből következik, hogy a természeti evolúció mellett-előtt az intelligens tervezettség a meghatározó. Az agy és a tudat viszonya nem egyszerűen duális rendszer, hanem egyre több jel szerint az agy nem más, mint a tudatot megjelenítő, a tudatot mozgásba hozó biológiai „eszköz”. A közösség nem egyszerűen csak az emberek közötti gazdasági-hatalmi viszonyrendszer, hanem legalább ilyen mértékben érzelmi, szellemi és spirituális hálózat, s ebből az következik, hogy a társadalomra alkalmazhatatlan a mechanikus gépmodell, avagy az ember második természete, szociális rendszere szintén sokdimenziós - káosz típusú - tér-idő világ, amelynek a vezérlésében például a globális köztudás, tömegtudás a legmeghatározóbb elem. A tudomány már régen nemcsak azt tekinti valóságnak, ami az ember által fizikailag-kémiaiilag megragadható, hanem felfedezi, és részben megérti az anyag felszínén és a ráción túli valóságot¹⁷. Az új tudáselméletek szerint mindig a belső világ, a kort és a korszellem önfejlődését túlulgró szellemi-spirituális

¹⁵ A régi paradigma lényegileg a felvilágosodás paradigmája, amelynek kritikáját már megadta Th. W. Adorno-M. Horkheimer könyve: A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredék. (Atlantisz, Budapest, 1990). Ebben a töredékben szerepel a híres mondat: „A felvilágosodás totalitárius.” 22.o.

¹⁶ Ken Wilber például azt írja, hogy a régi, a felvilágosodás paradigmája (kartezianus, newtoni, mechanisztikus, tükör- vagy visszatükröződő paradigma) reprezentációs paradigma volt: adottnak vette a valóságot és annak minél pontosabb reprezentációjára, ábrázolására törekedett. Egy másik helyen azt fejti ki, hogy a felvilágosodási paradigma annyit tett, hogy az összes ént és a mit redukálta, és a tudomány kedvéért száműzte a tudatot és a morált. K.Wilber: Brief History of Everything (Shambhala, Boston, 1996)

¹⁷ Az Új Paradigmát bemutató könyvek magyarul is megjelennek, elég Robert Anton Wilson híres könyvére (Kvantumpszichológia, Mandala-Véda, 2002) hivatkozni, amelyben például ezt írja: „A jelenlegi kvantummechanikai fejtegetések megnyitják az utat a még gyorsabb haladáshoz, hogy megérthessük a ‘paranormális’ és a ‘transzcendentális’ állapotokat.” A tradicionális gondolkodók szükségképpen továbbmennek a felismerésben: „Csak az Abszolútra vonatkozó tudomány ad értelmet és tárgyat a relatívra vonatkozó tudománynak.” Frithjof Schuon: Az emberi állapot gyökerei (Arcticus Kiadó, Budapest, 2001)

kapacitás „termeli” az új gondolatokat; ma már a klasszikus tudomány mellett újra tudománynak tekinthető a művészet, a teológia vagy részben az ezotéria¹⁸ is, avagy a művészet, a tudomány és minimum a teológia közötti kölcsönös reflektáltságot elősegítő integráció is elképzelhető. A 21. század azért lesz a spiritualitás korszaka, mert az Isten a legfejlettebb ember és közössége létének transzcendens központja, ami egyúttal magas szintűvé teszi erkölcsi felelősségét és kvalitatív szabadságát. Történetileg ezt nevezhetjük Platón, Hegel, Kant, vagy a várható tudásközpontú kor paradigmájának.

Összefoglalva: A Régi Paradigmát egyrészt a Régi Paradigma kérdőjelezte meg, amikor az empirikus részvalóság mögé nézett, s kénytelen-kelletén felfedezte, hogy az empirikus valóság belső lényege szerint szellemi valóság. Másrészt pedig azért kezdte felszámolni a Régi Paradigmát, mert különösen a természettudományok ráébredtek, hogy a legújabb tudások rímelnék az ősi tudásokra, s elindult a racionális és nem-racionális megfigyelések, tudások, értelmezések közeledése. Harmadrészt Európában ismét megerősödtek a tradicionális tudások, s a tudomány minden tagadása ellenére a spirituális tudások hallatlan kihívásokat fogalmaztak meg az egyoldalú, mechanikus világképekkel szemben. Az Új Paradigma tehát nem tagadja a Régi Paradigma valóságképét, csak azt mondja, hogy az egy részvilág materiális résztudása, amely *alapvető kiegészítésre és újragondolásra* szorul¹⁹, és ebből a szempontból érdektelen, hogy közben régi gondolkodók egyes ideologizált elméletei (lásd például a tudományos materializmust) lomtárba kerülnek. Az Új Paradigma egyetlen fogalomba sűrítve nem más, mint közel kétezer éves intenzív tudásgyűjtés és értelmezés másodvonalának tudását is hasznosítva eljut az *Egész Világ* (benne a láthatatlan és megfoghatatlan Valóság) potenciális feltárásának esélyéig. Az Új Paradigma természetesen a Szellem *elsődlegességét* hangsúlyozza az Anyaggal szemben, miközben a nem-anyagi anyagi valóság fokozatos megértésével sokdimenziós bonyolult rendszernek tekinti az egységes anyagot/szellemet. Így nem a régi ész- és racionalitás központú paradigma híve, de nem is valamilyen irracionális, tudományellenes álláspontot képvisel. Az Új Paradigma meghaladja a racionalitás-irracionális problémáját, és a szupracionális elméletalkotás programját vállalja.

Az Új Paradigma persze még közel sem született meg, sőt az Új Paradigmának már most nagyon eltérő változatai vannak, s a következő évtizedek még alapvető paradigmaváltásokat hoznak a mai (határátlépő) valóságképekhez képest is. Az Új Paradigma tudásalapú és tudatközpontú, avagy *információalapú* és a *sokdimenziós szellemi valóság* paradigmája.

Az Új Paradigma nem várt gyorsasággal *árvíz*ként árad ki az új tudományos és tudományon túli szellemi központokból, és nyilván számtalan régi tudásba és a régi tudásból továbbfejlesztett új felismerésbe *ütközik*, amelyek közben korrigálják és kontrollálják az új felfogások még nem, vagy soha nem igazolható tételeit. A jobb gondolkodók nem tehetnek mást, minthogy *árvízi evezőssökké* válnak, vagy már talán azok is, mert az új tudományos és a hagyományos tudományon túli hipotézisek megismerését nem kerülhetik meg, s az új felismerések előbb-utóbb átvezet(het)ik őket az új valóságokba.

¹⁸ Az ezotéria fogalmának meghatározását lásd: René Guénon: Megjegyzések a beavatásról (Kvintesszencia Kiadó, 2002.)

¹⁹ A közgazdászok között is találunk olyan tudósokat, akiket nem elégitenek ki az eddigi hagyományos (egyébként baloldali) strukturális magyarázatok, hanem keresik, s meg is találják a nem strukturális összefüggéseket, kezdve a rejtett racionalitástól a nem instrumentális magatartási és cselekvési módokatig. (Albert O. Hirschmann (Versengő nézetek a paci társadalomról (Jószöveg Műhely Kiadó, 2000)

A Régi és az Új Paradigma között a határ *nyitva* van, s régóta át lehet *lépni* rajta²⁰, avagy a határállomásokon keresztül szabad a *közlekedés*. Ez akkor is igaz, ha a paradigmahatár meglétét és azt átjárás szükségességét a régi paradigma gondolkodói és hívei még sokáig - gyakran hevesen és kérlelhetetlenül - *tagadni* fogják.

A jövő nem a Régi Paradigma dogmatikus tagadása, hanem a Régi és Új Paradigma *egyesítése*. Önmagában nem elég áthaladni a paradigmahatáron, hanem az Új Paradigma alapján egységes rendszerré kell fejleszteni a régi és az új tudásokat.

²⁰ Ha valaki belülről kívánja megérteni a régi és az új paradigma küzdelmét, érdemes végigolvasni Jean-Pierre Changeux és Paul Ricoeur dialógusát (A természet és a szabályok, Osiris, 2001). Changeux kitűnő idegtudós, a Régi Paradigma híve, de ennek kötelékeit óvatosan lazítja, Ricoeur nem kevésbé kitűnő filozófus, aki még nem teljesen áll az Új Paradigma oldalán, de mindenképpen az új gondolkodás lehetőségeit keresi.

Tudás és jövő, avagy az új, egyesített paradigma körvonalai

1. Bevezetés, avagy az Új paradigma

Mit látunk *a jövőből*?

Mit látunk *az Új paradigmából*?

Magyarország szellemi elitjei egyelőre ismét nem foglalkoznak a *jövővel*. A mai közvélekedés azt sugallta: *semmit nem látunk* a jövőből. Vagy csak a közelmúltat és a jelent vetítjük ki a homályos holnapba? Érdekes felvetések, régi-új tételek, megérzések tehát előkerülnek a nyilvános disputákon, de ezek a szellemi összbenyomáson semmit nem korrigálnak. Ennek egyik oka az talán, hogy *a jelenből sem látunk sokat* (magunkat sem vonjuk ki a többes számból) és a közelmúltból is csak annyit *rekonstruálunk*, amit a múltból a régi kedves tételeink megőriztek.

A jelen rejtettsége, feltáratlansága azért jellemző, vagy a sokoldalú, elméleti szintű láttatása szükségképpen azért marad el vagy azért lesz csak töredékes, mert *nincs interdiszciplináris jelenelmélet*, ami egy lehetséges metaelméletnek a kiinduló dimenziója lehetne.

Ha a jövő nem tárgya az eszmetemérésnek, ennek nyilván az is oka, hogy a jövőtől a hangadó, eszmeadó értelmiségiek sem várnak *új fordulatot*. A jövő így kimondatlanul úgy értelmeződik, mintha ott úgy sem történne semmi. Ha pedig a következő ötven évben mégsem ez következne be, a hangadók szerint jön a *rosszabb forgatókönyv* érvényesülése, mert előrejelzéseik alapján a jövő csak további romlást, lebomlást, értékvesztést hoz.

Ha pedig az elméletkészítők eleve *tagadják* a jövőre vonatkozó elméletkonstruálás lehetőségét, akkor a filozófiai diskurzusok szerint a jövő érdektelen vagy *elméletre alkalmatlan*. Akik aztán a jelent is elméleti lehetetlenségként élik meg, lehet, hogy egy gondolati fénytörés, végső eszmetörés áldozatai.

A világ vezető tudományágaiban, mindenekelőtt a természettudományokban - különösen a kvantumelméletekben - hihetetlen tempójú, már-már követhetetlenül magas színvonalú az elméletépítés, vagy legalább is nagyon messzire mutató elméleti *újra- és továbbgondolás* folyik. Jelenleg alapjaiban változik meg szinte minden eddigi alaptétel. Vagy óvatosabban fogalmazva: kiderül, hogy számos régi tétel csak *korlátozottan vagy részlegesen* érvényes. Az új interdiszciplináris alaptudományok folyamatosan rúgják fel az emberi (európai?) gondolkodás szinte minden kardinális tételét.

Paradoxon a szellemi helyzet: nem csak előre, hanem visszafelé is *Új Valóság* születik.

Elég csak arra gondolni, az *anyagról* látványosan kiderült, hogy egyszerre hullám és részecske természetű, s odáig még egyáltalán nem akarunk eljutni, hogy például John A. Wheeler-elmélet szerint *szupertérben*, különböző párhuzamos világokban élünk. Magyar ugarunkon a *Régi Valóság* (avagy mai szemüvegünkön keresztül: Torz Valóság, Hamis Valóság vagy Elfolyt Nem-Valóság) szüntelen rágcsálása folyik régi indulatok és már jórészt értelmetlen versengések keretében²¹. Ebből persze egyértelműen következik, hogy a filozófiai fejlődés

²¹ Viszont kimagasló kivételek vannak, például Pethő Bertalan filozófiai teljesítménye, aki amerikai egyetem professzoraként (angol nyelven) már régen világhírű lenne. Legutóbbi kötetében (Technikai civilizáció és lélek) Jean Baudrillard divatos (ittthon is ható) „elméleteit” semmisíti meg szellemileg. (Ebből nem következik az, hogy egyedül Pethő filozófiai álláspontja lenne elfogadható...)

folyamatos: a most körvonalazódó Új valóság is előbb-útóbb *Szétmálló Nem-Valósággá* válik. Nem biztos ugyan, hogy az alaptételek, alapállítások ilyen méretű eróziója a következő századokban ötven-száz évenként ismétlődik meg majd, ám a felületes vagy korlátozott ismeretek mögé hatoló tudományos kutatás mindig *mélyebb dimenziókat* tárhat fel. Ha így lesz, ha nem, az elmélet számára most már csak az jelentene esetleg nyomkövetési-esélyt, ha az elméletkészítőket néhány évre például beíratnánk elméleti fizikai, vagy (bár ilyen még nincs) elméleti pszichológiai szakra vagy párhuzamosan valamilyen vallási vagy/és ezoterikus teóriákat kínáló képzésre.

Nos, ennyi bevezetés után néhány *új tézist* szeretnénk „szóba hozni”. Ennél többre ez a tanulmány szükségképpen nem törekedhet.

Első állítás. Azt feltételezzük, hogy egyaránt van látható és nem-látható dimenzió, anyagi és nem anyagi valóság, immanens és transzcendens világ (s ne felejtjük el: most már *nem* a Jó és/vagy Rossz egymást kizáró értelemadásában). Akár odáig is elmerészkedhetünk, hogy az (ötven-száz éves hangoztatásunkat szerinti) anyagi és nem-anyagi létezők közötti határok már nem-létezőnek tekinthetők. Ezért nem igazán meglepő, hogy erről a valamiről, az új valóságról (tőlünk akár újnak vagy nem-újnak is nevezhetjük, hiszen csak annyiban új, hogy most kezdjük megérteni) egy korrekt társadalomértelmezésnek is érdemes hipotéziseket megfogalmazni.

Így a valóság(ok)ról - az új megközelítések szerény rendszerbe állításával - kidolgozható az *Új Paradigma*. Ha valaki ezeket a megközelítéseket olykor felfedezi a gondolkodástörténet elmúlt két-három évezredében, akkor persze akár úgy is elkeresztelheti szándékunkat, hogy ez részben a Régi vagy a nem méltányolt *Hipotézisek* egyesítése.

Az Új Paradigma elemei

- Új valóság - a globalizáció és lokalizáció, globlokál világ
- Új technológia - szupertechnológiai forradalmak kora
- Új gazdaság - tudásalapú hálózati gazdaság
- „Új” ember és új tudat - az ember és tudat rekonstrukciója
- Új társadalom - a tudástársadalom, az egységtársadalom
- Új tudás - az új (és a régi) tudás új szerepben
- Új jövő - új civilizáció és új életforma
- „Új” értelemadás - az értelem visszaszerzése (is)

Az Új Paradigma módszertani *értelmezése*: 1. Az „elemekről” - amelyek önmagukban is egy-egy paradigmát jelentenek - könyvek tucatjai írhatnak és írhatók. 2. Az „új” jelző itt csak a gondolati lustaság kifejezése: a megfelelő (finoman) pontos jelzők még hiányoznak. 3. A táblázat talán sugallja, hogy mindaz, ami főként európai „kozmoszunkat” európai látásmóddal leírja (valóság, ember, társadalom, tudás, stb.) új értelmezést kapott vagy kap. 4. Két elemnél az új jelzőt eleve időzőjelek között van, elkerülendő a goromba félreértéseket. 5. A tanulmány végén kísérletet teszünk az Új (integrált) Paradigma konkrét megnevezésére is. 6. Ez a táblázat semmi mást nem akar, mint arról egy *kommunikációs jelet* felmutatni, hogy milyen alapkérdéseket lenne érdemes az eszme-csere (és hipotézis-csere) *tárgyává* tenni.

2. Új kép a valóságról, avagy Új valóság?

Mit látunk *a jövőből*?

Mit látunk az *(új) valóságból*?

A válasz leegyszerűsítve és sarkítva: *semmit*. (Ez majdnem ugyanazt jelenti, mintha azt mondanánk, hogy *mindent* látunk?)

A 20. század domináns *létélménye* valahogy úgy összesíthető, hogy *nincs egész* (értsd: Egész²²), a részek elszakadtak egymástól, sőt a részek önmagukban sem egészek. De vigyázat: nem az Egész szűnt meg, hanem az *egészélmény*. Ha az Egészet nem látjuk, az még nem jelenti azt, hogy nincs is. Nem okvetlenül egyértelmű, hogy a létélmény drámai szétesése valóban be is következett, csak azt rögzíthetjük, hogy a hangadó elemzések szerint az egészélményt sokaknál felváltotta a csonka részélmény. Ezért nem lehet meglepő, hogy az egészélmény hiánya miatt az *egységélmény* mintha valóban elveszett volna.

A egész élményét elvesztő közelmúltat, a befejeződött huszadik század második felét számos fogalommal jellemezhetjük, például a posztindusztriális vagy a posztmodern társadalommal, noha a két kategóriának nagyon sok köze nincs egymáshoz. Az Ipari Kor²³ sem találta már az Egészet, így az Ipari Kor utáni átmenettől sem várhatjuk ezt. Annyi bizonyos, valami *után* vagyunk és közel sem bizonyos, hogy mi *előtt* vagyunk.²⁴ A posztindusztriális újkapitalizmust részben folytatja, részben felváltja az Új Gazdaságnak is hívott *információs kor*, amelyet tarthatunk globális információs társadalomnak vagy mediatizált tudástársadalomnak is.

Az ipari társadalom „után”-ról sorjáznak az új megnevezések, de az egészélmény se az átmenet előtt, se utána nem épült vissza. A történelmi szakaszolás természetesen indokolt, miközben az sem hagyható homályban, hogy vannak olyan jellemvonások, amelyek az elmúlt száz évben *változatlanok* maradtak. Megkülönböztethetünk *ipari termék, pénzjóság vagy információ* központú részkorszakokat, ám bizonyos alapkondíciókban lényegi változás nem következett be. Az egyik ilyen például az egyén *társadalmi és szellemi izolációja*, aminek egyik tudati következménye, az egészttudat megragadhatatlansága.

S akkor innen nézve jobban érthető az, hogy az egészttudat nélküli korszakot, és az ebben a korszakban élő - szintén egészttudat nélküli - egyént a koncepciótlannak minősített jövő képtelen *egészként* és még inkább képtelen *más egészként* felfogni.

A nagy kérdés: az egészttudat rekonstrukcióját kikényszerítheti-e a *tudás* hihetetlenül mértékű növekedés és egyáltalán a tudás *társadalmi előtérbe* kerülése. Ezért tanulmányunk elején rögtön illene definiálni a *tudást*, amely majdnem lehetetlen szellemi feladat, mert ehhez

²² „Az egész értéke szerint mindig sokkal több, mint a részek összege.” (László András: Solum Ipsum, Kötet Kiadó, 2000. 77. o.)

²³ John Kenneth Galbraith: Az új ipari állam (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970) „Ellentétben gazdasági elődeivel, az ipari rendszer szellemi igényekkel is fellép, vagyis saját szellemi és tudományos követelményeinek kielégítésére létrehoz egy közösséget, amely remélhetőleg képes lesz megtörni az ipari rendszer társadalmi monopóliumát.” 412.o. Egy másik idézet E. Dyson, G. Gilder, G. Keyworth és A. Toffler kiáltványából: „A Tudás Korában az olyan dolgokat, mint a szabadság értelme, az önkormányzás formái, a tulajdonjog meghatározása, a verseny természete, az együttműködés feltételei, a közösségi érzés és a haladás mibenléte, mind újra kell értelmezni - pontosan úgy, ahogy az ipari társadalmak kialakulásakor, 250 évvel ezelőtt is újradefiniálták ezeket.” (A kibertér és az amerikai álom: Magna Charta a Tudás korához, Replika 26, 1997 június, 150 o.)

²⁴ José Ortega Y Gasset írja: „Ám a közvetlen jövő értelme tökéletesen előrelátható, az elkövetkező kor általános arculata felidézhető.” (Korunk feladata, ABC Könyvkiadó, 1944)

láthatóan hiányzik az az *elméleti keret*, ha tetszik egészvízió, amelyben a tudás és a tudás társadalmi tőkévé válása megragadható. Ne lepődjünk meg: ahány gondolkodó, annyi magyarázat. Ha nincs stabil, átfogó elméleti rendszer, akkor ennek egy-egy eleméről *bármilyen* gondolható, sőt akár színvonalasan is gondolható.

Számunkra a tudás az *egész víziója*. Most viszont szeretnénk provokálni: ha az egészélmény hiánya miatt vagy emiatt is egy-egy teoretikus nem látja az Egészet, akkor van-e *szellemi alapja* arra, hogy a tudás fogalmát értelmezze, vagy egyáltalán önmagának tudást tulajdonítson? Ha nincs átfogó tudásom, beszélhetek-e a tudásról? Nem véletlen például, hogy Nico Stehr szociológus, a tudástársadalom teoretikusa így fogalmaz: tudás a *cselekvés képessége*²⁵. Ez a definíció még a jobbak közül való, mert legalább elszakad attól a szerencsétlen és primitív felfogástól, hogy a tudás nem egyéb, mint az ismeretek valamilyen mennyiségi vagy minőségi összessége. De mit is mond Stehr? Nem az Egész tudásáról beszél, hanem csak *egy képességről*, amelyet ráadásul a *cselekvéshez* köt. Ebben a megközelítésben megint van egy fontos mozzanat: a tudás nem valamilyen információtár, hanem a tudás társadalmi tőkévé, azaz *társadalmi cselekvéssé* válása. Ugyanakkor nem a cselekvést nevezi meg tudásnak, hanem csak egy *képességet*, ami legjobb esetben arra utal, hogy a tudás bensővé válását, *képességgé* transzformálódását tartja kulcskérdésnek. Nem vitatjuk, a tudás *ez is*, mint tudásalkalmazás.

A Stehr-kategória pontosan mutatja, hogy önmagában egy-egy fogalom sem ragadható meg, ha az Egészről nincs fogalmunk. Ebben az összefüggésben a magunk felfogása (a tudás: az Egész víziója) is *kevésnek* bizonyul, mert nem tartalmazza a tudás személyes és társadalmi tőkévé alakítását.²⁶ A Stehr-megközelítés másik gyengesége az, hogy a tudás alkalmazása nem tartalmazza a cselekvés képességének az *érvényesítését*. Ezért a tudástársadalom meghatározásához az túlságosan általános szempont, hogy a tudástársadalom *cselekvőképességű* társadalom, hiszen a döntő mozzanat sokkal inkább az lenne, hogy a tudástársadalom a cselekvőképességét a tudástól „megtermékenyülve” *cselekvéssé* teszi.

Hova is jutottunk? Akár merre is kalandozunk a korszakot általában jellemezni kívánó kategóriák és értelmezéseik között, nem lehet vitás, hogy valamilyen olyan új paradigma (értsd: Új Paradigma²⁷) köszöntött a földi civilizációra, amelyben az eddiginél *dominánsabb helyzetű* - és *más társadalmi szerepű* - az adat, az információ, a tudás, a kommunikáció, és később talán a döntés is. A különbség viszont nem csak annyi, hogy az új társadalomban nagyobb és másabb a tudás szerepe, mint az elmúlt kétezer év európai társadalmi struktúráiban.

²⁵ Nico Stehr: Knowledge societies, INCO 2001/1 (www.inco.hu)

²⁶ Megtehetnénk, hogy azt állítsuk: a tudás az Egész víziója és transzformációja az emberi énbe és a globális tudatba. Ez a fogalom-kiterjedés már azért is indokolt lenne, mert az Egész víziója csak a személyes és kollektív tudatban létezhet; ugyanakkor ezt a kiterjesztést közvetve - mindegy evidenciaként - tartalmazza az eredeti definíció is. A kiterjesztést másfelől azért nem tartjuk helyesnek, mert ez már a tudás és tudat közötti viszonyra terjed ki, s ezért az Egész elméleti rendszerében túllép a tudás belső világán.

²⁷ Az alapmű közismert: Thomas S. Kuhn (1962): A tudományos forradalmak szerkezete, (Gondolat, 1984.) Hét évvel később (1969-ben) Kuhn egy utószót írt saját könyvéhez, amelyben így foglalja össze tézisé: „Az eljárás hamarosan feltárja, hogy könyvünk nagy részében a paradigma kifejezést két különböző értelemben használtuk. Egyrészt, a vélekedéseknek, értékeknek, módszereknek stb. egy adott tudományos közösség minden tagja által elfogadott összességét jelenti. Másrészt ennek az összességnek egy bizonyos elemét jelöli: azokat a problémamegoldásokat, amelyeket modellként vagy példaként használunk, és így a további normáltudományos rejtvények megoldásának alapjaként explicit szabályokat helyettesítenek.” (i.m.232.l.) Ebben a tanulmányban a paradigma kifejezést a második értelemben adaptáljuk.

Az új világmodell egyrészt *tudásközpontú*, másrészt *más tudást* tart dominánsnak. Minket mindenekelőtt az *új tudás* és ennek *társadalmi tökévé* válása izgat, ezért a régi tudományos paradigma társadalmilag elhúzódó, elkésett alkalmazhatóságával nem foglalkozunk. Mentalitásunkat avval jelezhetjük, hogy mindenekelőtt az új tudásra való „tényleges, tudatos áttérést”²⁸ szorgalmazom.

Ez az áttérés *kettős folyamat*, egyfelől az új tudásra, mint új tudományos paradigmára, másfelől az új tudás társadalmi tökévé válására, mint tudástársadalom modell megvalósulására való átállás. A két folyamat elvileg lehetne párhuzamos, ám valószínűleg - ez is egy paradigma - csak egymást erősítve mehet végbe. Arról még évtizedekig folyhat még a vita, hogy ez a mindent elsöprő, drasztikus, századokra szóló tudástársadalmi paradigmaváltás alapvető *töréshatár*, *törésvonal*, vagy csak a pénzgazdaság központú (egyébként szintén globális) újkapitalizmus újabb és újabb világformáját, világtermészetét konstatáljuk az információs kor kialakulásával. A vita azért sem oldható fel, mert az új, tudásközpontú világmodell hívei általában az *új tudással*, a mindenben klasszikus kapitalizmust látó gondolkodás képviselői a *régi tudással* érvelnek.

Szeretnénk persze saját álláspontunkat is *világos* tenni: nyilván a posztkapitalizmus, az információs kapitalizmus még kapitalizmus is, de ezek az újabb átmenetek már *nem írhatók le* csak modern kapitalizmusként. Még akkor sem, ha a „kapital” fogalmát a végtelenségig kitégítjük. Megfelelő fogalmak hiányában kísérletezhetünk az „új” jelzővel, de az újkapitalizmus, újgazdaság, új társadalom fogalma jórészt *semleges, üres kategória*. Persze, ugyanakkor minden korábbi társadalom is részben-egészben, töredékesen *információs társadalom* is volt, ám a jelenlegi ezredforduló előtt - technológiai és gazdasági bummként - született információs kor rögtön *túllépett* az információs kor kezdeti - technológia központú - fogalmán is. Nincs miért tagadni: a változások *hamarabb* mennek végbe, mint azt a társadalomtudományok rögzíteni tudnák. (Ennek csak részben oka, hogy a mostani társadalomtudományok szükségképpen foglyai a régi paradigmának.)

Nincs tehát világszerte elfogadott hiteles név és definíció arra, ami 1980-1990 után meglehetősen látványosan bekövetkezett. A vezető világhatalmak és ideológiák politikai beszédekben még leginkább az *információs társadalom*²⁹ valamelyik fogalomverzióját használják. Nincs okunk ezt nem tudomásul venni, vagy miért néznék le ezt a nyelvi megközelítést? Csakhogy a tudományban az információs társadalom (mint konkrét, korhoz kötött paradigma) a *tegnap délutáni* világhelyzetet írja le, ezért ez a kategória nehezen emelhető át a *holnap reggeli* világstruktúrák jellemzésére. Az információs társadalom a múlt (közel múlt) modellje és szava, ezért a közeljövő dimenzióinak a megragadására vezettük be a *tudástársadalom* fogalmát. (Egyes résztudományok - például az információelmélet, vagy az információs-társadalom történet - bűvárai közül többen tagadják a paradigmaváltást is jelezni akaró, új, szociológiai fogalmat.)

A fogalomválasztás azonban *nem önkényes* és *nem véletlen*. A tudástársadalom kifejezésbe olyan tartalmakat, tudásokat, sőt egyúttal normákat építettünk be, amelyek nem csupán a helyzetkép tényleges minősítését, hanem a *távlati célok, modellállapotok* integrált megfogalmazását is lehetővé teszik. Az információs társadalom tehát csak a közelmúlt végének, a konkrét jelennek és a jelen közeljövőjét előre vetítő állapotnak s programnak leírására szolgál, míg a tudástársadalom koncepciója ugyan a jelenben gyökerezik, mi több még szükségképpen foglya a közelmúltnak-közeljövőnek, ám programunk, modellvizióink szerint legalább *húsz-*

²⁸ Kuhn, i.m. 269.l.

²⁹ Az Európai Unió 1993-94 után sokáig csak az információs társadalomról beszélt, majd 1999-2000-ben tért át az e-Europe fogalomra.

harminc évre tekint előre. Ha tetszik: az *optimális jövő*³⁰ neve, méghozzá olyan jövőé, amely az Egészre tekint.

Ez a néhány évtized ugyan a hagyományos időfelfogás szerint csak egy pillanat, ám mi azt feltételezzük, hogy ez a néhány évtized - virtuálisan, valóságosan, vagy egy másik idődimenzióban - akár *évszázadokat* is jelenthet. Ez közben utal arra, hogy az információs/tudás korszak eleve több idősíkot tesz láthatóvá.

Nevezzük akárhogy ez az új korszakot, egyik nyilvánvaló jellegzetessége, hogy szükségképpen csonka részek helyett a *végtelenre nyitott egészben* gondolkodik. A 20. század végi (a jelenlegi) globalizáció egyik nem várt újdonsága, hogy felülemelkedik a földi diktatúrák és demokráciák furcsa egyvelegén és a számtalan egyedi, változatlanul korlátozott-csonkított részek világa³¹ helyett az egész felé nyit. Kétszáz évig lehetett a differenciálódás a haladás ismertetője, most azonban a változatlanul egyre inkább differenciálódó földi gazdasági-társadalmi és tudásstruktúrák összekapcsolódása, (sőt: differenciált) *egységesülése* indul meg.

A távoli jövő - saját felfogásunk szerint - tehát az *egységtársadalom*. Nincs ugyan különösebb jelentősége, de mi ezt a fogalmat találjuk a legpontosabbnak a 21. század trendjeiből fakadó közös alternatíva megjelölésére.

Normális a világtudat: még *nem tudjuk pontosan*, hogy milyen ez a világváltság, hogy mi is a jelenlegi globalizáció (és lokalizáció), még *nem egyeztünk meg* az információs kor világfogalmában, de már bizonyos világtendenciák nagyon is láthatók, például az, hogy az információs kor a differenciálódás mellett az egységesülést is támogatja vagy a föld ökológiai megrendülései mellett az ökológiai reorganizációt³² is követeli.

A (részleges) tanácstalanság így nem homályosítja az éleslátást (mármint: ha van). Valami egészen más, ijesztő és egyben reményteli korszak indult meg: nevezzük differenciáltan *információs- és tudástársadalomnak*. Ez egyúttal egy globális változási folyamat felrajzolását is lehetővé teszi: a 21. század első fele az információs társadalomtól a *tudástársadalom felé* halad(hat). Miközben egy történelmi folyamat virtuális visszajátszását is felkínálja: a 20. század végi információs kortól *visszafelé* az i.e. évszázadok „pre-tudástársadalmiig”³³.

³⁰ A jelenben már látható jövőről számos megfigyelést idézhetnénk: Nicholas Negroponte: „Oly sok időt vesztegettünk arra, hogy megvilágítsuk az ipari korszakból a posztindusztriális vagy információs korbba való átmenet jelentőségét, hogy közben talán elkerülte a figyelmünket: az információ korának immár vége, átléptünk a posztinformációs korbba.” N.N.: Digitális létezés, Typotex, 2002.); J-F. Lyotard már 1979-ben ezt írta: „Munkahipotézisünk az, hogy a tudás státusa megváltozik, amikor a társadalmak az un. posztindusztriális, míg a kultúrák az un. posztmodern korbba lépnek.” J.Habermas-J-F.Lyotard-R.Rorty: A posztmodern állapot, Századvég-Gond, 1993)

³¹ Alvin Toffler húsz évvel ezelőtt (1980-ban) már így gondolkodott: „A holnap politikai rendszereinek második építőkövéül a ‘fél-közvetlen demokrácia’ elvét kell választanunk - a képviselőinktől való függéstől az önmagunk képviselete felé történő váltást. Ennek a kettőnek a „félutas” keveréke a fél-közvetlen demokrácia.” A.T.: A harmadik hullám (Typotex, 2001)

³² Itt idézhetjük Toffler egyik híres szlogenjét: „A hosszú távon gondolkodó társadalomtudósok és természettudósok közül egyre többen látják be, hogy éppen ilyen átalakulás készül, ami gyökeresen új szintézis felé visz bennünket, ezt pedig röviden így foglalhatnánk össze: Gandhi, műholdakkal.” Alvin Toffler: i.m. 372.o.

³³ A távoli múlt feltárása, rekonstruálása - több ezer éves felejtések után? - az elmúlt évtizedekben felgyorsult. Néhány fontos könyv az időszámítás előtti, sőt az első és a második özönvíz előtti társadalmakról és gondolkodásukról is: Christopher Knight-Robert Lomas: A múlt üzenete (Gold Book, 2000); Gaston Georgel: Az emberiség négy korszaka (Stella Marris, 2000); Julius Evola: Lázadás a modern világ ellen (Kötet Kiadó, 1997) vagy például Szász Ilma: Az Élő Fény árnyéka (1999)

Normális a magyar köztudat és magastudat is: a domináns többségek, a tudáshordozó csoportok zöme nehezen szabadul a régi résztudások, az izolált logikák és a pszichikailag túlterhelt, vergődő létfelfogások csapdáiból, miközben a még nem domináló kisebbségek, a nem értelmiségi és értelmiségi csoportok némelyike *lépést tart* az új (világszerte terjedő) tudományos és nem tudományos (művészi, vallási) értelemadásokkal. Nem okoz nekünk örömet kijelentni, hogy a magyar gondolkodásmódok, ideológiakonstrukciók sokszor meglehetősen elavultak, miközben önmagukhoz képest kénytelen-kelletlen még *modernizálódni* (új tartalmakkal feltöltődni) is képesek. Ez mindig így volt és nyilván így lesz később is.

A korszak (a hazai saját kis korszakocskáink) kérdése csupán annyi, hogy az információs társadalom korszaka *felgyorsíthat-e* egy olyan itthoni szellemi folyamatot is, ami a hangadó (de elavult), a szerepcsúcson már túljutó tudáscsoportok többségét (nyilván differenciáltan, egymástól eltérő módon, de) *mozgásba* hozza?

Már most látszik, elkerülhetetlen, hogy a hagyományos (egyelőre túlságosan politika- és hatalomkötött) önértelmezések többségét *elvessék, újrapiálják*. Hiszen minden eddigi önértelmezés értékforduló, független attól, milyen mértékben akart és érkezett domináns ideológiai vagy presztízis meghatározó társadalmi (és politikai) szerepbe. Majdnem minden ideológiai vagy tudáscsoport szükségképpen egyaránt eljut a marginális induló szerepből a *hatalmi szerepcsúcsra* és onnan ismételten a marginális szerepbe, *a végjátékba*. (Akkor is, ha közben képes dinamizmusra, megújulásra, differenciálódásra, csoport-bomlásra.)

Az információs társadalom korszakát értelmező, eltérő mértékben felkészült és nem egyaránt *konceptuális* (például: műszaki, természettudományos, közgazdasági és társadalomtudományi) tudáscsoportok az ezredfordulón még részben *marginális helyzetből* fejtik ki programjaikat. Nem lenne jó, ha ez nem így lenne. Nem különösebben zavaró az sem, hogy néhány csoport rögtön a domináló, az új tudáspiac elfoglalására törekvő magatartást vesz fel; legfeljebb bizakodhatunk abban, hogy a tudáspiacon már nem pusztán a hatalmi-ideológiai erőfölény dönti el a versenyt. A magunk részéről nem hiszünk az ideális tudásversenyben, de *nem köti le* energiáinkat a tudás- és presztízspiaci állóháború. (Figyelünk, de nem háborúzunk. Tehetjük, mert a tudásmérkőzés feltehetően nem itt és nem így dől el.)

A tudásverseny egyik új tematikája: *a globalizáció*³⁴ értelmezése. Az egyik részben elavult vagy egyre kevésbé érvényes szemlélet szerint a globalizáció azonos a gazdaság globalizációjával, méghozzá az államok feletti gazdasági társaságok világdominanciájával; szintén töredékes értelmezési sikert ígér az, ha a globalizációt mindenekelőtt politikai (leplezetlenül hatalmi) világstruktúráként fogjuk fel³⁵. Ezzel nem tagadjuk a világgazdasági vagy világhatalmi szempontok helyességét, noha az információs társadalom korában a gazdaság vagy a politika területe, hatása, működése már *egészen más*, mint akár néhány évtizeddel ezelőtt.

³⁴ A globalizáció tudományos irodalmából Magyarországon zömében csak a fél-tudományos vitairatok jelentek meg. Az egyik kivétel Zygmunt Bauman könyve (Globalizáció. A társadalmi következmények, Szukits Könyvek, 2002). „A globalizáció éppen annyira elválaszt, mint amennyire egyesít; elválaszt, mialatt egyesít - az elkülönülés okai ugyanis ugyanazok, amelyek elősegítik a világ egységesülését.” (16.o.) A globalizációelmületről és a globalizáció sokoldalú értelmezéséről lásd Kiss Endre-Varga Csaba könyvét (A legutolsó utolsó esély, Stratégiakutató Intézet, 2002)

³⁵ Példaként egy idézet: „Tény, hogy a globalizáció folyamatai, kivált a kultúrák tartományában, átvették a normák, értékek és minták meghatározásának feladatát, s egyszersmind felgyorsították az individualizációt, a differenciálódás és szekularizáció felé mutató trendeket is.” A globalizáció és az egyház. A nemzetközi katolikus értelmiségi mozgalom - Pax Romana 2000. szeptemberi, párizsi kongresszusának záródokumentumából (Mérleg, 2000/3)

Az információs kor (ami tehát már van) elsősorban abban hoz új világszemléletet vagy értelemadást, hogy az új típusú globalizációt *nem részegységként*, nem csupán a valóság egészének izolált és csonka darabjaként próbálja meg értelmezni. Nyilván most kötelező megválaszolni azt a kérdést, mit is értünk *egészen*? Az általunk képviselt szemlélet újdonsága egyúttal most avval is demonstrálható, hogy az egészben való gondolkodás azt jelenti: potenciálisan minden részt *egésznek* (nem csonka töredéknek) tételezünk és a részek rendszereit is *egészeknek* tekintjük.

Ha a hagyományos világszerkezetet szemléljük, látszólag még semmi újdonságot nem hoz az, ha azt állítjuk, hogy az univerzális világszerkezet minden eleme, így nem csak a galaxisunk, vagy nem csak a világgazdaság globális. Ha a valóság egészét rendezett-rendezetlen káosz³⁶ként fogjuk fel, akkor a részek is *önálló - nem-lineáris - univerzumként* értelmezendők. A mostani (legújabb) globalizáció így nem más, mint az egyszerre stabil és instabil egészek (eddig vagy újabb) kifejtett *teljessége, avagy globalitása*. Vagy részben azt is mondhatjuk: a korábban megsérült, csonkult globalitások *helyreállítása* a korábbinál magasabb fokon.

A természeti rendszerekhez képest a globalizációban tehát túl sok új nincs, mert az egyszerű, determinisztikus rendszerek bonyolult komplexitásokat hozhatnak létre. Ennyiben kétségtelenül új fejlemény, hogy a földi civilizációban a világgazdaság, a világtársadalom vagy a világtudás minden kontinenst, lassan minden államot elér, behálóz, integrál. Ez tehát egy olyan globalizáció-típus, amely *először közelíti vagy célozza meg* az egészre válás rendezett-rendezetlen állapotát, és közben az új konfliktusforrások éppen abból adódnak, hogy a globalizált világszerkezeti részek között nem egyértelmű, nem zökkenőmentes, nem mechanikus, nem kiszámítható a (szüntelenül folytatódó) globalizálódás.

Közbevetés: ha egészet mondunk, akkor vízióként-modellként *nem síkban* gondolkodunk. Az egész olyan *gömbszerkezet*, amelynek felülete sem sík, hanem minden dimenzióban végtelen. Ez a „gömb” modellként hasonlít a földhöz, mint bolygóhoz; az ilyen típusú rendszerekről a káoszelmélet már kimutatta, hogy fraktál szerkezetűek. Mindenesetre hozzá kell szoknunk ahhoz a kvantumkáosz³⁷ felismeréshez, hogy a determinisztikus, nemlineáris dinamikus rendszereknek *szabálytalanul, megjósolhatatlanul* viselkednek.

Ha előveszünk néhány divatos beszédtemát, mindjárt kiderülhet, hogy a *sokdimenziós komplexitás* törvényeit kutató új szemlélet mennyire *termékeny vagy terméketlen*.

1. Újabb és újabb teóriák állítják, hogy az egyén (az általános és a konkrét ember egyaránt) egyértelműen *kiszolgáltatottá* vált a globális világban. Ennek a problematikának nem más a gyökere, mint az, hogy egyrészt az egész világrendszer (mint szupraglobális rendszer) két

³⁶ A káoszelméletéről többek között átfogó értelmezést ad James Gleick - még 1988-ban íródott - könyve (Káosz, egy új tudomány születése, Göncöl Kiadó, 2000). Új könyve: La théorie du chaos (Flammarion, 1999.) A nemzetközi szakirodalomból (F. Lurcat, E. Ott, J.M.T. Thompson, H.B. Stewart és mások mellett) még kiemelnénk a következőt: David Ruelle (www.ihes.fr/~ruelle) könyveit, például Hasard et Chaos-t. (Odile Jacob, Paris, 1991) Ugyanakkor fontos jelezni, hogy a társadalomtudományokban a káoszelmélet fogalmai nem okvetlenül ugyanazt jelentik, mint a természettudományokban vagy azok eddigi megközelítéseiben. Ebből az is következik, hogy a természettudományok fogalmainak konkrét tartalmát nem érdemes mindenképpen számon kérni a társadalomtudományok kategóriáin. (Sem a mechanikus fogalmi átvétel, se a mechanikus fogalmi számonkérés nem helyénvaló.) Ellenben az a felvetés jogos, hogy magas szinten szülessen meg a társadalomtudományi káoszelmélet.

³⁷ Erről lásd például Roderick V. Jensen (Nonlinear Research Group, Wesleyan University) munkásságát: www.wesleyan.edu/physics/people/jensen.html Vagy: Hao Bai-lin (Hao Bailin) kínai fizikus kutatásait: www.itp.ac.cn/~hao/

meghatározó szintje közötti viszály van, másrészt az individualizálódó embernek - mint egyéni-személyes globalitásának - belső konfliktusa van önmagával. Azaz: a globalizálódott földi civilizációban nem egyenrangú fél a (a teljességét, az autonómiáját tömegesen nem kivívó) ember. Az ember szempontjából így - kívül-belül - nem fejeződött be (ha ez furcsán is hangzik) a személyes globalizáció, az egésszé válás folyamata.

2. Nem kevésbé hangsúlyos, sőt könnyen lehet, hogy Magyarországon - változatlanul - vezető téma a globális-lokális politika *világszerkezete*, és a globális hatalmi szerkezet függősége a globális gazdaság struktúrájától³⁸. A problematika nem csupán az, hogy ki vagy kik a vezető hatalmak, vagy a világpolitika hány és milyen pólusú, azaz a globális hatalmi szerkezet mennyire vált egyenrangú felek együttműködésévé, hanem például az is, hogy a (sokdimenziós komplexitású) világszerkezet két eleme (világgazdaság és világpolitika) között milyen *összefonódás-elválasztottság* van, és vagy például mennyire közös hatalmi-nemhatalmi törekvés az, hogy a politikai-gazdasági piacokat új módon való uralják.

3. Szintén túlreprezentált a hazai diskurzusok témái között a globalizáció és a lokalizáció ellentéte, ami az előbbi problematikához hasonlóan egyrészt azt jelenti, hogy a globális és lokális világ között szükségképpen nincs egyensúly, másrészt arról ad hírt, hogy a globalizáció abban a tekintetben nem ment végbe, hogy egy-egy sajátos lokális világ, vagy az európai lokalitások rendszerszerű-rendszertelen hálózata magas szinten kifejlődött volna. Ezért a magyar régiók közötti, és a minden régióban belül meglévő egyenlőtlenség, tér- és társadalomszerkezeti konfliktus általános jelenség, amelynek megoldása nem a globalizáció elvetésével azonos, hanem a lokális világok egésszé váló történeti folyamatának felgyorsításával.

Ha a világszerkezetet teljes rendszerét, s ennek működését megrajzoljuk, utána talán szisztematikusan leírható, hogy az összes rész vagy elem között szükségképpen *különböző konfliktus*, de ugyanígy, minden részen (mint egészen) belül szükségképpen *számtalan ellentét* van. A konfliktusok azonban normális jelenségek, amelyeket többnyire nem érdemes irracionális „világháborús” jegyekké nagyítani.

A tudástársadalmat modellként tehát azért definiáltuk *a tudás segítségével létrejövő első pre-egységtársadalomnak*, mert a jövő szerintünk nem más, mint a részek (és a részek közötti egészek) egyre inkább egységessé váló világa, ám ez a sokdimenziós nagyrendszer nem jelent konfliktusmentes, stabil, kezelhető, kiszámítható komplexitást.

Ez a társadalomelméleti vagy talán *általános modell*, amely keretében a *konkrét kérdések* stratégiaileg tárgyalhatók.

Ez az új típusú globalizáció tehát leírható új, komplex valóságként is, különösen azért, mert az elmúlt évtizedekben a tudományok (főként a természettudományok, de a társadalomelméletek is) előálltak *új valóságképekkel*. (Megjegyezendő: nemcsak a valóság(ok), hanem a valóságról hipotetizált feltevéseink is változnak.) Az Új valóságban így nem csak a valóság új, hanem a valóságról gyökeresen *új képet* kap(hat)unk, ami persze egyben Új valóságot tár fel.

³⁸ A gazdasági racionalitásról a káoszelmélet szempontjából olvasható J. Barkley Rosser Jr. tanulmánya (Káoszelmélet és közgazdasági racionalitás). Megjelent: Káosz és nemlineáris dinamika a társadalomtudományokban (Typotex, 2003)

Az Új valóság felfedezései (néhány példa)	
elméleti fizika, részecskefizika, kvantumfizika	az anyag valamennyi sajátossága (tehetetlenség, tömeg, gravitáció) a kvantum-vákuummal történő interakció eredménye ³⁹ ; az anyag végső építőkövei: a leptonok (elektron, müon, tauon), továbbá a neutrínók (elektron-neutrínó, müon-neutrínó, tau-neutrínó) ⁴⁰ és végül a kvarkok; a hypertér kutatása; stb.
kozmoszelmélet	a relativisztikus kozmológiai standard paradigma (ösrobbanás, táguló világegyetem, stb.) után az antropikus (emberre utaló kozmosz vagy emberarcú) kozmológiai paradigma ⁴¹ elfogadása
tudatelmélet	a tudat a világegyetem önálló, alapvető része, nem pusztán az anyagi működés eredménye, a tudat ugyanolyan elsődleges, mint a tér, az idő vagy az anyag, az embert nem az különbözteti meg a többi élőlénytől, hogy tudata van, hanem az eltérés a tudat fokozataiban van, egyedül az ember rendelkezik reflexív tudatossággal ⁴²
intelligenciaelmélet	a racionális és az érzelmi intelligencia után a spirituális intelligencia (isten-központ az agyban, a halántéklebenyen) felfedezése ⁴³
halál utáni élet elmélete	a halál utáni élet élményeinek újrafelfedezése és kutatása után az empatikus halál közeli élmények ⁴⁴ értelmezése (a haldokló melletti személy szintén átélheti a halál utáni élmények többségét)
káoszelmélet	a káosz egyetemes törvényének feltárása (a stabilitás és instabilitás erőinek kényes egyensúlyai) ⁴⁵
közgazdasági elméletek	a vertikális globalizációt (a nemzeti termék gazdaságtanát) a horizontális globalizáció (a szabad tőkeáramlás) követte ⁴⁶ , majd a kvalitatív globalizáció (tudásalapú - avagy tudás- és tehetség-tőke - gazdaság) korszaka érkezik ⁴⁷

³⁹ László Ervin: Harmadik évezred (Új Paradigma, 1998)

⁴⁰ Bővebb információ például: www.neutrino.kek.ip (feltevés: valamennyi neutrínónak együttesen nagyobb tömege van, mint az univerzum valamennyi csillagának együttvéve)

⁴¹ Székely László: Az emberarcú kozmosz (Áron Kiadó, 1997), Turay Alfréd: Az ember és a kozmosz (kozmológia antropológia) (Pécs, 2001)

⁴² A tudat forradalma, szerkesztette László Ervin (Új Paradigma, 1999)

⁴³ Lásd például: Danah Zohar-Ian Marshall: SQ Spirituális Intelligencia (Csöndes Társ Kiadó, 2000)

⁴⁴ Szöggjal Rinpoce: Tibeti könyv életről és halálról (Magyar Könyvklub, 1995), Raymond A. Moody: Ki nevet a végén? (Bioenergetic, 2001), A klinikai halál állapotáról sokoldalúan (Revital Alapítvány, 2001)

⁴⁵ David Ruelle: Chance and Chaos (Princeton University Press, 1991), James Gleick: Káosz, egy új tudomány születése (Göncöl Kiadó, 1999) vagy: Fokasz Nikosz: Káosz és fraktálok (Új Mandátum, 2000);

⁴⁶ Világos összefoglalás: Csikós Nagy Béla: Közgazdaságtan a globalizálódó világban (Magyar Tudomány 1999/9)

⁴⁷ Számos tanulmány olvasható erről is: Matolcsy György: A növekedés határai - közgazdász szemmel (Magyar Tudomány 1999/9);

jövőelmélet	tudástársadalom, egységtársadalom elméletek megfogalmazása, a jövő a tudat és a tudás társadalmainak különböző fokozatai
egyesített integrált elmélet / filozófia-elmélet, metaelmélet	egyaránt hiányzik részelméletként például az egyesített természet-tudományi vagy az egyesített emberelmélet és ezért érthetően nem születtek még az integrált egyesített filozófiai elméletek

Az Új valóság számos eleme, számos összefüggése egyaránt megragadható, még akkor is, ha az új valóságelemekből még közel sem tárul fel a Valóság *Új Vízója*. Nem véletlenül jelöltük meg tehát az Új paradigmák között elsőként az Új valóság *komplex, integrált* megfogalmazását.

3. Új kép az emberről, avagy Új ember?

Mit látunk *a jövőből*?

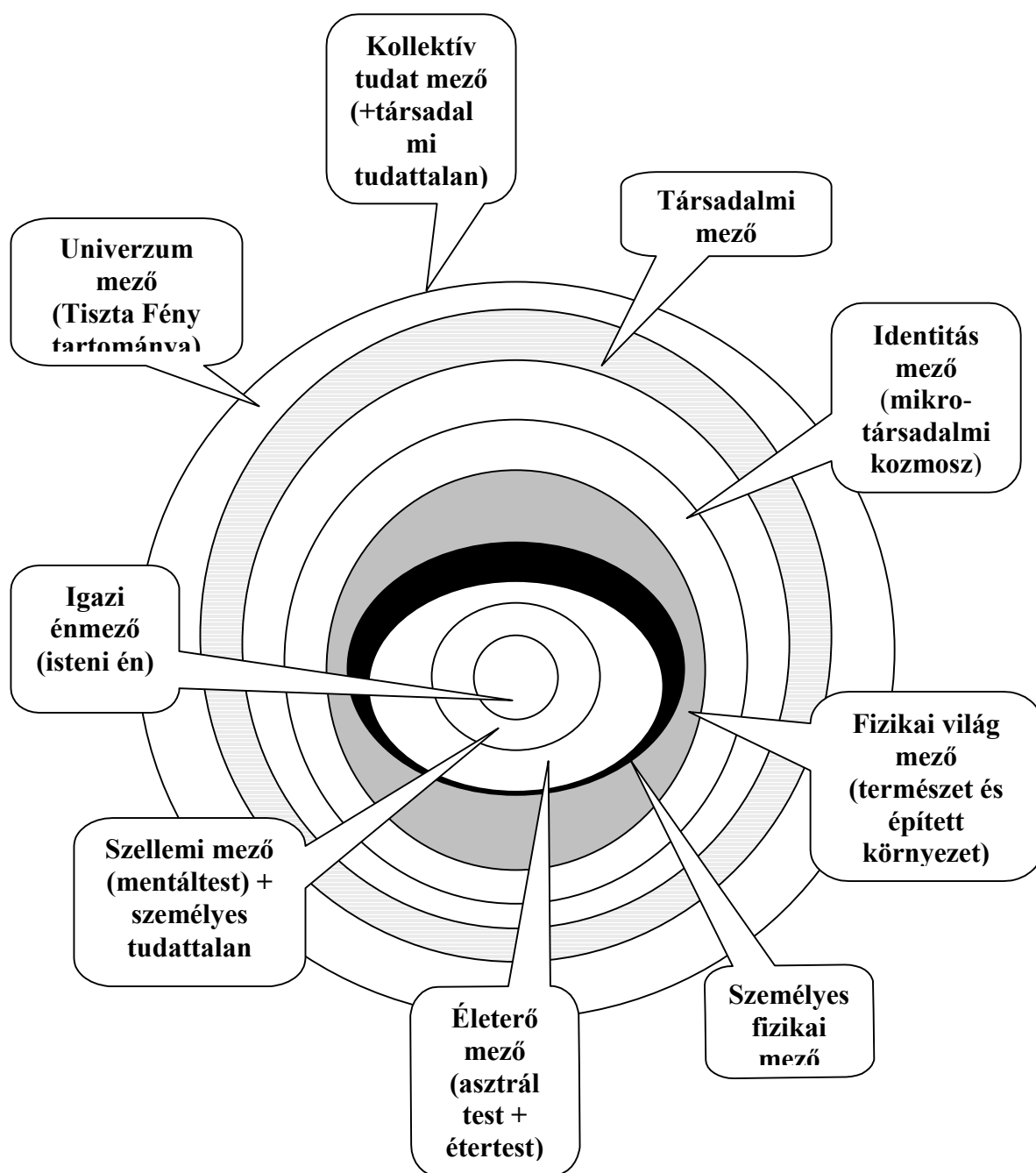
Mit látunk *az (új?) emberből*?

A többi kérdéskörhöz képest valószínűleg messze a *legkevesebbet*. Megint arra szeretnék utalni, hogy nem az Ember új, hanem az Emberről (és a Tudatról) születethetnek radikálisan *új felfogások*, amelyek szükségképpen új embervíziókat jelentenek. Az előző táblázatban már utaltam rá, hogy például az új tudat- és intelligenciakutatások mennyire új képet vetítenek elénk. A halál utáni élet feltárásainak új, egyre meggyőzőbb eredményei pedig várhatóan tudományosan *újragondolásra* sarkallják a régi paradigmában otthonosan mozgó kutatókat is.

Mielőtt az új emberkép néhány integrált *elemét* bemutatnánk, szeretnénk egy nem éppen modern szerző, Abú-Hámid Al-Ghazálí, XI. századi vallásfilozófus (a metaelmélet egyik korai képviselője?) egyáltalán *nem új* gondolatát idézni⁴⁸ annak az ősi tételnek az igazolására, hogy az ember megértésének legnagyobb akadálya az ember: „Az emberek többségénél az a vélemény uralkodik, hogy náluk van a hozzáértés, az ügyesség, az észbeli adottságok teljessége és a képesség arra, hogy megkülönböztessék az igazat a hamistól, a helyes utat a tévelygéstől; ezért a lehető leghatározottabban kell óvni a közönséget attól, hogy a tévelygők könyveit tanulmányozzák.” „A különös ebben mégis az, hogy van olyan, aki egész életén azon fáradozik, hogy tudásra tegyen szert, és aztán megelégszik az ilyen sekélyes és haszontalan tudással, s közben még azt hiszi, hogy elérte a tudományok végső céljait.”

Az új (s persze régi) emberkép alapidimenzióit megpróbálom egy *integrált ábrában* összesíteni. Olyan *elméleti modellt* konstruáltam, ami az embert egyszerre mutatja természeti lényként, társadalmi lényként, gondolkodó lényként, spirituális lényként, miközben az emberhez szervesen hozzá tartozik a külső mikro és makró világa, az általa létrehozott, de tőle már független társadalom vagy az a kollektív tudásmező, amely befolyásolja gondolkodását és végül a sokdimenziós univerzum és az isteni világ.

⁴⁸ Abú-Hámid Al-Ghazálí: A tévelygésből kivezető út. (Palatinus, 2003.) 48.o. ill. 70.o.

Az Új emberkép ábra *nem tükrözheti* az emberről szóló összes tudást, és *nem is hiheti*, hogy minden szükséges hozzáértést egyesít. Még azt sem kísérelhettük meg, hogy minden lényeges összefüggést rendszerbe szerkesszünk. Az új emberkép kidolgozása ugyanakkor számos régi és friss tudományág s minden jelentős világvallás tudásainak, hipotéziseinek *egyesített elméletét, integrált vízióját* feltételezi. Ez az integrált emberkép ábra tehát *összefoglaló modell*, könnyelműen mondhatjuk azt is, hogy egy *vizuális elméleti jel*, amelynek a minden egyes emberre igaz általános lényegről kellene a *lényegesebb összefüggéseket* dinamikusan közölni.

Mindenesetre az összefoglaló vízió türelmes és következetes végiggondolása a következő *elméleti és gyakorlati üzeneteket*⁴⁹ szeretné továbbítani: 1. Az ember belső, strukturált világa önmagában, izoláltan nem vizsgálható; célszerűbb az embert és külső - szintén strukturált - világát egységes rendszerben értelmezni. 2. Az ember külső és belső világának „szférái” meglehetősen hasonlóak. 3. A harmadik évezred elején semmilyen külső erő (politikai-hatalmi, tudományos vagy vallási-teológiai követelés) nem kényszeríthet minket arra, hogy az ember mindig is létező egységét elfedjük. 4. Az emberi eredendően spirituális lény és most már nem minősíthető vissza természeti-társadalmi létezőnek. 5. Az ember természeti, biológiai-genetikai, s az élettudományokon túli vizsgálatakor nem mellőzhetők az új tudományágak (az elméleti fizikától az idegtudományig, az új evolúció elméletektől a transzperszonális pszichológiáig) ismeretei. 6. Az ember szocializációjának meghatározó erőterét jelenti a társadalom, de az egyes ember nincs teljesen, korlátlanul alávetve a társadalmi mezőnek, sőt az ennél hatásosabb, kíméletlenebb szellemi mezőnek sem. 7. Ennek az ábramodellnek használatával az ego, az én, vagy például az agy, elme és tudat, (egymással sem azonos biológiai, pszichológiai, filozófiai) fogalma és értelme talán jobban körülhatárolható. 8. A teológia és a tudomány fogalmai - teljesen érthetően - változatlanul nem azonosak, miközben az eltérő fogalmak mögötti közös valóság értelmezése meglepő gyorsasággal közelít egymáshoz. 9. stb.

Az új emberkép modell, avagy egy - születőben lévő - új emberelmélet első (hiányos?, pontatlan?) vázlata természetesen az embert nem csak belülről vizsgálja, hanem ugyanilyen mértékben az *univerzum/világ/társadalom* részeként és alakítójaként is. Ez a komplexitás kiindulópont abban az értelemben is, hogy az embert valóságosan és egyedeiben potenciálisan is *Egésznek* tekintjük, olyan összetett létezőnek, amely nem pusztán egy fizikai-biológiai lényvel azonos, hiszen az integrált felfogás szerint elsősorban *szellemi-tudati* létező, amelynek centrumában az *igazi énmező* (avagy az emberben lévő *isteni én*⁵⁰) van.

A modell értelmezése csak akkor lehet sikeres, ha a pillanatnyi értelmezőben tudatosul, hogy az ember külső-belső világáról az elmúlt évtizedekben szinte minden tekintetben *újat és mást* is gondol a tudomány, miközben ezek az új tudások meglehetősen *rimelnek* a régi vallási-teológiai tudásokkal, sőt egyre inkább egymás kontrollálására is alkalmasak. Hagyományos tudással persze hagyományos ismeretek is leolvashatók a ábráról, de ebben az esetben feltételezhető, hogy esetleg a régi s az új összefüggések elsikkadnak. Az Új Paradigma szellemében pedig a régi és az új tudások *egységes keretben* vizsgálhatók.

Utóirat. Az új emberkép vízióját bemutató ábra azt is sugallhatja, hogy az egymáshoz kapcsolódó két világ (az ember belső világa és az emberen túli, külső világ) egyrészt önmagában is, másrészt egymás közötti viszonyában átlátható, stabil, kiszámítható rendszer. Ez *helytelen* következtetés. A két nagyrendszer önmagában és egymáshoz kapcsolódva is egyaránt káosz típusú rendszer, aminek az együttes értelmezésében szerintünk még *keveset* tárt fel a tudomány. A kvantumelmélet eredményei alapján - noha hangsúlyozzuk megint, hogy az

⁴⁹ Néhány fontos alapl művet sorolhatunk fel a magyarul is megjelentek közül: John R. Searle: *Elme, nyelv és társadalom* (Vince Kiadó, 2000); stb. A hazai szerzők közül kiemelhető: Bíró Béla: *Véges végtelen* (Fríg, 2002),

⁵⁰ John R. Searle filozófus, aki még védeni akarta a felvilágosodás látomását, de könyveivel segítette aláásni a régi paradigmát, *Elme, nyelv és társadalom* (Vince Kiadó, 2000) című művében a következőket írta: „Ha kiderülne, hogy van Isten, számunkra az a természet ugyanolyan tényét jelentené, mint az összes többi. A mindenség négy alapereje mellé - gravitáció, elektromágnesesség, gyenge és erős nukleáris kölcsönhatás - hozzátennénk egy ötödiket, az isteni erőt. Vagy még valószínűbb, hogy a többi erőt tekintenénk az isteni erő megnyilvánulásának. De attól még mindez fizika maradna, még ha isteni fizika is.” 44.o.

emberi-társadalmi világok elemzésében közvetlenül nem vehetők át az elméleti fizikai kategóriái - az ember a felszíni jellemzéseken túl szintén csak úgy érthető meg, ha az értelmezési modellben az egyént egyszerre helyhez kötött és „helyhez nem köthető jelenségnek”⁵¹ „burkolt rendnek”⁵² tekintjük.

4. Új kép a társadalomról, avagy Új (tudás)társadalom?

Mit látunk *a jövőből*?

Mit látunk *az (új) társadalomból*?

A válaszunk erre a kérdésre sem *túlságosan biztató*. Először is: ebben a dolgozatban nincs mód arra, hogy akár csak röviden vázoljuk egy lehetséges *új társadalomelmélet* alapjait. Az talán nyilvánvaló, hogy ma már a társadalomról - mint igen összetett szerkezetű, tőlünk függetlenül objektívalódott és mégis szubjektíven értelmezett, egyszerre stabil és instabil - *valóságos és virtuális* valóságról képtelenség csak osztály- vagy rétegszerkezetként gondolkodni.

A társadalom fogalmáról és tartalmáról számos (rész)elmélet született.⁵³ Előbb-utóbb az összefoglaló, integráló, egységes társadalomelméletre is történnek majd kísérletek. Nekünk most csak arra van lehetőségünk, hogy Peter L. Berger és Thomas Luckmann híres könyvéhez⁵⁴ fűzzünk néhány reflexiót. 1. A társadalom értelmezhető úgy, mint három egyidejű folyamat, azaz *külsővé válás* (externalizáció), *objektíváció* és *belsővé válás* (internalizálás).

⁵¹ A nyílt vagy közvetett diktatúrák, a hatalomközpontú állami vezérlések, a rejtett-titkos és erőszakos társadalomirányítások egyáltalán nem értik meg, hogy az emberre nem érvényes az ok-okozati összefüggés vagy a kiszámítható viselkedés alkalmazása. Az ember nem úgy „működik”, hogy az állandó félelemben tartással vagy a veszélyeztetettség tudat kifejlesztésével szükségképpen mindig meghunyászkodik, retteg, s tartósan elfogadja az alávetettségét. Az egyes ember - a társadalom egyik elemi részecskéjeként - nem helyhez köthető jelenség.

⁵² „A kifejezett-feltárt szinten minden helyhez kötöttséggel rendelkezik, és okozatinak látszik (míg vizsgálni nem kezdi valaki annak legkisebb részecskéit, az elemi részecskéket); a vele járó burkolt szinten semmi sem kötődik a helyhez vagy az időhöz és nem is tűnik okozatinak.” „Ezt a rendet velejárónak és burkoltnak nevezi, mert ez nem tölti be a sajátos tér-időt - egyetlen része sem kötődik helyhez.” Robert Anton Wilson: Kvantum pszichológia (Mandala-Véda, 2002. 228.o.)

⁵³ Fontosabb társadalomelméleti megközelítések: 1. Viselkedélméleti szociológia - George Caspar Homans, Karl-Dieter Opp, Anthony Heath, stb. 2. Szimbolikus interakcionizmus - George Herbert Mead, Herbert Blumer, Joachim Matthes, stb. 3. Fenomenológiai szociológia - Alfred Schütz, Richard Grathoff, Thomas Luckmann, stb. 4. Materialista társadalomelmélet - Karl Marx, Lukács György, Ernst Bloch, stb. 5. Strukturalizmus társadalomelmélete - Claude Lévi-Strauss, Raymond Boudon, Ino Rossi, stb. 6. Cselekvélméleti rendszerelmélet - Talcott Parsons, Richard Münch, Helmut Staubmann, stb. 7. Konfliktuselmélet - Ralf Dahrendorf, Bernhard Giessen, Warren Handel, stb. 8. Folyamat- és alakzatelmélet - Norbert Elias, Hermann Korte, Peter Gleichmann, stb. 9. Szociális rendszerek mint önreferenciális rendszerek - Niklas Luhmann, stb. 10. Kritikai társadalomelmélet - Jürgen Habermas, Klaus Eder, Axel Honneth, stb. 11. Posztmodern szociológia - Jean-Francois Lyptard, Richard Harvey Brown, Ulrich Beck, stb. 12. Információs társadalom elmélet - Daniel Bell, Manuel Castells, Francis Fukuyama, Nico Stehr, stb. 13. A globalizáció társadalomelmélete - Samuel P. Huntington, Zygmunt Baumann, Anthony Giddens, stb. 14. Keresztény társadalomelmélet - Herwig Büchele, Otto Maduro, Walter Kerber, Wolfgang Huber, stb. 15. stb. (A rendszerezés zömében - lásd 1-11. pontot - a Szociológiaelmélet című válogatásra támaszkodtunk, szerkesztette: Julius Morel, Eva Bauer, Tamás Meleghy, stb., Osiris, 2000.)

⁵⁴ A valóság társadalmi felépítése (Jószöveg Műhely Kiadó, 1998)

A társadalom tagjai saját létüket a társadalom felé externalizálják, avagy kinyilvánítják, a társadalmat közben objektív valóságként befogadják, avagy internalizálják, s közben a társadalom valóságként folyamatosan szilárdul és bomlik, avagy objektíválódik. Ez az interaktív kapcsolat elvileg kétoldalú megegyezést takar, amely az egyéni és a társadalmi tudatban is szignifikanciát feltételez. 2. A Berger-Luckmann szerzőpár alapállítása első olvasatra evidensnek és indokoltnak látszik, mindaddig, ameddig a kölcsönös interakciót nem kezdjük el tüzetesebben elemezni. Elvileg az egyén vesz át a társadalomtól és önmagából ad oda világot a társadalomnak, csak hogy a modern társadalmat az egyén alapvetően úgy éli meg, hogy a társadalom *veszi el* tőle saját világát, és a társadalom *dönti el*, hogy önmagából mit kell adnia a társadalomnak. A „középen lévő” objektiváció alapvetően nem egyszerűen közvetítő folyamat, hanem egy átláthatatlan, megérthetetlen, rejtélyes erőközpont. Az egyén tudata azt az élményt szubjektíválja, hogy az ember - akármit is ad a társadalomnak - képtelen érdemben befolyásolni.

A társadalom tehát olyan mértékben objektíválódott, mintha a *legkeményebb és legkevésbé mozdítható* valóság lenne. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy se az externalizáció, se az internalizálás nem megfelelő. Ezért az objektíválódott társadalom (intézményes és nem intézményes valóságként) *labirintus* rendszert, vagy pontosabban rendszernélküli, túlságosan is stabil világot jelent. Az egyén az elsődleges és másodlagos szocializáció során nem jut el oda, hogy a tanulási-elsajátítási folyamat eredményeképpen *értse, és alakítani* tudja egyrészt önmagát a társadalom segítségével, másrészt a társadalmat saját akaratával. A társadalom nem azt a szerepet tölti be, amiért az ember létrehozta, és így az embertől elidegenedett társadalomban az egyén nem azzá válik, ami lehetne. Nincs kétoldalú megegyezés, sőt már a megegyezés emléke is hiányzik.

Ezért az egyén torz internalizálást (belső válást) végez, evvel párhuzamosan töredékes externalizáció (külsővé tételt) lát el és végül az objektíválódott társadalom „*elromlik*” ebben a félresiklott interakcióban. Megint tegyünk egy *megszorítást*: lehet, hogy a társadalmat jelentő három egyidejű folyamat sokkal sikeresebb és talán kiegyensúlyozottabb, ám az *egyéni és a közösségi tudatok* torz objektivációt és nem megfelelő külsővé-belső válást érzékelnek. Ez egyébként arra utal, hogy a társadalom - minden intézményesülés, tárgyasulás ellenére - alapvetően *tudati valóság*. Külön probléma, hogy az önmagába zárt, összetett, komplexé⁵⁵ vált társadalmi nagyrendszer *magas szintű tudás* nélkül nem érthető meg és az interakció nem normalizálható.

Az izoláltta objektíválódott társadalom persze igazából se „felfelé-kifelé”, se „lefelé-befelé” *nem zárt*. A társadalom tehát nem független a sokdimenziós kvantumtértől, sőt az abszolútumtól, avagy az isteni valóságtól sem, s ugyanígy - mint láttuk - nem elrekesztelt az egyének és közösségek tudatától és tudattalanjától. A szociológia azonban nem tekinti kutatási tárgyának a társadalom egészének külső-belső kapcsolatait, így a társadalmi valóságokat *izoláltan, önmagukban* tárgyalja. Ez körülbelül olyan, mintha egy molekulát csak szubatomi valóságként értelmeznénk, és tudva-tudatlanul azt feltételeznénk, hogy a szubatomi szinten teljesen leírható az atom és a molekula tulajdonságai és működései nélkül. Az Új Paradigma felfogása - saját felfogásunk szerint - a társadalomelméletben minimum azt jelenti, hogy a társadalmat *kiemeli* a kényszerű izoláltságából és korlátoltságából, s a kiemelés elméleti mozzanatával egyfelől szintén Egészként értelmezi és másfelől minden lehetséges szinten, minden kötöttségben és kötetlenségben, minden megnyilvánulásban és rejtettségben *átfogóan* vizsgálja.

⁵⁵ Nicholas Rescher filozófus a komplexitást kulcsmozzanatként tartja: „Ami mindenki számára világosan és láthatóan színre lépett, az a komplex rendszerezésnek egy új módja, amely megfelel a komplexitás korának. (‘Komplex rendszerek komplex korszak számára’ - így hangzik ma a módszertani jelszó).” A filozófia a század végén (Mérleg, 99/1, 23.o.)

Másodszor, az elengedhetetlen, hogy legalább egy táblázatban ne összesítsük a globális tudástársadalom - mint új típusú társadalom? - legfontosabb jellemzőit. Azért ne legyen félreértés: a tudástársadalom is hagyományos-hagyománytalan társadalom, s éppen ezért az egyik szembeötlő kérdés az, hogy a tudástársadalom modell a jövő gyakorlatában a társadalom általános - labirintusként internalizált vagy már labirintusként objektiválódott - típusát *korrigálja-e, vagy módosítja-e*. A tudással tehát maga az objektivált társadalom változtatható-e? A másik kérdésfelvetés szűkebben viszont úgy fogalmazható meg, hogy amennyiben sikerül az egyént *több és jobb tudással* „felszerelni”, az ember külsővé-belsővé válása optimalizálható-e, vagy legalább a társadalom szubjektív befogadása és ennek tudati kihatása javítható-e?

De mi is *jellemzi* az optimális tudástársadalom modellt?

<p align="center">A globális tudástársadalom normái</p>
--

1. A globokál káoszrendszer (globális világ) egyensúlyban marad
2. A tudásalapú lokális (káosz)világ megerősödése
3. Az intelligens technológia elterjedése - az intelligens hozzáférés jórészt teljessé válik
4. A tudásalapú gazdaságban dominál a tudástermelés és -kereskedelem
5. A társadalmi labirintus járhatóvá válik a tudástársadalomban
6. A hálózati társadalmak szerkezetileg nem szakadnak ketté
7. A digitális állam⁵⁶ a az intelligens társadalomipar motorja
8. A felbomlott társadalmi rend helyre áll (Új közösségi - valóságos és virtuális - identitások születnek)
9. A társadalmi tőke növekedése lehetővé teszi az bizalom alapú civil társadalmat
10. Minden ember részt vehet a tudásalapú gazdaságban, társadalomban, e-demokráciában
11. A tudástársadalom elterjeszti az intelligens életvilágot, életvezetést
12. Csökken a kegyetlen, kíméletlen egyéni kiszolgáltatottság (Minden eddiginél nagyobb a szabadság és az esélyegyenlőség lehetősége; Az információhoz hozzáférő egyének interaktív párbeszédet folytatnak)
13. Az Új Paradigma szellemi győzelme (Minden régi és új tudás, s e-tartalom a világhálókon)
14. A globális tömegkultúra folyamatosan és gyorsabban töltődik fel magastudásokkal
15. Minden lokális világban intelligens régiók, települések jönnek létre
16. stb.

Ez a sok pont: *normaegyüttes*. Az Új Valóság persze nem igazodik a normákhoz, önmagától nem halad a tudástársadalom modell felé, de ugyanakkor az sem igaz, hogy az új valóság mozgásiránya, változása ne lenne befolyásolható jó irányba. Tanulmányunk egyik hipotézise éppen az, hogy az információs korban - minden igazoló vagy cáfoló aktuális jeltől függetlenül - a mozgásirány a *tudástársadalom* felé mutat. Nem adható semmilyen garancia arra sem, hogy az említett normák többségének teljesülése esetén rögtön belépünk a tudástársadalmak korába, de talán az valószínűsíthető, hogy akkor *közelebb jutottunk* a tudástársadalom minőségéhez, ha a felsorolt normák részben megvalósulnak. Egyetértek Manuel Castellsszel⁵⁷ abban, hogy az Új társadalom lényegében *hálózati társadalom* lesz, feltéve, ha a hálózatiság a labirintus jelleg *fokozatos megszűnését*, ám a komplexitás szükségképpen megtartását, sőt további bővülését hozza magával.

⁵⁶ Manuel Castells Az Internet-galaxis című könyvében (Network TwentyOne Kft, 2002) a hálózati államot tartja az egyik központi problémának: „Az emberek tehát nem bíznak a kormányaikban, a kormányok pedig nem bíznak a népben (elvégre a politikai pártok mindenfajta huncutsággal megpróbálkoznak, hogy nyerjenek a választásokon)...” (187.o.)

⁵⁷ Manuel Castells: The Information Age: Economy, Society and Culture I-III. (Blackwell, 1996)

5. Új kép a tudásról, avagy Új tudás?

Mit látunk *a jövőből*?

Mit látunk *az (új) tudásból*?

Alapvető (és szintén feldolgozatlan) kérdés, hogy mi a *civilizációs egész* (értsd: Egész) értelme, avagy mi az összetett *globalizáció* és lokalizáció célja. A válaszok nagyon eltérőek lesznek egymástól, hiszen az alapvetően függ a választott értékektől, tudásoktól. Íme, néhány lehetséges választípus: 1. A civilizációs rendszer célja nem egyéb, minthogy globális, teljes rendszerré váljon a földi civilizáció (rendszerelméleti aspektus); 2. Az Egész alapvető értelme az igazságosság megvalósítása⁵⁸ (igazságosságelméleti szempont); 3. Az általános cél a klasszikus program: az egyéni és társadalmi boldogság lehetővé tétele⁵⁹ (boldogságelméleti aspektus); 4. Az egészsé válás nem különösebben értékközpontú stratégia, mindössze a hasznosság maximalizációjának növelése a feladat (hasznosságelméleti szempont); 5. A stratégia központi értelme az „üres” rendszer feltöltése tudással, feltételezve, hogy a tudás közvetve egyaránt ígér hasznosabb-boldogabb életvilágot⁶⁰ (tudáselméleti aspektus); 6. Az ezredforduló gazdasága és társadalma mindenekelőtt és mindenekfelett jeltermelő gazdaság és társadalom legyen (jelelméleti felfogás);⁶¹ 7. A tudás harmadik megismerési fokozata minél több embernél a legmagasabb rendű tudatállapothoz, az újjászületéshez, a megigazuláshoz, a megvilágosodáshoz vezessen⁶² (megvilágosodás-elméleti program); 8. Minden eddigi értelemadás relativizálása, sőt látványos elvetése, új átfogó értelemadások feleslegessé tétele⁶³ (posztmodern szemlélet); 9. A felsorolt és fel nem sorolt aspektusok együttes, integrált érvényesítése (egységelméleti aspektus); stb.

A tudás- és az egységelmélet központú egész-felfogás már egyaránt korábbi szempontok részleges vagy teljes integrálását akarja. Ebben a tanulmányban mindössze a *tudáselméleti megközelítésre* térünk ki, függetlenül attól, hogy válaszolunk-e arra a kérdésre, hogy a tudás eleve jó-e és hasznos-e?

Két dilemma vár megválaszolásra: mi a *tudás* definíciója⁶⁴ és *milyen típusú* tudásokról beszélhetünk⁶⁵? Kiindulópontunk nem a hagyományos tudás-parcellázás (vallási tudás,

⁵⁸ John Rawls: Az igazságosság elmélete. Osiris, 1997

⁵⁹ Huoranszki Ferenc: Filozófia és utópia, Osiris, 1999, 38-40 l.

⁶⁰ Varga Csaba: Tudáselmélet, tudástársadalom, tudásrégio. INCO 2001/1.

⁶¹ Pethő Bertalan: Technikai civilizáció és lélek (Platon, 2000)

⁶² Ravasz László: Kis dogmatika (Kálvin Kiadó, 1996), Láma Anagarika Govinda: A korai buddhista filozófia lélektani attitűdje (Orient Press, 1992), stb.

⁶³ Többek között: Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty: A posztmodern állapot (Századvég-Gond, 1993)

⁶⁴ Nem szeretnénk elveszni a tudás (vagy tágabban az adat, az információ, a jel, a tudás) definiálásában. Számos és különböző szakértő tesz erre kísérletet. T.H. Davenport-L. Prusak: Tudásmenedzsment című kötete (Kossuth Kiadó, 2001) így összegez: az adat eseményekkel kapcsolatos elvont, objektív tények összessége, de az adat nem rendelkezik inherens jelentéssel, míg az információ üzenet és arra szolgál, hogy változtasson a dolgok felfogásának módján és befolyásolja a címzett ítéleteit és viselkedéseit, a tudás pedig körülhatárolt tapasztalatok, értékek és kontextuális (összekapcsolt) információk heterogén és folyton változó keveréke és a tudást az általa kiváltott döntések és tevékenységek alapján lehet megítélni. Czeglédi János külön füzetben összegezte kutatásait: szerinte az adat az egységnyi megismerés tudati dokumentuma, majd két adat viszonyának meghatározása révén keletkezik az információ, az információk szerkesztése hozza létre az ismeretet, ami a döntésképes tudati pillére, végül a jellel mint fizikai jelenséggel, az információ nem-agyi anyagi hordozóra való helyezésével az emberi növeli megismerési és munkavégzési teljesítményét (Czeglédi János: Iberianicum (Tekintet Könyvek, 2000)

tudományos tudás, művészeti tudás, stb.), de nem is pusztán a tudás hordozóira (személyes tudás, társadalmi tudás,⁶⁶ stb.) alapozzuk az elemzést, sőt nem szeretnénk magunkat a tudás-szociológia egyetlen irányzatához (rendszerelmélet, tudományelmélet, posztmodern elmélet, diskurzuselmélet⁶⁷ stb.) sem elkötelezni. Szellemi indíttatásunk - ebből a szempontból - jórészt Mannheim Károlyhoz⁶⁸ kötődik, de nem ragadnánk le az utópikus tudat négy alakjánál (újrakeresztelők orgiasztikus chiliazmusa, a liberális-humanitárius eszme, konzervatív eszme, a szocialista-kommunista utópia⁶⁹) sem. Célunk tehát a tudások rendszerének-hálózatának *több szempontú, integrált* elemzése.

Ebben a tanulmányban nem fejthetjük ki az általunk képviselt *tudáselméletet*, ám néhány fontos elemét és konzekvenciáját jelezzük, mert a tudástársadalom jelene és jövője értelmezhetetlen a *tudás értelmezése* nélkül. Először is a tudat és tudás típusok közötti kölcsönösséget érzékeltetjük, anélkül, hogy eldöntenénk, a tudat vagy a tudás volt előbb, egyelőre elég az a bizonyosság, hogy a tudatok és tudások hihetetlen mértékben *hatnak egymásra*, de új tudásokat csak a tudatok hozhatnak létre, de a tudások inspirációi nélkül a tudatok kevésbé kreatívak, azaz a tudatok nem egészen függnak a tudások állapotától és minőségétől. (A szerkezeti és működési modell analógiája a szubatomi, szubmikroszkopikus világ: a tudat a kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan, mindig más részecske/mozgás, aminek az atommag kerete a tudások hallatlanul bonyolult, de szilárd rendszere.⁷⁰)

Kénytelenek vagyunk a tudás és nem-tudás fogalmát konkretizálni a *formafeletti, formázott és formaalatti (avagy tudásalatti vagy hallgatólagos tudásra⁷¹)* szétbontani. A tudásalatti tudás ugyanúgy tudás, mint a nem-tudás és mivel nyelvileg nem vagy csak igen homályosan formázott, pontos tartalmáról csak közvetett tudásunk lehet. Hasonlóan megkerülhetetlen szempont az *uralkodó és az alávetett tudások* szociológiai típusainak elválasztása, mert ebben a mediatisált kommunikációs világrendben az uralkodó tudások hatalmi helyzete nem bontódik le, sőt olykor drasztikusan erősödhet, de főlénye ugyanakkor bizonytalanabb és kevésbé tartós, mert az alávetett tudások szabadságharcát is szintén támogatja a digitális médiavilág. Régi elválasztást mutat a *tömegtudás* (elmélet-előtti, mindennapi, rutintudás) és a *magastudás* (vallási, tudományos, stb. tudás⁷²) közti távolság, de minden ellenkező híresztelés

⁶⁵ Nagyon inspiráló Karl Popper objektív és szubjektív tudást kifejtő elmélete. (Karl Popper: Test és elme, Typotex Kiadó, 1998.)

⁶⁶ Néhány fontosabb, magyarul olvasható mű: Polányi Mihály: Személyes tudás I-II. Atlantisz 1994); Karl R. Popper: Három nézet az emberi tudásról (Tudományfilozófia, Áron Kiadó, 1999); Lakatos Imre: Tudományfilozófiai írásai (Atlantisz, 1997); Paul Feyerabend: Három dialógus a tudásról (Osiris-Gond, 1999)

⁶⁷ Néhány hazai válogatás és fordítás: Karácsony András: Bevezetés a tudásszociológiába (Osiris-Századvég, 1995); poszt-posztmodern (válogatta és szerkesztette: Pethő Bertalan, Platon, 1997); Philippe Breton: A manipulált beszéd (Helikon, 2000)

⁶⁸ Mannheim Károly: A konzervativizmus (Cserépfalvi, 1994)

⁶⁹ Mannheim Károly: Ideológia és utópia (Atlantisz, 1996)

⁷⁰ Fritjof Capra: A fizika taója (Tercium kiadó)

⁷¹ A hallgatólagos tudás fogalmát Polányi Mihály abból a tényből vezeti le, hogy többet tudhatunk annál, mint amennyit el tudunk mondani. (Polányi Mihály: Tudomány és ember, Argumentum Kiadó, Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság, 1997)

⁷² Nyíri Lajos főként a tudásalapú gazdaság szempontjából rendszerezte a tudástípusokat, s így megkülönbözteti az egyéni, a szervezeti, az iparági és a társadalmi tudást. Lásd: Nyíri Lajos: A tudás szerepe az új társadalomban Megjelent: A globalizáció kihívásai és Magyarország, szerkesztette Földes György és Inotai András (Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.)

szemben az utolsó évtizedekben a magastudásból soha nem látott mértékben került le tudás a tömegtudásba.

A tudósok és a teológusok között egyaránt elterjedt nézet a tudások *hárm*as felosztása: az érzékszervi-lelki-mentális ismeretek (a szubjektív tudás), a fogalmi-elméleti-művészeti gondolkodás (az objektív tudás) és a vallási tudás, megvilágosodás tana.⁷³

Tudatok és tudások típusok	
Tudat	Tudás
Formafeletti tudatok (isteni tudat, kozmikus tudat, megvilágosodás állapota)	Formafeletti tudások Isteni tudás, transzcendens tudás, kozmikus tudás
Formázott tudatok (személyes, társadalmi, stb. tudatok)	Formázott köztudások (személyes és társadalmi köztudások)
Formázatlan tudatok (személyes és társadalmi tudattalanok)	Formázatlan köztudások (személyes és társadalmi tudásalatti köztudások)
Szuperformázott magas-tudatok (vallási, tudományos, művészi, stb. tudatok)	Szuperformázott magas-tudások (vallás, tudomány, stb.)
Uralkodó tudatok (globális tudat, európai tudat, stb.)	Uralkodó világtudások, globális magastudások, globális tömegtudások
Alávetett tudatok (közép-európai, nemzeti, lokális tudatok)	Alávetett domináns tudások (tudások a hagyományról, a mindennapi jelenről, tudások a helyi létezésről)
Formázott egyenrangú tudatok (a jövő tudatai)	Formázott egyenrangú tudások (a jövő tudásai és tudásszerkezete)

A *tudás* - Karl Popper nyomán is - joggal választható szét objektív és szubjektív tudásra. (Az objektív tudás problémákból, elméletekből és érvekből, a szubjektív tudás pedig diszpozíciókból és ezen belül elvárásokra vonatkozó diszpozíciókból, avagy sejtésekből áll.⁷⁴) A *jövő* sem egyéb, mint például az *objektív tudás fejlesztése*. Új objektív tudások, avagy formázott köztudások, új tudásokkal feltöltött tömegtudások, jobban formázott személyes és köztudások, és egyenrangú tudások hálózata, azaz az uralkodó és alávetett tudások közti szerkezetbeli különbségek relativizálódása. Ennek ellenére a tudások alapvető típusai (a formázott,

⁷³ Hosszú listát lehetne írni Platontól Karl Popperig, Plotinosztól Govinda lámáig és a modern tudományelméletekig. (Például: Karl Rahner: Az Ige hallgatója (Gondolat, 1991), Láma Anagarika Govinda: A korai buddhista filozófia lélektani attitűdje (Orient-Press, 1992), Tudományfilozófia, szerkesztette Laki János, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1998)

⁷⁴ Karl Popper: Test és elme 35.o.

formázatlan vagy formafeletti⁷⁵ tudások rendszerei) *nem változnak*, csak a formázottságok tartalma, mennyisége és minősége módosul folyamatosan. Semmi sem indokolná olyan célt kitűzését, hogy a formázatlan tudások többségét vagy mindegyikét nyelvileg-szellemileg formázzuk. Nincs értelme azt sem feltételezni, hogy akár ötven év múlva, a fejlett tudástársadalmakban elérhető lenne az elmélet-előtti tudások kiváltása elmélet-gazdag tudásokkal, miközben az teljesen elvárható folyamat, hogy az egyén legfontosabb tudásai zömében *ne csak elmélet-előtti tudásokból* álljanak.

Megjegyzés: korunk beszédtemái közé még nem tartozik a koncentrált személyes tudatfejlésztés, az egyéni tudásbővítés és hasznosítás feladata. Tudástársadalom nem lehet *tudatfejlésztő társadalom* nélkül, de ez a tematika részletesen még nem fogalmazódott meg.

<p align="center">Személyes vagy személyessé tett tudások típusok</p>
--

- Isteni tudás (formafeletti tudás, vagy transzcendens tudás⁷⁶) a személyben
- Kollektív tudás (formázott köztudás) elemek a személyes tudatban
- Társadalmi tudásalatti (formázatlan köztudás) elemek
- Személyes csoporttudások (családilag formázott tudások) az egyénben
- Személyes (uralkodó) tudások (egyénilag formázott, elmélet-előtti tudások)
- Személyes magastudások (magastudás elemek)
- Személyes tudások a tudattalanról (formaalatti tudás)
- Rendkívüli személyes szupertudások (zseni tudások)

A személyes tudás nem azonos a szubjektív tudással - a személyes tudás másképpen, de egyúttal *szűkebben értelmezi* a szubjektív tudást. (A szubjektív tudás szerintem két elemből áll: az objektív tudás személyessé vált részei és a viselkedési diszpozíciók.) Álláspontunk nyitottságát, teljességre való törekvését, sőt alapvető korszerűségét jól jellemzi, hogy *nem szakítjuk el egymástól* a vallást és a tudományt, a spirituális valóságot és az anyagi (szűken vett anyagi) világot, sőt a tudást és a nem-tudást sem. Meggyőződésünk, hogy a személynek egyfelől nem csak isteni lény van, hanem minden személy tudatában „hoz magával” olyan tudást is, amely alapvetően *formafeletti tudás*, sőt azt is feltételezzük, hogy ez a „tudás” teremti meg a zseniális szupertudások feltételét. Nem kevésbé meggyőződésünk, hogy a személyes tudást másfelől - ha tetszik: kívülről - erősem befolyásolja a formázott köztudások és csoporttudások rendszere.

A személy⁷⁷ minőségét így elsősorban az határozza meg, hogy milyen mértékben képes reflektálni a *külső tudástérre*, másodsorban pedig az, hogy milyen mértékben sikerül *belső*

⁷⁵ A formafelettiesség megfogalmazása például egyáltalán nem új, lásd a tibeti halottaskönyvet. (A köztes lét könyvei, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1998 vagy: Julius Evola: A megvalósítás és a halál utáni akciók, Egyházi Kiadvány, 1997)

⁷⁶ Miután Magyarországon a transzcendens tudás fogalma széles körben nem ismert, ezért erről egy rövid definíciót idézünk: „A transzcendens tudás ... tartalmazza a felismerést, hogy egyek vagyunk Istennel és a fejlődő világmindenséggel. A kifejezés jelentéstartalmába ezúttal beleértjük a teremtő ihlet, az emlékezet és az intuício megszokott szintjén túli mértékét is. Ezzel a rendkívüli tudással felvértezve az ember kreatívabban, hatékonyabban tehet szolgálatot a világnak.” James Redfield - Michael Murphy - Silvia Timbers: Isten és a fejlődő világegyetem (Magyar Könyvklub, 2002)

⁷⁷ Ennek a tanulmánynak nem lehet témája a személyiség fogalmának definiálása. Ennek ellenére szeretnénk hivatkozni Tözsér János tanulmányára (Mit jelent személynek lenni? Világosság, 2003/3-4), amelyben rendkívül tiszta gondolati vonalvezetéssel (lehet, szándéka ellenére) bizonyítja, hogy a Régi Paradigma, a racionális elmélet alapján nem tudhatjuk meg, hogy mi a személy, de még azt sem, hogy a személyt miképpen határozhatjuk meg. Ha tehát a személy filozófiai fogalmából hiányzik az ember transzcendens volta, akár az ember általában sem nevezhető és érthető meg.

tudásterét létrehozni, azaz saját formaalatti⁷⁸ tudását feltárni és ennek révén is széleskörű magastudást rendszerezve összegyűjteni. Egyébként ez a *személyes tudás*. (A tudástípusok táblázat csak a tudások alapvető rétegeit választja el, szükségképpen minden konkrét személy a különböző tudásrétegek kombinációja és sajátos ötvöze.)

A legfontosabb felismerés és tudás ma ez: „A teljes elégedettség végső soron csakis a létezés és saját isteni lényegünk spirituális dimenzióinak megtapasztalásával érhető el, nem azzal, hogy ilyen vagy olyan, fontosabb vagy kevésbé fontos anyagi célokat hajszolunk.” (Stanislav Grof⁷⁹)

<p style="text-align: center;">Családi tudás (személyes csoporttudás típusok)</p>
--

- Személyes csoporttudások a formafeletti tudásról
- Személyes csoporttudások a formázott köztudásról
- Személyes nem-tudások a társadalmi tudásalattiról
- Uralkodó csoporttudások a családban
- Rutintudások a tömegkultúra készletből
- Családi (közösen használt) magastudások és szupertudások
- Egyedi személyes tudások a családban
- Családi (rejtetten formázott) tudattalan tudás

A családi tudások *intim, személyközi, meghitt, nem nyilvános* világa az egyéni tudásnak, a személy belső tudatának legfontosabb eleme. Ha a családi tudásvilág *otthonos, meglakható, identitást adó*, akkor az egyéni személyisége védett, a boldogság-tudat elérhető. Persze akkor válik otthonossá, biztonságossá, ha átláthatóan rendszerezett és rutinszerűen követhető, miközben nem dogmatikus, nem zárt rendszer, avagy nem zárja ki a folyamatos fejlesztést. Két kulcskérdés van: 1. A családi tudás szerkezetéből, szerepéből következően *domináns tudásszerzési folyamat* a formázott köztudás megszerzése és belsővé tétele. 2. Az uralkodó családi csoporttudások és tömegkultúra tudások *teszik tönkre vagy javítják* meg a családok életét, együttműködését, harmóniáját. Minden család tehát egyaránt használja (vagy nem használja) a különböző tudásrétegeket és a felkínált tudástípusokat *különböző mértékben és eltérő módon* ötvözi és kísérli meg rendszerre szervezni.

A tudáselmélettel foglalkozók - például Michael Tomasello⁸⁰ - indokoltan fejtik ki, hogy ne csak a tudásterületekre, hanem a *tudás tárgyaira* is koncentráljunk, ezért különbözteti meg a *fizikai* és a *társas* tudást, s a társas-kulturális folyamatokat *három elemre* bontja, a tudásátadásra, a nyelvszerkezetre és a társalgásban megjelenő perspektívákra.

<p style="text-align: center;">Lokális tudás formázott köztudás 1. típusok</p>

- Lokális tudások a formafeletti tudásról
- Lokális tudások a formázott köztudásról
- Lokális nem-tudások a formázatlan köztudásalattiról
- Lokális (részben intézményesült) uralkodó tudások
- Lokális tömegkultúra (szabvány)tudások

⁷⁸ A formaalatti tudás gondolata nem új, például egy újgur szövegben tudattalan tudásnak nevezik. (A köztes lét és a halál jelei újgur nyelvből. Megjelent a Köztes lét könyvei című kötetben. 143.o.)

⁷⁹ A tudat forradalma - Stanislav Grof - László Ervin - Peter Russel beszélgetése (Új Paradigma, 1999, 28-29.o.)

⁸⁰ Machael Tomasello: Gondolkodás és kultúra (Osiris, 2002)

- Lokálisan elterjedt magastudások
- Egyedi, speciális lokális tudások
- Lokális (rejtetten formázott) tudások a lokális tudásalattiban

Még nincs kiérlelt globalitáselmélet, s még kevésbé van *lokalitáselmélet*. Ezért csak a régi lokális tudások definiáltak, mint a helyi hagyományok, helyi szokások, helyi tudatok, helyi identitások, patrióta érzetek. A régi lokalitás szűk természeti-társadalmi környezet volt, szimbolikusan azonosítható a *szülőföld élményével-tudatával*. Egyáltalán nem meglepő, hogy olyan nagy régiókban, mint Közép-Európa, ahol folyamatosan társadalmi-szellemi forgószél volt, jellegzetes tünet, hogy a helyi tudások fundamentuma, a *helyi és családi „tudások”* tudása szétmállott vagy rekonstrukcióra szorul. A huszadik század második felében a politikai tudáspusztítás és a gazdasági-társadalmi létmód váltás miatt például a *formafeletti tudásról* való tudás (és beszéd) elfogyott, viszont ezáltal a rejtetten formázott *köztudásalatti világa* jelentősen terebélyesedett. Az *új lokális* világ földrajzilag kitágult, mobilabbá vált, egyszerre önállósul és integrálódik a globális világba, ideális esetben egyszerre építi vissza (és ki) a lokális tudást és fogadja be a globális és társadalmi tudásokat.

Most lehet újra/először értéke *az egyedi, sajátos* lokális tudásoknak, ha azok a nemzeti vagy kontinentális tudáspiacokon megjelennek és értékesíthetők. A lokális tudásvilág látványosan épül(het) vissza a *hagyományok* tudásáig és haladhat előre a *jövő* tudásáig, de mindez csak potenciális lehetőség, miközben a lokális tudásvilág talán nem marad közvetlen, személyközi *tudásverekedések* alvilága.

Társadalmi tudás (formázott köztudás 2. típusok)
--

- Társadalmi tudások a formafeletti tudásról
- Társadalmi tudáskészlet a formázott globális tudásról (a „korszellem”)
- Társadalmi nem-tudások a formázatlan társadalmi tudásalattiról
- Uralkodó (intézményesült) társadalmi tudások
- Szabvány tömegkultúra tudások a társadalomban
- Korlátozottan elterjedt magastudások a társadalomban
- Egyedi, szokatlan, sajátos tudások a társadalomban
- Társadalmi tudások az egyéni tudásokról

A társadalmi tudások, a formázott köztudások rendszere nem természeti elemek látható, összefüggő, alig megváltoztatható konkrét világa, viszont ez a virtuális világ ugyanúgy *kemény, masszív, korlátozó „nepáli táj”*, mintha valóban a föld egyik legridegebb és legkevésbé megközelíthető természeti környezete lenne. A személy *beleszületik-belefagy* ebbe a társadalmi tudáseggyüttesbe. Nincs választása, egyénileg nem szabhatja át, legfeljebb olykor átláthatja. A formázott, uralkodó tudások nem csak a tömegkultúrát, zömében a tudományos és művészeti tudást is meghatározzák. Az információs társadalom korszakát nemcsak a technológiai fejlődés készítette elő, hanem az is, hogy a huszadik század második felében a tömegkultúrákba hihetetlen mennyiségű *(korábbi) tudományos-művészi tudás* „ereszkedett le”, miközben a huszadik század új magastudása, különösen a természettudományok új eredményei alig érintették meg a társadalmi tudásokat. Egyszerre siker és kudarc, hogy a fejlett világ köztudásai a tizenkilencedik század és a huszadik század első felének tudásait terjesztették el.

A jövő nem egyszerűen a társadalmi kapcsolatok, a kisközösségek, hanem a (kétszeresen vagy többszörösen is virtuális) *távközségek*⁸¹ építése is. A kérdés természetesen az, hogy a közvetett, ám változatlanul, csak másképpen személyes, sőt gyakran intenzívebb közösségekhez milyen tudások kellenek majd?

<p style="text-align: center;">Globális tudás típusok</p>
--

- Globális tudások a formafeletti tudásról
- Globális formázott köztudások
- Globális nem-tudások a globális tudásalatti dimenziókról
- Uralkodó (intézményesült) vagy intézményesült, de nem uralkodó szerepű globális tudások
- Globális tömegkultúra készletek
- Korlátozottan elterjedt globális magastudások
- Váratlan, egyedi, nem szabványos globális tudáselemek
- Globális tudások a világ tudásszerkezetéről

A globális tudás eleve *új tudás típus*, mert egyrészt az elmúlt húszadik században is csak rendkívül korlátozottan váltak tudások félig-meddig globálissá, másrészt a régi-új tudások mennyisége és minősége messze túllépte az egyén befogadó kapacitását és feldolgozó képességét, (Peter Russelt idézhetjük például: ...az emberiség olyan kollektív tudáshalmazt hozott létre, amely jóval nagyobb, mint amit bárki egymaga valaha elérhet.”⁸²), harmadrészt pedig az új tudások kétségtelenül gyökeresen más (részben az ősihez-régihez visszatérő) világképet hoznak, amelynek egyik kardinális felismerése a *tudat*⁸³ generális szerepe.

Magyarországon szélesebb körben először a globális *tömegkultúra készlet* domináns elemei váltak láthatóvá. Ha a globális világba okkal beleértjük a félig-fejlett és a fejletlen világokat, akkor a formázott köztudások globális elterjedése szemünk előtt megy végbe és ebben a terjedési folyamatban kitűnően vizsgálható, hogy milyen tudások milyen érdekektől vezérelve milyen sebességgel hálózák be a földet. Akár már most, de különösen tíz év múlva tételesen megjelölhető - a kultúrák és vallások fölött lebegő vagy/és a kultúrákba és vallásokba beépülő - a *közösen elfogadott, használt, hirdetett tudások tárháza*. A globális tudástársadalom tudásszerkezetének egyik központi eleme a *globális tudások rendszere* lesz. Már ma sem sok érv indokolja azt a félelmet, hogy a globális tudások többsége csak az euroatlanti kultúra köztudásából kerülhet ki.

A most (röviden és egyszerűsítve) felvázolt tudáselmélet remélhetőleg felhívja arra a figyelmet, hogy az információs korról, a közelmúltról-közeljövőről *lehetetlen beszélni* a tudáselmélet kidolgozása és hasznosítása nélkül. Már az információs kor sem volt egyéb, mint az *új tudások* hasznosítása a technológiai-informatikai, gazdasági⁸⁴ és társadalmi fejlesztésekben, továbbá már most világosan látszik, hogy az informatikai fejlesztések csak lehetővé tették a

⁸¹ Alvin Toffler: A harmadik hullám (Typotex, 2001, 401-402 o.)

⁸² A tudat forradalma. i.m. 190 o.

⁸³ Peter Russel: „Igen, a tudat ugyanolyan alapvető része a világegyetemnek, mint az anyag, a tér és idő - teljesen alapvető.” A tudat forradalma. i.m. 194. o.

⁸⁴ A gyarapodó magyar globalizációs irodalomból érdemes kiemelni Inotai András véleményét, aki karakteresen rögzíti, hogy: „... a mai globalizáció nem, sőt bizonyos vonatkozásban nem is első-sorban gazdasági folyamat.” Inotai András: Gondolatok a globalizációról (A globalizáció kihívásai és Magyarország, szerkesztette Földes György és Inotai András (Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 17.o.)

(angol műszóval:) *tartalomipar* kibontakozását. A tartalomipar nem egyéb, mint a régi és új tudások *fejlesztése, eljuttatása és befogadhatóvá tétele*. Másképpen mondva a stratégia nemcsak arról szól, hogy az információt jelként eljuttatjuk, avagy megszervezzük a jeltermelő és jeltovábbító gazdaságot-társadalmat, hanem sokkal inkább arról, hogy a magas technológiai tudáshoz folyamatosan magas *gazdasági, társadalmi, szellemi tudást* teremtünk, és ezt mindenki számára hozzáférhetővé tesszük.

A nélkül az illúzió nélkül, hogy eleve feltételeznénk a magastudás és magas szintű átadásának *ember- és társadalomfejlesztő* sikerét, ugyanakkor nem tagadjuk, hogy a magastudás társadalmában több *esélyt* (de csak esélyt) látunk az egységtársadalom megközelítésére. Most az ne zavarjon minket, hogy az egységtársadalom homályos program, mert ennek részletes kidolgozásához még hosszú idő szükséges. Különben is minden tudományos állítás vagy akár tudományos előrejelzés lényegét tekintve csak hipotézis lehet.

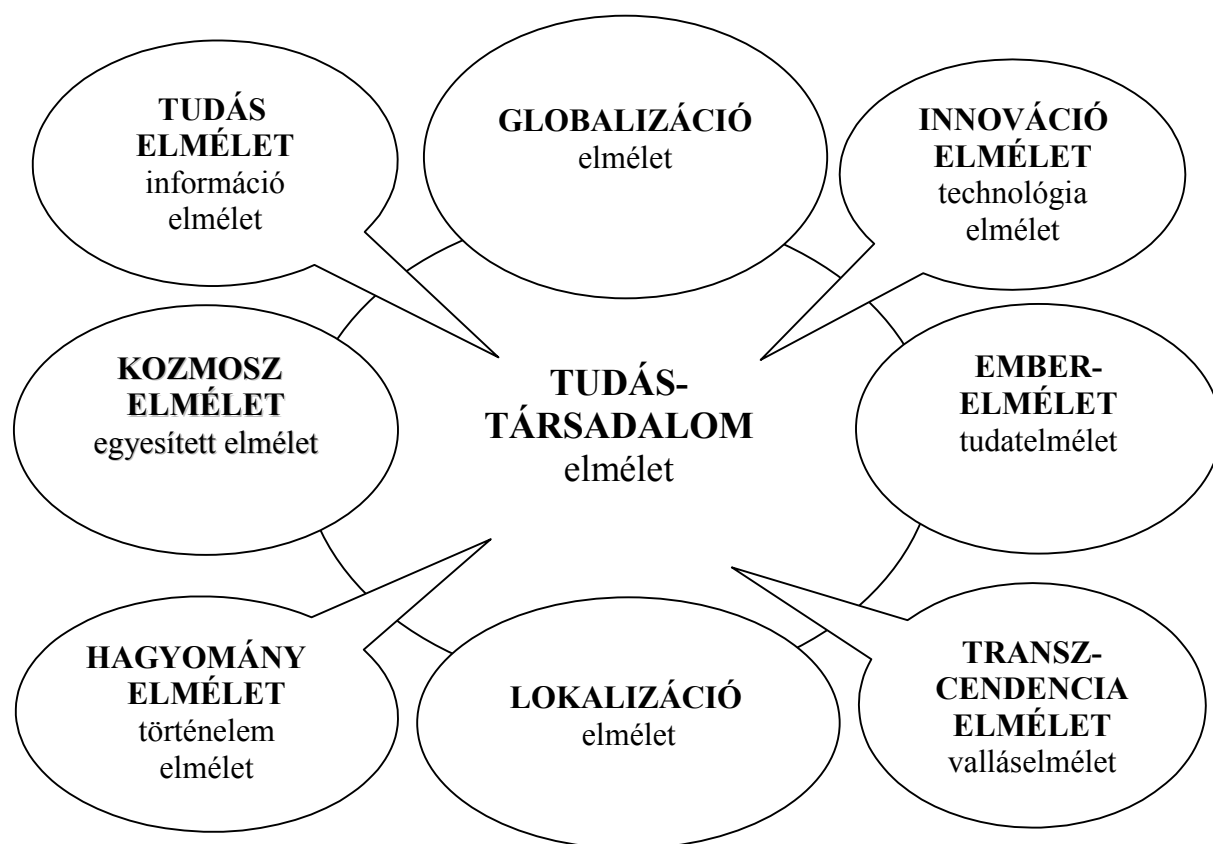
6. Utószó, avagy az új szellemi feladat

Mit látunk a *jövőből*?

Mit látunk az *(új) szellemi feladatból*?

A jövőből - remélem - most már egy *kicsivel többet* látunk. Befejezésül mindössze egyetlen kérdésre szeretnék összpontosítani. A problémafelvetés úgy fogalmazható meg, hogy mi a *szellemi feladat* annak érdekében, hogy akár a közelmúltból, akár a jelenből, akár a jövőből többet és mélyebben megértsünk. Az ábra közepén központi szellemi feladatként a *tudás-társadalom* fogalma szerepel, de ezt akár el is felejtethetjük és beleírhatjuk helyette a *jövőt*.

SZELLEMI FELADAT

Ez az ábra tehát azt kívánja érzékeltetni, hogy a jövő megértése érdekében milyen alapvető szellemi feladatokat kell elvégezni. Az elméleti (avagy filozófiai) feladat kettős: *1. Az elméletek folyamatos felülvizsgálata és versengése mellett a rész-egyesített elméletek megfogalmazása; 2. Az egyesített elméletek folyamatos kontrollja és versengése közben a metaszinten egyesített elméletek konstruálása.* A két feladat megoldása egyúttal lehetővé teszi az új paradigmák részletes (elméleti és gyakorlati) kifejtését.

Az új elmélet, az új értelemadás: az egyesített elméletek *integrálása* - az egységkor *szellemi megalkotása*.

A jövő: az egyesített egységelméletek kora.
--

A veszélyes soknyelvűség választása

Életünk a sorozatos *nyelvleckék* vétele.

Amikor már ordító gyerekek voltunk a koromsötét Rákosi korszakban, családunk már nem beszélt magyar mellett oláhul, vagy szászul. Az anyai nagyapánk szülei számára a 19. század végén, Erdély közepén, Sarmaságon még természetes volt a *többnyelvűség*. Az ötvenes évek csillagtalan sötétségében a magyar nyelv iránti vonzalom is elsatnyult, családunk idős tagjai így a nyelvhasználat helyett arra koncentráltak, hogy lehetőleg ne beszéljenek, ne fecsegenek ki semmi olyat, amivel a fekete autóknak ürügyet adnak arra, hogy a kikényszerített önkéntes száműzetés rosszabbra forduljon. Az ötvenes évek végén édesanyánk ugyan német nyelvet tanító tanárnőhöz járatott Kispestre, a Wekerle-telepre, de számunkra akkor az volt a probléma, hogy a magyar nyelvtant és helyesírást még nem tudjuk megfelelő szinten. Ifjúságunk idején a Körösi Csoma Sándor állami gimnáziumban orosz tanítottak, amit szándékunk ellenére néhány év alatt nagyjából elfelejtettünk. Néhányszor aztán megkíséreltük, hogy angolt tanuljunk, de az eredmény sokáig - az Internet-korszak elejéig - meglehetősen siralmas volt.

Húszon évesen először avval a nyelvi helyzettel szembesültünk, hogy gyorsan megtanultunk egy különleges nyelvet, a magyar szociográfia nyelvét, ami azonban két, egymással nehezen illeszthető nyelv, az irodalom és a tudomány nyelve. A nyelvtanulás ettől kezdve egész életünkre felszabadított, meg megértettük, hogy egyrészt kényszerűség, másrészt szellemi kötelékoldás több nyelven beszélni. Ahány nyelv, idegen nyelv, vagy értelmezésnyelv, a valóság annyi rétegét és minőségét értheted meg.

Ma az irodalom finom, metaforikus nyelvét csak részben használjuk, ám közben kiderült, hogy nem két, hanem akár öt-tíz nyelvet is ismernünk kell ahhoz, hogy az általunk kutatott problémafelvetések, új paradigmaváltások elmondhatók legyenek. Az egyetemen elsajátítottuk a szociológia nyelvét, amelyet különösen főnyelvként nagyon szűkös nyelvruhának tartunk, és önmagában, kénytelen-kelletén csak akkor használunk, ha saját tudományágukhoz kötődő tudósokkal beszélünk klasszikus társadalomtudományi problémákról. Hamar felfigyeltünk arra, hogy (legalább minimális szinten) értenünk kell az elméleti fizika, főként a kvantumelmélet és evvel párhuzamosan például a pszichológia vagy a már transzperszonális pszichológia nyelvét is, s közben a bonyolult, összefüggő kérdéskörök kutatása elvezetett oda, hogy valamennyire ismét beássuk magunkat a vallás, a kereszténység, vagy a reformáció nyelvébe, amely még jórészt csak a tradicionális kérdéseket-válaszokat tudja megszólaltatni.

Mindig is legjobban a filozófia nyelve vonzott minket, de triviális tapasztalat, hogy más nyelvet beszél egy-egy platonista, hegelianus, marxista, egzisztencialista, vagy mondjuk egy mai keresztény gondolkodó. A posztmodern filozófiák nyelvelmélet-központú nyelveiről már nem is érdemes külön értekeznünk.

Mindebből két gyors *konklúzió* fakadt: egyrészt a kortárs gondolkodók, s a sajátos tudományágak, tudományparcellák csak akkor érthetők meg, ha mindenekelőtt saját, bejártott nyelvüket használjuk, másrészt azonban az új globalizmus-univerzalizmus új nyelvei nélkül kimaradunk az új és lényegi diskurzusokból. Nem volt más választásunk, mint a képtelenképes soknyelvűség, amely azonban szükségképpen elválaszt bennünket a tudományágakon belüli legitimációktól, s evvel párhuzamosan az a kritika érhet, hogy a soknyelvűségből fakadó széles fogalomtár érthetetlen a közkultúra, a tömegkultúra nyelvét beszélőknek. A nyelvi otthonosság érzetének erősödését gátolja, hogy a politikára érzékeny társadalomtudományok hatására a politikai diskurzusban résztvevő hangadó csoportok sokszor siralmas közpolitikai gondolkodást képviselnek és az árnyalt gondolkodásra alig képes nyelvi-fogalmi készletet használni.

A döntés filozófiai és gyakorlati. Jórészt mindegy, hogy kik és mennyire értenek minket, mert a megértést megelőzi a gondolkodás, a fogalmazás, azaz a nyelvhasználat fontosabb, mint a választott soknyelvűség társadalmi és nyelvi befogadottsága. Nekünk egyszerre kell ismer-nünk és beszélnünk Keresztes Szent János és Jakob Böhme, Hegel és Marx, Max Weber és Mannheim Károly, Albert Einstein és Bohr, Martin Heidegger és Wittgeinstein, Fukuyama és Manuel Castells, vagy például Ken Wilber és Stephen Wolfram nyelvét. Ez nem dicsőség, hanem kényszer, nem okvetlenül boldogság, de kitüntető lehetőség. A tudástársadalom korának előestéjén ez szüntelen kísérlet egy új univerzális, tudományok feletti metanyelv, és persze szükségképpen egy sajátos vargacsaba-nyelv kidolgozására is, amelyhez unikális alap a feltehetően ősi metanyelvhez tartozó, s az univerzális csúcskérdésekre választ kereső magyar nyelv.

Ha száz nyelven beszélsz, az a *veszély*, hogy nincs saját nyelved, ha egy nyelven gondol-kodsz, az a *veszély*, hogy ez a nyelv karanténba zár. Ha a veszély így is, úgy is korlátlan, inkább tudatosan a *soknyelvűség* boldogító-részegítő szabadságát, s kockázatát is választjuk.

Az információs kor új tudása

Minimum egy évtizede új globális világ van: az *információs kor*. Ennél is meghökkentőbb, hogy evvel párhuzamosan, de ettől függetlenül is a földi civilizációban *új tudás*⁸⁵ jött létre.

Az információs kor új tudása nem egyéb, mint a globálisan *új korszak* - *sok szempontból gyökeresen - új tudása*, amelyet nevezhetünk *szükséges tudásnak* is. A 21. századhoz szükséges tudásnak. Az új gondolkodás megtanulásához türelem, nyitottság is kell. A tárgyalt kérdésre nem egyszerű válaszolni, mert Magyarországon az új tudásról - különösen a közkultúrában - rendkívül keveset tudnak, s bizonyos értelemben az összefüggő új tudásokat az egyetemeken sem tanítják. Vagy csak néhány tantárgy keretében. Mindenesetre Magyarország jelene és jövője főként attól függ, hogy az új tudásokat képesek vagyunk-e széles körben *megismertetni és hasznosítani*.

Az új tudások csoportjai (1)

1. Új szuperparadigma és új valóságelmélet
2. Új természettudományos világkép (avagy például a kvantumelmélet)
3. Globalizáció és monetarizmus elmélet
4. Lokalizációelmélet s ennek részeként helyi autonómia koncepció
5. Tudáselmélet - az új tudások elmélete
6. Új hipotézisek emberről és tudatról
7. Régi tudástársadalmak ismeretei (tágabban: az új történelem-, az új múltelmélet)
8. Információs és tudástársadalom elmélet
9. Technológiaelmélet és az előrejelzések
10. Új gazdaságelmélet, avagy az Új Gazdaság elmélete

Az új tudások rendszerezéséhez először gondoljuk végig, hogy az átfogó szuperparadigmaelmélet jegyében az elmúlt két-három évtizedben milyen fontos, új, tudományos, tudományközi, s tudományok fölötti paradigmák rajzolódtak ki. Ez elméleti keretet adna egy olyan integrált *tudáselmülethez*, amelyen belül a különböző kérdéskörök rendszerszerűen vizsgálhatók. A globalizáció- és a lokalizációelmélet, az összetett tudáselmélet, az új hipotéziseket egyesítő ember és tudatfilozófia, az univerzális hagyományelmélet, vagy például a történelemelmélet újragondolása nagyon sok tudományágnak volt központi témája az elmúlt két-három évtizedben. A globális tudomány alapjainak újragondolása⁸⁶ is megindult.

Stephen Wolfram például ezt írja: „Háromszáz évvel ezelőtt a tudományt egy olyan drámaian új elgondolás alakította át, amely szerint a természetes világ leírható matematikai egyenlőségeken alapuló szabályokkal. Ezzel a könyvvel az a célom, hogy egy újabb, ehhez hasonló

⁸⁵ Alvin Toffler húsz évvel ezelőtt már ezt írta: „A harmadik hullám polgárai időközben új felfogást alakítanak ki a természetről, a haladásról, az evolúcióról, az időről, a térről, az anyagról, az okság elvéről. (...) Seregnyi új vallás, új tudományos fogalom, az emberi természettel kapcsolatos új felfogás és új művészeti forma fog kialakulni - sokkalta gazdagabb változatossággal, mint ami lehetséges vagy szükséges volt az ipari korszak idején.” (A harmadik hullám, i.m.387.o.)

⁸⁶ Stephen Wolfram: A New Kind of Science (Wolfram Media, Inc. 2002)

átalakítást kezdeményezzék, és egy olyan új tudományt mutassak be, ami sokkal inkább általánosabb szabályokon alapul, semmint hogy egyszerű számítógépes programokkal kifejezhető lenne.”⁸⁷

Most az egyik aktuális kérdés az *információs társadalom és/vagy tudástársadalom* elmélete, amely csak akkor érthető meg, ha egyúttal van egy technológiaelméleti kiindulópontunk is. Az aktualitás oka az, hogy az elmúlt évtizedekben az emberi civilizációban elindult egy valóságos *superparadigma-váltás*: a pénzközpontú újkapitalizmus modelljét folyamatosan és fokozatosan váltja fel az információs kor modellje.

Az új tudások csoportjai (2)

11. Új állam és e-demokrácia elmélet
12. Az új, hálózati társadalom felfogásai
13. Új hagyományelmélet és hagyományalapú tudástársadalom
14. Kozmológia - új világegyetem képek
15. Isten és új isten felfogások
16. Új térelmélet - intelligens régiók
17. A tudás”osztály” alternatívái
18. Az értelem visszaszerzése - a poszt-posztmodern után értelemadások
19. Jövőforogatókönyvek 2100-ig
20. stb.

A következő lépés az új gazdaságnak, vagy egyben *új gazdaságelméletnek* a felvázolása, mert az ezredfordulón főként a dotkom cégek válságai miatt ez a kérdés kiéleződött, s ettől függetlenül különösen izgalmas kérdéskör az *új állam, új demokrácia* gyakorlatának és elméletének megfogalmazása.

Jómagam és munkatársaim immár harminc éve a hagyomány-központúságot is képviseljük, így számunkra a hagyományalapú (új) korelmélet kiemelten érdekes, hiszen állandóan feszítő dilemma a *hagyománytovábbvitel és a modernizáció* összeegyeztetése, ugyanakkor már az új tudományra vár az univerzális hagyományelmélet kidolgozása⁸⁸.

Az elmúlt században az új tudások nagyobb részét a *természettudományok* produkálták. Az elméleti fizika eredményeinek továbbgondolása azonban még nem történt meg, tehát kellene egy átfogó új fizikaelmélet, új biológia- vagy genetika-elmélet, s jó lenne mindezeket egyesíteni az új kozmológia felfogásokkal is⁸⁹. Magam úgy látom, hogy közeledhetünk az *egységes* természet- és részben társadalomelmélet felé.

Érdeemes figyelemmel kísérni, hogy a vallásoktól is függetlenül a tudományok milyen szintetizáló Isten-, vagy valláselméleteket fogalmaznak meg. Szellemtörténetileg mintha újra közeledne egymáshoz tudomány és teológia.

⁸⁷ Stephen Wolfram: i.m. l.o.

⁸⁸ Ez a feladat vár például Csörgő Zoltán kollégámra. Lásd: Csörgő Zoltán: Európai Unió: örökség és hagyományalapú jövő. (e-Világ, 2003/április, 12-14.o.)

⁸⁹ Ennek a leckének magas szintű exponálása volt egy nagyon jelentős hazai könyv: Jánossy Lajos - Elek Tibor: A relativitáselmélet filozófiai problémái (Akadémiai, Bp. 1963); Vagy egy másik híres mű: Werner Heisenberg: Physics and philosophy, The revolution in modern science (Harper & Brothers publishers, 1958.)

Hol is tart a magyar *térelmélet*? Körülbelül harminc éve homályban és talonban van ez az elméleti probléma. Magyarországon ugyanis zömében még mindig a régi gondolatok, megközelítések - a fordista, vagy ipari régiók elmélete⁹⁰ - alapján beszélnek régiókról, megyékről, egyáltalán a társadalmak térszerkezetéről, holott az információs korban már a fejlődés lassan túllép a posztfordista régiókon is.

A posztmodern szociológia pedig továbbra is adós a *társadalmak és szerkezeteik* új leírásával, értelmezésével. Egyedül talán - Manuel Castells jóvoltából - a hálózati társadalmak leírása és elméletképződése indult meg.

Hasonlóan fontos az is, hogy a *jövő kutatások*, főleg a nyugat-európai kutatások alapján a szakértők hogyan vélekednek a következő ötven-száz év különböző trendjeiről. A globalizációnak például legalább húsz-harminc alternatívája⁹¹ fogalmazható meg.

A 21. század várható új jellemző vonásai

- Utópiák utáni valóság
- Két évezred világának-tudásának elmerülése
- Káosz jellegű globalizáció
- Tudásünnep és tudássokk
- Tudatközpontú- és fejlesztő kor
- Téridő típusú történelem
- Kreatív társadalomipar
- Találkozás a rokonnal a világegyetemben⁹²
- Istenkirály országában

Visszavonhatatlanul beléptünk a 21. századba, s jelenleg minden teoretikusnak vagy stratégiai tervezőnek - függetlenül attól, hogy melyik elmélet, vagy melyik tudományág képviselője - meg kellene tudnia fogalmaznia, hogy a következő ötven-száz év fejlődése feltehetően *merre halad* majd, milyen eltérő univerzális forgatókönyvek léteznek és mindegyikben milyen alapvető kockázati tényezők tárhatók fel. A jövőalternatívák nélkül a *kockázatok* is radikálisan nőhetnek. Ennek a feladatnak az elvégzése viszont a világ minden táján már mentális akadályokba ütközik, nálunk különösen, mert a magyar társadalom vagy értelmiség nem jövőorientált és nem szívesen képzel el pozitív forgatókönyveket. Képzeletünket csak a negatív jövőképek gyújtják fel.

Emlékszünk még arra, hogy a nyolcvanas években melyek voltak a magyar társadalm(ak), vagy a magyar elit(ek) jövőképei, vagy milyen utópiákban⁹³ gondolkodtak. Az ezredforduló után (ha megnézzük, hogy mi is történt) megállapíthatjuk, hogy minden jelenlegi válságtünet

⁹⁰ „A hetvenes évek óta a posztindusztriális társadalom bekövetkeztéről értekeznek, a fordizmus - a különböző térségekben igen eltérő módon - posztfordizmussá alakul.” Georges Benko: Regionális tudomány (Dialóg Campus, 1999, 115. o.)

⁹¹ A Stratégiakutató Intézet a globalizáció jövőtrendjeit vizsgáló kutatása lassan a végéhez közeledik.

⁹² Egy friss, de még nem teljesen tisztázott hír: a földünkötől 95 fényévre - a Hugh Jones vezette brit kutatócsoport - egy másik Naprendszer fedezett fel. (www.origo.hu/tudomany/vilagur/20030704felfedeztek.html)

⁹³ Utópián mindig Karl Mannheim utópia felfogását értjük, aki az Ideológia és utópia című kötetben azt fogalmazta meg, hogy minden korban az ideológia mindig hamis és megvalósíthatatlan, az utópia viszont igaz és megvalósítható. A modern és posztmodern utópiákról lásd még az európai utópia konferenciákat, amelyek közül a negyediket Madridban rendezték 2003 június 25 és 28 között. (www.geocities.com/uss2003)

ellenére az egyébként korlátozott utópiákhoz képest a valóság változása jóval túllépett minden nyolcvanas évekbeli közép-európai jövőelképzelésen. Az már persze más kérdés, hogy a jelenlegi állapot jó vagy nem jó fejlemény, de a - rendszerváltás előtti - várható trendekhez képest sokkal tovább haladt Közép-Európa. Ami született, az egy utópia utáni valóság. Már ennek alapján is minden berzenkedésünk ellenére joggal feltételezhetjük, hogy amit a következő húsz évről gondolunk, az akár legyen bármilyen merész, vagy ambiciózus gondolat, feltehetően eltörpül majd amellelt, ami változásként (fejlődésként/nemfejlődésként) következni fog. A jövő falaira napjainkban felrajzolt elképzeléseket, jövőképeket, utópiákat várhatóan messze meghaladja majd az akkori globális-lokális valóság.

Magyarországon is érzékelhető, az általános (funkcionális és szubsztanciális) globalizáció hatására elindult a globális méretekben, dimenziókban való gondolkodás, a földi civilizáció és kultúra egységes jelenének és jövőjének újragondolkodása. Ebben a tekintetben az elemzők többsége azt állítja, hogy most egy olyan átfogó történelmi, sőt történelem fölötti váltás, vagy paradigmaváltás elején vagyunk, amelynek során nem egyszerűen ötven, száz vagy kétszáz év tudása változik meg dinamikusan, hanem az a kétezer évnyi egységes tudás alakul át egyszerűen és egységesen, amelyre egész európai civilizációnk és működésünk épül. A következő ötven évben - úgy tűnik - kétezer év tudása cserélődik ki (és fejlődik tovább) lényegileg új tudásra, sőt gyökeresen új tudatra. Ilyen típusú, méretű, s intenzitású váltás nemcsak Magyarországon, de talán Európában sem volt még, így tehát érdemes erről, ennek előnyeiről és hátrányairól komolyan gondolkodni.

Az egyetemeken, főként a jobb természettudományi karokon már elég régóta tanítanak káoszelméletet. A káoszon általában azt értik, hogy a valóság, s nemcsak a fizikai valóság: rendezett rendezetlenség. Ez az anyagnak, vagy a természetnek egyik alapvető jellemzője, alapvető létezési formája⁹⁴. Az elméleti fizika új elméleteinek tudatában a magyar értelmiség mégsem próbálja meg úgy felfogni például a globalizációt, mintha az szükségképpen rendezett rendezetlenség lenne, holott a korábbi mechanikus, gépanalógiákhoz kötött gondolkodások régóta meglehetősen sikertelenek. Elég biztosnak látszik, hogy a következő száz évben, bármilyen típusú globalizáció is lesz a fejlett civilizációkban, az nem a hagyományos világképeken alapuló régi, szabályos rend, hanem valamilyen új és összetett rend/rendetlenség lesz. Ez pedig nem értelmezhető és kezelhető csak a káosz- és más hasonló elmélet alapján, így nem lehet változatlanul valamilyen mechanikus, hierarchikus, vagy bármilyen hasonló típusú hagyományos rendet feltételezni.

A jövőkutatás már régóta jelzi, hogy az emberiségre információ és tudás-sokk vár. Ez elérte nemcsak a harmadik világbeli országokat, de az összes fejlett vagy közepesen fejlett országot is. Magyarországon ez a krízis még nem hat eléggé, pedig a végtelennek látszó - egyébként alig szelektált - tudáskínálat már egyre ijesztőbb. Ha egy rendszeresen internetező szakembernek azt mondanánk, hogy két-három nyelven minden nap kutassa és olvassa legalább az utóbbi félévszázad új tudásait, minden bizonnyal gyorsan s meglehetősen megrémülne, és néhány hét után kedvét szegné az elképesztő információkínálat. Egyetlen témakörben sem érne soha végére a kutatásnak. Számítások szerint az emberiség össz tudása két-három évenként duplázódik.

⁹⁴ A tudományos káoszelmélet két legfrissebb itthoni könyve: Tél Tamás - Gruiz Márton: Kaotikus dinamika, (Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002); Káosz és nemlineáris dinamika a társadalomtudományokban (szerkesztette: Fokasz Nikosz, Typotex Kiadó, 2003.) Egyetlen idézet az utóbbiból: „A modern szaktudományos értelemben vett kaotikus mozgás átmenetet képez - azaz a szabályos mozgás - és a rendetlenség - vagyis a nagyon sok összetevő eredményeként előálló zajos mozgás - között.”

A tudatkutató csoportunk például olyan internetes adatbázisokra⁹⁵ bukkant, amelyeken az elmúlt időszakban született új tudatkutatói eredmények bőséges terjedelemben találhatók meg - több ezer tanulmány. Felfoghatatlan mennyiségű magas szintű tudás jött és jön létre. Valamelyik rész kérdés előzetes tanulmányozásához is akár fél életen keresztül olvashat egy-egy tudományos kutató. Nemcsak ebben az értelemben nagy és riasztó ez a tudásmennyiség, hanem abban is, hogy tartalmilag és szerkezetileg teljesen más, mint az egyetemi éveinkben (a hatvanas-nyolcvanas években) kapott tudások halmaza. Ez tehát kemény tudássokkot okozhat mindenkinek, aki igazán belegondol a régi és főként az új tudások hozta új gondolati-elméleti világállapotba. Ugyanakkor azt kell mondanunk, hogy a tudásszerzési körülmények Magyarországon a vezető értelmiségi csoportok nagy részét alapvetően elzárták, s mai napig is elzárják fontos tudásoktól. Holott akinek kicsit is kedve és lehetősége van belemerülni az elérhető óriási tudáshalmazba, annak belül is fantasztikus szellemi öröme, tudásünnepeket kínál ez a tudás-végtelen. Meglehetősen felemelő érzés az a szellemi élmény, amikor az ember megvilágosodásként foghat fel számtalan új jelenséget, ismeretet és összefüggést.

Ha kicsit is átfogóan tekintjük az új információkat, rögtön megállapíthatjuk, hogy új tudáscsoportok jelentek meg a tudáspaletán.

Új szuperparadigma (vagy szupraparadigma) elmélet

- Új valóság - a globalizáció, a lokalizáció, informatizáció, stb.
- Új múlt - időszámítás előtti és utáni évezredek új egységes hipotézisei
- Új technológia - a szupertechnológiák forradalmi kora
- Új gazdaság - a tudásalapú hálózati gazdaság
- Új tudat és új ember - az ember és a tudat rekonstrukciója
- Új társadalom - a tudástársadalom, az egységtársadalom
- Új tudás - régi és az új tudás új szerepben
- Új értelemdadás - az értelem visszaszerzése és újragondolása
- Új jövő - az új civilizáció és az új tudat teljesen új jövőt teremt
- Új transzcendencia - visszatalálás a spirituális életbe

A *valóság és az új valóság* fogalmáról hosszan értekezhetnénk: mi az egyáltalán, hogy valóság, vagy valóság-e, ami van, s létezik-e új valóság vagy valóságkép. Ha most nem is merülünk le tudományos mélységekig, akkor felületesen is azt mondhatjuk, hogy amit a földi civilizáció elmúlt húsz évében valóságnak hívtunk, annak valóságelemeit, s összefüggéseit most a globalizáció-lokalizáció felismeréseivel, a természettudományok új kutatási eredményeivel, az informatizáció új minőségével, és még sok minden más felismeréssel⁹⁶ az eddiginél pontosabban megnevezhetjük.

Új múlt. Magyarországon az egyszerű állampolgár és az elméleti szakember is küszködik a magyar történelem feldolgozásával, a számos új kutatási eredmény és hipotetikus felvetés értelmezésével. A világtörténelem kutatása lassan ott tart, hogy az emberiség elmúlt kétezer

⁹⁵ David Chalmers, Department of Philosophy, University of Arizona, Tucson, AZ 85721. E-mail: chalmers@arizona.edu

⁹⁶ Érdekes tünet, hogy a felvilágosodás racionális paradigmája szerint gondolkodó és értékelő, egyébként az Internet-galaxis legismertebb szociológusa, Manuel Castells mennyire érzéketlen a tartalmak vagy tágabban a tudások és a tudásváltozások iránt. Manuel Castells: Az Internet-galaxis (Network TwentyOne Kft, 2002)

évéről egyre inkább képes egységes, új múltképet felmutatni; olyat, amely az eddigiekhez képest alapvetően más összefüggéseket világít meg. Ennek része a több ezer éves globalizációtörténet alapos megértése is.

Az új technológia. A magyar értelmiség tagjainak többsége nagyon sokáig technológiaellenes volt, az új technológiafejlesztési eredményeket gyakran emberellenes folyamatként magyarázták. Magyarországon technologiaelméletet talán még a műszaki egyetemen sem mindig tanítanak, pedig az ország elmúlt húsz évének történetét, akár a rendszerváltást, s az azt követő tíz-tizenkét évet akkor dolgozhatjuk fel, ha világossá vált, hogy a műszaki-technológiai változások kényszerítettek ki egy sereg gazdasági-társadalmi, tudati-emberi változást. A két globális világhatalom, Japán és Németország rendszeresen kiadja a következő húsz évre szóló technológiai előrejelzést⁹⁷. Ezek a vastag kötetek, kiadványok mindig több ezer tételben vetítik előre, hogy a tudomány, a kutatás, vagy a technológia mit hoz majd a következő két évtizeden belül. Az eddigi előrejelzéseik legnagyobb része helyesnek és korrektnek bizonyult.

Ezek tehát nagyon komoly, jól megalapozott előretekintések, s azt ma már meglehetősen tisztán lehet látni, hogy a következő húsz év technológiája nem sokban emlékeztet majd a tegnapi és a jelenlegi technológiára. A jelenleg használt személyi számítógépek, digitális fényképezőgépek például tíz év múlva méretüket tekintve olyanok lesznek, mint egy-egy töltőtoll vagy karóra, tehát a mostaniak addigra jórészt elavultnak minősülnek. Ami ennél is fontosabb, hogy a számítógép - egyre bővülő emberközpontú képességei miatt - intelligens asszisztens⁹⁸ lesz. S a nanotechnológia várható eredményeiről még nem is beszéltünk. Félhetünk, borzonghatunk a technológia következő szuperforradalmai⁹⁹ miatt, de ezt a műszaki víziót felfoghatjuk úgy is, hogy rendben van, ha már ez a változás jön, így készüljünk fel, az emberiség számára tanuljuk meg jól hasznosítani az eljövendő technológiákat, mert az vélhetően garantált, hogy ezen a területen mindenképpen elképesztő áttörések lesznek.

Ebben értelemben mondjuk, hogy a mesterséges intelligencia nem csak az állam modernizálásában, hanem például a tudásszerzésben, a művelődésben is kulcsszerephez jut. Vajon van-e most akár egy pedagógusnak, vagy népművelőnek valamilyen víziója arról, hogy hogyan fogja saját intézményében és munkájában alkalmazni a *mesterséges intelligenciát*?

Az Új Gazdaságról sok mindent hallottunk az elmúlt időszakban is. Az alapfogalom Amerikából került át Európába, helyyel-közel a tudásalapú gazdaságnak felel meg, de nem teljesen, s körülbelül azt fejezi ki, hogy a gazdaság lényege változott meg: az ipari gazdaság korszakából átlépünk az információs kor gazdaságába. Egyetlen idézet Nicholas Negroponte-tól: "Ahogy az üzleti élet globalizálódik és az internet növekszik, egyetlen, egységes digitális munkahely kialakulásának leszünk tanúi. A bitek tárolása és manipulálása szempontjából a geopolitikai határok jelentősége teljesen szerte fog oszlani."¹⁰⁰ Nem vagyunk tehát messze az egységes digitális világ, létezés, gazdaság összefüggő, s összetett univerzumától.

Az ember és tudat integrált jelentéséről hiába kérdezzük akár a pszichológia, akár a biológia vezető magyar elméit, átfogó konkrét, megalapozott választ nem tudnak adni. A Magyar

⁹⁷ Pálmai Zoltán: Technológiai trendekről (e-Világ, 2002/Különszám); TEP: Technológiai Előretekin-tési Program (www.om.hu)

⁹⁸ M.L. Dertouzos: Félkész forradalom. Útban a megszelídített számítógépek felé. (Typotex, 2002. 48.o.)

⁹⁹ Nem meglepő, hogy sokan már az agyba épített áramkörökről, az agyba telepített csipekről fantá-ziálnak. M.L. Dertouzos: Félkész forradalom. Útban a megszelídített számítógépek felé. (Typotex, 2002. 49.o.)

¹⁰⁰ N. Negroponte: Digitális létezés (Typotex, 21002, 179.o.)

Tudomány tavalyelőtti őszi különszámában¹⁰¹ tizennégy magyar tudós tanulmánya jelent meg az agy és a tudat problémájáról, s ezekből ismételten kiderült, hogy igazából sem itthon, sem külföldön nem tudják pontosan megfogalmazni, hogy mi is a tudat. A bevezető megállapítása teljesen jogos: „Még oly keveset tudunk az emberi agyról, az „Én”-ről, az agy és a tudat viszonyáról, az emberi lélek titkairól, hogy a dualisták, a materialisták vagy akár a funkcionalisták táborába is tartozhatunk.”¹⁰² Annyi talán már nem képezi vita tárgyát, hogy a korábbi sematikus tudatképek (miszerint a tudat az agy terméke), nem tartóhatók fent.

Továbbra is kérdés tehát: *mi a tudat*. Folyamatosan születnek az emberről, agyról, elméről szóló integrált, diszciplináris tudások és a világ tudománya és teológiája egyre inkább kezdi megérteni a tudatot. Ez néhány egyszerű felismerést is jelent, például azt, hogy minden világvallás ősi tudását is érdemes összehasonlítani és egyesíteni, valamint az összes új tudományág (például az elméleti fizika, a genetika és a modern pszichológia) eddigi eredményeit egyesített elméletben¹⁰³ összegezni. Az emberrel tehát sok szakterület foglalkozik (az idegtudományoktól a közművelődésig), de még előttünk áll az a metafeladat, hogy az embert és a tudatot egységes, szaktudományi alapon metafizikai keretben újraértelmezzük.

A tudásátadás, a tudásközvetítés pedig mindenekelőtt a tudatra (és nem az agyra?) próbál meg hatni. Ezt alakítja, ha ez egyáltalán sikerül, akár ismeretterjesztésként, akár iskolai oktatásként, vagy akár lelki nevelésként. Az oktatás és közművelődés célja és tárgya: az *ember*, aki tudást kap és értelmez, s ebben a folyamatban viszont a kulcsszerep a *tudat*é.

Megítélésünk szerint a most indult század központi témája a *tudat* lesz, mert a tudat megértésén és fejlesztésén keresztül jutunk el a komplex, az egységes fizikai-szellemi s spirituális lényig, az ember totalitás képéig. Ezen az átfogó tudományos és teológiai területen azonban szükségképpen komoly tudáshiány van nemcsak Magyarországon, hanem többek között egész Európában is. Már tradíciói miatt is Ázsia, és nyitottsága miatt talán Észak-Amerika is felkészültebb. A hazai tudatkutatásban tehát nem tudássokk, hanem inkább tudáshiány-sokk van, aminek csökkentése érdekében nekünk végre el kellene sajátítani az emberről-tudatról szóló új tudásokat.

Új társadalom? A szociológia régebben főként a társadalom szerkezetéről, osztályokról, rétegekről, csoportokról tudósított, úgy mintha ez jelentené a társadalom egészéről szóló tudást. Ezek a szerkezeti elemek azonban csak strukturális jellemzői a társadalomnak, s csak ettől senki számára nem derülhet ki, hogy valójában mi is *a társadalom*. Nyugati-európai vagy amerikai szerzőktől az elmúlt években itthon is megjelent néhány társadalomelméleti könyv¹⁰⁴. Talán most már több dolgot lehet tudni a társadalom-egészről, de a különböző szociológiai irányzatok és személyes álláspontok tudományos összehasonlítása és egyesítése

¹⁰¹ Magyar Tudomány 2001/10 Agy és tudat, vendégszerkesztők: Nyíri Kristóf, Pléh Csaba, Vízi E. Szilveszter.

¹⁰² Azért az is újdonság, hogy az előbbi idézet így folytatódik: „Ezért számunkra, tudósok számára csak az a megoldás marad, hogy figyelembe vegyük a kvantumfizikától a szociálpszichológiáig terjedő tudományterületek legújabb eredményeit, és megértéssel fogadjuk, hogy az emberi kultúra és az egyes ember tudata között nem-lineáris és kaotikus kölcsönhatások vannak.” 1150.o.

¹⁰³ Az általunk fontosnak tartott metaelmélet létrejöttének ez a lépés kifejezetten előfeltétele.

¹⁰⁴ Magunk azt sem hisszük, hogy - például Manuel Castells által annyit emlegetett - hálózati társadalom fogalmával megoldottuk az elméleti problémát: „Ezek az irányzatok egyet jelentenek az individuum diadalával, bár még nem világos, mekkora terhet rónak a társadalomra, ha csak tekintetbe nem vesszük, hogy az új műszaki lehetőségekre támaszkodó egyének ténylegesen újrakonstruálják a társas interakció mintázatát, és a társadalom új formáját, a hálózati társadalmat hozzák létre.” (139.o.)

még szintén hátra van. Európában sincs nagyon semmiféle komplex, egyesített társadalom-elmélet, még akkor sem, ha külön-külön kommunikációs társadalomról, nyelvtársadalomról, információs társadalomról, tudásközpontú csoportközi viszonyokról, vagy éppen virtuális társadalmi jelenségrendszerekről beszélünk. Akárhogy is nézzük filozófiailag, a társadalom-elméleti-kép egésze nem áll össze.

Az információs és tudástársadalom alapfogalma

- Az információs társadalom: ember alkotta eszközzel továbbított jelek társadalma és potenciálisan már ismeret-társadalom (egyúttal a jelenelmélet alaptézise)
- A tudástársadalom: az értelmezett ismeretrendszer társadalma, amely potenciálisan már a tudásjel társadalma is, s amely a tudással és - részben - a tudásjellel újraszerkeszti a társadalmat (egyúttal a közeljövő-elmélet alaptézise)

Talán meglepő lesz, hogy egyes információs társadalom ideológusok vagy teoretikusok már most az információs társadalom meghaladását tudatosítják. Nicholas Negroponte véleménye ez: „Oly sok szót és időt vesztegettünk arra, hogy megvilágosítsuk az ipari korszakból a posztindusztériális vagy információs korba való átmenet jelentőségét, hogy közben talán elkerülte a figyelmünket: az információ korának immár vége, átléptünk a posztinformációs korba.”¹⁰⁵

Új tudás. A tudástársadalom modell Európa szinte egyetlen lehetséges pozitív jövőképe a következő húsz évre. Mit jelent ebben az összefüggésben a *tudás*, s milyen *formában* létezik és hat? Beszélhetünk persze személyes tudásról, családi tudásról, társadalmi tudásról, vagy más megközelítésből tudományos tudásról, vagy éppen vallási tudásról. Akár ilyen, akár hasonló kategóriát használunk, de az bizonyára nyilvánvaló, hogy ezekkel önmagunkkal nem lehet meghatározni a tudás fogalmát. A korábbi századok alapelméleteit is integrálva, de tudásfelfogásaikat túlhaladva kellene eljutnunk a tudáselméletig. Megint csak konstatáljuk a hiányt: átfogó, komplex metaelmélet¹⁰⁶ nélkül nem születnek meg az egymással is versengő új tudáselméletek.

Az *új értelemadás* is érdekes kérdés, akár önálló témaként is szerepelhetne. A tudásszociológia megszületése, vagy megerősödése, például Mannheim Károly munkássága óta éve evidens, hogy minden korszak kivétel nélkül értelmet (ideológiát és utópiát) próbál adni saját korának. Eszerint végzi és magyarázza a kormányzást, vagy ennek megfelelően folytat fejlesztéseket, és általában ez az ideológia vezérli a cselekvéseket. Az értelemadás tehát kulcskérdés. Az egyik két évvel ezelőtti kutatásunk arra irányult, igyekezzünk megtudni, hogy az elmúlt tíz évben, a globális világban milyen tipikus, vagy egymástól eltérő alapvető értelemadások voltak. Körülbelül húsz-huszonöt egymással is ellentétes értelemadást találtunk.

Nyilván más értelemadást fogadnak el Közép-Európában, az alulfizetett értelmiségi csoportokban, vagy Kanadában, a magasan művelt s jó életszínvonalú gazdasági csoportokban, vagy mondjuk Indiában, a négy elemi végzett és még mindig agrárvilágban élő, de már e-gazdasá-

¹⁰⁵ Nicholas Negroponte: i.m. 129.o.

¹⁰⁶ Steve Talbott: A komplexitás varázsa című cikkében írja: „Az elmúlt években a komplex rendszerek, illetve a komplexitás vizsgálatát egyre szélesebb körben tekintették forradalmi jelentőségűnek. Ezzel a forradalommal új teret nyert a holisztikus szemlélet, és olyan kifejezések váltak egyre népszerűbbé, mint például az önszerveződés, a komplexitás és a káosz.” (Információs Társadalom, 2002/2.)

got is folytató közösségekben, vagy Dél-Amerikában, az indián-spanyol kultúra nagyvárosai-
ban - és így tovább. Nagyon sokféle értelemadás terjedt el, s mi próbáltunk ezekben közös
pontokat találni, de a közös pontoknak semmi köze nem volt az új értelemadásokhoz! Ma
Magyarországon is az uralkodó értelemadások egyike, vagy talán a fő értelemadás nem más,
mint a vagyon, a pénz, a státusz, a presztízs elérése, s ez az anyagi-tárgyi individualizáció
jelenti az élet racionális értelmét. Az emberek akkor érzik-tudják jól magukat, ha ez a
materiális célképzet megvalósulhat. Az emberiség szempontjából azonban ez az értelemadást
nem tekintik a fő, s különösen nem a helyes értelemadásnak.

Új jövő. Az elmúlt ötszáz évben, Európában volt néhány nagyon fontos jövővízió, de ezek az
utópiák vagy nem valósultak meg, vagy a gyakorlatban ellentétükbe fordultak. Az aktuális
jövőképekkel pedig nem egyszer az történt, hogy a valóság messze túlhaladt rajtuk, s egészen
más - jobb vagy rosszabb - holnap jött létre, mint amit a korabeli jövővíziók megfogalmaztak.
Már ezért is valószínű, hogy most a következő húsz évre szóló, de a jelenhez láncolt jövő-
tervekkel is még inkább történik majd.

Az ezredforduló ugyan is ebben is paradigmaváltást hozott: a jelen vízióhoz képest a
jövővíziók egyre nagyobb távolságot mutatnak. A ma és a holnap között soha nem látott, nem
érezelt különbség van, s ez független attól, hogy negatív vagy pozitív forgatókönyvekben
gondolkodunk. A távlati jövő és a már látható közeljövő is: originálisan új¹⁰⁷. Ezért stratégiai
s ambiciózus szellemi feladat a jövő kutatása és egyúttal tervezése.

Új transzcendencia. Néhány évtizede a modern elméleti fizika, a biológia és a genetika, vagy
például a kozmológia egyre inkább tudományos-racionális érvekkel képes alátámasztani egy
olyan valóság/nemvalóság tartomány¹⁰⁸ létezését, amit korábban abszolút tudatnak, vagy egy
transzcendens világnak hívtunk. Ezt a nem-racionális valóságot nevezhetjük ismét isteni
valóságnak, vagy bármilyen más vallási-spirituális tartalomnak. Az elmúlt évezredekben az
egész eddigi európai kultúrát is ez a kérdéskör izgatta és izgatja a legmélyebben és a leginten-
zívebben - és ebben nem várható alapvető változás, még akkor sem, ha rövidebb-hosszabb
ideig olykor ismét száműzni próbálják ezt a kérdésfelvetést az európai gondolkodásból.

A lényegi kérdések évezredek óta így vetődnek fel: az anyag vagy/és tudat, szellem vagy/és
anyag, Isten vagy/és anyagi valóság. Noha ebben még nincs (és talán felesleges is) globális
konszenzus, mégis egyre nyilvánvalóbb, hogy az ezredforduló új tudása arra mutat, hogy a
„vagy”-ok fokozatosan elhalványulnak és az „és”-ek pedig erősebben fénylenek. Az aktuális
követelmény ehhez képest szerény: a racionális európai kultúra (például Ázsiához és az egész
amerikai kontinenshez hasonlóan) mikor és hogyan tudatosítja ismét magában, hogy minden
embernek transzcendens lény (is). Az új transzcendencia azonban nem egyszerűen a régi
kérdések visszahozása vagy a régi válaszkísérletek tárgyalása, hanem annak az új helyzetnek
a felismerése, hogy a 21. század a *spiritualizmus százada* lesz.

A felsorolt régi-új kérdések új megközelítései, s az új tudások kínálta új elmélethorizontok
felvetik általában az elmélet és a filozófia tartalmának és szerepének újragondolását is.

¹⁰⁷ Még a kockázat-társadalom teoretikusa, Ulrich Beck is három gyökeresen új jövő forgatókönyvet
(Lásd: Vissza az ipari társadalomba, A műszaki-gazdasági fejlődés demokratizálása, Differenciális
politika) vázol fel. Ulrich Beck: A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. (Andorka
Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, 2003).

¹⁰⁸ Érik egy új hipotézis, ami valahogy úgy ragadható meg, hogy az irracionalizmus tartománya
fokozatosan racionálissá válik, mert feltárható és megérthető, miközben a racionalizmus eredeti
értelme irracionálissá válik, mert már nem tartható és értelmetlen. (Varga Csaba: Az új paradigma
meglepetései, kézirat, 2003.)

Új elmélet, új filozófia irányai

- A természettudományok egységes elmélete?
- A társadalomtudományok egységes elmélete?
- A szellemtudományok egységes elmélete?
- Az integrált egységes elmélet?
- Elméletalkotás új módon:
- Elmélet - vissza a klasszikus filozófiához (tudomány, művészet, vallás újra együtt)
- Igazság és hipotézis

A természettudósok között heves vita folyik arról, hogy lesz-e a tudományban bármikor is *egységes* természettudományos elmélet, azonban a hangadó fizikusok, vagy a kozmológusok (növekvő?) kisebbsége szerint ez már a következő évtizedekben megszülethet. Az új elméletalkotás¹⁰⁹ leginkább a természettudományokban halad előre. A társadalomtudományok *egységes* elméletéről viszont csak úgy beszélhetünk, hogy majd valamikor, egyszer megszületik. A tudástudományok, ismeretelméletek, vagy a szellemtudományok *egységes* elmélete tulajdonképpen mindig is volt, de sosem volt elég jól és sokoldalúan megfogalmazva, s ezért folyamatosan újrafogalmazásra szorul.

Ebből a három (részben vagy potenciálisan egységes) tudásrendszerből születhet meg az új, integrált, *egységes metaelmélet vagy metafilozófia*, amely újra az Egészet¹¹⁰ próbálja meg értelmezni. Erre különböző hipotézisek, elméletprogramok vannak, de abban szinte mindenki egyetért (attól függetlenül is, hogy ki milyen kultúrába vagy tudományvilágba tartozik), hogy ennek a metaelméletnek az elkészítése a 21. század feladata, talán a legfontosabb szellemi feladata lesz.

Az elméletalkotás új módjának egyik fontos jellemzője, hogy a tudomány, a művészet és a vallás közötti hihetetlenül magas válaszfalak összeesnek, vagy legalább is az elmúlt néhány évtizedben fokozatosan leomlanak.

A módszertani újdonság az, hogy az elméletalkotás gyakran nem úgy történik, mint ahogy eddig történt; ha korábban valamilyen kutatási, vagy kísérleti eredményt közzétettek, akkor annak alapján az egész világ gyorsan úgy vélekedett, hogy az új tudományos igazság végleges és nem szorul felülvizsgálatra. A tudományos felismerés szükségképpen tudományos dogmává vált. Az elmúlt száz év gondolkodása viszont eljutott oda, s nem csak a régi tételek radikális megkérdőjelezése miatt, hogy korrektebb, pontosabb magatartás, ha igazság helyett eleve csak hipotézis(ek)ről beszélünk. Ezért a metaelmélet sem lehet új igazság, hanem „csak” egy tudományos-filozófiai hipotézis.

Az eltérő tudások (tudáshipotézisek) egymásra vetítése, kölcsönös kontrollja folyik, s így végre senki sem állítja egyetlen tudományágban sem, hogy megértette és felfedezte a végső eredményt, az örök igazságot. Lehet, hogy egy-egy a hipotézis csak öt-tíz évig tartható, lehet, hogy a valóság valamelyik szeletére egy-egy állítás hosszú távon is fenntartható, de kivétel

¹⁰⁹ Példa erre a komplexitással, az összetettséggel foglalkozó új tudományágak képviselőinek (M. Mitchell Waldrop, Stuart A. Kauffman, Stephen Wolfram, stb.) könyvei.

¹¹⁰ Az általános kiindulópont az, hogy az egész több, mint a részek összessége. „Ezért a komplexitás-elméleti szakemberek azt mondják, hogy a megértéshez holisztikus oldalról (vagyis az egész oldaláról) kell megközelíteni a jelenségeket.” Steve Talbott: A komplexitás varázsa (Információs Társadalom, 2002/2, 34.o.)

nélkül tudomásul kell vennünk, hogy a tudás, a felfedezés, vagy a megértés mindig halad előre, s nincs olyan tudományos állapot vagy eredmény, amelynek újra- vagy továbbgondolása ne következne be.

A filozófiában az egymással is versengő jelenelméletek általában azt mondják, hogy ma az egész fejlett világ, sőt maga a globális világ az *információs korban* van. Ennek lényegét tekintve már viszonylag kevés köze van a pénzközpontú új kapitalizmus elmúlt húsz évéhez, amely természetesen még bőségesen meghatározó modell az új század elején is, de már semmiképpen sem a domináló és hangadó jövőstruktúra. Ha a jelen a globális-lokális információs kor, meg kellene jobban értenünk, hogy pontosan mi is az. A globalizáció megértésének egyik feltétele az átfogó *globalizációelmélet* (a rész-metaelmélet) kidolgozása és kontrollja. Magyarországon a globalizációt sokszor leszűkítve úgy tekintik, mint a nagy gazdasági világtársaságoknak valamilyen nemzetek fölötti gazdasági-vállalati rendszerét¹¹¹, holott ez a globalizációnak csak egy sajátos jelensége a sok meghatározó és uralkodó folyamata közül. Meg kellene érteni ugyanakkor a lokalizációt is, mint a globalizáció ikertestvérét.

A globalizáció törvényei

- A globalizáció új fogalma
- Globalizáció és lokalizáció
- Globalizáció: funkcionalitás
szubsztancialitás (egységesülés)
- Kvantitatív és kvalitatív globalizáció
- 21. század első felétől: globlokál világ

Az elmúlt tíz évben a globalizáció egyik új fejleménye az európai kontinens minden szögletében a lokális világok növekvő szerepének konszolidálása. Mit értünk lokális világon? A nemzeti/állami szint alatti tér és társadalom: a régió, a megye, a kistérség, a város, és falu. A térszerkezet végén az egyszemélyes tanyák, vagy az egycsaládos tanyák is. A lokális világ globális szerepe (éppen a globalizáció nyomása miatt is) gyökeresen átalakul, és ezért a lokális világ belső világa (éppen a lokalizáció követelménye miatt) is részlegesen vagy teljes mértékben változik. A közművelődés, az oktatás, a kultúraterjesztés a lokális világ belső mozgását ismeri fel és dinamizálja, tehát legjobban a helyi társadalmaknak és intézményeiknek kellene tudni, hogy milyen is ez a világ, milyen az új lokalitás. Csakhogy a társadalomtudományok egyik legnagyobb adóssága az összetett lokalitás- és helyi tudásuniverzum elmélet.

A lokalizáció elméletének témakörei

- A lokalizáció fogalma - alávetett lokalitás vagy egyenrangú lokalizáció
- Lokalizáció színterei: régió, megye, kistérség, település (város és falu)
- A globális világ alapegysége és ellensúlya (autonómia-paradigma)
- A lokális világ: az új társadalom első szintje
- A virtuális lokalitás kvalitatív lokalitás felé halad?
- A lokalizáció és az új közösségek, új gyülekezetek

¹¹¹ Érdemes lenne legalább azt felismerni, hogy a szupranacionális cégek ereje a szupranacionális tudásintegrációban és tudáshasznosításban van. Ravi Kalakota és Marcia M. Robinson „Az e-üzlet” című könyvében (Typotex, 2001) ezt írja: „A cégek sikeres tudáskezelésén áll vagy bukik a vállalkozás sorsa. Ennek köszönhető, hogy az üzleti intelligencia - az információs vagyoni kihasználása, szerkesztése és továbbítása - kulcsfontosságú a vállalkozások jövője szempontjából.” 405-406.o.

Globalizáció. A globalizáció egyik új eredménye tehát a lokalizáció emelkedése, mint globális társadalomszerkezeti, vagy térszerkezeti elem. A lokális világok globális rendszere generálisan új önfejlődési útra léphet.

A globalizációelmélet szerint körülbelül időszámítás előtt három-négyezertől kezdődően mindig is voltak globalizációs folyamatok, s mindig is létrejöttek különböző típusú és mértékű globális rendszerek. A szovjet birodalmat a korrekt elemzések ma már úgy írhatják le, mint huszadik századi részglobalizációs rendszert, ami a világbirodalom típusú globalizációk egyik, közepesen fejlett változata. A globalizáció tehát önmagában nem új jelenség, csak egy új fogalmat használunk az egész világfolyamat egységes értelmezésére.

A globalizáció egyik új folyamata a meghatározott tudások globalizálódása és minden irányban való globális terjedése. Amikor egy-egy magyar régió, vagy megye tudásalapú világának helyzetén s stratégiáin gondolkodunk, gyorsan mindenki előtt világossá válik, hogy a régiókat jelentős mértékben eléri, és a későbbiekben még jobban elérni majd az új globális magastudás, és persze elsősorban a tömegtudás. Ez utóbbi - a lokális világok mindennapjaiban - már általánosan érezhető, de az új magastudás hatása még nem evidens. A tudásglobalizáció másik oldala az, hogy minden egyes lokalitásban - az adott lokális térség - több száz éves, vagy esetleg több mint ezer éves tudását újra integrálják, dinamizálják és kiviszik a globális tudáspiacra. A harmadik globális tudásfolyamat az, hogy a mindennapi életben alkalmazott tudások - amelyek egyaránt táplálkoznak a mediatizált globális és a lokális tudásforrásokból - egymást kölcsönösen kontrollálhatják és kiegészítik.

A globalizációnak (mint összetett és komplex rendszernek, valamint a civilizáció egészét elérő változásfolyamatnak) *két alapvető szintje és formája* kristályosodik ki: a funkcionális és szubsztanciális globalizáció.

A funkcionális globalizáció azt jelenti, amiről a magyar társadalom sokat, vagy egyre többet tud, hogy a nagy világrendszerek funkcionális értelemben hogyan működnek, kezdve a világpolitikától a világgazdaságig. Vagy ennek részeként vizsgálható, hogy a globális világban, egy-egy kontinensben vagy államban miként funkcionál a demokrácia valamelyik típusa.

A globalizáció másik nagy kérdésköre az egységesülés folyamata, ennek előre haladása vagy éppen megtorpanása. Az egységesülés alapvetően mást jelent, mint a funkcionális globalizáció, de az egységesülésnek is van egy funkcionális, gyakorlati szintje: a globális kérdések globális kezelése. A tényleges disputa régóta arról folyik, hogy a földi civilizáció számos gyökeres problémája csak globális szinten oldható meg. Nem csak az ökológia alapvető kríziskérdéseiben, hanem például a sorozatos gazdasági-pénzügyi válságok esetében, vagy a globális tudások együttes hasznosításában.

A harmadik része a globalizációnak a szubsztanciális, vagy a lényegi világfolyamat, amit hívhatunk univerzalizálódásnak is. A megosztott, sőt egymást pusztító, vagy gyakran egymást ellenségének tartó emberi társadalmak közeledése, kölcsönös egymásra figyelése, az egység állapotának megközelítése. Ez az egységesülési utópia valószínűleg egyidős az emberiséggel, noha ennek tényleges megvalósulása ma sincs sokkal közelebb, mint a huszadik századi világháborúk idején. Az új kérdés a 21. században az, hogy az új típusú s ezért potenciálisan kvalitatív globalizáció - mintegy az emberiség többségének tudatos akarata nélkül is - közelebb hozza-e ezt az egységesülést, nem elsősorban funkcionális, hanem kulturális-spirituális értelemben?

Kvantitatív és kvalitatív globalizáció. A globalizáció világméretű felismerését a mennyiségi globalizáció felgyorsulása okozta, miközben a tudatosulás a világfájdalom¹¹² közben az arra való felismerés is volt, hogy ez a kvalitatív globalizáció lenne az optimális cél. Ennek megfelelően a globalizációnak van kvantitatív és van kvalitatív fejlődési trendje. Ma a fejlett világ még mindig csak a mennyiségi, funkcionális trendek bővületében él. A kvalitatív folyamatok elindulása s világméretű érzékelése még csak most várható.

Az európai társadalom egyre több társadalomtudósa az elmúlt tíz évben már nem beszél önmagában globalizációról, mert a társadalomtudományok bevezettek egy új fogalmat, a *globlokál* kategóriáját. Ez a két alapszót (a globálist és a lokálist) egyesítette, mert a két világfolyamat egyébként is együtt halad. A globális világot ezért most már globlokál világgént kell és lehet értelmezni. Ez egy új szellemi paradigmaváltást indíthat el, noha ennek hazai megjelenése szinte még egyáltalán nem látszik¹¹³.

Tudáselmélet. Eddig az új tudások néhány jellegzetes csoportját mutattuk be. Külön vizsgálat tárgyát képezi az a kérdéskör, hogy a tudásokat hogyan csoportosítsuk és tipizáljuk¹¹⁴. A tudástársadalom korszakában indokoltnak látszik, hogy a régi-új tudásokat - a globalizáció értelmezéséhez hasonlóan - egyaránt értelmezzük a tudások funkcionális és szubsztanciális szerepe alapján. A funkcionális szerepek összesítése azt rögzíti, hogy a társadalmi tőkévé vált tudások az új globális-lokális, avagy a globlokál világban miként terjednek, és hatnak. Ezért különböztetünk meg globális, kontinentális (a mi esetünkben: európai), nemzeti és lokális tudásokat. A tudásszintek között ugyan meglehetősen nagy az átjárás, hiszen a globális világ belépett a multikulturális korszakába, ugyanakkor hosszú távon meglehetősen jelentős eltérés marad a földi civilizáció alapvető kultúrái (tudásai, vallásai, értékei) között.

Az új tudások azonban mindenekelőtt *szubsztanciális* értelemben csoportosíthatók. Számkra minden társadalmi alkalmazásnál fontosabbak a tudások valódi értékei, tartalmai; a tudások időtől és tértől függetlenül, meghatározó tudások tiszta formákban, függetlenül attól, hogy egy-egy korszak mennyire érti és használja őket. Ezért különböztethetünk meg tudásokat a valóság/nemvalóság minden irányban végtelenbe futó tartományairól, így például az Istenről, az anyagról, a téridőről, a társadalomról, az emberről, a tudatról vagy éppen a gondolkodás módszertanáról szóló tudásokat. És ebből a szempontból mindegy, hogy ezeket a tudásokat a vallások, a művészetek vagy a tudományok szállították az emberi gondolkodás számára.

A szubsztanciális tudások csoportosításának másik lehetősége a tudástartalmak és tudáshordozók szerinti rendszerezés. Ebben a logikában domináló szempont a tudások tartalmi és formai jegyeinek együttes értékelése. A formázott köztudásokba például olyan tudások tartoznak, amelyek egyrészt nyelvileg-fogalmilag jórészt minden nyelvben megjelennek, s közel egységes vagy hasonló tartalmakat hordoznak. Másrészt ezek olyan típusú tudások, amelyeket a földi civilizáció társadalmában széles körben használnak, és ezért az emberi kultúra fennmaradásának alapvető feltételét jelentik. Ez az emberiség köztudása, amelynek természetesen nyelvileg számtalan változata van. Ha ez a formázott köztudás hirtelen elveszne vagy megszűnne, az épített világ és benne az ember halálra ítéltté válna. Ez a köztudás: az élet elemi, kardinális feltétele.

¹¹² Magyarországon eddig elsősorban a mennyiségi globalizáció világfájdalmát dokumentáló publicisztikai könyvek jelentek meg, amelyeknek a mintapéldánya: David C. Korten: Tőkés társaságok világuralma. (Kapu, 1996). A mélyebb elemzés első, átfogó kísérlete Kiss Endre könyve (Monetarista globalizáció és magyar rendszerváltás. Társadalomfilozófiai tanulmányok (Ferenczi & Társa Bt., 2002))

¹¹³ Varga Csaba: Az információs kor új tudása (A 2002. évi Szegedi Nyári Egyetemen tartott előadás téziseinek rövidített változata)

¹¹⁴ A. J. Ayer: The Problem of Knowledge (Penguin books, 1956-1979)

Tudástípusok

- formafeletti tudások
- formázott köztudások
- formázatlan köztudások
- személyes tudások
- szuperformázott magastudások

A formafeletti tudások kifejezésben a „formafelettség” kategóriája a tibeti halottas könyvből¹¹⁵ származik, így nem valami új fogalomról van szó. Olyan tudások tartoznak ebbe a csoportba, amelyeket a különböző világvallásokban a megnevezhetetlen, az isteni, a földi társadalmak feletti tudásoknak definiálnak. A formázott köztudások legismertebb példái ma már a mindennapi globális köztudások, amelyeket (ha nem is pontosan ugyanolyan tartalommal) Kanadától Ausztráliáig általában mindenki tud és használ. Az új tudományos tudások közhelyei olykor csak évtizedekkel később kerülnek le a köztudások funkcionális rétegeibe.

A formázatlan köztudás lényegét tekintve a globális, a nemzeti és lokális társadalomalatti tudások részben megformázott, részben csak sejtett, többnyire felszíni rétege. Ha minden emberi tudatban van tudatalatti, avagy tudattalan dimenzió, akkor egyáltalán nem meglepő, hogy a társadalmaknak és a társadalmi tudatoknak is van tudatalattija, amelyben rengeteg olyan érzet, tudás, vágy rejlik, amit nem nevezünk meg, nem használunk, nincs benne a köztudásban, mégis észrevétlenül hat ránk, és motiválja cselekvéseinket. Ez a hatalmas rejtett, hallgatólagos¹¹⁶ tudásrendszer sokszor keményebben hat ránk, mint az általunk formalizált és használt tudásrendszer.

A szuperformázott magastudások az uralkodó és a még nem domináló tudományos világ-tudások hálózata. Az ezredforduló legnagyobb újdonsága vagy most tudatosuló felismerése, hogy nyolcvan-száz év előkészület után a tudományos eredményekből egyre egységesebb új tudásrendszer áll össze, amely most már talán kikényszeríti az Új Paradigma érvényesülését. A legátütőbb eredményeket az új természettudományi felismerések hozták, amelyek közül számos olyan van, amit egyelőre senki nem vitat (például: az anyag egyszerre hullám és részecske természetű), s szükségképpen szintén számos olyan van, amit még akár évtizedekig vitathatnak (például: a szupertér elmélet). Nyilván lesznek olyan hipotézisek is szép számmal, amelyeket végül megcáfolnak vagy csak továbbgondolva fogadnak el.

Új természettudományos felismerések

- az észlelőt nem lehet elkülöníteni az észlelt eseménytől
- az anyag egyszerre hullám és részecske természetű
- a kvantumfolyamatok valószínű eseményei: valószínűség-hullámok (állapotvektorok) vagy valószínűségi hálózatok (EWG-modell)
- szupertér elmélet (párhuzamos, különböző világokban élünk) - John A. Wheeler-elmélet
- a helyhez nem kötött hatások és események elve
- választhatunk: sok világegyetem vagy egy világegyetem gyanúsan olyannal, mint egy Tervező (Isten?)
- végül: a helyhez nem kötött rejtett változó elmélete, sőt a vele járó rend elmélete (Bohm-elmélet)

¹¹⁵ Tibeti halottaskönyv (Háttér Kiadó, 1991.); Julius Evola: A megvalósítás és a halál utáni akciók (Kvintesszencia Könyvek, 1997)

¹¹⁶ A hallgatólagos tudásról lásd: Polányi Mihály: Személyes tudás I-II. (Atlantisz, 1994)

Új elméleti témák. A halál utáni élet elmélete sokáig ingyencségnek számított a tudományos kutatásokban, de közben - főként Amerikában és Németországban - sok ezer klinikai halálból visszajött beteget¹¹⁷ vizsgáltak meg. A halál utáni „életről” a betegnek mintegy egyharmada képes részletesen beszámolni és ezek az önértékelések ma már tudományos eszközökkel vizsgálhatók. Ezek alapján már Európában sem lehet nagyon vitatni azt a tényt, hogy minden (vagy nagyon sok) ember tudata képes elhagyni a testet, feltéve, ha igaz az a korábbi feltevés, hogy a tudat a testen/agyban belül található. A halál utáni „utazás” első közös élménye, hogy (függetlenül attól, hogy a klinikai halál állapotában egy indiai kommunista, vagy egy chilei keresztény került) az egyén tudata saját testét kívülről, több méter távolságból nézi, figyeli és érzékeli. Az, hogy a tudat és a test különválik - időleges halálállapot nélkül is - átékelhető akár vallási meditációk, akár pszichológiai eszközökkel kiváltott tudatmódosítások során.

Az ezredforduló nagy, igazi paradigmaváltását az hozta volna, ha az emberről és tudatáról létrejött volna az integrált, egységes tudás. Ettől azonban még meglehetősen messze vagyunk.

A kilencvenes évek végén egy olyan kutatást végeztünk, amelyben igyekeztünk megnézni, hogy a ma emberének milyen *vágyai*, avagy *szükségletei* vannak, és ezeket hogyan rangsorolja.

Az emberi vágyak 2000-ben

- Fizikai lét: a jólét elérése (evés, ivás, fedél)
- Szellemi lét: hozzáférés a tudáshoz (információ, ismeret, tudás, pneuma)
- Természeti lét: a természeti javak megőrzése (levegő, víz, szárazföld, energia, stb.)
- Egészségi lét: a testi-lelki egészség megtartása (kevés betegség és minden fontos betegség gyógyítható)
- Közösségi lét: nincs végletes egyedüllét és újrateremthető az identitás (család, barátság, lokalitás, stb.)
- Spirituális lét: visszatalálás a pléromához (vallás, transzcendencia, halál utáni élet, stb.)

A közepes szintű jólét ellenére még mindig a fizikai szükségletek a legfontosabbak. Még azoknál a társadalmi csoportoknál is, amelyek viszonylag magas jóléti színvonalon élnek. A következő vágycsoportok nagyjából azonos pozíciót kaptak, közöttük a szellemi lét (avagy a tudás megszerzésének) vágya a legerősebb. Abban semmi újdonság sincs, hogy a természeti-ökológiai értékek már széles körben felértékelődtek. Talán kevesen számítottak arra, hogy a spirituális szükségletek - jóval a vallásos emberek csoportján túl - változatlanul dominánsak. Mindenesetre, a korszak embere vágyközpontú, annak ellenére is, hogy a tényleges élet-helyzeteiben kénytelen korlátozni szükségleteit.

A vágykutatás elvezet oda, hogy az eredményeket szembesítsük az európai vagy a magyar individualizáció kutatások ellentétes konklúzióival. A nyolcvanas évek közepén végzett nemzetközi kutatás egyik közismert tanulsága az volt, hogy a magyarországi individualizáció - szemben még az észak-amerikai látellel is - alapvetően negatív individualizáció. A rendszerváltás előtt tehát a magyar társadalom - nem függetlenül a hatalmi-politikai alkuk kínáltak csoportos és személyes kényszerpályáktól - a vágykiélés központi terepének az anyagi gyarapodást találta. A második gazdaság és a második társadalom korszakában az elsődleges fizikai-anyagi szükségletek elkésett, pótlólagos kielégítése volt az egyéni stratégiák centrumában.

¹¹⁷ A halál utáni élet kutatásának már igen gazdag a szakirodalma. A külföldi szerzők közül a legismertebb Raymond A. Moody (*Élet az élet után, Gondolatok a halál utáni életről*, Ecclesia, 1996; *Ki nevet a végén? Bioenergetic*, 2001.) A hazai szerzők közül kiemelhető Pilling János,

Az egyén (az egyes személy)

- Az egyéni második (kvalitatív) individualizációja indulhat
- Az egyén csökkenő mértékben foglya társadalmi és ideológiai helyzetének
- Az egyén külső korlátok nélkül tudáshoz juthat
- A tudatfejlesztő kor küszöbén vagyunk

A stratégiai dilemma az, hogy az elmúlt húsz évben a magyar társadalom többsége túljutott-e a fizikai-anyagi szükségletek mindenek feletti fontosságán? A problémafelvetés úgy is megfogalmazható, hogy a második, most már kvalitatív individualizáció elindult-e szélesedő társadalmi körökben? Arról értekezhetünk hosszan, hogy a világ más és kedvezőbb tájain a változás eljutott a posztindusztriális korszakig, de a valóság külső modelljeinek átalakulásával a korszak embere is belépett az ipari korszak utáni mentalitásba és értékrendbe?

Meggyőző és hiteles választ nem tudunk. Talán az az állítás megkockáztatható, hogy a kvalitatív individualizáció Közép-Európában is elkezdődött. Ez nem lehet más, mint minden ember saját belső világának folyamatos fejlesztése, amelynek eredménye egy új külső-belső világteremtés. A tudásalapú gazdaság és társadalom programja ugyanezt fejezi ki politikai-gazdasági nyelven. Ez az új világteremtés már utópiaként is felfogható, akár reális, akár nem reális jövőképként.

Amennyiben az információs kort úgy tekintjük, mint egy egységes vagy egységesülő korszakot, akkor nagyjából arra számíthatunk, hogy ez a világmodell még legalább harminc-ötven évig meghatározó lesz Európában is. Nem tartjuk azonban kizártnak, hogy a fejlődés nem csak gyorsul, hanem mélyül is, s ebben az esetben akár húsz éven belül is kiléphetünk a poszt-információs korból is, ami egyelőre messze nem látszik a történelem végének. Mindenesetre nem árt végiggondolni, hogy a 21. században milyen negatív, pozitív és optimális forgatókönyvek¹¹⁸ lehetnek.

21. század várható szakaszai (1980-2050?)

- informatikai társadalom / technológiai társadalom (1970-1990-2000)
- információs társadalom / jeltársadalom (1990-2010-20)
- tudástársadalom / döntéstársadalom (2000-2030-50)
- tudattársadalom / valóság(át)alakító társadalom (2020-2050-70)
- egységtársadalom / ember-valóság, tudat és eszköz egységesülése (2040-2070-90)

Az információs kornak - mai tudásunk és hipotézisünk szerint - várhatóan négy-öt fejlődési lépcsője lesz. Az első szakasz (a technológia-központú, informatika lényegű korszak) után az információs társadalom már társadalmi paradigma, ami egyébként jelközpontú társadalom. Ennek a mennyiségi adatforgalmon alapuló új társadalmi formának még semmi köze a tudástársadalom modellhez. Magyarországon ma, az ezredfordulón ez az uralkodó modell.

A második korszak készülődése már felfedezhető, de látványos megjelenése talán csak a tízes években lesz igazán látható, amikor a globális-lokális világ domináns mozgató-fejlesztő tényezője a tudás lesz. Ebben az összefüggésben a tudás nagyon sok adat, információ, ismeret egységes és értelmezett rendszerbe szervezve: avagy átfogó vízió a valóságról.

¹¹⁸ A kilencvenes évek végén Magyarország számára felvázoltuk a 2020-ig tartó jövőforgatókönyveket: az alámerülés, a világvége, a libikóka és a kultúratársadalom scénárióit. (Varga Csaba: Magyar metatrendek az új globális erőterben. Megjelent: A mai világ és a jövő forgatókönyvei, 1997)

A tudásközpontú társadalomról már néhány politikus érdemben beszél a magyar politikai életben. Ez fogalom Európában már általánosan ismert kifejezés, noha elég egyértelmű, hogy tartalmában, formájában új világot hoz: tudásvezérelte gazdaságot, hálózati társadalmat, szélessávú technológiát, tudásközpontú életformát, virtuális világokat, tudásalapú államot, magas szintű tartalmakat. Mindez potenciálisan, de elérhetően a század első fele. A második felétől várhatóan ismét gyökeresen új korszak - a tudatfejlesztő társadalmak születése. Az igazi probléma viszont ettől kezdődően még nagyobb.

Tételezzük fel, hogy Magyarországon 2007-re, vagy legkésőbb 2010-re, minden családi házban, de legalább a lakások nyolcvan százalékában ott van az az infokommunikációs végpont, ami összekapcsolja a rádiót, a videotelefont, a televíziót, az internetet. Ezzel technológiailag minden egyes embernek és családnak adott lesz a hozzáférés. Tételezzük még fel azt is, hogy 2010-re minden eddigi fontosabb tudást, kezdve az indiánok tudásától a kínaiak tudásáig, mindent digitalizálnak, és minden hozzáférhetővé válik, sőt magyar nyelven is elérhető lesz. Akár a fordító szoftverek jóvoltából, akár attól, hogy ezek a tudások elkezdik átalakítani a társadalmi rendszereket. Ha ezek a várt változások azonban mind végbementek, még mindig csak azt mondhatjuk, hogy igazából nem történt semmi, hiszen az ember (mint természeti, társadalmi és spirituális lény) alapvetően nem változott. Még nem az, ami lehetne. Még nem az, amire potenciálisan képes. Még csak külső világát alakítottuk át, jól vagy rosszul.

Van egy erőteljes korlát: a személyes és közösségi tudat állapota. Ma is jól érzékelhető, hogy az igazi akadály mindenkinél a saját tudatának állapota, legyen az illető akár pártelnök, vagy több milliárdot forgalmazó Rt elnöke, pedagógus, vagy esetleg egy vezető tudós. Rengeteg olyan tudás épült be az emberekbe, ami gátolja az új tudások befogadását. A felhalmozódott előítéletek miatt az új tudásokat végig sem gondolják, s így konklúzió sem vonható le. A tudatok nem tudják a tudásokat alkalmazni. Ugyanilyen akadály a társadalmi tudat jelenlegi működése. Bármilyen jól dolgozik most egy-két generáció, számos jel szerint arra számíthatunk, hogy bele fogunk ütközni egy olyan fejlődést akadályozó falba, amelynél valóban véget ér a mögöttünk lévő kétezer év története, s valami egészen más, valami szokatlan kezdődik.

Ahhoz, hogy túllépjünk a tudásfejlesztő társadalmon, egyénenként is meg kell tudnunk érteni mi az, hogy tudat. Társadalomtól függően értenünk kell a csoporttudatokat, társadalomtudatokat, lokális tudatokat, vagy akár globális tudatokat, sőt a forma feletti tudáscsoportokat is. S ha már kicsit is értjük, meg kellene tanulnunk alkalmazni mindezt, az összes társadalmi és emberi gyakorlatban, például az önmagunkkal való együttműködésben, családi életben, népművelői munkában, stb.

A következő ötven évnek tehát az lehet a pozitív tétje, hogy az új század közepéig *eljutunk-e* a szeretetközpontú tudatfejlesztő korszak küszöbére. Az eljutás feltétele azonban nem elsősorban a külső világállapotok milyensége, hanem az emberi s társadalmi tudatok és tudások kardinális átalakulása. Az összes várható paradigmaváltás együttes célja a központi csúcsparadigma, a tudatparadigma váltás széles körű megvalósulása.

A tudattársadalommal sem ér véget a történelem, hiszen a történelem sohasem érhet véget. Még totális pusztulás vagy totális megváltás esetén sem. Ma már láthatóvá válik, hogy e távoli jövőre az úgynevezett egységközpontú társadalom trendje körvonalazódik, amely az új tudatállapotok és az új társadalmi tudatok alapján egy egészen más világot produkál. Erről még csak nagyon éretlen, kifejeletlen víziók vannak. Mindegyik mai és holnapi forgatókönyvnek akár ötven-száz altrendje is lehet. Negatív és pozitív is, hallatlanul lassú vagy felfoghatatlanul gyors is, katasztrófába torkolló vagy katasztrófát elhárító, utópiákat valóra váltó vagy meglévő utópiákat túlhaladó is.

Eljutunk-e a tudatközpontú és tudatfejlesztő társadalmak korszakába?

Üzenet a balgák oktatástervezőinek

A 19. század második felében a jobbak már nem vitatták, helyes és szükséges, ha minden gyerek elvégezi legalább a *négy elemi*t, majd a 20. század közepén kevés olyan imádni való balga volt, aki nem értett egyet a kötelező nyolc osztályos *általános iskolával*. A 21. század elején már ott kellene tartanunk, hogy minden ifjú két nyelven *érettségi*t tesz, mert a 21. század elejének-közepének alapprogramja nem kevesebb, mint az, hogy a gyengeelméjüket kivéve az új nemzedékeknél kötelező az első *felsőfokú diploma*.

Ez azonban még mindig csak az új kor minimuma. Tíz-tizenöt év múlva a virtuális tudástérben azt kéri majd számon a múlttól, azaz rajtunk is, miért nem tudatosult jobban Európa keleti tájain is a globális felismerés, hogy minden egyes embernek születésétől haláláig egyfolytában részt kell vennie a boldogító *személyes és intézményes* oktatásban. Nem csak elvileg, hanem gyakorlatilag is.

Válaszként akkor ugyanazt fogjuk ismételtetni, amit tegnap mondtunk. Hiszen a holnap tudásteréből szétáradó a kritika nem más lesz, mint a kedvesen balgák támadása a még balgábbak ellen, akiket persze változatlanul becsülünk. Épelméjű ember ugyanis régóta tudja, ami mára tündöklően világos követelménnyé vált, hogy életútja során - jelképesen mondva - *minden héten egyetemre* kellene járnia. A megvilágosodtak évezredek óta értik, a folyamatos tanulás részbe feltétel és részben esély arra, hogy közlekedjünk a kvantumtérben, felépítsük az univerzális tudásközpontú világot, sugározzuk a szeretetenergiát, és végül legalább ismerjük *az örök élet* titkát.

A tudástársadalom eszménye

A világon még sehol nincs tudástársadalom, noha jelenleg minden létező társadalomban vannak tudástársadalom-elemek, s a most indult új század közepére a globális társadalomban összefüggő tudástársadalom-szigetek jöhetnek létre. A század második felében megszülethet a *globális tudástársadalom*. Magyarországnak egyetlen olyan lényeges hátránya sincs, ami eleve kizárná, hogy Európának az egyik *első tudástársadalma* legyen, ami azonban nem garantálja, hogy húszas-harmincas évekre ezt a cél el is érjük. Az új kor¹¹⁹ egyik jellegzetes tulajdonsága, hogy a külső feltételekkel egyenrangúak a belső feltételek, s az utóbbiak közül elsősorban a tudással dinamizált állami és társadalmi akarat kreatív állapota lenne fontos.

A tudástársadalom problematikája nálunk ma azért vethető fel, mert a közpolitika és a közgondolkodás tömegkultúrájába ez a célképzet beszivárgott, ugyanakkor mégsem egészen vethető fel, mert az új kérdéskör érdemi tárgyalásához *hiányzik* az új magastudások egységes értelmezése, az új felfogás alapján kidolgozott jövőkép, s a jövővízióhoz kapcsolt tudatos társadalomstratégiai építkezés. Magyarország ma úgy foglya saját múltjának, az előző két század traumáinak, hogy nem lát előre húsz-harminc évig, és nincsenek a tömegkultúrában is számon tartott forgatókönyv elképzelései. A jövő azért láthatatlan, vagy ellenséges természetűre hangolt, mert a korszak uralkodó értelemadásai szerint a jövő semmi *átütő erejű újat, különösen új jót* nem hoz majd, holott a jelen már kvázi-tárgyilagos megfigyelése is tételesen mutatja, hogy minden globális vagy közép-európai átalakulás drámaibb, mint amilyen a tíz-tizenkét évvel ezelőtti politikai rendszerváltozás volt.

Nem látunk abban semmi felháborítót, hogy a magyar vezető értelmiség, különösen a tudomány és a művészet hangadói mennyire nem vagy milyen nehezen érzékelik, hogy a pénz-központú újkapitalizmus és az információközpontú posztkapitalizmus között *éles választóvonal* van. A felháborító sokkal inkább az, hogy a magyar tudásteremtők és tudástovábbítók nagyon nagy többségének minimális az ismerte a globális tudástermelésben egymást hajtó (sokszor elképzelhetetlen) *tudásforradalmakról*.

Személyenként mindenkinek jórészt magánügye, hogy olyan valóságképe vagy olyan valóságcsatornája kristályosodik-e ki, amely alig távolodott el a 19. század uralkodó valóságmániaiától; s innen nézve majdnem mindegy, hogy ez a szokásos valóságkivonat-ideológia kultúra- és államközpontú, nemzeti-alapállású, vagy az Einstein előtti természet-tudományokra építő (s változatlanul merev társadalmi osztályokban gondolkodó) szociális nézetegyüttes, vagy valamilyen olyan liberalizmuskeresés folytatása, amely a piac által egyébként izolált egyén szentségét hirdeti. Egyénileg mindegy, ám összességében ijesztő gátrendszer.

Nem csak külön-külön vagyunk idejemúltak, sőt gyakran hideglelősen elavultak, hanem *együtt*, nemzeti közösségként, politikai „osztályokként”, társadalmi csoportokként vagy tudáshordozókként. Magyarország ma egyszerre több múlt-országban él: az idealizált reformkorban, a kiegyezés után kapitalizálódásban, a második világháború utáni percekben, vagy a „békés” kádári végórákban. Nem élünk azonban a rendszerváltásban, nem élünk a globális világban, nem élünk a lokalításban, nem élünk a természetben (vagy természetközeli

¹¹⁹ Az új kor általánosan elfogadott neve: információs kor. Lásd Manuel Castells három kötetes alapértelmezését Az információs kor címmel. (The Information Age: economy, society and culture I-III., Blackwell, 1996) vagy szintén Castells magyarul is publikált, de bolti forgalomba nem került könyvét: Az Internet-galaxis, Network TwentyOne Kft, 2002). Francis Fukuyama A Nagy Szétbomlás című kötetében egyaránt használja az információs kor, az információs társadalom és a toffleri harmadik hullám kifejezést.

környezetben), nem élünk a spirituális világban és persze *nem élünk az összesített tudásban*, aminek új lényege az, hogy a földi civilizáció új tudása az elmúlt évtizedekben végérvényesen *gyökeresen meghaladta* az elmúlt kétezer év tudását. Sem előre, sem hátrafelé nem látjuk az édenkertet, és az eddigi édenkert-töredékeket is hajlamosak vagyunk sivatagnak felfogni.

Az édenkert metafora pedig kitűnő, mert tartalmazza az *elemi integrációt*: külön nincs ökológiai jövőkép, nincs önmagában információs-informatikai holnapvízió, sőt a tudásalapú gazdaság eleve már kilépett a hagyományos gazdaság-mederből vagy nem beszélhetünk izoláltan totális új tudásról, pedig épeszű ember - a fizika elméletének szubatomikus kutatásainak sikere óta - nem gondolkodhat anyag-központú dimenziókban. Kínos ez a sok és új felismerés. Kínos, hogy csak integrált, új alapú, a jelentrendeken túllépő jövővízió születhet, s ennek megértése után aztán akár évtizedekig vitatkozhatunk arról, hogy az új világfelfogásban, az új világintegrációban döntő szerepe a környezetnek, a genetikai meghatározottságoknak, az emberi tudatnak, vagy mondjuk *a (tudásalapú) társadalomnak* van.

Nekünk változatlanul az a véleményünk (s nem látunk olyan döntő érvet, hogy ezt a véleményt visszavonjuk), hogy a jövő egyedül használható neve a tudástársadalom, amely bővebben *tudás- és tudatfejlesztő társadalomként* írható le. Ez az új korszak döntően olyan új tudásokat is hasznosít(hat), amelyek még ismeretlenek a jelenlegi globális köztudatban.

Az emberi civilizáció minimum több tízezer éves története azt mutatja, hogy az ember, s az általa szervezett társadalom, s az ennek a menedzselésére használt állam képtelen időben és hatékonyan megbirkózni a föld bolygó és a földi civilizációk általános problémáival. Nincs más esélyünk, mint a *spirituális intelligencia és a mesterséges intelligencia* egymást segítő együttese, s egymást erősítő bevonása a döntésekbe és a problémakezelésekbe. Ennek az állításnak a súlya valószínűleg még ma nem kódolható, és öröm helyett kétségeket és félelmeket ébreszt, holott az ember nevű intelligens lénynek leginkább önmagától és eddigi viselkedésétől kellene félnie. Nagyon kevés jel mutat arra, hogy a 20. század még száz évig - kis módosításokkal - ugyanúgy folytatódik, mint amilyen most, így a figyelmünk csak arra koncentrálhat, hogy a jórészt folytathatatlant - új paradoxonként - *mi és hogyan folytatja*, sőt a radikális megszakítások után a visszaemelt régmúltak hogyan válnak jövőteremtővé és a mai uralkodó gazdasági-társadalmi-szellemi világmodellek mikor és milyen újvilággá alakulnak át.

A közbeszéd elfogadott (egyébként tarthatatlan) leegyszerűsítései szintjén a *jelenlegi problémakötegek* lakonikusan így fogalmazhatók meg: 1. A magyar döntéshozó és legitimáló eliteknek nincs koncepcionális jövőalternatívái. 2. Az újtudást teremtő elitek szintén nem dolgoztak ki hosszú távú jövőutat-utakat és ezekről a nyilvánosság előtt nem cseréltek véleményt.¹²⁰ 3. A globális és európai világ ugyan már információs társadalmat épít, ám ennek a jelenhez kötött programnak itthon sincs tíz évre szóló. konceptuális jövőstratégiája¹²¹. 4. Az információs társadalom pillanatnyi felfogása nem jeleníti meg a tudástársadalom modellt - ezért (is) hiányzik a tudástársadalom eszmény is.¹²² Holott valószínűleg a tudástársadalom eszménye lehetne a legjobb tudatfejlesztő és a társadalmi inspirátor. Ezt a négy problémaköteget érdemes kicsit részletesen és higgadtan értelmezni.

¹²⁰ Kivételt képez László Ervin által fogalmazott és száz tudós által elfogadott ökológia-alapú világkiáltvány, de a Budapest Klub tiszteletbeli tagjai között magyar tudós nincs, csak két hazai művész. László Ervin: *Meg tudod változtatni a világot.* (Magyar Könyvklub, 2002)

¹²¹ Szintén kivételt képez az ötvenhárom magyar szakember, akinek közös kötete nemrég jelent meg. *A tudás társadalma I-II.* Stratégiakutató Intézet, Ipargazdasági Kutató Intézet, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002)

¹²² Szintén kivételt képez Kiss Endre-Varga Csaba: *A legutolsó utolsó esély* című könyv (Stratégia-kutató Intézet, 2001)

1. A hazai uralkodó elitek alternatíva nélkülisége

Az uralkodó eliteknek *négy* - politikai, gazdasági, társadalmi és tudásteremtői - *csoportját* különböztethetjük meg. Az eliten természetesen nem minőséget, nem erkölcsöt értünk, hanem az uralkodó helyzet megszerzését, avagy a gazdasági, politikai és tudástőkék birtoklását. A többszörösen összetett és egymásra csúszott magyar gazdaság és társadalomszerkezet miatt a hazai uralkodó elitek is rendkívül *összetett belső struktúrában* léteznek, s maguk sem tudnak mit kezdeni tisztázatlan viszonyaikkal. Most csak arra van lehetőségünk, hogy a politikai elit gondolkodását jellemezzük, ami azért perdöntő, mert Magyarország vezetésében még mindig túlsúlyos szerepet töltenek be.

A politikai elitek az 1989/90-es kvázi politikai rendszerváltás után parlamenti ciklusokként más-más kormányzó és ellenzéki pártszövetségeket hoznak létre, de ideológiai szinten helytel-közel folyamatosan tartják a rendszerváltáskor kialakult általános célokat. A probléma „csak” az, hogy a kilencvenes évek elején a kapitalizmus *ötven-száz évvel ezelőtti modelljét* választották jövőképek, amely a piacgazdaság, a parlamenti demokrácia, a többpártrendszer mellett egyetlen egyedi célt választottak, az Európai Unióhoz való csatlakozást. A politikai idő- és téreltolódás miatt nehezen vesszük tudomásul, hogy az Európai Unió közben áttért az *európai információs társadalom* fejlődésére, egyre inkább komolyan veszi a fenntartható fejlődés normáját és egy évtizede a jövőkutató műhelyekben a neoliberális piacgazdaság helyett tudásalapú és/vagy társadalomgazdaságról kezdenek beszélni.

A politikai elit - egyes tagjait kivéve - általában foglya elavult politikai és/vagy társadalmi ideológiáinak. Számos látványos kínlás ellenére a hagyományos *szocialista ideológiából* nem válik szociáldemokrata vagy poszt-szociáldemokrata (vagy poszt-újbaloldal) stratégia. A *konzervatív oldal* többsége visszahátrált az ókonzervativizmusba, egymással is vitatkozó 19-20 századi nemzeti ideológiákba, vagy el sem mozdult onnan, s a hangadó nyilvánosságban jele sincs a neokonzervativizmus amerikai, angol, vagy német változatának, azaz prekonzervativizmus tombol posztkonzervativizmus helyett. Nem sokkal többet tud felmutatni a *liberalizmus* sem, amely az egyéni szabadságjogokra alapozott korábbi liberális ideológiák között vergődik és önálló politikai pálya hiányában szükségképpen sodródik az elavult magyar baloldalhoz, azaz nálunk is hiányzik a posztliberalizmus minden válfaja.¹²³

Ha lennének megújított politikai ideológiák, akkor azok alapján vagy éppen azokkal szemben, vagy tőlük függetlenül a politikai elit átfogó gazdasági, társadalmi és szellemi stratégiákat fogalmazhatna meg. Érdemes elemezni, hogy a mostani politikusok hogyan gondolkodnak az információs társadalom elméletéről és az általuk vállalható tervezett gyakorlatáról.¹²⁴ A *liberális elképzelés* az információk szabad áramlásának és az internetes demokrácia lehetőségét emeli ki, a *konzervatív felfogás* digitális Magyarországon gondolkodik, ami számára alapvetően a tudások, különösen a magyar kultúra, és a szolgáltatások digitalizálást és szintén az internetes demokráciát jelenti. A *szocialista koncepció* lényege az egész társadalmat átfogó modernizáció, avagy mindenekelőtt társadalmi modernizáció. A politikai jövőképpel így nincs is baj, a három felfogás *együtt* ki is tesz egy átfogó programot.

¹²³ Magam részéről viszont már eredménynek tartom, hogy Tamás Gáspár Miklós személyében újbaloldali-posztbaloldali gondolkodás, Kiss János régi és új publikációiban egy határozott újliberális törekvés jelenik meg. Nyilván az én hibám, hogy mértékadó újkonzervatív-posztkonzervatív ideológust nem látok a nyilvánosságban.

¹²⁴ Magyar Bálint, Rogán Antal, Sik Zoltán, Simon Gábor-Szabó Zoltán és Stumpf István cikke vagy nyilatkozta olvasható egy aktuális kötetben: Az információs társadalom felé, Replika Könyvek, Replika Kör, 2001.

Mindez az mutatja, hogy a politikai elitek képviselői a kormányzati gyakorlatra koncentrálnak a kisebb-nagyobb lépéseket korrektül megtervezik és kormányzati pozícióhoz jutva a soron következő aktuális tennivalókat jól-rosszul elvégzik. Az egész mégis *kevés*. A kormányzati programok satnyák, túl közelre néznek. Nincs politikai koncepció és akarat, hogy átfogó programot dolgozzanak ki, radikálisan új módon gondolkodjanak és a magyar társadalom számára vonzó, dinamizáló jövőképet teremtsenek. Ennek egyik oka az, hogy az információs társadalmat érteni kezdő politikusok saját pártjaikban nem töltenek be vezető szerepet, *kisebbségben* vannak, másik oka viszont az, hogy a hatalom megszerzéséért és megtartásáért folytatott szimbolikus politikai-kulturális harc uralkodó témája a közelmúlt, s ezért szüntelenül zajlik a *kulturális értékharc*, ami egyébként már az információs kor egyik sajátossága. Így viszont Magyarország az európai versenyben nem zárkózik fel, nem követheti a finn vagy az ír modellt, s nem veheti át tanulságait; önmagát fékezi le, képtelen egy kvantumugrásra.

A gazdasági vagy a tudás"termelési" alrendszer ezeket az akadályokat nem zúzhatja össze. Amíg Magyarországon politika- vagy hatalomalapú világ van, addig ez a kudarcos trend nem változhat meg. Az információs kor tehát nálunk még nem teremt *valódi alternatívát*, csak kormányzati résztevékenységet. *Szellemi esély* - ugyan korlátozottan, de - lenne, politikai új helyzet teremtése azonban csak az európai csatlakozás és a hazai politikai mező új tematizálása után várható.

2. Az újtudást teremtő elitek jövőút kínálatainak hiánya

Ha az újtudást teremtő elitekről beszélünk, ezen csak az értelmiség egyik *szerény kisebbsége* értendő; azok, akik nem a meglévő tudást terítik és nem a meglévő tudások új feldolgozását adják, hanem akik helyel-közel megértették, hogy az elmúlt évszázadok közös tudása, a tudományok eddigi eredményei ugyan nem avultak el, csak mára élesen-látványosan kiderült róluk, hogy csak korlátozott alapesetekre, alapösszefüggésekre igazak. Akik az újtudást nálunk teremtik, akár akadémiai-egyetemi, akár az előtti vagy azon túli tudományos vagy mi több a folyton táguló tudományos térben. Az információs korban egy-egy ország *egyes számú értékmérője*, hogy mennyi, milyen minőségű, mennyire ismertté vált újtudás jön létre. Magyarország rangját, sajnálom, már nem az 1956-os (korlátozott) forradalom, nem az 1989-es (kvázi) rendszerváltás, vagy nem az aktuális kormányzat adja, hanem a szellemi (tudományos, művészeti, vallási, sőt poszt tudományos) élet valóságos teljesítménye, innovációja, tudáspiaci értékesítése adja.

Saját, nyilván vitatható megítélésem szerint az emberiség közös tudása az elmúlt száz év alatt fokozatosan új, magasabb, sőt *radikálisan más szintre* jutott, amit Einstein, Heisenberg, Bohr, vagy általában a relativitás- és a kvantumelmélet utáni *új tudások világának* tekinthetünk. Ami mindez két-három évtizede továbbgyűrűzve szinte a tudományok minden ágára áterjedt, de az összefoglaló jellegű új természettudományos vagy/és társadalomtudományi metaelméletek még nem születtek meg, sőt a posztmodern felfogások jó része ennek lehetőségét és szükségességét is tagadja. Normális országban ma - némileg sarkítva - a bölcsész értelmiség is *elméleti fizikát vagy kvantum pszichológiát*¹²⁵ tanul. Nálunk a hangadó értelmiségi csoportok politikusok erkölcséről, vállalkozók kvázi-törvényes gazdagodásáról, a nemzeti hagyományok elvesztéséről vagy az Internet állítólagos személyiség romboló hatásáról vitatkoznak. Egyáltalán nem nézünk le senkit, mi több igyekszünk empatikusnak lenni, s mindenkinek joga úgy látni a világot, ahogy látja, mi viszont a kortárs értelmiségiek többségét úgy látjuk, hogy még nem léptek ki a *19. század tudásföldjéről*.

¹²⁵ Lásd példaértékű könyvként: Robert Anton Wilson: Kvantum pszichológia (Mandala-Véda Könyvkiadó, 2002)

Az elmúlt századokban nálunk a tudományok vagy/és a vallások elitje mindig jóval a köznép és a közgondolkodás előtt járt, olykor néhány politikus vagy közíró igyekezett csak lépést tartani. Most egyszerre megy végbe *két globális folyamat*: a magastudás gyorsuló tempóban egyre messzebb, elképesztően messze halad és ráadásul az emberi civilizáció globális problémái csak evvel az új magastudással orvosolhatóak. Kirívó példái ennek a trendnek az ökológiai vagy a világtársadalmi szociális problémák. Ehhez képest a politikusok tudáshorizontja *nehezen tágul*, a modern tömegtársadalmak tömegkultúrája ugyan egyre inkább töltődik fel magastudásokkal, de ennek ellenére a köznép és a közpolitika *lemaradása* növekszik. Magyarországon semmi szokatlan nincs: az összetett gazdaság-, társadalom- és tudásszerkezet folytán az ország egyszerre létezik a posztfeudalizmusban, a korai kapitalizmusban, a pénzgazdaságban vagy az új (információalapú) gazdaságban és mindegyik részsországnak megvan a maga „értelmiségi” képviselője. A többség *hátrafelé vagy az elmaradott jelenbe* húz, míg egy kisebbség mozdul *előre*, de az általános tudáshiány és jövőhiány számos változásigényt korlátozhat.

A magyar tudomány új tudást teremtő teljesítménye már mérhető. A szerénység követelményei tiltják, hogy saját szellemi műhelyeink és közvetlen partnereink eredményeit kiemeljük, ám arról talán a rossz reflexek kiváltása nélkül beszámolhatunk, hogy a hazai emblemikus gondolkodók közül *kikre figyelünk fokozottan és folyamatosan*. Íme, a névsor: például a filozófus Pethő Bertalan, a filozófusi időszakába lépő Hankiss Elemér, a pszichológia filozófiáját itthon megteremtő Pléh Csaba, az agykutató Vizi E. Szilveszter (nem azért, mert most akadémiai elnök), a kozmológus Székely László, az informatikus Roska Tamás, a pedagógus Zsolnai József, a filozófiai istentant publikáló Weissmahr Béla, a teológus Szathmáry Sándor, a valláspszichológus Szász Ilma, a jövőtudat építő László Ervin, a környezetgazdász Kindler József, a szociológus Ferge Zsuzsa, a nanotechnológiával foglalkozó Csurgay Árpád, és természetesen még sokan mások. Nem szeretnénk azonban elfelejtenek - támadottságuk ellenére - a tudomány határait keményen tágitó útkeresőkről: ismét csak példaként a néprajzos Pap Gáborról, a fizikus Egely Györgyről, a csillagász Grandpierre Attiláról, a parapszichológus Paulinyi Tamásról, a fizikus Kisfaludy Györgyről, a halál utáni életet kutató Pilling Jánosról, a sort ismét folytathatnám sokáig. A magyar tudomány tehát gazdag kitűnő új elméleteket teremtő tudósokból, gondolkodókból, művészekből - valamiért egyelőre mégsem vagyunk elégedettek.

Nincsenek összegző konferenciák¹²⁶, nincsenek összefoglaló művek, nincsenek az új tudást bemutató könyvek, tudásaink közül kevesen válnak európai hírű gondolkodóvá, s végül az új tudásból nem születnek jövőalternatívák, vagy legalább is még nem válnak a közdisputa tárgyává. A tudomány új felfedezéseire építve nem fogalmazódnak meg Magyarország vagy akár egész Európa számára *jövő-utak*. Az új tudás terjedését sokszor blokkolja a régi tudás számos bástyája, ismeret-várfala, előítélet-futóárka, intézményes védősánca. Nem véletlen, hogy Magyarországon nem sorjáznak a jövőkutató műhelyek, kivételt képez a BKÁE jövő-kutatási központja vagy a Veszprémi Egyetem most induló jövőkutató csoportja. Az új tudás nem vagy alig jut ki a társadalom gondolkodó, innovatív köreiből és a csoportok, körök, szemináriumok, előadások nem fejtenek ki társadalmi nyomást az érdektelen és érvénytelen felfogások ellen. Ezért *sincs* nálunk még tudástársadalom.

¹²⁶ A Stratégiakutató Intézet egy ilyen konferenciát már rendezett: Új tudások és új tudatok a tudástársadalom korszakában. (Budapest, 2002. január 31-február 2.)

3. A magyar információs társadalom ideológia és stratégia

Vizsgáljuk meg röviden, hol tart a magyar információs-kor-elmélet és stratégiakutatás. Ahhoz képest, hogy még akadémiai körökben vagy rangos kutatóintézetekben is előfordul az információs kor létezésének *nyílt tagadása*, vagy az informatikus értelmiséget változatlanul nehéz meggyőzni arról, hogy ne csak új technológiákban, hanem új tartalmakban és információs társadalomban is gondolkodjon, a hazai információs-kor-elmélet az elmúlt két-három évben *kvantumugrásokkal* fejlődött. A számítástechnika-tudomány nagy öregje, Vámos Tibor is példát mutatott, aki egy új rendszerelmélet tervezése közben és ennek alapján értelmezi az információs társadalom perspektíváit. Számunkra kellemes meglepetés, hogy a hagyományos szociológiában jeleskedő tudósok is felvették ezt a kutatási témát, például Farkas János¹²⁷ a huszadik századi társadalomtudományok szemüvegén keresztül korrekt értelmezést készített, vagy Tamás Pál¹²⁸ - aki ugyan szinte minden aktuális kérdéshez hozzászól - történeti folyamatba ágyazva szemléli a poszt szocialista információs társadalmakat. Nyíri Kristóf filozófus pedig abban látszik úttörőnek, hogy egyrészt a világ jelentős információs társadalom felfogásait, koncepcióit ismerteti itthon, másrészt a nyelvfilozófia alapján az információs kor egyik ideológusa, tudósa kíván lenni.

A magyar tudomány és például a művészet életvilága *semmilyen sem különbözik* a gazdaság vagy a politika belső világától. A tudáspiaci szereplők alapvetően a *két eltérő magatartást* képviselnek. Az egyik csoport tagjai a versenyt *hatalmi mérkőzésnek* tekintik, s minden riválist - gyakorlatilag durva eszközökben nem válogatva - megpróbálják gyengíteni, olykor eltüntetni vagy legalább létezését észre sem venni, publikációkra nem hivatkozni, de minden új gondolatot átvenni tőlük. A másik csoport tagjai viszont az általános versenyt *szellemi versenynek* értelmezik, senkit nem akarnak sem legyőzni, sem hatalmi helyzetből meggyőzni, a riválisok szakmai felismeréseit a forrás megjelölésével saját gondolkodásukba beemelik és ezért a partnerkutatók tanulmányait is publikálják, ugyanakkor a szakmai ellenvéleményeiket szintén nyilvánosan mondják el. Az előbbi csoport természetesen a háttérben törekszik szakmai, politikai, gazdasági betartásra, míg az utóbbi csoport az etikus magatartással szándéka ellenére szükségképpen provokál, és ezért időnként további hátrányok érik. Ennek ellenére mi - tehát a Stratégiakutató Intézet munkatársai - *az utóbbi magatartást* képviseljük, s ez viszont lehetővé teszi, hogy külföldön és itthon egyaránt kritikus (és reméljük korrekt) szakmai véleményeket fejtsünk ki.

Az információs kor tehát *az információk és tudások* nyílt versenye. Mindenki tanul a másiktól, a képességek, a felkészültségek, az eredmények alapján spontán és tudatos munkamegosztások jönnek létre. Magyarországon eddig csak két ismert nagyobb kutatócsoport foglalkozik kifejezetten az információs korról. Ezért a Stratégiakutató Intézet - jórészt egyoldalúan - nem tekinti intézeti riválisnak a műszaki egyetem Információs Társadalom és Trendkutató Központját (ITTK)¹²⁹, mert szerintünk rivalizálás helyett a komoly tudáscseré és kölcsönös tudáskontrollé a jövő. Komoly előnyüknek tartjuk, hogy egyrészt a globális információs társadalom eseményeiről, változásairól, jelenségeiről itthon a legtöbb és legalaposabb információkat hozzák nyilvánosságra, másrészt az Internet világáról, gazdaságáról, az Internet használatának tényeiről, szokásairól a legjobb interdiszciplináris elemzéseket írják. Intézetünk profilját állandóan bővítik, például az internetes kor civil társadalmával, az Internetpszichológiával vagy a mobil információs társadalom várható jövőjével is foglalkoznak. Noha

¹²⁷ Farkas János: Információs- vagy tudástársadalom (INFONIA Szakkönyvek, 2002)

¹²⁸ Tamás Pál: Az elkésették stratégiái, avagy a poszt szocialista információs társadalom jövőképeiről. (im. Az információs társadalom felé.)

¹²⁹ Lásd saját portáljukat: www.ittk.hu

szeretik magukat az egyetlen magyar információs társadalom kutatóintézetnek definiálni, az mindenképpen megállja a helyét, hogy az egyik legjobb és a legkiterjedtebb információs társadalom kutatásokat folytató egyetemi kutatócsoport. (Hasonló színvonalú, de nem ilyen széleskörű munka folyik például az MTA Filozófiai Intézetében¹³⁰ a távoktatás elméletéről és gyakorlatáról, az e-demokrácia kutatócsoportban¹³¹ a digitális demokrácia jövőjéről vagy a Gazdaságkutató Intézetben¹³² az e-gazdaság helyzetéről és lehetőségeiről, stb..)

A Stratégiakutató Intézet¹³³ profilja alapvetően különbözik az ITTK-tól: egyrészt alapvetően interdiszciplináris metaelméleti és mezoelméleti beállítódása, nézőpontja miatt, például mi végezzük a globalizáció és lokalizáció, vagy a tudástársadalom-elmélet kutatását, másrészt nem csak az információs társadalomra vagy korra koncentrálnak, hanem az új tudomány, az új tudás létrejöttének támogatására. Ezért például tudatkutató vagy az egységtársadalom modellt vizsgáló műhelyet tartunk fenn. Harmadrészt konkrét információs társadalom - például tartalomszolgáltató vagy e-közigazgatási - programokat, intelligens régió-megye és kistérség stratégiákat készítünk. Több hazai szakértő valóságglátványával szemben - például Farkas János¹³⁴ és Z. Karvalics László¹³⁵ felfogásával ellentétesen - az információs kort *több, egymást folytató szakaszra*¹³⁶ (informatikai társadalom, információs társadalom, tudástársadalom, tudás- és tudatfejlesztő társadalom) bontjuk, amelyek között alapvető strukturális, tartalmi, minőségi különbséget látunk. Az információs társadalmat alapvetően technológia- és gazdaságközpontú modellnek, míg a tudástársadalmat lényegileg *tudás- avagy tartalom-központú* korszaknak ítéljük. Hasonlóan eltér az álláspontunk Kindler Józsefétől¹³⁷, aki viszont a történelmi folyamatok különbségét annyira összemosza, hogy minden létező, a pénzkapitalizmusban kialakult globális problémát a születőben lévő tudástársadalom nyakába varrja.

Nem az a kérdés, hogy kinek van egyértelműen, vagy örökérvényűen igaza, hiszen ma már evidens, hogy a különböző az un. valóságcsatornáknak *egyformán* lehet igazsága, a megfelelő szellemi mentalitás így az, ha más tudásműhelyek, más kutatók nézőpontját, valóságképét is érdeminek tekintjük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden korszak nem küzdheti ki közös fogalomkészletét és a többségi domináló véleményt, ami megint nem avval azonos, hogy más elméleteknek nem lehet igazsága.

Összefoglalásként *párhuzamos* - egymásnak is ellentmondó - *állításokat* kockáztatunk meg: 1. Az információs társadalom hazai szaktudományi (résztotalitásként) értelmezése részben-egészben készen van vagy lesz rövidesen. Az információs kor újragondolása (globalizáció-lokalizáció elméletbe, technológiaelméletbe, információelméletbe, valamint az új gazdaság és az új társadalom elméletbe ágyazva) közel sincsen kész.¹³⁸ 2. A tudástársadalom elméletéhez

¹³⁰ Lásd: www.idg.hu/uniword

¹³¹ Lásd: www.edemokracia.hu

¹³² Lásd: www.gki.hu

¹³³ Lásd: www.inco.hu www.e-mo.hu www.strategiakutato.hu

¹³⁴ Farkas János: im. 67.o.

¹³⁵ Z.Karvalics László: Bevezető az információs társadalom tudománytörténetéhez (Információs Társadalom, 2001.1.37.o.)

¹³⁶ Varga Csaba: Tíz tézis (e-Világ, 2002/május)

¹³⁷ Kindler József: Tudástársadalom: a racionalitás (önzészetika) globalizálódása? (A 21. század kihívása: a tudásalapú humanista társadalom létrehozása (MEH STRATEK, 2000)

¹³⁸ Erre kollégámmal tettünk kísérletet: Kiss Endre-Varga Csaba: A legutolsó utolsó esély (Stratégia-kutató Intézet, 2001)

az előbbieket mellett még szükséges téridő-elmélet, ökológiai elmélet, jel-tudásjel-elmélet, mesterséges intelligencia elmélet, államelmélet, tudáselmélet, tudatelmélet, stb. Ennek az integrált metaelméletnek külföldön vagy itthon még csak a körvonalai látszanak. 3. A magyar társadalom felkészültebb kisebbsége is az információs társadalomnak csak elméletelőtti ismereteivel rendelkezik, jórészt az információs-kommunikációs technológiák megtanulásánál tart. A hazai közgondolkodásban az értelmiség sem jutott sokkal előbbre, de az újtudást előállítók viszont már-már világszínvonalat érnek vagy érhetnek el. 4. Az új század első évtizedében derülhet ki, hogy a magastudást képviselők, az intelligens társadalmat akarók, az e-kormányzást megvalósítók *együttesen* képesek-e egy integráló, újtudományi, újidentitást kínáló tudástársadalmi jövőképet Magyarország többségével vagy legalább a hangadó csoportok zömével elfogadtatni.

4. A tudástársadalom eszmény és a hazai tudástársadalom modell

Szerencsétlen és ijesztő elméleti (mi több: gyakorlati) *tévedésnek* tartjuk, ha a jövőt csak ökológiai szempontból kívánják megváltani. Függetlenül attól, hogy egyáltalán lehet-e megváltás. Még gonoszabbat is mondhatunk: a földi civilizáció globális ökológiai problémái egyáltalán nem kezelhetők a pénzközpontú újkapitalizmus működési elveivel és eszközeivel. Az ökológiai lábnyomok részleges eltüntetése sem képzelhető el *a globális tudástársadalom* létrejötte nélkül!

Nem hisszük azt sem, hogy minden ökológiai stratégiának vagy jövőképnak szükségképpen integráló gazdasági-társadalmi jövőmodellnek csak a tudástársadalmat kell és lehet elfogadni; ugyanakkor a tudástársadalom globális, kontinentális, nemzeti és lokális szisztémái egyaránt valóságos felismeréseket és megoldásokat kínálhatnak az ökológiai katasztrófák elhárítására. A tudástársadalom világmodellek, vagy a globális világban a részleges tudástársadalom-szigetek akkor jöhetnek létre, ha mindenekelőtt tudomásul vesszük, hogy a jövő nem csak a múltjelen megváltozhatatlan kényszerpályája, hanem a jövő - az induló feltételektől részben függetlenül is - *teremthető*. A tudástársadalom eszmény így tehát nem pusztán abból indul ki, hogy a közép-európai vagy a magyar elkésett-összezsúszott fejlődési modell milyen gazdasági-társadalmi innovációkat tesz vagy nem tesz lehetővé. A valóságos s a puhának tartott, de kemény feltétel: a tudástársadalom célképzet, jövőkép, elmélet és az elméletből fakadó kormányzati és társadalmi program *megléte és minősége*.

A tudástársadalom eszmény: tudás és társadalom eszmény külön-külön és együtt is. A *tudáseszmény*: az új tudás koncentrált elsajátítása, elmélet-tudás, tudat-tudás, készség-tudás, spirituális-tudás, cselekvés-tudás és ez együtt új tudat és új tudatosulás. A *társadalom eszmény*: az új társadalom tudatos létrehozása, a világszerkezet minden szintjén (globális, kontinentális, nemzeti és lokális szinteken) közösségi társadalom, a globalitás és lokalitás egyensúlya, nem hierarchikus, hanem hálózati társadalom. A *tudás + társadalom együtt*: nem hatalom vagy pénztőke központú, hanem tudásalapú és tudásvezérelt társadalom, nemcsak vagyon- és munkamegosztás által strukturált, hanem inkább tudás és kreativitás segítségével mobilabb-nyitottabb szerkezetű horizontális társadalom. Minden társadalom virtuális (és ijesztő) labirintus, amelynek gyakran egyáltalán nincs kijárata, a tudástársadalom viszont olyan virtuális - nem labirintus jellegű és nem félelmet generáló - hálózat, amelyben már-már könnyű közlekedni és számos kijárata van. A közlekedés jövőjének térképét a tudástársadalom eszmény jelenti és a közlekedés fejlesztése képes az eszmény hetven-nyolcvan százalékos megvalósítására.

Nos, a tudástársadalmat nem értjük, ha csak azt hisszük, hogy abban a gazdaság, a tudás-új tudás, az ökológia vagy az állam majdnem olyan alrendszer, mint most. A tudástársadalom korszakában a gazdaság nem neoliberális nemzetekfölötti, öncélú gazdasági rendszer, hanem - még mindig piaci alapú, de környezet s társadalombarát, valamint tudásközpontú - szolidáris gazdaság, vagy etikai gazdaság, amit hívhatunk *társadalomgazdaságnak*. Az új időszámítás után az állam sem ugyanaz, mint eddig, s a változás nem csak az, hogy az állam az e-demokrácia világában szükségképpen e-kormányzás, hanem mindennek segítségével nem hatalom vezérelte, nem többszörösen koncentrált hatalomérvényesítés, hanem - lásd a gazdaságot - *környezetóvó, társadalombarát, polgárszolgáló, tudáshasznosító* hálózati szolgáltatás. A természet- és környezetvédelem szerepe és működési is egészen más, s az új jelenség nem csak az, hogy a gazdaság egyik alrendszereként a környezetgazdaság is elfogadást nyer, hanem a gazdaság, a lakásépítés, a technológiafejlesztés, a közigazgatás, az oktatás (stb.) mind-mind a *föld ökológiai egyensúlyának* megtartására, majd erősítésére¹³⁹ figyelve végzi tevékenységét. A tudástársadalomban az egyik igazán új az lesz vagy lehet, hogy a földi civilizáció és kultúra egymástól izolált, elszakított rendszerei és alrendszerei újra közelednek egymáshoz és ennek eredményeképpen *rendezett rendezetlenség* állapotú, vagy a kvantumintegráció típusú megarendszer nem hierarchikus, s így nem egy rendszerelem uralja az összes többi, hanem az új, hálózati rendszerben minden elem az összes többi elemmel *együttműködik* és kölcsönös kontroll alá veszi a többi. Mindehhez természetesen mérhetetlenül sok ismeret, tudás, tudáshasznosítás és a mesterséges intelligenciával támogatott globális hálózati szervezés-önszervezés szükséges.

A tudástársadalom globális modellként még részben is csak a 21. század *közepére* valósulhat meg. Ennek előkészítése érdekében a hazai tudástársadalom elméletet¹⁴⁰ rövidesen összefoglalva közreadjuk.

Ajánlat

Nem az a kérdés, tudjuk-e, hogy milyen lesz a jövő, hanem az, tudjuk-e, hogy *milyen jövőt akarunk*, s ha tudjuk a jövőképet, ennek érdekében mit és hogyan teszünk. Nem tettünk most egyebet, mint röviden jeleztük, hogy milyen jövőt látunk optimálisnak, s ennek a jövőképnak *tudástársadalom* nevet adtuk. Szívesen vesszük, ha valaki érettebb és kidolgozottabb jövővíziót vázol, és annak nincs jelentősége, hogy ki-ki milyen metaforát választ a célállapot, célállomás megnevezésére. Magyarországon ma - úgy látjuk - nem kevesen érzik, sejtik, vizionálják, látják a tudástársadalom jövőképet.

A tudástársadalom *szimbolikus és virtuális megteremtése* gyorsan halad.

¹³⁹ Mindazon célok, struktúrák és módszerek megvalósításáról van szó, amelyet a hazai legjobb ökológusok, környezetgazdászok (Borbándi Attila, Gyulai Iván, Kerekes Sándor, Láng István, Kindler József, Kiss Károly, Kocsis Tamás, Meskó Attila, Varga Zoltán, Vida Gábor, Zsolnai László, stb.) egy-két évtizede képviselnek.

¹⁴⁰ Első összefoglaló tanulmánygyűjtemény: im. A tudás társadalma I-II.

Aktuális tézisek a tudásgazdaságról

1. Az Új gazdaság lényegét tekintve *tudásalapú gazdaság* és növekvő mértékben *e-üzlet*.
2. Senki se kergessen illúziókat: az Ipari Kor Magyarországon is véget ér, az Információs Kor *további térfoglalása* pedig csak idő kérdése.
3. Miután se a globális, se az európai gazdaságban az Új gazdaság még nincs teljesen kifejlett, letisztult állapotban, ezért az Új gazdaság fogalomkészlete sincs kiérlelt formában. Így van ez rendjén. Ma még csak azt mondhatjuk, hogy a folyamatok leírása, értelmezése *nagyon eltér* egymástól, főként attól függően, hogy az Új gazdaságot technológiai, tudásbeli, üzletmenedzselési vagy más szempontból mérik és rendszerezik. A nemzetközi szakirodalomban és a hazai publikációkban még sokáig vitatkoztunk arról, hogy információs gazdaságról¹⁴¹, széles értelemben tudásgazdaságról, tudásalapú, tudásvezérelte, netán hálózati gazdaságról vagy e-gazdaságról¹⁴² beszéljünk.
4. Az Új gazdaság már régen nem egy új és szerény ágazata a fejlett világ gazdaságának, mert a tudásalapú gazdaság *egyrészt* valóban globális gazdasággá vált, *másrészt* a gazdaság egészére kiterjedt, mi több a hagyományos gazdaságra is. *Harmadrészt* a gazdaság kilépett klasszikus medréből, s a gazdaság részévé tette az oktatást, az egészségügyet vagy többek között a közigazgatást, *negyedrészt* a tudástermelés is túllépett saját ágazati határán és elfoglalta az egész gazdaságot, s *ötödészt* az Új gazdaság most válik egyre inkább e-üzletté. *Hatodrészt* a politikai iparnak nincs más dolga, mint segíteni az adott országot beemelni az Új világba, méghozzá a lehető legkevesebb veszteséggel, avagy másképpen a lehető legtöbb nyereséggel.
5. Ha visszamegyünk a magyar reformkorig, azt látjuk, hogy a XVIII. századi feudális gazdaságot át kellett vinni a XIX. századi kapitalista gazdaságba, ami akkor már Európában egy *új gazdasági* világmodell volt. A reformkor nagyjai adaptálni akarták az új technológiát, az új tudást, az ipari kor és a demokrácia követelményeit, s a kor egyik szimbóluma valóban a Hídember volt. Így az elmúlt évtizedekben sem volt más a lecke, mint az, hogy a XIX-XX. századi gazdaságot át kell vinni a XXI. századi *tudásalapú gazdaságba*. Ez sem más, mint az új technológia, az új tudás, az új e-kereskedés, az új üzletmodell adaptálása és a kor szimbóluma lehet például a tudásmenedzser, vagy szimbolikusan a Tudásember.
6. A régi és új tudáspiac szereplőinek megjelölésénél egyaránt gondot okoz, hogy a tudáspiacnak vagy általában a tudásalapú gazdaságnak melyek az önálló *ágazatai*. Az értelmezést nehezíti, hogy az elmúlt tíz-húsz évben és a következő egy évtizedben is maga a tudásalapú gazdaság is hihetetlen tempóban és mértékben *változó* gazdaság volt és lesz, ezért a gazdaság ágazatai sem lehetnek állandóak, vagy mindig ugyanazok.

Az *információs gazdaságról* szóló megközelítés még csak azt dokumentálja, hogy a globális gazdaságban már korábban is létrejövő információs-kommunikációs ágazatok önállósulnak és dinamizálódnak. Az *e-gazdasági* fogalomrendszer (az e- előtaggal jelzett fogalmak) bár önmagukban is látványosan érzékeltetik a gazdaság kiterjedését a nem gazdasági ágazatokra,

¹⁴¹ Fontos történeti adalék, hogy Magyarországon már korán megjelent egy könyv Tanulmányok az információgazdaságról (OMIKK-KHS, 1986.)

¹⁴² Manuel Castells szerint „Az elektronikus gazdaság a régi gazdaságot fokozatosan új gazdasággá alakítja át, amely az egész bolygót eléri, bár szélsőségesen egyenlőtlen ütemben.” Az Internet-galaxis (NetworkTwentyOne Kft, 2002, 112. o.)

és továbbá kitűnően mutatják az intézményes piacok megkettőződését. A *tudásalapú vagy tudásvezérelte gazdaság* átfogó fogalomhálója szintén közel sem tisztázódott le, ám ez egyértelműen és szintén látványosan jelzi, hogy a tudásalapú gazdaság gyökeresen *új típusú gazdasággá* válik.

Manuel Castells felfogása is meglehetősen kiterjesztett: „Az e-business nem az az üzlet, amelyet kizárólag online folytatnak, hanem az üzletvitel mindenfajta üzletre kiterjedő új formája, amely az Internet és más számítógépes hálózatok által, azokon, azok segítségével folyik - miközben különféle módokon kapcsolódik a telephelyi termelési folyamatokkal és fizikai tranzakciókkal. Az e-business gyújtópontjában áll az új gazdaságnak, amelyet az önprogramozó munkaerő, a műszaki újítás és az értékpapír-piaci értékelés - a gazdaság három hajtóereje - kritikus szerepe jellemez.”¹⁴³

Megjegyezendő: a három hajtóerőt *másképpen definiáljuk*, egyrészt a kulcsszerep valóban a tudásvezérelt munkavégző (a tudásmunkás), aki nemcsak önprogramozó, hanem kiemelten tudásalkalmazó, másrészt az új tudások széleskörű innovációja, ám nemcsak a műszaki-technológiai, hanem például állami vagy társadalmi innováció, végül harmadrészt az értékpapír-piac fontosságát is tartalmazó új piacmodell létrejötte.

Ha azt a felismerést elfogadtuk, hogy a gazdaság szükségképpen kilépett a korábbi medréből, akkor ebből az is következik, hogy megszűnt a korábbi éles határ gazdaság és tudás, vagy technológia és gazdaság, vagy gazdaság és társadalom között. Másképpen úgy is fogalmazhatunk, hogy a gazdaság és társadalom alrendszerai sokkal szerveesebb rendszerré válnak, mint bármilyen korábbi állapotban voltak. Az információs társadalom fejlődése azonban nem azonos csak az informatikai (információtechnológiai) fejlesztéssel¹⁴⁴ vagy magával az Új gazdasággal sem. Nem véletlenül beszél ma Európa arról, hogy a középpontban már a *tartalomfejlesztés és a tartalomszolgáltatás* van, ami nem más, mint a tudás, a gazdaság, a társadalom és az egyén információs kori közös fejlesztésének lényege.

7. Az elemzés számára a legnagyobb meglepetést az jelentheti, hogy a tudáseladók és a tudásvevők piaci együttműködését szervező, szabályozó *tudáspiac (tudásgazdasági-piac)* mennyire mássá válik. A hazai szakirodalomban ennek a piacmodell átalakulásnak még kevés nyoma érződik, aminek természetesen az is az oka, hogy a magyar gazdaságban az e-piacok és az e-tudáspiacok szerepe még csekély. Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy három-öt éves távlatban nem várt és előre alig látható alapvető piacmodell átalakulás megy végbe nálunk is. Ennek számos következménye közül most csak egyet emelünk ki: a hagyományos piac az információ- és kommunikáció-technológiák forradalmi jóvoltából átmeneti időre nem csak *megkettőződik*, s létrejön a *virtuális piachálózat*, hanem a gazdasági piac sokkal kevésbé áttételes lesz, avagy az e-piacokon az eladók és a vevők magánszemélyként és eladói-vevői csoportok hálózataként *közvetlenül* bonyolítják le az üzleti tranzakciókat. A jelenlegi trendek alapján odáig is elmehetünk, hogy az elmúlt száz év piacmodelljeihez képest az eladók és a vevők közötti *piaci szerepek* is gyökeresen megváltoznak. Ez például azt jelenti, hogy gyakorlatilag szinte minden piaci szereplő *egyszerre és direktebben* lehet eladó és vevő is.

¹⁴³ Manuel Castells: i.m. 111.o.

¹⁴⁴ A nyolcvanas években gondolkodtak úgy, hogy a technológiai fejlődés, vagy a számítógépek a távközlés hoz majd átütő gazdasági eredményeket, de ezeket is csak a kiépülő információtovábbító hálózat gazdaságra tett hatásaként jelezték. (John Naisbitt - Patricia Aburdene: Megatrendek 2000 (OMIKK, 1991, 21.o.)

8. Az igazi áttörést az hozza, hogy az Új gazdaság *e-üzletté* is válik. Nem meglepő, hogy már most korszakokra oszthatjuk az e-gazdaság, az e-kereskedelem történetét. A kilencvenes évek *első felét* a vállalatoknál a számítógépes ügyintézés elterjesztése, a saját tudásbázis teremtése, az információs honlapok készítése töltötte ki. Ennek látható pénzügyi haszna még nemigen volt. Az *évtized második felében* - a gazdasági ágazatok szerint nagyon eltérően - megindultak az e-tranzakciók, közben megszülettek a globális, az európai, s a nemzeti gazdasági portálok és a vállalatok némelyike már e-piactér létrehozásával kísérletezett. A globális világ például most tanulta meg, hogy az e-kereskedelmi marketing nem lehet ugyanolyan, mint a hagyományos termelő vagy kereskedő cégek marketingje. Az új évtized *első fele* (nagyjából 2005-ig) minden tekintetben gyökeres átalakulást hoz, amit az *e-üzlet korszaknak* hívhatunk.

Az Új gazdaság *most* ér el arra a szintre, hogy az új technológiák, az új szolgáltatások jelentősen csökkentik a tranzakciós költségeket, az interneten már egyre nagyobb haszon termelhető, és az évtized közepére-végre gyakorlatilag minden magánszemély, vállalat és ország elektronikusan *teljesen és közvetlenül* összekapcsolódik. Most válik majd csak láthatóvá, hogy aki kimarad, az valóban lemarad. (Ez már *újabb típusú* globalizáció, és a globális gazdaság talán eltolódhat a *társadalomgazdaság* felé is.)

9. Magyarország azonban jelenleg *sokszorosán összetett gazdaság és társadalom*¹⁴⁵, még mindig maradt valamennyi a posztfeudális gazdaságból, és változatlanul többségben van az ipari kor gazdasága, a kora kapitalista kisipartól az államkapitalista és a modern pénzgazdaságig, de már nem mellékes tényező az *információs gazdaság* sem. Az utóbbi három-öt év fejleménye, hogy a globális tudásalapú gazdaság az egész összetett szerkezetet *egyszerre dinamizálja és modernizálja*. Ennek megfelelően Magyarországon van még töredékesen posztfeudális társadalom, egyre kevésbé dominál a posztszocialista társadalom, várhatóan most sem lesz idő a klasszikus ipari társadalom uralkodóvá válására, miközben gyorsuló tempóban erősödik az *információs (tudásközpontú) társadalom*. Ezek a (rész)társadalmak gyakran nem kedvelik egymást, és nem szívesen kooperálnak egymással, különösen akkor, ha a feszültségeket szimbolikusan növelik. Ez azonban senkit ne orientáljon félre: minden belső feszültség és ellentmondás ellenére nálunk is az uralkodó társadalom a *tudásalapú társadalom* lesz.

10. Magyarországon - ez bármennyire is furcsa - jelenleg szimbolikusan legalább három nemzet van: XIX. századi *nemzetállami* nemzet, XX. századi *gazdasági* nemzet és a XXI. századi *tudásközpontú* nemzet. Nagyon is érthető, hogy a 2002-ben zárult országgyűlési ciklusban a kormányzópárt nem mindig tudta, hogy melyik (rész)nemzetet és főként milyen arányban képviselje. A hangadó értelmiségi tanácsadók és vezető politikusainak érzelemlága a kormányt legutóbb a nemzetállami világ felé tolta, miközben gazdasági stratégiájában és támogatási rendszerében a gazdasági nemzetet erősítette, de nyíltan csak részben *merészelt* a tudásnemzet pártjára állni, mert sem stratégiájában, sem politikai gyakorlatában nem tudta kellően feldolgozni az összetett gazdaság- és társadalomszerkezet következményeit. A politikai ipar így szükségképpen és érthetően *foglya* marad a sokszorosán összetett érzelmi, ideológiai, társadalmi világnak.

¹⁴⁵ Albert O. Hirschmann közgazdász és társadalomtudós, a fejlődés-közgazdaságtan egyik megújítója magyarul megjelent könyvében (Versengő nézetek a piaci társadalomról, Józsefvég Műhely Kiadó, 2000) az elmaradt, vagy félig-fejlett, összetett helyzetű országok számára nagyon originális felismeréseket fogalmaz meg, amelyek egyik lényege, hogy mindegyik modellnek és fejlődési útnak egyaránt vannak béklyói és áldásai.

11. Holott a politikai ipar is ma már *újjgazdasági ipar*, a politikai piac is visszavonhatatlanul információs és kommunikációs piaccá vált, amely ugyanúgy, mint az e-gazdaság, vagy mint az e-üzlet, radikálisan megváltozik attól, hogy a politikai piac vásárlói *közvetlenül is* megjelennek a politikai üzletmenetben. Globális jelenség, hogy a csoportok, a társadalmak - természetesen virtuálisan - vissza akarják szerezni közösségi identitásaikat, élményeiket. A mostani milliós politikai gyűlések nem csak a pártszimpátiákról, politikus-szimpátiákról szóltak, hanem arról az elemi (szintén globális) szükségletről, hogy az embereknek változatlanul *virtuális érzelmi-lelki közösség* kell, amit persze lehet XIX. századi, vagy akár XXI. századi szimbólumok segítségével megteremteni. A politikai ipar téved, ha azt hiszi, hogy az emberek többsége ugyanolyan szimbolikus közösséget és ugyanúgy akarnak, mintha a magyar reformkorban élnének.

Ha az elemzés szigorúan a tényekre épül, s nem régi feltevésekre, vagy félelmekre, akkor jól felismerhető, hogy ez a választás meglehetősen *pontos képet* rajzolt arról a világról, amelyben a polgárok zöme egyre inkább az Új gazdaságban és az Új társadalomban dolgozik, de érzelmileg-gondolatilag még a korábbi korszakokban él. A kampány első időszakában a két nagy párt egyaránt a *gazdasági nemzetben* élő állampolgárok egyéni-családi gazdasági érdekeire és értékeire koncentrált, mert ettől várta szavazóbázisának szélesedését és erősödését. Nem véletlen, hogy a végén az ígéretek majdnem ugyanazt hirdették meg, hiszen a *gazdasági nemzet és szociális konfliktusegyüttese* mindkét nagypárt felől nézve majdnem ugyanolyan. Csakhogy a gazdasági nemzetből bajos részben vagy teljesen kilúgozni magát az utálatosnak tematizált gazdaságot, s a lokális gazdaság nem pótolja, és nem helyettesítheti a globális gazdaságot. A szocialista párt változatlanul alapvetően neoliberális gazdaságot és közben hagyományos szociális társadalmat akar; ideológiailag mind a kettő a múlt.

A fiatal demokraták a kampány második fordulójában szintén a múlthoz fordultak, amikor a gazdasági nemzet mellett megszólították a *nemzetállami hagyományokban élő* nemzetet. Noha ebben a kormányban benne volt a nagy lehetőség, hogy ne csak külföldön, hanem itthon is a tudásalapú világ mellett voksoljon. Végül egyik oldal sem tudott igazán integrálni, és egyik oldal sem tudta ezt a tudásvezérelte jövő alapján megtenni, mert talán eleve attól tartottak, hogy a hazai társadalmak még a múlthoz, félmultozhoz kötődnek. Azért sem, mert a különböző társadalmakat nem emelték be a jövőbe, nem avatták be a polgárokat az Új korba, s a politikai ipar *sem készült fel* az Új gazdaság és a tudásalapú társadalom korszakára.

12. Az Új gazdaság, a Tudás Kor egyúttal a *tudások*¹⁴⁶, az *értékek* milyensége és választása is. A korértelmező ideológiák, tudományok, filozófiák kínálata részben magyarul is olvasható. Ha a nagy neveket s teljesítményeket nézzük, a baloldal tanulhatna a marxista alapokon gondolkodó Manuel Castellstől, az Információs Kor szociológusától, a liberális közvélemény-formálók gyakran idézhetnék Nico Stehrt, a hagyományos szociológiai tudástársadalom elmélet képviselőjét, vagy a neokonzervatív beállítódású szakemberek segíthetnék például Francis Fukuyama megértését, különösen az információs társadalomról szóló elemzéseit. A nézőpontok persze már nem a régiiek, mindenki tanul szinte minden irányzattól, minden teoretikus teljesítménye egy sajátos szellemi-ideológiai ötvözet. Magyarország az európai tudáspiacon egyik piacvezető lehetne a stratégiai *korértelmező, korfejlesztő* tudások teremtésében. Erre utal az is, hogy mind a három parlamenti párt által képviselt nézőpont mögött megtaláljuk a kitűnő teoretikusokat és gyakorlati szakértőket, akik között egyaránt van verseny és együttműködés.

¹⁴⁶ Plenter János a gazdaság új, halmazelméleti koncepcióját felvázoló könyvében (Gazdaság és államhatalom, Kapu, 2001) egyfelől a gazdaság fejlődéséhez szükséges tudás szükségességéről beszél, másfelől pedig véleménye szerint az egyénnek az egyetlen terület, a tudás maradt, amellyel a gazdaságban esélyt teremthet a maga számára. (377.o.)

13. A fejlett világ közelmúltja és jelene már tudásalapú és vezérelte gazdaság és társadalom. Magyarország a világversenyben ma valahol a kilencvenes évek elején-közepén tart. Változatlanul van esély arra, hogy egy évtized alatt *ledolgozza* ezt a hátrányát. Most a sokszorosán összetett társadalom megosztottsága főként a múlt szimbolikus értelmezése miatt látható, reméljük, hogy a tudásközpontú jövővel nem járunk így vagy ehhez hasonlóan, mert a tudástársadalom természete egyébként *integrációs jellegű*, hiszen tudásalapon a társadalmi mobilitást potenciálisan szinte mindenki számára lehetővé teszi, de ugyanakkor a társadalomban mindenki lejjebb is kerülhet, aki információban, tudásban, innovációban elmarad. Az integráció tehát csak a *tartalmak* alapján jöhet létre, ezért a hagyományok is csak a régi-új tartalmakban, általában a tudásokban, az e-világ kulturális értékeiben maradhatnak meg. Ez azonban nem azt jelenti, hogy mindenáron integrálni kell, sőt később a megosztottságok más szinten, új módon *újrateremtődnek* majd.

A kérdés számunkra most meglehetősen egyszerű és kíméletlen: a konzervatív oldal ma és holnap *képes-e* tudásközpontú gazdaságot és társadalmat építeni? A választól függ saját, s ami meglepő, jórészt a többi ideológiai-társadalmi oldal *sikere* is. És ez pedig *független* attól, hogy magánemberként vagy közszereplőként ki-ki mennyire érti, és hogyan kommentálja az új helyzetet és az új időszakot.

Új versenyképesség? tézisek a versenyképességi paradigmaváltásáról

1. Az eddigi vagy egy új gazdasági *versenyképesség* felfogása és gyakorlata önmagában, avagy izoláltan nem különösebben értelmezhető. A minimális elméleti keret egy átfogó s összetett gazdasági *növekedésmélelet*, a maximális keret pedig az összetett s egyesített *gazdaságmélelet* lehetne, amely egyúttal újragondolja gazdaság és társadalom, gazdaság és tudás, gazdaság és minden emberi erőforrás viszonylatát. A közgazdaságtan azonban egyelőre nem vagy csak részlegesen szolgál ilyen komplex *metaelméletekkel*¹⁴⁷, ugyanakkor a szűken vett piacelméletek¹⁴⁸ nagy része a gazdaságot meglehetősen zárt, önmagában álló rendszernek tekintik.

Könnyen elképzelhető, akármennyire is meghökkentő ez, hogy igazolható egy olyan felismerés, hogy a gazdaságközpontú globális világban most *nincs átfogó gazdaságmélelet*.

2. A hagyományos piacelméletek többsége a versenyt lényegében továbbra is a *tökéletes (nagyszámú eladót és vevőt feltételező) verseny* modellje alapján értelmezi, s a *versenyképességet* a tökéletes vagy a részben tökéletes verseny feltételei és működési formái alapján ítéli meg. „A piac gazdaságtana a tökéletesen versenyző modellhez a valódi életből vett súrlódásokat ad hozzá, mint amilyen a korlátozott információ, a tranzakciós költségek, az árváltozás költsége, a kormányzati intézkedések, vagy olyan korlátok, amelyek meggátolják új vállalatok belépését a piacra”¹⁴⁹ A tökéletes gazdasági idea változatlanul a piac, mint a tökéletes verseny modellje, s a gazdaság valósága pedig az elmélettől eltérő súrlódás, holott nemzeti vagy nemzetközi méretben tökéletesen versenyző piacgyakorlat aligha volt és talán nem is lesz; ráadásul gondolatilag például természetesnek veszik, hogy a piac és az iparág fogalma egymással felcserélhető, mintha egy-egy iparág egyúttal mindig önálló piac lenne.

Ez a meglehetősen egyszerű vagy leegyszerűsített közgazdasági megközelítés világszerte változatlanul elfogadott, holott az elmúlt évtizedek változásai után ennél belterjesebb, szinte már steril, időtől-tértől nem túlzottan függő elméleti kiindulópont nehezen képzelhető el. Ez a gazdaságra vonatkozó *Régi* (klasszikus-neoklasszikus) *Paradigma* tehát változatlanul virul, és sokak szerint az Ipari Kor széleskörű válsága ellenére látszólag modern piacelméletként is tartható.

3. Polányi Károly már több mint ötven éve írta¹⁵⁰, hogy piacgazdaság csak piaci társadalomban lehet, ami azt jelenti, hogy maga a társadalom *lényegileg alárendelődik* a piac törvényeinek. A piacgazdaság-piactársadalom modelljének változásairól felvázolható egy olyan hipotézis, hogy a 19. században a gazdaság többé-kevésbé elkülönülő alrendszer volt, a 20. század először azt a változást hozta, hogy a piacgazdaság és piactársadalom jórészt összeolvadt, de a társadalmi és oktatási intézmények még sokáig őrizték függetlenségüket, miközben aztán a politikai alrendszer igyekezett átvenni az uralmat a piacgazdaság, illetve Kelet-Közép-Európában az államkapitalista gazdaság felett. A 20. század vége több tekintetben radikális fordulatot hozott, először is a globális gazdaság kiszabadult a

¹⁴⁷ Kivételt képez például James S. Coleman: Foundations of Social Theory (Harvard University Press, 1990)

¹⁴⁸ Például: D.W. Carlton - J.M. Perloff: Modern piacelméletek. (Panem, 2003)

¹⁴⁹ I.m.29.o.

¹⁵⁰ Polányi, Karl: Origins of our time: The great transformation (New York, 1944)

nemzetközi-nemzeti politika uralma alól, sőt a *(poszt)gazdaság túlterjeszkedett* a korábbi gazdaság terrénján, s a társadalmi alrendszer szinte minden szegletét piaci viszonyok közé emelte. Ez azonban még mindig csak a Régi Paradigma kiterjesztése és átfogó civilizációs modellé tétele volt.

A század- és egyben ezredforduló nagy újdonsága azonban az volt, hogy az egyik társadalmi alrendszer, a *tudásteremtés (és a tudásgazdaság)* nem egyszerűen gazdaság szerepbővítését kezdeményezte, hanem a globális gazdaság mintegy kikényszerítette a paradigmaváltást, és mintegy felkínálta önmagának, hogy a tudás alrendszer meghódítsa, elfoglalja, s evvel újra életképesse tegye a piacgazdaság modellt. Ez azonban már az *Új Paradigma* alapján történt, ami nem egyszerűen a piacgazdaság új modelljét hozta, hanem magát a piacot, a piacialapú gazdaságot és a piactársadalmat alapvetően átalakította. Ebből az is következik, hogy az új gazdasági (és nem csak gazdasági) versenyképesség ma alapvetően az Új Paradigmának való megfeleléstől függ.

4. Most nem feladatunk a gazdasági növekedésemlékek bemutatása. Szintén évtizedekkel ezelőtt Joseph A. Schumpeter¹⁵¹ - az egyik legismertebb növekedésteória és innovációelmélet megfogalmazója - azt fejtegette, hogy egyrészt az innovációk fogalmi körébe minden, a piacokon *érvényesülő esze, feltalálás, változás* beletartozik, másrészt a tipikus vállalkozó sajátos feladata, hogy a gazdaságban megtörje a régi hagyományt és *újat, s új kombinációkat* hozzon létre.¹⁵² Szerinte például a tőkepiac alapvető funkciója is a fejlesztés finanszírozását szolgáló hitelforgalom, azaz a tőke elsőrendű feladata a gazdasági - *technológiai, innovatív, stb.* - fejlődés pénzügyi támogatása. Ez a gazdaságelméleti megközelítés nem egyéb konklúzióval jár, mint avval, hogy a globális gazdaság, vagy egyáltalán a piacgazdaság modell csak akkor tartható fent, ha a növekedés folyamatosan halad előre, de a növekedés viszont most már mindenekelőtt a tudás *innovatív alkalmazásától* függ és ezért a tőkepiac elsőrendű feladata ennek a folyamatnak a finanszírozása. A schumpeteri (és más hasonló) felfogás sokáig csak annyit jelentett, hogy egy vagy több új növekedésemélet született, a 20. század végére viszont látványosan dokumentálódott, hogy ez az univerzális gazdasági-társadalmi modellváltás lényege.

Az új felismerések tehát az ezredfordulón még nem váltak *átfogó gazdaságelméletté*. Ennek egyik meglepő oka az volt, hogy a globális tudáskonstrukciók sem készültek fel az Új Paradigma modellváltására. Holott a posztmodern gazdaság (pontatlanul az Új Gazdaság) elméletének minimum kezelni kell a tudás gazdasági szerepét, a technikai haladás hatását, az innováció prioritását, a hozzáadott érték dominanciáját, a munkavállalók tudati-szellemi kapacitásának gazdaságfejlesztő funkcióit, a marketing növekvő szerepét, az újonnan kialakult gazdasági-piaci intézményeket, stb. Egyelőre tehát ott tartunk, hogy a hagyományos közgazdasági elméleti modellek sokszor a paradigmaváltást sem érzékelni, sem megragadni nem tudják, mert érthetően gyakran nem képesek szabadulni az eddigi elméleti kiindulópontjaiktól.

Nem tehetünk mást, minthogy néhány *bizonytalan hipotézist* jelzünk. Ha a piac *klasszikus fogalmát* vesszük elő, például azt, hogy „a piac definíciója megadja a versenyző termékeket és azt a földrajzi területet, ahol sor kerül a versenyre, amely egy adott termék árát meghatározza.”¹⁵³, akkor először is óvatosan felvethetők a következő problémák: 1. Először is evidens, hogy a földrajzi terület egyre kevésbé megragadható, s egyre több termék esetében *globális*

¹⁵¹ Schumpeter, J.A.: A gazdasági fejlődés elmélete (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980) Eredetileg: The Theory of Economic Development (1912, 1934, 1949);

¹⁵² Balogh Gábor - Kovács Martin: A gazdaság társadalmi dimenziói (Osiris, 2001)

¹⁵³ D.W. Carlton - J.M. Perloff: i.m. 661 o.

területről kellene beszélnünk, de ennél is fontosabb, hogy ez már végképpen nem egyszerűen földrajzi, hanem *társadalmi és kulturális* terület. 2. A versenyző termékek alfogalma szintén gyökeresen mást jelent, hiszen a termékek nem pusztán gazdasági, hanem mindenekelőtt *tudástermékek* és ebben az értelemben a versenyben elsősorban attól függően szerepelnek, hogy ez a tudás mikor milyen mértékben értékesíthető a kereslet-kínálat piacán. 3. Ha a piac fogalmának a legfontosabb elemének változatlanul a versenyt tekintjük, akkor is, vagy ettől függetlenül is évtizedek óta meglehetősen világos, hogy ez a verseny nagyon messze áll a tökéletes versenytől, vagy legalább is inkább a piaci erőfölények és alávetettségek *globális alkufolyamatáról* beszélhetünk, amelyet számos nem gazdasági erőcsoportok, például nemzetállamok is tudatosan befolyásolnak. A döntő kérdés nyilván az, hogy a szükségképpen tudásalapúvá váló globális alkufolyamatokat jelentő univerzális és nemcsak gazdasági jellegű versenyt *minek* tekintjük. 4. Nehezen állapítható meg, hogy a verseny (vagy ha ez nem-verseny, hanem valami más) valóban meghatározza-e a termék árát, s egyáltalán a termék ára még mindig a legfontosabb tényező-e a termék eladhatósága szempontjából. Ha ma már szinte minden termék árában az *információ/tudás aránya* meghaladja az alapanyag, a munkaerő és a rezsiköltség árát, az arra is mutat, hogy a versenytől függetlenül is a termék értékét elsősorban a benne megjelenő tudás ára határozza meg. A tudásalapú gazdaságban ugyanakkor például láthatóan egy termék gyakran akkor sem értékesíthető, ha az adott terméknek nagy a tudástartalma s olcsó még az ára is, mert a társadalom csoportjainak (vagy az átalakult piaci társadalomnak) a fogadókészsége akkor is perdöntő, ha egy adott tudástermék akár folyamatosan is maximális reklámot kap.

Mi lehet a piac *új definíció-hipotézise*? A korábbi fogalom alapján is megkísérelhetjük a meghatározást: a globálissá vált piac definíciója megadja a korlátozottan/manipuláltan versenyző *tudásközpontú termékeket* és azt az átfogó földrajzi, társadalmi és kulturális területet, ahol sor kerül a tudásalapú globális-lokális versenyre, amely egy adott termék ideiglenes árát és ugyanakkor az árán túlmutató értékét meghatározza. Függetlenül attól, hogy ez a fogalomkísérlet mennyire korrektül fejezi ki a piac új állapotát vagy a piac új paradigmáját, mindenesetre nagyon valószínű, hogy a piac helyett vagy *posztpiacot*, vagy *tudáspiacot* lenne érdemes használni és akkor átmenetileg még megmentettük a piac fogalmát is. A gondolatsor persze elvezet majd oda, hogy egy új gazdaságelmélet keretében kimondható lesz: a jelenlegi „piac” már nem a hagyományos piac, sőt egyáltalán nem piac, vagy a globális tudásalapú „piacgazdaság” egyre inkább már nem piacgazdaság, továbbá a gazdasági verseny egyáltalán nem az, mint amit a tökéletes versenyhez képest értelmezünk.

6. Esetleg feltételezhetnénk, hogy az ismertetett s elvontnak látszó piacgazdasági-piac-társadalmi interdiszciplináris kérdések szinte érdektelenek Magyarország versenyképessége¹⁵⁴ szempontjából. Nézzük evvel szemben a nehezen vitatható tényeket. A világgazdaságra nyitott gazdaságok (mint amilyen a magyar gazdaság) számára szinte egyes számú alapkérdés az *export*. A magyar exportszerkezetben a messze legjelentősebb árucsoport, a gép, műszer és autógyártás 2003 elején már több mint hatvan százalék¹⁵⁵, és ennek mintegy kilencven százaléka a fejlett világ országaiba ment.¹⁵⁶ Csak érdekességként: a gépexport után a legnagyobb volumen a vegyi anyag és termék (6,4%) és az élelmiszer, ital, dohány export összesen

¹⁵⁴ A svájci IMD (www.imd.ch) több mint háromszáz kritérium alapján rendszeresen összehasonlít 59 országot, régiót a versenyképesség szempontjából. A kelet-közép-európai államok között Észtország vezet, Magyarország Csehország mögött a harmadik.

¹⁵⁵ A KSH jelenti 2003/3, 70 o. Ha nem az exportot vizsgáljuk, hanem a termelés alapján az ipar szerkezetét, akkor is messze ez a legmagasabb arány: 42,3 százalék.

¹⁵⁶ Lásd erről bővebben: Köves András: A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig (Közgazdasági Szemle, 2003/július-augusztus)

5,5 százalék. Fontos fejlemény, hogy az IKT (információs-kommunikációs technológiai) szektor részesedése a nemzetgazdasági összes árbevételből 1998 és 2000 között mintegy *húsz százalék*¹⁵⁷ volt, és az IKT-szektor termékeinek exportja az összes exporton belül 2001-re 22.5 százalékra nőtt. Mindebből az következik, hogy a magyar export egyrészt változatlanul gép és szállítóeszköz központú, és ezzel a tudásalapú gazdaságban nem mindig a legversenyképesebb, de az exportszerkezeten belül már *jelentős (22.5 százalékos) arányt* ért el az IKT-szektor. Ugyanakkor másrészt ennek az exportnak nem kis arányát a szupranacionális gazdasági társaságok hozták létre, hiszen például az IKT-szektorban a külföldi érdekeltségű vállalkozások adták a bruttó hozzáadott érték és nettó árbevételének 77, s a foglalkoztatottak 58 százalékát¹⁵⁸.

Az adatokból mi is olvasható ki? Önálló magyar gazdaság és piac természetesen régóta nincs (kivéve a gazdasági-társadalmi önellátást részben ellátó hazai gazdasági ágazatokat és szolgáltatásokat), ugyanakkor óvatosan érdemes azt is megfogalmaznunk, hogy nálunk már a globális tudásalapú gazdaság tölt be *meghatározó szerepet*¹⁵⁹. De hogy ment ez végbe? A piac klasszikus működése szerint? Ez a magyar gazdasági piacváltás tehát alapvetően a globális piac terjeszkedésének és átfelmódulásának az eredménye, akár azt is elmondhatjuk, hogy Magyarországon már részben *tudásalapú posztpiac* van. A váltást nem a magyar belső piaci keresleti-kínálati viszonyok megváltozása hozta létre, hanem mindezt a globális piactól mintegy *ajándékba* kaptuk. Az eredmény tehát nem a hagyományos nemzetgazdasági versenytől, hanem a globális gazdaság és politika *gazdasági és nem-gazdasági érdekeitől* függött. Mindebből az következik, ha a globális gazdaság valamilyen válsága miatt ez az ajándék-gazdaság részben vagy teljesen kimenne Magyarországról, a hazai gazdaság s társadalom válsága nehezen lenne elkerülhető.

Ugyanakkor az is igaz, ha egyrészt a tudásalapú gazdaságot itthon sikerülne jobban meggyökereztetni, például az IKT-szektor részben függetlenné tenni a külföldi gazdasági társaságoktól és technológiáktól (pontosabban esetleges más piacokra való áttelepülésüktől), másrészt a tudásalapú gazdaságban olyan iparágakat vagy iparági csoportokat találnánk (például a tartalomipar hallatlanul intenzív fejlesztésével létrehozható magas minőségű tudásipart), akkor ezek a gazdasági folyamatok talán a gazdasági-társadalmi stabilitást is részben javíthatnák. A valódi hazai vagy közép-európai stabilitást azonban csak a globális gazdaság stabilitása adhatja. A jövőre nézve végérvényesen eldőlt, hogy végül is *teljesen függünk* a globális (növekvő mértékben tudásvezérelte) posztpiaci gazdaságtól, és minimum az európai kontinentális - egyébként új típusú - gazdaság is *függ* egy kicsit tőlünk.

7. Szintén elterjedt megközelítések azok, amelyek a *technika és/vagy a technológia* fejlődésből vezetik le a gazdaság növekedését vagy változását. Ez azonban csak azt mutatta, hogy az Új Paradigmát sokáig csak részben lehetett felismerni és ezért nem vált világossá, hogy a technológiai fejlődés piaczgazdasági modellt átalakító hatása nem egyéb, mint a tudásrendszerek „hatalom átvételének” első komoly jele.

¹⁵⁷ KSH: Az információs és kommunikációs technológiai szektor Magyarországon (Budapest, 2003.) 17.o.

¹⁵⁸ Hasonlóan jellemző adat, hogy a külföldi érdekeltségű vállalkozások részesedése az IKT-szektor jegyzett tőkéjéből 400 milliárd, ami csaknem 80 %. KSH: Az információs és kommunikációs technológiai szektor Magyarországon (Budapest, 2003.) 22-23.o.

¹⁵⁹ Chikán Attila, a BKÁE rektora nyilatkozta nemrég, hogy Magyarország új gazdaságnak tekinthető. (Tudásgazdaság Magyarországon, Információs Társadalom folyóirat, 2003/1. 69.o.)

Nem véletlen, hogy a hangsúlyt folyamatosan a tudásra, a tudás alkalmazására, az innovációra vagy például a technológiára és a marketingre tesszük. A gép és szállítóeszköz iparág például szükségképpen megköveteli a magas műszaki színvonalú technológiát. A magyar exportot az jellemzi, hogy az OECD országokkal folytatott kereskedelemben a *nagyon magas műszaki színvonalú* (high-high technology) termékek export-részaránya már 1998-ban 25.6 százalék volt, sőt a *közepesen magas* (medium high) műszaki színvonalú termékekkel együtt ez majdnem elérte a hetven százalékot.¹⁶⁰ Ennek a technológiai színvonalnak a megtartása, vagy netán növelése, s persze kiterjesztése más gazdasági ágazatokra, mindenekelőtt az új műszaki tudásokat innovatívan alkalmazó technológiák adaptálását és hazai fejlesztését követeli meg. A nemzetgazdasági kockázat például abban ragadható meg, a tekintélyes arányú számítástechnikai vagy például autóiipari magyar exportban a hazai hozzáadott érték aránya meg lehetőségen korlátozott. Biztató jel azonban, hogy az IKT-szektor K+F ráfordításai 2001-ben az összes K+F ráfordítás 6,8 százalékát¹⁶¹ tették ki, ami 1998-hoz képest megháromszorozódott, de azért ez nem eget rengető siker, hiszen az IKT-szektor részesedése a nemzetgazdasági összes árbevételből 1998 és 2000 között mintegy húsz százalék volt. Ideális tehát az lenne, ha az IKT-szektor egy jóval magasabb nemzeti K+F ráfordításból - húzóágazatként - *több mint húsz százalékot* érne el.

8. Az új versenyképesség mit is követel tehát? Először is azt, minél alaposabban ismerjük fel, hogy a gazdaság régi paradigmája lejárt, az új paradigma folyamatosan most születik, de közben már jelenleg is észre vehető, hogy a gazdaság általános természete, jellege, működése gyökeresen átalakul és nekünk - mármint Magyarországnak - a *tudásalapú* (vezérelte? központú?) *posztpiaci globális és európai gazdaságban és társadalomban* kell versenyeznünk. Ez azért érdekes és szokatlan, mert az elmúlt száz évben Magyarország tartósan egyszer sem lehetett igazán versenyképes, s szükségképpen nem is volt az, most viszont rögtön emelt szintű osztályba került, és a fejlett országok számára is nagy, ráadásul homályos, elméletileg is végiggondolatlan kihívást jelentő versenypályán kell(ene) helyt állnia.

Az új versenyképesség tehát rövid és hosszú távon egyaránt egyrészt a jelenleginél lényegesen *magasabb minőségű* tudásteremtést és tudásközvetítést, az új tudás-létrehozás globális kooperációjának erősítését; másrészt a tudás *kiterjedt és intenzív* alkalmazását, a mindenre kiterjedő innováció támogatását, a gazdaságban (és a társadalomban is) a hozzáadott érték termelés prioritását; harmadrészt a posztpiaci új játékszabályainak felismerését és az ennek megfelelő *stratégiai viselkedést*; aztán negyedrészt a posztpiaci gazdaság sikerét is döntően befolyásoló *hálózati társadalom* (és ennek megfelelő digitális állam) létrehozását; s végül ötödrészt soha nem látott mértékben az egyén (és a kiscsoport) *kreativitásának, alkotóerejének* kibontakoztatását jelenti.

9. A verseny új jellege és szabályai Magyarországtól (mint új típusú piacgazdaságtól és piactársadalomtól) nem a posztoszocialista tervgazdaságot, nem tisztán a hagyományos piaci önfejlesztést, és talán nem is az állam közvetlen gazdasági beavatkozást követeli meg. Ehhez persze újra kellene gondolni a *digitálissá váló állam és az informatizált, tudásközpontú gazdaság* új viszonyát is. Természetesen általában a versenyképesség és az új versenyképesség felismerése függ attól, hogyan definiáljuk a gazdaságot, avagy a részben-egészben már új gazdaságot, miképpen gondolkodunk a piacról, avagy az egyébként monopolisztikus posztpiaci jellegzetességeiről, vagy például attól, hogy egy-egy nemzetgazdaságnak (mint gazdasági méretnek és lokális piacnak) milyen szerepet látunk a globális gazdaságban.

¹⁶⁰ Olekszandr Movshuk: Trade and Technology in Central-Eastern and Asian Transition (1988-1998).
Idézi: Köves András: A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig (Közgazdasági Szemle, 2003/július-augusztus)

¹⁶¹ KSH: Az információs és kommunikációs technológiai szektor Magyarországon (Budapest, 2003) 29.o.

Mindenesetre egy lehetséges magyar *új versenyképességi program fejezetcímei* a következők lehetnének: 1. A tudásteremtés és közvetítés stratégiai feladatai és intézkedései; 2. A globális gazdaságban megjelenő új technológiák hazai adaptálása és elterjesztése. 3. Az általánossá tett innováció, avagy tudásalkalmazás módszerei és intézményei; 4. A jelenlegi húzóágazatok (gépipar, szállítóeszköz ipar) megtartásának posztgazdasági feladatai és formái; 5. A globális tudásgazdaságban (különösen az IKT-szektorban) hazai prioritások kijelölése és ezek új típusú támogatási rendszerének létrehozása. 6. A tudásközpontú turizmus intézményeinek kiépítése és piaci bevezetése; 7. Az életvilág (lakások, városok, agórák, stb.) széleskörű intelligenssé tételének programja. 8. Stb.

Természetesen mindegyik pontról akár ötven-száz oldalt is lehetne írni. Példaként néhány *egyszerűbb, konkrét* javaslat: a felsőoktatási oktatásipar részbeni integrálása az európai tudáspiacba, a magyar e-content ipar azonnali kiépítésének állami és piaci támogatása, a kelet-európai tudásgazdasági piacon aktív részvétel az infokommunikációs technológiák-szolgáltatások elterjesztésében, a nem benzin vagy dieselmotoros autók gyártásának hazai beindítása, a megújuló energiák termelését és hasznosítását lehetővé tevő iparágak létrehozása, három-négy jelentős tematikus turizmuspark megépítése, néhány kisebb-nagyobb város továbbfejlesztése intelligens várossá, minden térségi-települési szinten a közigazgatás átfogó e-közigazgatássá tétele. Egy ilyen a politikai-hatalmi harcokon felülemelkedő *stratégiai döntéshozatal* megtételére legfeljebb néhány évünk van. A globális versenyképességi poszt-piacon már a versenyesélyek elvesztésével is újabb tartós hátrányokat lehet összegyűjteni.

A korszak glosszácskája

Ha 2002. vízözönös nyarának abszurd-keserű politikai nyelvén beszélünk, ha rossz kedvünkben visszanezünk tíz-tizenöt évet, s előretekintünk legalább ugyanennyi gyönyörű évet, ha a hazai (és persze kelet-közép-európai) szuperhatalmi-függöny néhány milliméteres félrerántása utáni látvány okozta döbbenet ellenére a maradék hitünk nem omlott össze, egyszerű szójátékkal azt mondhatjuk, hogy az információs kori ezredváltás politikai lényege-lényegtelensége:

a hálózatok állama helyett akár hálózati állam is lehetne.

A hálózati állam e-közigazgatása

Mit hozhat újat az információs kor *állameszménye (és demokráciavíziója)*? Egyáltalán beszélhetünk-e új típusú államról?

A kérdés globális méretekben azért került napirendre, mert a jelenlegi állam- és kormányzás-típus eddig soha nem tapasztalt válságot¹⁶² él meg. Ez egyszerre tájékozódási, probléma-megoldási, s legitimációs válság. Egyaránt aktuális és stratégiai, intézményi és államfilozófiai csőd, amit a politikai rendszer természetesen nem tudatosít.

A jövő állama: a hálózati állam. A hálózati állam közigazgatása pedig az e-közigazgatás, sőt az elektronikus államgyakorlat nélkül nem is lehet hálózati állam. Az e-közigazgatás a globálisan jelentős szerephez jutó *lokalizáció információs kori alapintézménye*.

Az elektronikus közigazgatás fogalma így rövidítve az *e-közigazgatás*. Az „e” betű azonban már többet jelent, mint *elektronikus*, de ez a kiterjesztett tartalom homályos. Az elektronikus helyett mondhatnánk *digitális*, ám akkor is csak a technológiaváltásra utalnánk. Az információs korban beszélhetnénk *információs* közigazgatásról, csak hogy ez a jelző önmagában nehezen értelmezhető a közigazgatásra vonatkoztatva.

A 2002 nyarán elkészült Riley-jelentés szerint sok közigazgatási weboldal használója első-sorban személyes szükségleteire keres választ. A jelentés egyúttal bőséges bizonyítékot kínált az „új e-állampolgárnak” nevezett jelenségről. Az ezt a trendet alátámasztó számok imponálóak az Egyesült Államokban:

- 42 millió amerikai használt közigazgatási web oldalakat arra, hogy közérdekű témák után kutasson
- 23 millió amerikai használta arra az Internetet, hogy közhivatalnokoknak küldjön megjegyzéseket politikai választásokról
- 14 millióan használták a web oldalakat azért, hogy könnyebben eldönthessék, mire adják le voksaikat.
- 13 millióan vettek részt on-line lobbizó kampányokban.¹⁶³

Ha nem is értjük pontosan, hogy mi az e-közigazgatás (vagy tágabban az e-kormányzás), feltűnhet nekünk közép-európaiaknak vagy magyaroknak, hogy Európában az elmúlt években a kormányzás és az önkormányzás szintjén mindenhol *áttértek*, vagy most *térnek át* az e-közigazgatásra. Valamilyen nagyon fontos állami és közigazgatási *reformot* jelenthet ez, ha a kontinens nagyobbik fele a *legfontosabb* információs kori fejlesztésnek tartja, hiszen az *e-Europe* stratégia legújabb változatában már az első lépésnek sorolják be ezt. Most tekintsük azt mellékes körülménynek, hogy a magyar társadalmat vagy szűkebben a változásokra

¹⁶² „A Gallup által 1999-ben az ENSZ felkérésére végzett közvélemény-kutatás szerint a válaszadók kétharmada úgy vélte, nem a nép akaratából kormányozza a hazáját (Annan, 2000).” „A demokráciában eredetileg a kormányoknak kellett a köz érdekében cselekedniük. Még mindig hiszem, hogy az ő dolguk ez, de nehezemre esik kimondanom, mert teljesen tisztában vagyok - amint a könyv elolvasán nyilvánvalóvá kellett válnia - a legitimációs és hatékonysági válsággal, amely korunk kormányait jellemzi.” Manuel Castells: *Az Internet-galaxis* (Network TwentyOne Kft, 2000, 264, 274.o.)

¹⁶³ Néhány fontosabb európai e-kormányzási, e-közigazgatási webcím: www.europa.eu.int/information_society/eeurope/egovconf/index_en.htm (Európai e-közigazgatási konferencia 2003, Como, július 7-8); www.electronicgov.net; www.developmentgateway.org; stb.

figyelő közvéleményt még *nem tájékoztatták* megfelelően az új európai stratégiákról, például az e-Europe programról, amelyet először 1999 végén hirdetett meg az Európai Bizottság.

Az e-Europe pedig évek óta követeli az e-kormányzás és az e-közigazgatás elterjesztését.

Az egyik vállalati tanácsadó cég (CGEY) elemzése szerint az EU tagállamok közigazgatásának internetes elérhetősége átlagosan hatvan százalékra tehető. A felmérést az Európai Unió e-Europe programja immár harmadik alkalommal végeztette el. Az elemzők összesen tíz és félezer európai hivatal internetes kínálatát elemezték, bevonva a vizsgálatba a tagállamokon kívül Norvégia, Izland és Svájc e-kormányzati oldalait. Szerte Európában a közigazgatási hivatalok 86 százaléka rendelkezik saját internetes oldallal. A legnagyobb kínálattal és legjobb szolgáltatási szinttel Svédország és Írország jeleskedik. A cégeknek nyújtott szolgáltatások csaknem mindegyik országban magasabb fejlettségi szinten állnak, mint az egyes polgárok számára nyújtott közigazgatási szolgáltatások.¹⁶⁴

Hasonló eredményre vezetett egy másik kutatás: „196 nemzetet megvizsgálva nagy különbségeket találtunk az államigazgatási web oldalak által nyújtott on-line szolgáltatások százalékos megoszlásnak területén. Tajvan az első itt a web oldalak 65%-a nyújt különböző típusú szolgáltatásokat, öt követik Németország 59%-kal, Ausztrália 50%-kal, Cook szigetek 50%-kal, Új-Zéland 48%-kal és Szingapúr 47%-kal. Fontos azonban azt észben tartanunk, hogy csak azokat a szolgáltatásokat vettük számításba, amelyek on-line teljes mértékben végrehajthatók. Ha például egy lakos letölt egy nyomtatványt az internetről és azt postai úton eljuttatja egy államigazgatási irodának, az így végrehajtott szolgáltatás nem minősül on-line szolgáltatásnak.”¹⁶⁵

Ha Magyarország egy-két éven belül hivatalosan is tagja lesz az Európai Uniónak, nem nehéz kitalálni, s megjósolni, hogy akkor és ott hihetetlenül fontos lenne, ha addigra Magyarország sikeresen *elkezdene*, vagy akár részben *befejezné* ezt az állami és közigazgatási reformot. A hazai politikai elit - pártoktól és kormányoktól függetlenül is - *részben* talán tudatosította ezt a feladatot, miközben arról sincs közvetett vagy közvetlen megegyezés, hogy a következő három-négy évben az e-közigazgatás bevezetése (kellene, hogy legyen az egyik) kiemelt politikai és költségvetési feladat.

A közigazgatás tehát a „forró valóság”, a társadalom problémáit nem kezelheti tűzoltásként. Az e-közigazgatás így a forró valóság tényleges és folyamatos hűtése, amely az *e-demokrácia megalapozásával és kiépítésével* valósítható meg. A *közigazgatási rendszereinknek ezért meg kell változniuk*, hogy lehetővé váljon a helyi szinten erősödő igény megmutatása - konkrétan az a törekvés, hogy az *embereknek nagyobb beleszólásuk legyen a (köz)ügyekbe*. Az új közigazgatásnak emiatt az eddiginél jobban segítenie kell a *helyi akaratok és szerveződések kialakulását*. Az e-közigazgatás tehát nem pusztán az e-ügyintézés bevezetése vagy az elektronikus aláírás alkalmazása, hanem a digitális demokrácia és a szolgáltató e-közigazgatás *általánossá tétele*.

A magyar politikai elit az elmúlt évtizedben azonban egyszer sem indított vitát az államról, az állam jövőjéről, sőt mintha nem is nagyon akarná a magyar társadalommal megismertetni az e-kormányzás vagy az e-demokrácia követelményeit.

A 2002-es parlamenti vagy önkormányzati választási kampányban ez a kihívás ismét *nem került* napirendre. Holott az önkormányzati választások tétje nemcsak az volt, hogy melyik párt melyik jelöltje fut be, hanem az, hogy a megválasztott jelöltek, polgármesterek és

¹⁶⁴ www.at.cgey.com/news/eEurope_2002_3AK.pdf (az európai tagállamok e-közigazgatási helyzete)

¹⁶⁵ Lásd: Globális e-közigazgatási felmérés, forrás: Global e-government survey (World Markets Research Centre)

önkormányzati képviselők az elektronikus kormányzási és közigazgatási *feladatokra* felkészültek-e és ezeket egyáltalán tudatosították-e magukban.

Az információs korban minden településnek és térségnek a lehetőségei és a mozgásirányai ugyan is már az *információs társadalom* szabta körülmények szerint alakulnak. Az elemi feladat tehát az, hogy lehetőleg minél több település és térség ne csak elkészítse az intelligens stratégiát és operatív programot, hanem meg is valósítsa. A most kezdődött ciklusban pedig az állam működésében soha nem látott és el sem képzelt modernizációs folyamatnak kell végbe menni: a kormánynak s minden önkormányzatnak át kell állnia az *e-közigazgatásra*. Az e-közigazgatással párhuzamosan aztán a ciklus végére létrejöhetnek az e-demokrácia helyi intézményei és eszközei, ami talán a civil társadalom szerepkörének jelentős kibővülését is magával hozhatja.

Ha 2006-tól valóban önkormányzati régiókat akarunk, akkor a tervezéssel párhuzamosan legalább egy régióban 2004-től mintaprojektet kellene elindítani az információs kori, tehát legalább részben *digitális önkormányzati régió* modelljének konkrét, intézményes kikísérletezésére. Közben azonnal kezdeni kellene az intenzív - részben távoktatási keretek között - a teljes köztisztviselői kar *felkészítését* az e-közigazgatási modernizációra. Nem tehetünk mást, mint szurkolunk annak érdekében, hogy minél több megválasztott polgármester vagy helyi képviselő az említett szempontokat *prioritásként* kezelje az önkormányzatokban.

Nem tudjuk, hogy a felsorolt - már információs kori - államszervezési feladatok súlya eléggé érződik-e?

A magyar közigazgatási szakirodalom régóta ott tart, hogy megkerülhetetlen feladat a *szolgáltató* állam és közigazgatás konzekvens kiépítése, létrehozása, ugyanakkor egyáltalán nem vált szakkörökben sem világossá, hogy például a szolgáltató állam valóban sokakat elérő, s magas szinten kiszolgáló közigazgatása *nem lehet egyéb*, mint *csak* az e-közigazgatás.

Az információs társadalom - mint az egyre inkább látható - új típusú államot hoz létre, a digitális államot, amely a hálózati gazdaság és a hálózati társadalom mintájára *hálózati állam* lesz. Ez már nem az egyközpontú vagy többközpontú, és nem a centralizált vagy decentralizált állam. Ezért a hálózati államban a korábbi csúcshatalommal, a kormánnyal (egyre inkább) egyenrangú szereplővé válik a regionális-megyei önkormányzás és a helyi közigazgatás. Ennek pedig elsőrendű feladata, hogy az eddigi alattvaló állampolgár számára megteremtse a *résztvevő állampolgár* lehetőségét. Manuel Castells így ír: „Inkább az emberek használhatnák az internetet a kormány megfigyelésére, semmint a kormány arra, hogy őket figyelje. Így a világháló az alulról felfelé történő ellenőrzés, tájékoztatás, aktív részvétel, sőt döntéshozatal eszközévé válhatna.”¹⁶⁶

A digitális önkormányzás és a digitális polgár, az e-közigazgatás és az e-polgár tehát egymást feltételezi, és közösen testesíti meg az *e-demokráciát*.

Szeretnénk ezt a mondatot megismételni, hogy ne sikkadjon el a többi tézis között: a digitális önkormányzás és a digitális polgár, az e-közigazgatás és az e-polgár egymást feltételezi, és közösen testesíti meg az *e-demokráciát*. Fogalmazhatunk teoretikusabban is: az e-közigazgatás a globálisan jelentős szerephez jutó lokalizáció információs kori *alapintézménye*. Vagy jellemzést adhatunk ismertebb megközelítéssel: a huszadik században az állam és a társadalom *nagyon messze* sodródott egymástól, s az állam tagjai sokszor érezhették úgy, hogy az állam nem értük van, sőt a diktatúrák idején egyértelműen ellenük lép fel. A modern demokrácia intézményeinek célja így nem lehet más, minthogy az államot és közigazgatását végképpen a *társadalom* szolgálatába állítsa. Az állampolgárok sokasága csak akkor érzi

¹⁶⁶ Manuel Castells: i.m.187.o.

magát majd állambarátnak, ha különösen az önkormányzás és a helyi közigazgatás egyértelműen *polgárbarát* lesz. Ennek a sokszor meghirdetett fordulatnak a rendszerszerű és egyelőre egyedül hatékony szisztémája az e-kormányzás és az e-közigazgatás lehet.

Most nehogy azt gondoljuk, minden érthető és rendben van. Három alapvető *konfliktusforrást* szeretnék előre jelezni:

- a) Ahány európai tagállam van, a különböző közigazgatási hagyományok és politikai stratégiák miatt majdnem *annyiféleképpen* értelmezik az e-közigazgatást, s ezért a magyar e-közigazgatási modell kidolgozása, megvitatása és társadalmi elfogadtatása nem spórolható meg.
- b) Az e-közigazgatást szeretnék sokan arra *egyszerűsíteni*, hogy ez egyenlő a hivatalok számítógépes ellátásával vagy az e-ügyintézással. Egy ilyen felfogás állami programmá emelése szükségképpen magával hozná az e-közigazgatás csődjét.
- c) Európán túl vagy Európában is sok helyen az e-közigazgatási reform vagy fejlesztés *elakad, sikertelen vagy újrakezdést* igényel mindenekelőtt a szervezetlenség vagy hebehurgya szervezettség miatt. Mi több legalább ennyi további konfliktusra van esély akkor is, ha nálunk kezdjük el az e-közigazgatás bevezetését. A két (informatikai-információs és közigazgatási) szakmai kör például nem érti eléggé egymást, a végrehajtáshoz nem lesz egységes kormányzati akarat, s nem lesz megfelelő előzetes felkészítés, vagy az önkormányzati testületek több helyen nem akarják az e-közigazgatást, vagy félnek ettől a modernizációtól, végül az értelmiség egy része nem áll a civil társadalom többségének várható pártoló akarata mellé.

Nézzük, a *gyakorlatban* mit jelent az e-közigazgatás? Négy „oldal” *új tartalmú és új típusú* önkormányzati és közigazgatási együttműködését. Az információs korban a (1) helyi társadalom, a (2) nemzeti s regionális állam, a (3) helyi önkormányzat és közigazgatás, és a szükséges (4) helyi tudásközpontok elektronikus kapun (portálon, e-piacteren) való kommunikációja és közösségi működése.

Az e-közigazgatás célja: a civil társadalmi e-kapu, az önkormányzati-közigazgatási e-kapu, a kormányzati és regionális e-kapu, s a közigazgatási tudás e-kapu összenyitása. Az e-közigazgatás tehát feltételezi a helyi intelligens társadalom erősödését és az új tudások, technológiák közigazgatási alkalmazását. Ez a tendencia vezethet el oda, hogy a ma illegitim állam újra legitimé válhasson.

Az közigazgatási új tartalom nem egyéb, mint például a résztvevő állampolgárok körének *szélesítése és intézményesítése* vagy a mainál sokkal gyorsabb, egyszerűbb, profibb közigazgatási (természetesen elektronikus) ügyintézés. Az új típusú közigazgatás pedig nem más, mint egy internetes gyűjtőportálon való intenzív együttműködése helyi társadalomnak és helyi önkormányzatnak, helyi önkormányzatnak és állami (sőt európai) kormányzásnak, helyi államnak és helyi társadalomnak a döntésekhez és cselekvésekhez szükséges minden tudással és végül az önkormányzati testületek és polgármesteri hivatalok belső működésének folyamatos modernizálása.

A szolgáltató állam és e-állam feltétele, hogy a szolgáltatásokat az állampolgár *elérje*, s a szolgáltatásokat bárhol *igénybe vehesse*. A hagyományos állam szolgáltatásait azonban ma gyakran csak nehezen, körülményesen és drágán lehet megszerezni. Ezért szolgáltató állam csak az e-közigazgatást bevezető digitális állam lehet, ahol a szolgáltatások egyrészt jelentősen bővülnek, másrészt elektronikusan közvetlenül elérhetők, harmadrészt az ügyek sokkal gyorsabban és hatékonyabban elintézhetőek. Okkal és joggal vethetik fel persze sokan, hogy az e-közigazgatás bevezetésének feltétele a magyar (valóban gyors és szélessávú) információs-kommunikációs infrastruktúra kiépítése, a vezetékes és mobil internetezés sokkal szélesebb körű elterjesztése, a közösségi (messze nem csak teleházi) és intézményi hozzá-

férési pontok dinamikus terjesztése vagy az országos és helyi közigazgatási tartalomszolgáltatások megindítása és állandó bővítése. Csak azt ne higgye senki, hogy előbb van például az internetes hálózat, mint az e-közigazgatás elterjesztése; az infrastruktúra építés finanszírozásának is eleve feltétele az e-közigazgatási vagy az e-oktatási igénybevétel. A párhuzamos folyamatok, kikényszerítések, fejlesztések hozzadják meg a várt sikert.

Az e-közigazgatás a legkisebb településen is változatlanul egy olyan nyilvános társadalmi játszma és vállalkozás lesz, amelyben a polgárok és érdekeik kifejezésére szervezett csoportjaik valóságosan és elektronikusan együttműködnek az általuk választott önkormányzati képviselőkkel és a helyi közigazgatással, s az e-együttműködésből született közös döntéseket végrehajtják. Ha a digitális önkormányzás, a helyi e-közigazgatás - a törvényi szabályozás ellenére és mellett is - sokáig marad bonyolult személyes és csoportos alkuk, ideiglenes vagy tartós megegyezések, jogos vagy jogtalan vélekedések végtelen sorozata, akkor a helyi stratégiák, a helyi rendeletek, a helyi döntések, a helyi támogatások szükségképpen hosszú ideig erősen ki lesznek téve a korlátozott lokális érdekeknek és felfogásoknak. Ez a kiszolgáltatottságot azonban részben csökkenti a közigazgatás elektronikus módja, az Internet teremtette helyi nyilvánosság és átláthatóság.

A még jobb megoldást talán majd egy *következő* (vagy második) e-közigazgatási reform hozhatja, ami a *mesterséges intelligencia* állami és közigazgatási alkalmazása lesz. Akkor a mesterséges intelligencia számos döntés-előkészítést, döntéshozást és döntésvégrehajtást átvesz majd a helyi képviselőktől és a helyi apparátusoktól. (A mesterséges intelligencia állami-önkormányzati alkalmazásától sokkal több eredmény várható, mint a politikai és közigazgatási apparátusok „gyengén támogatott” e-közigazgatási modernizációtól.)

Az *aktuális állami, kormányzati feladatok* ideális esetben így rangsorolhatók: a nemzeti e-közigazgatási stratégia készítése 2003 közepéig-végéig, a kormányzati (e-közigazgatási) központ felállítása és feladatmegosztás az érdekelt tárcák között, az e-kormányzás és közigazgatás kiemelt finanszírozásának megindítása, a jelenlegi és későbbi pilot-projektek támogatása a közigazgatás minden szintjén. A közben az elkezdett intelligens régió (vagy e-régió, e-kistérség, intelligens település) fejlesztések¹⁶⁷ átfogó folytatása, amelyek egyúttal sok tekintetben megteremt(het)ik az e-közigazgatás társadalmi és gazdasági feltételeit is.

Mikor jutunk el ide¹⁶⁸? A jövő hálózati állama és állami működése legalább ideaként ismert-e? Az állam előbb-utóbb képes-e, akar-e társadalmi részvételt és kontrollt lehetővé tenni minimum a programalkotásban?

A távlatok nincsenek homályban, de az új közigazgatási gyakorlat még szinte ismeretlen. Joggal lehetünk szkeptikusak amiatt, hogy az e-kormányzás itthoni adaptálása vajon gyorsan megvalósul-e, ám az európai és hazai államgyakorlat akkor is hamar megváltozhat, ha „csak”

¹⁶⁷ Az intelligens régiók Magyarországon I. (Stratégia kutató Intézet - Agroinform Kiadóház, 2001)

¹⁶⁸ Az e-közigazgatás programja címmel 2002-ben közös szakmai Felhívást tettünk közzé: „Felhívjuk a kormányzat (ezen belül különösen a Miniszterelnöki Hivatal, a Belügyminisztérium, az Informatikai és Hírközlési Minisztérium) illetékeseinek, minden parlamenti politikai pártnak és érdekelt szakértőinek, az önkormányzatoknak (polgármestereknek, testületi és bizottsági tagoknak, jegyzőknek), a közigazgatási és polgármesteri hivatalok irányítóinak és munkatársainak, a helyi és térségi civil társadalmak képviselőinek, szervezeteinek, vagy többek között a szakértői csoportoknak (egyetemek, főiskolák tanszékeinek, kutatóintézeteknek, alapítványoknak, stb.) a figyelmét: segítsék az e-kormányzás, az e-közigazgatás gondolatának elfogadását, folyamatos továbbfejlesztését, nemzeti és társadalmi ügyé tételét, a pártoló társadalmi akarat megszervezését, a kísérleti e-közigazgatási projektek tapasztalatainak értékelését, és mindennek eredményeként a minőségbiztosítással egybekötött e-közigazgatás széleskörű bevezetését, valamint az e-demokrácia fokozatos kiépítését.” (e-Világ, 2002/augusztus, 32-36.o.)

az önkormányzatoknál terjed el az e-közigazgatás. Vagy éppen ellenkező módon, ami egyúttal a magyar politikai gyakorlat is: előbb legyen kormányzati portál és valamilyen e-kormányzati fejlesztés, és csak utoljára kezdődjön el az e-önkormányzás és e-közigazgatás bevezetése. Túl sok illúziónk nem lehet, mert egyértelműen üzenetértékű, hogy Magyarországon az e-demokrácia vagy/és a közvetlen demokrácia kiépítése nincs napirenden. Még várhatóan vár ránk jó néhány nagypolitikai és társadalomfejlesztési kudarc, ami esetleg kikényszerítheti a hálózati állam és az e-demokrácia létrehozását.

A választói jog huszadik századi kiterjesztése után - most, egy (vagy két?) évtizeden belül mindenesetre a *választói döntésrészvétel és cselekvés* kiterjesztése az új feladat. Feltéve, ha ezzel párhuzamosan minden társadalmi csoportnak megtörténik a *választói tudás* szétoztása is. Az új század nulladik évtizedének első felében így az állam *belső*, az évtized második felében majd a *külső* (európai szerepének) modernizálása lesz a nemzeti csúcsfeladat.

Nem szeretnék se lelkesedni, se tamáskodni. Nem tudjuk, elég *egyértelműen jeleztük-e*, hogy valami égrengésszerűen dinamikus, és minden várható problémája ellenére hatékony állami-közigazgatási modernizáció előtt állunk minden önkormányzatban, kistérségben, megyében és régióban, s magában a kormányzatban és a központi államigazgatási intézményekben. Az összes fejlődést lassító-gátló strukturális, és politikai ellenállás dacára az új évszázad második évtizedének végére Magyarországon létrejöhet a *hálózati és digitális állam*.

Református stratégia a tudástársadalom korszakára

Ennek a stratégiának *nem feladata*, hogy most az európai kereszténység, vagy protestantizmus általános helyzetét sokoldalúan, alaposan feltárja, és részletesen elemezze, ugyanakkor a magyar és a nem magyarországi reformátusság és a Magyarországi Református Egyház helyzete *sem értelmezhető* egy általános keresztény körkép nélkül. Ezért ebben a rövid helyzetképben azokra a *lényeges kérdéskörökre* koncentrálunk, amelyek tárgyalása elemien fontosnak látszik a hazai keresztény és keresztyén stratégia szempontjából.

Egyre jobban terjedő felismerés, hogy az európai és a magyar kereszténység fontos *változás előtt* áll. A külső és a belső feltételek gyors átformálódása, s nemcsak a közép-európai világ globalizálódása és gyökeres paradigmaváltása, hanem a keresztények-keresztyének és a hitet keresők nagy csoportjainak (lázas és/vagy csendes) *útkeresése* követeli a keresztyén vallás megújulását.

A helyzetkép kiinduló felismerése tehát az, hogy *beléptünk - igen: beléptünk* - az információs korba, s a belépésen az mit sem módosít, hogy egyes konfliktusok esetleg csak öt-tíz év múlva okoznak érezhető fájdalmakat nekünk. Mindez vitathatatlanul követeli a *református stratégia szükségességének* felvetését, és magának a programtervnek a megfogalmazását és megvitatását. Ennek a stratégiának így egyik legfontosabb gondolati része, hogy az ezredforduló kihívásainak ismeretében összeállítsa azt az információs kori *problémalistát, kérdésfelvetés tematikát*, amelyre aztán a tudástársadalmi református stratégiának érdemben és tételen válaszolnia kell.

1. A (legfontosabb) kihívás: minél több egyes emberben elmélyülhessen a személyes azonosulás Istennel. Avagy a *kérdéskör*: A református hívők tömegesen hogyan érhetik el az Istennel való elmélyült azonosulást (*szívesebben írnám az egyesülés fogalmát, de ezt nem használja a teológia*) hogyan tehetik személyessé az evangéliumot?

Indoklás: Két-háromszáz évvel ezelőtt főként a nagyon művelt, kifinomult társadalmi rétegek tagjainak vált személyes szükségletévé, hogy a keresztény vallás eszmevilágát, hitvilágát közvetlenné és belsővé tegye, avagy Istennel való közösséget mélyen, személyesen élje meg. A vallási tömegesedés és a minőség konfliktusa csak később alakult ki. Az utolsó két-három században aztán sokan úgy gondolták, hogy a társadalmak tagjainak és egyúttal a keresztényeknek számszerű növekedése miatt széles körben nincs esély a hívők személyes-misztikus szükségletének valóra váltására. Ezért is vált uralkodóvá az a nézet, hogy társadalmi tömeghatást ugyan csak a közösségi szervezatként létező egyházak képesek kifejteni, ám ezért az egyházak kénytelenek beletörődni abba, hogy a keresztények közül az egyéni szentéletűség követelményének nagyon kevesen tesznek eleget. Most azonban egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy egyrészt a hívők növekvő csoportjai keresik az Istennel való személyes-belső azonosulást lehetővé tevő életvezetést és életformát. Másrészt ettől függetlenül is az egyházak (tehát például a református egyházak) sem térhetnek ki a mindenkori kihívás elől, hogy személyessé tegyék az evangéliumot, hanem találják meg annak a módjait, hitbéli gyakorlatait, lelki vezetési technikáit, hogy az egyének sokasága egyénenként is képes legyen a szentéletűségre. Alapvető feladat tehát a vallási minőség és a társadalmilag individualizált (értsd: önállósult) tömegek egymásra találtatása.

Válaszjavaslat: A vallási és egyházi cél tehát az, hogy az eddiginél többen, és mélyebben érthessék el személyesen az Istennel való találkozást, azonosulást, és a megszentelt élet követelményeinek megértését. A hogyan kérdésre egyrészt adható úgy válasz, hogy az egyes emberre testált feladatokat foglaljuk össze, másrészt azonban a református stratégia

szempontjából fontosabb kérdés, hogy az egyház mit és miképpen tegyen az egyes emberi elmélyült azonosulási feladatának elvégzése érdekében. A vallási-egyházi feladatok tehát a következők:

1. Lehetőleg minden gyülekezetben - avagy használva az új fogalmat, az intelligens gyülekezetben - lehetőleg minden gyülekezeti tag figyelmét fókuszáljuk az Istennel való *személyes azonosulásra*, az elmélyülés esélyére. A lekipásztorok és a presbitériumok ennek a feladatnak a megoldására koncentrálnak.
2. Az Istennel való kapcsolattartás módja (lásd ima, csendesség, igeolvasás, meditáció, kontempláció) is széles körben és alaposan segíthet megismerkedni az új (infokommunikációs) eszközök és szolgáltatások fontosságával.
3. Az internetes gondolatterjesztést is vessük latba a lelki látás, elmélyedés érdekében, közben felmutatva a spirituális azonosulás példáit, lehetőségeit, céljait, gyakorlatait.
4. Az internet kínáljon lehetőséget a spirituális-misztikus úton fellépő egyes veszélyek kiküszöbölésére, a lekipásztori vagy vallápszichológusi szupervízióra.

Minden összefoglalva azt jelenti, hogy a tudásalapú kor - mintegy kívülről, a társadalom felől - ösztönzi az egyént arra, hogy személyessé tegye az evangéliumot, mert ennek segítségével az ember sokkal mélyebben lehet elkötelezett egy tudásközpontú kor iránt is.

2. A kihívás: a megszentelt élet gyakorlása, amelynek változatlanul része a szeretetadás képessége és gyakorlata. Avagy a *kérdéskör*: a társadalmi közösségtől függetlenül, de ez által egyelőre önzőbbé tett keresztyén ember hogyan erősíti magában a *szeretetadás képességét*, és hogyan győzi le magában az önzést a *szeretetadás gyakorlatával*?

Indoklás: A keresztyén Európa vagy a keresztyén Magyarország csak ott és csak akkor létezik, ha a keresztyén emberek többsége - Isten szeretetében létezve - magas szinten kifejlesztette a szeretetadás képességét, és a mindennapi életgyakorlatban - legyőzve magában minden ezzel ellentétes érzést, gondolatot, érdeket - képes minden élő és élettelen lényt, különösen embertársait, és még bensőségeibben hozzátartozóit, lelkiközösségeit, gyülekezeti közösségét szeretni. Ez egyrészt keresztyén norma és az egyetlen lehetséges emberi életforma. De ez a norma a modern és posztmodern világban elhalványult, és sokaknak úgy tűnhet, hogy talán már nem is érvényes. Ez már azért is így van, mert hiányoznak azok a széles körben terjesztett életforma tanácsok, viselkedési szabályok, életvezetési technikák, tudati beállítódások, erkölcsi intelmek és praktikus emberi gyakorlatok, amelyek segítségével az egyes ember megtanulhatná, elsajátíthatná a posztmodern életviszonyok közepette is a szeretetgyakorlat-központú életformát. A norma mellett tehát elhalványult a szeretetadás társadalmi és emberi gyakorlata. Állítsuk ismét középpontba a megszentelt élet normáit és gyakorlatát?

Válaszjavaslat: Azt ma sem várhatjuk, hogy maga az egyház, a lekipásztor vagy a gyülekezet közvetlenül befolyásolja minden református ember szeretetgyakorlatát, a megszentelt élet megvalósítását. Ugyanakkor közvetett lehetőségeink hallatlanul nagyok:

1. Ha minden református ember - éppen a személyessé tett evangélium megélésével - mélyebben és személyesen hozzáférhet Isten szeretetéhez, akkor jobban képessé válik szinte minden embertársa feltétel nélküli szeretetére és támogatására.
2. Ha a keresztyén ember képes legyőzni önzését, sikervágyát, kitűnni akarását, akkor saját családjában, baráti körében, gyülekezetében és egyházában elmélyülhet a szeretettel teli légkör, és jobban elterjedhet a szeretetszolgálat.

3. Ha a református gyülekezet és minden közösség szeretet-központú, akkor ez mintaként, példaként észrevétlenül visszahat az egyes ember életformájára is.

4. A tudásalapú kor technikái és szolgáltatásai arra is kitűnőek, hogy széles körben felmutassák, és élő példaként hirdessék a személyes és közösségi szeretetgyakorlatokat. Egyáltalán a református egyháznak és minden gyülekezetnek elemi leckéje, hogy a református ember állandóan újraépíthető szentéletűségét, - az ellentmondásoktól sem mentes - szeretet vezette életformáját közvetítse a magyar társadalomnak.

3. A kihívás: a nemzet új (tudásközpontúságra koncentráló) szerepet kaphat az egyesülő kontinensen. Avagy a *kérdéskör*: A református egyház nemzeti egyházként az *egyesült Európában mit kezd a nemzeti léttel, hogyan gondolkodik a nemzetről és egyúttal magáról, mint nemzeti egyházzal?*

Indoklás: A protestantizmus az újkortól kezdődően nemzeti egyházakat hozott létre és ezek máig - szinte érintetlenül - megőrződtek. A református egyháznak is hallatlan értéke ez a nemzetközpontú gondolkodás. A jelenlegi ezredforduló a nemzeti egyházakat avval szembesíti, hogy az egységesülő Európában a nemzetek szuverén államisága másodlagossá válik, avagy egyre kevésbé lehet a nemzetről államközpontúan gondolkodni; másrészt a nemzeti identitást lehetővé tevő kultúra gyors tempóban átalakul, avagy nem lehet már csak nyelvközpontú nemzeti közösségről és kultúráról beszélni; harmadrészt a nemzeti társadalom már nem olyan típusú és formájú közösségekben él, mint mondjuk a 19. században, avagy a nemzet nem a régi és idealizált paraszti és mondjuk, középosztálybeli közösségekben él; negyedrészt a nemzeti identitás nem lehet ugyanolyan, mint száz vagy kétszáz éve, avagy a nemzeti kötődés nem lehet alapvetően hagyomány központú. A nemzet tehát nem vesz el, de a hagyományos államközpontúsága kevésbé lesz domináló. Vagy másképpen fogalmazva: sokáig lehetett szentnek tételezni a nemzetet és a nemzet lényegének gondolt nemzetállamot, de mi jön most? A kérdés tehát az, hogy a magyar reformátusság talajt és programot veszítve visszahátrál-e az újkor első felébe, vagy az információs korszak normái, s lehetőségei szerint újragondolja a nemzetet, a nemzeti társadalmat, a nemzeti kultúrát és az egyház nemzeti szerepét? Avagy: nem a szent közösség, hanem a szent közösség aktuális változatai szorulnak háttérbe?

Válaszjavaslat: A református egyház legyen továbbra is nemzeti egyház, csak éppen a nemzet és az egyház fogalmának és gyakorlatának tartalmát szigorúan gondolja újra. A református zsinatnak megkerülhetetlen feladata lesz, hogy a következő években tételesen deklarálja a nemzetről való hitvallását. A nemzet - mint szent és szentéletű közösség - fontosabb lesz, mint eddig, de közben a nemzet fogalma és tartalma kibővül és átalakul. A tudástársadalom korszakában a nemzet nem elsősorban politikai nemzet vagy nem elsődlegesen nemzetállam, hanem tudás-, kultúra- és hitközpontú kategória. A kultúraközpontúság egyrészt nem kizárólag és nem mindenekelőtt hagyomány- és történelemközpontú felfogásrendszer. A kultúra nem egyszerűen nyelv- és semmiképpen sem irodalomlényegűség, hiszen a kultúra legalább ennyire kép- vagy például tudomány-centrikusság. A nemzet nemcsak az inspiráló múlt, s főként nem az ösztönző múltba fordulás, hanem tiszta, világos, koncentrált jelen- és jövő-építés.

Nagyon megfontolandó felismerések:

Ha most és holnap akarjuk a Szentszellem országát, akkor ezt nem a múltban kell felépíteni.

Ha keresztyének vagyunk, a nemzet fontossága mellett sem mondhatunk le az univerzalitásról.

Ha az egyesült Európában vagyunk, nem kerülhető meg az európai identitás újraépítése sem. (Eljutunk oda, hogy saját közösségünként éljük meg és definiáljuk Európát is?)

Ha múltat és a magyarság kultúráját akarjuk megtartani, akkor ma már az - nem kizárólag, de főként - csak digitális kultúraként őrizhető meg.

A nemzet, mint kultúra és közösség alapvetően jövőkép is, ezért a nemzet virtuális közösségként, közösségi tudatként erősíthető, többek között az információs kor eszközeivel, s az új virtuális világokban is.

A Magyarországi Református Egyház tehát csak a tudás- és kultúraközpontú nemzet egyháza lehet - azaz szükségképpen túllépi a jelenlegi állami határokat és a többi magyar református egyházzal együtt - bármennyire is furcsán hangzik - egy félig-meddig globális nemzet és ennek megfelelő keresztyén vallás képviselője.

4. A kihívás: a reformátusok az információs kor új tudásvilágát értsék meg s fogadják el. Avagy a *kérdéskör*: A református vallás hogyan fogadja be az új tudást, az új tudományt, különösen az új természettudomány hozta gondolkodást?

Indoklás: A huszadik század komoly tudományos erőfeszítéseinek eredményeként a század végére meglehetősen nyilvánvalóvá vált, hogy egy átfogó tudás- és gondolkodásbeli paradigmaváltás zajlik, amely elsősorban a természettudományok új eredményein és azok interdiszciplináris adaptálásán nyugszik. Az információs kor tehát már egy új tudás- és tudományfelfogáson alapszik, és ezt a gondolkodásváltást folytatva és megerősítve építi ki a tudásalapú gazdaságot és társadalmat. Az ezredforduló után a nagy alapkérdésekről (mi a világegyetem, mi az anyag, mi a tudat, mi az evolúció, mi a tudás, stb.) egyáltalán nem lehet úgy gondolkodni, mint ötven vagy száz éve. A tudományfejlődés egyik nagy és nem várt eredménye, hogy a vezető tudósok egy része előtt már nem kétséges, hogy anyag és szellem, tudat és test, vagy a tudomány és teológia között nincs áthidalhatatlan szakadék. Ezért a kérdés az, hogy az ókori filozófia, az európai felvilágosodás, a modern-posztmodern gondolkodás és a tudástársadalom filozófia együttes (teológiai és vallási) adaptálása mikor és hogyan megy végbe. E nélkül ugyan is az egyház sem értheti, hogy mi megy végbe a globális-lokális világban, és milyen új típusú társadalommal, milyen módon folytathat valóságos párbeszédet és együttműködést.

Válaszjavaslat: Az új tudások megértésének, befogadásának egyaránt vannak szellemi és intézményi feltételei. Szellemi feltételek: az új tudások megismerésére, befogadására mindenekelőtt a lekipásztorokat és az egyházi oktatási intézmények tanárait, és általában a református értelmiséget, majd a felsoroltak segítségével az egyház tagjait készítsük fel. Feltéve, ha nem akarunk ijesztő, látványos információs-tudásbeli szakadékok egyházi elitek és tagság között. A legkeményebb felismerés az, hogy ezt az állandó szellemi megújulást a mai nemzedékek tagjai a korábbi megszokott egyéni, spontán, nem szervezett tanulási kereteken kívül nem tudják folytatni. Csakhogy ma sem az állami, sem az egyházi keretek között nincs kitalálva, hogy a tudásalapú kor új - folyton és pokoli gyorsan megújuló - tudásait intézményesen hogyan tegyük szellemi közkinccsé. Egy azonban bizonyos, hogy az új tudások megismerése, megértése nélkül az egyház nem tudja szolgálatát eredményesen elvégezni, még akkor sem, ha ennek ellenkezőjéről viszonylag sokan meg vannak győződve.

Intézményi feltételek:

a) Minden jelenlegi (és később alapítandó) egyházi hetilap, folyóirat, kiadvány, könyv (stb.) lehetőleg jelenjen meg internetes változatban is, s az egyház előbb-utóbb hozzon létre és tartson fent csak internetes formában elérhető digitális lapokat, folyóiratokat, fórumokat, stb.

b) A jelenlegi meglévő (és tervezett) hazai és külföldi magyar református portálokat, honlapokat tekintsék az egyházi vezetők alapvetően fontos vallási-egyházi információs és tudásközpontoknak, s ennek megfelelően támogassák azokat.

c) Minden református egyház, egyházkerület, egyházmegye és lehetőleg minél több gyülekezet rendelkezzen állandóan megújított internetes portállal. Ezek az internetes információs és tudásközpontok egyrészt tűnjenek ki a más vallások hasonló portáljai közül, másrészt a világi portálok között is legyenek rangos vizuális-intellektuális virtuális fórumok.

d) Az információs kor új internetes fórumai csak akkor működtethetők sikeresen, ha a református hívek közül nagyon sok - informatikai és tartalmi kérdésekben járatos - szakembert nyerünk meg aktív részvételre.

e) Az MRE Zsinata a szűkös forrásaiból is fordítson az eddiginél sokkal többet arra (illetve ezeket a forrásokat pályázati alapokból bővítse ki annak érdekében), hogy az internetes információs és tudásközpontok fenntartása, szerkesztése, működtetése szervezett keretek között folyjon.

5. A kihívás: az információs kor, a globális és egyben lokális közösség csak tanulással, oktatással sajátítható el. Avagy a *kérdéskör*: a református egyház és tagjai hogyan lehetnek ismét *tanuló és tanító egyház* képviselői?

Indoklás: A korszak embere már a modernitás századaiban is soha nem látott mértékben kényszerült rá az intézményes tanulásra. Csakhogy az elmúlt évtizedekben kiderült, hogy egyrészt az eddigi oktatási formák - az oktatási rendszer egyetlen szintjén - sem adnak elégséges tudást, másrészt az egyéni életutakon a folyamatos tanulás a tízen vagy huszonéves életkortól kitolódik a nyugdíjas korig, harmadrészt pedig a tudás mennyisége és minősége hihetetlen tempóban és mértékben növekszik. Nem véletlen, hogy az első felsőfokú diploma értéke ma annyi, mint korábban az érettségié, miközben a közép és felsőfokon is bővült és javult a megszerezhető tudás. A magyar reformátusság is így egyszerre kerül két feladat elé: a) magánemberként példát kellene mutatni avval, hogy a korszakkal lépést tartva mindig magas szinten bővíti és javítja elméleti és gyakorlati tudását; b) a református egyház - tanuló és tanító egyházi hagyományaihoz hűen - a tudásközpontú korszak egyik vezető és példamutató tudásközpontjává és tudásterjesztő centrumává válik. Egyelőre ennek a két feladatnak a megfogalmazása van napirenden, miközben az intézményes teendők háraitása folyik. Holott a magyar református egyház(ak) számos - különböző szintű - oktatási intézménnyel rendelkezik, ezért közvetlen felelősség is terheli őket, hogy mit, milyen szinten, milyen módon tanítanak.

Válaszjavaslat: Az új tudásvilág megismertetése, közzététele, nyilvános disputája, sőt az új tudás beépítése a teológiába, s gyakorlati hasznosítása az egyházszervezésben számos hagyományos és új eszköz és módszer alkalmazását követeli. Hagyományos lehetőségek például:

- Az egyházi közép- és felsőfokú oktatásban az új tudásokat egyrészt a régi tárgyak, másrészt új tudáscsoportok keretében tanítsuk.
- Szenteljük külön figyelmet annak, hogy a református felsőoktatás az új tudásokat az elsők között és mindig magas szinten oktassa.
- A református középfokú iskolákban a diákok lehetőleg a legmagasabb szinten tanulhassák meg a tudásalapú kor elveit, gondolkodásmódját, technikáit, gyakorlati tudnivalóit.

- A lelkészek, a presbíterek (stb.) képzésénél az új tudások integrált elsajátítása a következő években kapjon prioritást.

Ugyanakkor új oktatási lehetőségek kínálóknak:

1. A református oktatás minden intézményének - folyamatos és korszerű - infokommunikációs eszközökkel való ellátása kerüljön a fejlesztési programok középpontjába. (Ennek finanszírozási feltételeit teremtsük meg az állami és európai pályázati alapokból.)
2. A református oktatás minden szintje és formája számára készüljenek távoktatási tananyagok a régi és új tudásokból egyaránt. Ezek az interneten nyilvánosan is elérhetők legyenek.
3. A református egyházak egy évtizeden belül tanulják meg a távoktatási elveit és technikáit és főként a lelkészek, a gyülekezetek, a presbíteriumok és a még nem hívő fiatalok számára indítsanak távoktatási kurzusokat, oktatásokat.
4. A református teológia a lehető legrövidebb idő belül távoktatás keretében is elérhető legyen, de nem elsősorban egyetemi-főiskolai lelkész alapképzésként, hanem egyrészt a posztgraduális lelkész-továbbképzésként, másrészt a teológiát tanulni akaró laikusoknak.
5. Az egyház a református portálokon működtessen tanuló-tanító internetes szellemi műhelyeket, kezdve mondjuk a középiskolások önképzőköreitől a virtuális teológiai fórumokig.

6. A kihívás: Az új korszak mediatizált kommunikációja adaptálódjon a református egyházba. Avagy a *kérdéskör*: Az információ kor feltételei között a református egyház hogyan alkalmazza az új médiát és az új kommunikációt?

Indoklás: A kereszténység eredetileg szóbeli kommunikáció útján terjedt, és csak a könyvnyomtatás elterjedése után vált általánossá az írásbeli kommunikáció. A protestantizmus létrejötté egyébként szervesen kötődik a könyvnyomtatáshoz. A mostani ezredforduló azonban az új kommunikáció totális elterjedését hozta magával, ami természetesen együtt járt az új kommunikációs médiumok (a telefon, a rádió és televízió után az önálló médiaeszközzé váló mobiltelefon, számítógép, internet, stb.) globális használatba vételével. Az új médiumok írást, hangot, (színes) képet minden tér és idő korlátozás nélkül potenciálisan minden társadalom minden tagjához eljuttatják. Az információs kor tehát lényegileg interaktív kommunikációs kor, amivel szükségképpen lehetőséget teremt az egyének individuális információ- és tudásfeldolgozására. Nagy változás az is, hogy a kommunikációs világszerkezet jelentősen átalakult, már nem a nemzeti médiumok uralják a kommunikációs piacot, hanem a globális és lokális (régiós vagy helyi) kommunikációs csatornák. A mediatizált jövő már itt van, s a kommunikációs kihívás az, hogy például az egyházak akarnak-e, képesek-e kontinentális, nemzeti és lokális/helyi elektronikus, digitális, interaktív kommunikációt folytatni. A református egyház most ugyanolyan feladat előtt áll, mint négy-öt száz éve, azaz céljai érdekében hogyan alkalmazza az új médiumokat, az új kommunikációt?

Válaszjavaslat: Okkal lehet lelkileg-szellemileg tiltakozni a mai globális és nemzeti tömegkommunikációs viszonyok és teljesítmények miatt, de ugyanakkor nem lehetséges az új mediatizált korból visszahátrálni az elmúlt század kommunikációs formái és eszközei közé. Ha ez így van, akkor nincs más lehetőség, mint tartalmilag és formailag minőségi médiaalternatívát kínálni. Ebből az következik, hogy a magyar református egyháznak a következő teendői vannak:

- a) Minden mai és későbbi médiaeszközt (kezdve a telefontól az internetig és még tovább) megfontoltan, de határozottan alkalmazni szinte minden vallási-egyházi tevékenységben.

b) Nem szabad és nem lehet visszariadni az új eszközök ma még szokatlan alkalmazásától, hiszen egy évtizeden belül például megszokott dolog lesz az istentiszteletek televíziós-internetes közvetítése, s ettől a templomok nem elnéptelenedni, hanem a mainál jobban megtelni fognak. (Ha mégsem így lesz, ezt valószínűleg nem az új médiák okozzák majd, hanem esetleg az istentiszteletek minősége, vonzása.)

c) Az egyházak nem térhetnek ki az elől, hogy saját új médiákat - például internetes rádiót vagy televíziót - hozzanak létre. Bármennyire is meghökkentő a felismerés, de érdemes azt tudatosítani, hogy az egyház (sok más intézményhez hasonlóan) az információs korban önálló médiaintézménnyé válik.

8. A kihívás: az új globális-lokális világba vetett gyülekezetek új (külső-belső) feladata tisztázódjon. Avagy a *kérdéskör*: Miben változik és hogyan a *gyülekezet* helye és szerepe a globális és lokális világban?

Indoklás: A református egyházban a helyi gyülekezetre esik azt erősebb hangsúly, hiszen az egyház életének a középpontjában a gyülekezet van, ahol hirdetik Isten ígését és kiszolgáltatják a sakramentumokat. Ahol ez megtörténik ott a gyülekezet teljesen egyház. Ez a gyülekezet egy bensőséges, közvetlen vallási kisközösség volt a lelkész és a presbitérium vezetésével. A huszadik század második felében aztán lezajlott egy kényszerű bomlási fordulat, ami avval járt együtt, hogy a gyülekezet tagjainak nagyobb részével megszűnt ez a közvetlen-bensőséges együttlét, az érzelmi-lelki-vallási összefonódottság. Az új világkorszak, a globalizáció most magával hozza a lokalizáció erősödését, ami egy nagyon differenciált társadalmi-szellemi folyamat. A gyülekezeti tagokat egyfelől rögtön vagy potenciálisan közvetve beemeli, integrálja a globális világba, másrészt széles körben folytatódik a helyi polgárok személyes individualizációja, és végül harmadrészt ismét felerősíti a lokális kéznéllevő világ jelentőségét, és újra szükségleteket épít a bensőséges, lelki azonosságot teremtő (nagyon sokféle) kisközösségek iránt. Egyszerre van és lehet differenciálódás és egységesülés. Egyszerre van fogyasztás központúság és értékkeresés. Mindenesetre a református gyülekezeteket arra ösztönzi, hogy egyszerre nyissanak két irányba: egyrészt kénytelen-kelletén tájékozódniuk és létezniük kell a globális dimenziókban, másrészt a gyülekezet minden tagját újra integrálniuk kell saját vallási-lelki kisközösségükbe.

Válaszjavaslat: A tudásalapú kor soha nem látott mértékben megerősítheti azt az eredeti református felfogást, hogy az egyházon belül a gyülekezetnek van primátusa. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a régi gyülekezetmodell megfelel a 21. század követelményeinek, ugyanakkor az sem valószínű, hogy a következő ötven-száz évben csak egyetlen új gyülekezettípus válik dominánssá. Merre is haladjunk?

1. A közvetlen, bensőséges kisközösségi gyülekezetek illetve gyülekezeti kisközösségek (bibliakörök, imakörök ifjúsági közösségek stb.) (a vasárnapi istentiszteleten résztvevők körén túl is!) jórészt fenntarthatók és visszaállíthatók, ám ezt rendkívüli mértékben támogathatja a tudásalapú kor technikáinak, módszereinek és szolgáltatásainak alkalmazása.

2. Egy évtizeden belül sok gyülekezet számára járható út lesz, hogy egy-egy településen minden református bekapcsolásával zártláncú, internetes hálózat jön létre az új infokommunikációs eszközök jóvoltából.

3. A gyülekezet belső életet, összeforrottságát csak az növelheti, ha a hívek többségének saját, egyedi feladatot adunk - a gyülekezeten belül és kívül.

4. Minden gyülekezetnek a közös vallási-egyházi kötelességeken belül és túl kialakul és megszilárdul, és ugyanakkor folyamatosan változik a saját profilja.

5. A gyülekezetek egyrészt közvetlen hatást fejthetnek ki (sőt: kötelességük kifejteni) saját településükre és térségükre, másrészt - ez sem lesz megszokott - közvetett módon bekapcsolódhatnak a globális vallási-spirituális életbe.

6. Ennek a református stratégiának szinte minden feladata elsőrendűen az intelligenssé váló gyülekezetekben oldhatók meg, ezért a gyülekezetek a lelkipásztor vezetésével és a presbitérium koordinálásával együtt hozzák létre a helyi tudásalapú világot.

A református egyház és a magyarság jövőjét nem csak itt (a gyülekezetekben) álmodhatják meg, s ezt a jövőt csak ők és csak itt teremthetik meg.

9. A kihívás: az egyház lelkészei a tudásalapú kor sokrétű, sokirányú új követelményeinek minél maximálisabb szinten feleljenek meg. Avagy a kérdéskör: a református lelkipásztorok lelki és pásztori megújulása *hogyan* történjen a tudásalapú világban?

Indoklás: Az egyházakban általában, így a magyar református egyházakban is a lelkészek a legfontosabb vallási-gyülekezeti szereplők. Noha ma már többen gondolják úgy, hogy az egyház lelkipásztor-központúsága súlyos teher, mert a gyülekezetek nagykorúságának megszilárdulását hátráltatja. Azt senki nem vitatja, hogy a lelkészeknek - az adott korszaktól függetlenül - vannak nem változó feladati és vannak az adott korszaktól függő teendői. A lelkipásztorok egyetemes felelőssége és változatlan feladata kezdetektől fogva az, hogy rábízottakat pásztorolja és Isten igéjét hirdesse, a gyülekezetben folyó szolgálatokat irányítsa. Ma azonban a kor egyedi kihívása is ugyanez, mert az emberi társadalmi individualizáció kibontakozása és az ebből fakadó erősebb spirituális szükséglet nagyon sok embert elvezet(het) transzcendens léthez és ez utal az egyház feladatára, a Krisztus-hirdetés fontosságára. A tudásalapú korszak követelményei tehát egyaránt erősítik és kifejezik az általános spirituális igényt. Ebből a nézőpontból érthető meg a lelkipásztorok lelki-vallási szerepének részben már látható, részben még csak potenciális bővülése és elmélyülése. A pásztori szerep átalakulása pedig abból (is) fakad, hogy a tudástársadalom feltehetően hálózati társadalom lesz, amely a társadalom oldalról is erősíti a hivatásos lelkészek és a laikus hívők közötti egyenrangú viszony, új munkamegosztás megszilárdulását.

Válaszjavaslat: Nem vitatható, hogy egyfelől az egyház lelkipásztor-központúsága és a lelkipásztorok ebből fakadó túlterheltsége súlyos teher, másfelől a református lelkészek nem térhetnek ki az új és megkerülhetetlen feladatok elől, ami viszont az előbbi problémát még súlyosabbá teheti. Először is tisztázzuk, hogy másokkal ellentétben úgy gondoljuk, hogy a lelkipásztornak szüksége van egyetemi végzettsége, sőt az ezt követő állandó intézményes és spontán továbbképzésre, miközben ez nem helyettesítheti sem vallási-spirituális példamutatását, sem érzelmi-lelki vezetői szerepét. A tanultság-képzettség sok szempontból segítheti, hogy hivatalnoki, adminisztrátori szerepét nagyrészt átengedi az egyház elektronikus-digitális rendszerének. A hagyományos lelkipásztori feladatok közül minél többet át kell adni a gyülekezet tagjainak vagy a gyülekezeten belüli munkacsoportoknak, munkatársi közösségeknek, miközben az új lelkipásztori feladatokat különösen az első időben önmagának kell ellátnia. A lelkészi feladatok közül sok átnyújtandó a munkatársi közösségeknek, amelynek tagságát a gyülekezetek az átnyújtott feladatok alapján választja ki. Az egyházban és a gyülekezetben rövidtávon csak lassan csökkenhet a lelkipásztor-központúság. A tudástársadalom korszakában tehát a lelkipásztor - függetlenül életkorától, beállítódásától, érdeklődésétől - ajándékba kapja a tudáspásztori szerepet is. Különösen akkor, ha feltételezzük vagy hiszünk abban, hogy a Szentlélektől kaptuk ezt a megbízatást.

10. A kihívás: a presbitériumok tapasztalata érvényesüljön az új demokráciában. Avagy a kérdéskör: Az új lokalitásban, a most létrejövő közvetlen demokráciában miként és hogyan hasznosítható a *presbitériumok* szerepe és dolga?

Indoklás: A református egyház felépítése minden nagyobb szervezete a gyülekezetekért van. A egyház alkotmányalapja a többségi rendszer, a testületi kormányzat, a paritás elve. Minden egyház testületet - kivéve a gyülekezetek presbitériumait - azonos számú lelkész és nem lelkészi tagból áll. A jövő gyülekezetei csak akkor működhetnek magas színvonalon, ha a presbitériumok visszakapják önállóságukat, sőt a lelkipásztorok a korábnál jobban megerősítik a presbitériumok szerepét. Modern fogalmakkal kifejezve azt mondhatjuk, hogy a református egyház gyülekezetei és presbitériumai a jövő közvetlen demokráciájának a modelljét is részben kiérlelték. A dilemma összefoglaló kérdésköre tehát az, hogy a gyülekezeti élet javulását hogyan segítheti a presbitériumok tevékenységének erősödése? A református egyház folyamatos belső reformja most tehát a presbitériumok szerepének és tevékenységének növelésével segítse a gyülekezetek megújulását? Azaz erősíteni kell a közösségi kormányzást és a közösségi döntéshozatalt.

Válaszjavaslat: Ha a gyülekezeteket - a lelkipásztor mellett - mindenekelelt a presbitériumok vezetik, akkor ebből a hagyományból és vezetési gyakorlatból kiindulva két aktuális következtetés fogalmazható meg. Eleve feladat a testületi kormányzat, a közösségi döntéshozatal komolyan vétele. Az egyik az, hogy a tudásalapú kor és ennek hálózati jellegű viszonyai miatt a presbitériumok szerepe, funkciója, kompetenciája szükségképpen változik, a másik pedig az, hogy a megváltozott szerephez társul az infokommunikációs hálózatok és szolgáltatásaik alkalmazásának lehetősége. Az előbbi lehetőségkörbe tartozik, hogy a presbitérium szükségképpen kompetenciákat vesz át a lelkésztől, miközben maga is kompetenciákat ad tovább a gyülekezet csoportjainak és tagjainak. A gyülekezet aktív tagjainak kibővítése, a csoportos együttműködések növekedése, a presbitérium vezetési tevékenységének javulása szinte megköveteli a lokális internetes hálózat létrehozását és folyamatos működtetését a gyülekezet tagjai között. Ezért a gyülekezeten belül önálló csoport feleljen a helyi református (zártkörű, nem nyilvános) internetes rendszerért. Szintén fontos felismerés, hogy a presbitériumoknak az eddiginél fontosabb feladatává vált: átfogó helyi jövőkép megfogalmazása a gyülekezet számára, sőt ennek kitágításával programkínálat az adott településnek és térségének is.

11. A kihívás: a gyülekezetek új, közösségépítő feladatokhoz jutnak a helyi társadalomban és közigazgatásban. Avagy a kérdéskör: az *e-kormányzás* és az *e-közigazgatás* hatására megszülető digitális demokráciában a helyi gyülekezetek *mire és hogyan* vállalkoznak?

Indoklás: A gyülekezeteknek nem csak az a feladatuk, hogy a gyülekezeten belüli életet szervezzék és vezessék, hanem mindenképpen az is, hogy a gyülekezet körüli *helyi társadalomban*, az adott faluban vagy városban az egész helyi közösség életét befolyásolják, azaz kivigyék a „templom falain” kívülre az evangéliumot. A gyülekezet tehát nem csak saját tagjaiért, hanem áttételesen a helyi társadalom minden tagjáért is felel. Ha az ezredfordulón a társadalom tagjaiban tovább növekszik vagy növekedhet a transzcendencia iránti igény, akkor erre az igényre a gyülekezetnek helyben kell - akár személyre szabottan is - válaszokat kínálni. Ez nem más, mint az új misszió feladata. Ez akkor is teljes mértékben igaz, ha teljesen evidens, hogy minden helyi polgár nem vállalja a keresztényi létet. Ha a településeken a következő évtizedekben létrejön az intelligens település modellje és az ezt szolgáló e-közigazgatás, továbbá mindennek a lényegét adó helyi tudás- és lélekfejlesztés. Vagyis a kérdés úgy tehető fel, hogy az új típusú helyi társadalomban és intelligens demokráciában hogyan lehet újra *mértékadóvá* a gyülekezet?

Válaszjavaslat: ha közvetlenül és közelről tekintünk a helyi-települési valóságokra, könnyen elbizonytalanodunk és elkedvetlenedünk, mert avval a látszólag helyes felfogással bénítjuk magunkat, hogy látható változások, vagy érdemi változások nincsenek, holott ha csak két-három évtizeden végigtekintünk, megállapíthatjuk, hogy jelentős változások, átalakulások mentek végbe a mindennapi élet szinte minden szegletében. A változások tempója, mérete, mélysége és hatása növekszik. Egy-két évtizeden belül a magyar települések belső világa soha nem látott méreteken átalakul. Zömében tudásalapú gazdaság és társadalom lesz, már ebben az évtizedben bevezetik mindenhol az e-közigazgatást, a közvetett demokrácia pedig átlényegül közvetlen digitális demokráciává, vagy az emberek más lakásokban-házakban élnek és más életformát, életvezetést gyakorolnak. Az új világ önmagától nem lesz jobb, ezért a helyi akaratok és tettek döntenek el az új világ minőségét. Ezért gondoljuk azt, hogy a református gyülekezetek minőségteremtő és minőséggarantáló szerepe nagyon fontos lesz. A helyi gyülekezetek ezért szinte csak azt választhatják, hogy felismerik az új közösségépítő szerepüket. De mit vegyenek figyelembe?

1. A mai (párt)politikai alapú szembenállás vagy személyi acsarkodás nem lehet domináló;
2. az új önkormányzatiság és szolgáltató (elektronikus) közigazgatás csak a civil társadalom részvételével jöhet létre;
3. az intelligens civil társadalmi formák (egyesületek, körök, stb.) kulcsszerephez jutnak, ha beavatják őket a változásokba és élére állnak az átalakulásoknak;
4. a helyben született, helyben megszerzett és alkalmazott tudásokon múlik a lokális világ jövője;
5. a református gyülekezetek és tagjaik világi tevékenységükkel hátráltathatják vagy elősegíthetik a változások sikeres lebonyolítását. Az új misszió így nem egyéb, mint a lokális misszió - a tudásvilág megteremtése.

11. A kihívás: az információs kor új szociális feladatainak elfogadása elkerülhetetlen.

Avagy a kérdéskör: az információ-, a tudás, erény- és a tudat-szegénység leküzdésére a kereszténység, vagy a magyar református egyház milyen új *szociális programot* tervez és végez majd?

Indoklás: Az ezredforduló utáni magyar társadalomban még sokáig lesznek hagyományos értelemben vett szegények, társadalmilag bajban lévők vagy csak szociálisan rászorultak. A református egyház ezeknek a szociális problémáknak a kezelésére már nagyon régen kidolgozott olyan intézményeket és segítő technikákat, amelyekkel nagyon sok emberen vagy családon segítettek. A jelenlegi évtizedben azonban egy eddig ismeretlen, de rendkívül nyomasztó új szociális problémahalmaz is kialakul majd: ezt hívhatjuk *információszegénységnek, tudásszegénységnek*. Ezt a fájdalmas listát akár azzal is kiegészíthetjük, hogy létező társadalmi és emberi hátrány lesz, ha valakinek nincs személyes istenélménye. A feladat tehát úgy fogalmazható meg, hogy a református egyház mit és hogyan akar tenni, sőt a problémakezelés érdekében milyen intézményeket és szolgáltatásokat akar létrehozni az új típusú szegénység csökkentéséért.

Válaszjavaslat: A tegnapi és mai társadalmi konfliktusok miatt bajba (például a halmozottan hátrányos társadalmi helyzetbe) kerültek mellett a globális-lokális változások miatt új társadalmi rétegek is tartósan vagy átmenetileg vesztes helyzetbe jutnak, sőt egyes csoportoknál a régi és az új hátrányok veszélyes módon ötvöződnek. Az új globális-lokális változások egyik fenyegetése az információs és az ebből következő tudás- és tudatbeli hátrányok társadalmi hátrányokká transzformálódása. Evvel párhuzamosan viszont az is igaz, hogy a hagyományos szegénység vagy a település-szerkezeti hátrány nem egy esetben csökkenthető

az információ és tudásellátással, tudáshasznosítással. A református egyházaknak ezért alapvető stratégiai feladata, hogy először is az új hátrányokat felismerje és régi hátrányok kezelésének új módjait megértse, majd evvel párhuzamosan megfogalmazza új szociális stratégiáját a tudástársadalom korszakára. Harmadik lépésként a mindenkori állammal kössön egy új szociális partneri szerződést, amelynek keretében egyes információs vagy tudáshátrányok csökkentését magára vállalja. De ezt megelőzőn és ezt követően is minden egyes gyülekezet számára kötelező lecke, hogy önmagát és intézményeit nyilvános tudásközpontként is definiálja, ahol a hátrányos helyzetű rétegek, csoportok tagjai garantáltan tudáshoz, tudás-feldolgozási példákhoz, tudáséletforma-mintákhoz juthatnak. Minden nehézség ellenére az csak idő kérdése, hogy minden gyülekezetnek hardver- és szoftvereszközei és ezek segítségével interneten elérhető egyházi tudásforrásaik lesznek.

12. A kihívás: a tudástársadalom kori keresztyén család új feladatai tudatosuljanak a családi cselekvésekben. Avagy a kérdéskör: ha a tudástársadalomban a család kiemelt tudásteremtő és tudásközvetítő szerepet kap, akkor ennek tudatában a reformátusság milyen családépítő programot és módszert ajánljon?

Indoklás: A modern és posztmodern korban a családok társadalmi helyzete és a családokon belül az egyes családtagok helyzete alapvetően megváltozott. Ennek egyik jellegzetes tünete, hogy arányukban rendkívül megnőtt a számuk a nukleáris családoknak és hasonlóan jelentősen megnőtt azoknak a családoknak a száma, amelyekben az általában korán bekövetkező válások miatt nagyon sok családból hiányzik az apa. Száz-kétszáz évvel ezelőtt a családok meglehetősen zárt közösségek voltak és a család alapvetően egyrészt érzelmi közösséget, másrészt termelési közösséget jelentett. Azon senki sem lepődhet meg, hogy a huszadik század végé a fogyasztói társadalom közepette a családok alapvetően *fogyasztói közösséggé* redukálódtak. Az ezredforduló egy új konfliktust vetít előre, amely valahogy úgy fogalmazható meg, hogy egyfelől a családnak ismét érzelmi és lelki közösséggé kellene válnia, de a tudástársadalom viszonyai között, másfelől pedig hangsúlyozottan *tudáscsaláddá*, vagy hagyományosabban fogalmazva tudásteremtő és tudásközvetítővé kell válnia. A kihívás tehát azt jelenti, hogy a református egyház és minden református gyülekezet milyen módon, milyen eszközökkel segíti a családok új feladatainak ellátását.

Válaszjavaslat: A kérdéskört bontsuk két részre, egyrészt arra, hogy a református egyház milyen családmoddelt közvetítsen, másrészt arra az életvitel programra, amit a református családok képviselhetnek. A keresztyén család mindig is egyszerre volt cél és eszköz, és ebben most csak annyiban van változás, hogy a cél- és az eszközszerep prioritásai és annak következetes megvalósításai egyaránt módosulnak. Az egyik ilyen módosulás inkább a megvalósítás minőségére vonatkozik, mindenekelőtt arra, hogy a keresztyén család ne csak elvekben, hanem a gyakorlatban is egyszerre Isten- és szeretetközpontú legyen. Nem új, de megerősített hangsúly, hogy a család minden fiatalot személyesen vezessen el Istenhez, és ez a spirituális feladat nem hárítható a lelkészre. Szintén nem új, de most egyre inkább domináló követelmény, hogy a család tudásközvetítő és tudásértelmező legyen, tovább, hogy a családi otthon kultúra- és tudásközpontú - tudásgyűjtő és feldolgozó - életformát tegyen lehetővé. Mindebből az következik, a református egyház tudatosítsa tagjaiban, a keresztyén emberekben, hogy a tudásalapú korban a család nem csak szeretet- vagy hitközösség, hanem kiemelten tudásközösség; a család vezetői személyesen és közösen is felelnek azért, hogy a család tagjai folyamatosan képezzék magukat, és a fiatalokat készítsék fel a tudástársadalom korszakára; s ez a feladat nem hárítható se az iskolára, se a gyülekezetre. Az utolsó norma látszólag szintén egyszerű: a református családok az elmúlt egy-két évszázadban azt a stratégiát folytatták, hogy legalább mindig egy tagjukat magas szinten tanították, most csak

annyi a változás, hogy példamutató módon minden tagjukat, különösen a legifjabb generációt készítsék fel a ma és a holnap társadalmára.

13. A kihívás: az egyház intézményesült (nagy)szervezetként újuljon meg az információs korban. Avagy a kérdéskör: Isten egyháza *intézményként* tekinthető-e és fejleszthető-e úgy, mint egy állami szervezet vagy gazdasági társaság?

Indoklás: Az új felismerés elég rég óta köztudottá válik: az újra és újra megreformálandó egyháznak egyaránt kell koncentrálnia az intézményi és tartalmi feladatainak a megoldására. Helyes az a felfogás, hogy aki azt akarja, hogy az egyház maradjon olyannak, amilyen, az nem akarja, hogy az egyház megmaradjon. Az egyház mint intézmény tehát nem teheti meg, hogy külső alapját tekintve legalább nem az adott korszak színvonalán áll. Az egyház tartalmilag lényegileg azért van, hogy az egyes ember és Jézus Krisztus között létrejöjjön a lehető legmélyebb kapcsolat, ám ennek érdekében az egyházat, mint nemzeti és helyi szintű szervezetet folyamatosan újítsuk meg a korszak kínálta szervezet és technológia lehetőségek szerint. Ebben az értelemben tehát az egyház nagyjából *ugyanolyan intézmény*, mint egy gazdasági társaság, vagy egy állami intézmény. A szervezeten belüli információáramlás, ügyintézés, döntési mechanizmus, pénzügyi gazdálkodás (stb.) most már átfogóan alkalmazhatja az információs és kommunikációs kor technológiáit. A kérdés tehát az, hogy ezzel a követelménnyel és lehetőséggel a református egyház mikor és hogyan akar élni.

Válaszjavaslat: A modern egyház - jórészt függetlenül tevékenysége jellegétől - egyszerre állami (közszolgálati) típusú intézmény, s gazdasági (vállalkozási) társaság. Most azonban a változások ott tartanak, hogy az állam gyors tempóban átalakul digitális állammá, avagy elektronikus állammá, és evvel párhuzamosan a gazdaságban a kisebb-nagyobb társaságok egyformán e-vállalattá vagy legalább is e-gazdasági tevékenységet is folytató, informatikailag irányított cégekké. Ha a gazdasági és állami szféra gyorsan adaptálja a modern technológiákat és egész tevékenységét modernizálja az új gazdaság követelményei szerint, ha ennek segítségével is alapvetően tudásvezérelte intézménnyé vagy vállalattá szervezik át önmagukat, akkor különösebb indoklás nélkül is elfogadható, hogy az egyháznak mint nagyszervezetnek hasonló utat kell bejárnia. Éppen azért, hogy vallási céljait magasabb szinten érje el. Ennek érdekében a következők teendők:

1. A modern technikák, a számítógépes kultúrák magas szintű bevezetése az egyházon belül és intézményeiben.
2. A hardver fejlesztésekkel egyenrangú feladat a megfelelő szoftverek megvásárlásra és használatba vétele, kezdve a vagyon nyilvántartástól a pénzügyi-könyvelési feladatokig.
3. Az egyháznak az egyre növekvő feladataihoz egyre több gazdasági-pénzügyi forrás kell, ami csak úgy érhető el, ha az egyházat társadalomgazdasági vállalkozásnak fogjuk fel.
4. Az egyház információs rendszerének és kommunikációs tevékenységének modernizálása.
5. A testületi (zsinati) munka megkönnyítése az információs-kommunikációs eszközök alkalmazásával.

14. A kihívás: az egyháznak mi legyen a magyar társadalom egészére vonatkozó jövőképe, egyáltalán hogyan hívja ezt a társadalom modellt, és mit tegyen az új típusú, tudásközpontú társadalom építéséért? Avagy a kérdéskör: a közeli vagy távoli jövőbe tolható, vagy ellenkezőleg már ma munkálkodnunk kell a *keresztyénység értékeit* kiemelten magába foglaló magyar társadalom programján és felépítésén?

Indoklás: Mielőtt a dilemmát indokolnánk, két előzetes megjegyzést tesszünk. 1. A teológiának kiérlelt fogalma van a majd egyszer létrejövő Isten országáról, de nincs kiérlelt elképzelése és kategóriája arra a jövőképre, ami az Isten országa előtti társadalmi korszakra vonatkozik. 2. Ez a kérdés most azért vált fontossá, mert a modern-posztmodern kor differenciálódása miatt most került napirendre önálló és tudatos fejlesztési tevékenységként a (tudásalapú) társadalomfejlesztés. Minek nevezzük tehát a kereszténység ideális-optimális társadalomképét? Ha nem Isten országa, akkor a Szentlélek országa? Most erre a jövőképre használjuk a Szentszellem országa kifejezést? (Nagyon pozitív rímelés van a tudásalapú társadalom és a Szentszellem társadalma között.)

Egyetértünk azzal az ismert felvetéssel, hogy a reformáció természetesen nem ért véget a XVI. században, hanem ránk és utódainkra is váró feladat; sőt minden bizonytalanság nélkül azt is kimondhatjuk, hogy - nevezzük így az Isten országa előtti állapotideát: - a Szentszellem országának megteremtése nem tolható el valamilyen közeli, vagy távoli jövőbe, hanem itt és most elkezdhető, méghozzá érdemben elkezdhető vallási és egyházi feladatmegoldás. Szeretnénk ennél a pontnál azt hangsúlyozni, hogy az információs kor vagy a tudástársadalom időszaka - noha nem kevés új társadalmi és lelki problémát is okozhat - az elmúlt néhány évszázadnál sokkal nagyobb lehetőséget kínál a keresztyénség újbóli középpontba emelésének és a Szentszellem országának valóságos mindenki által megélhető formájának fokozatos kiépítésére. Ha ez a felvetés csak részben igaz, akkor már azt kell mondanunk, hogy a történelemben most nem egy szokásos újabb fordulat megy végbe, hanem egy soha nem érzett és látott vízió megteremtése után egy gyökeresen új társadalmi modell végiggondolása és megvalósítása. A tudástársadalom korszaki református stratégia tehát nem egyszerűen az egyházon belüli változásokat szorgalmazza, hanem gyökeres fordulatot kíván elérni a kisebb és nagyobb társadalmi közösségekben és magában a magyar társadalomban is. Tehát milyen legyen a Szentszellem országának programja és mi a teendő ezért?

Válaszjavaslat: Nem hisszük, hogy a földi nemzetek-társadalmak életében csak civilizációs vagy éppen önfejlődési okból érkezhetünk el a tudásalapú korba. Akkor sem, ha az új korszak több bajt hoz, mint áldást. Amint az sem lesz véletlen, ha esetleg az ellentétes fordulat következik be, mert az emberiség szerény mértékű alkalmassága miatt sokáig egyáltalán nem lesz tudásalapú világ. Tiszta és világos kérdésfelvetés tehát az, hogy a tudástársadalom közelebb vagy távolabb visz-e minket a Szent Szellem országától? A válaszuk kettős:

1. Ha a földi civilizáció kitermeli és létrehozza a globális tudástársadalmat, akkor is annak belső tartalma alapvetően függ a világ egyházaitól. A jövő tudástársadalma tehát saját szándékainktól és szándékaink megvalósítottságától is függ.

2. Ha a tudástársadalom alternatíva létrejötté félbemarad, félresiklik, vagy ismét egy olyan világszisztéma lesz, ami alulteljesít, akkor is nekünk kell itt és most a Szent Szellem országának építését folytatni. Ez nem tolható ki a végtelen-ismeretlen időbe, téridőbe.

Mind a két válasz ugyanazt a következtetést sugallja. A jövő kedvező vagy kedvezőtlen állapota egyaránt minket minősít majd, ezért a föld egyetlen nemzete vagy egyháza sem tehet mást, minthogy a tudástársadalom globális esélyéből igyekszik minél előbb a legtöbb jót kihozni. A kedvező jövő azonban nem csak globális, hanem legalább ennyire lokális szinten jöhet létre. A Szent Szellem országait - függetlenül az adatott vallás tartalmától - nem csak a világegyházak püspökei hozzák létre, hanem Isten akaratából és jóváhagyásával elsősorban a helyi vallási gyülekezetek és személyes eredményeik. Semmit sem tolhatunk a jövőbe, mert ráadásul az új korszak számos ablakot és ajtót kinyit nekünk.

15. A kihívás: a református vallásnak, egyháznak szüksége van új vagy megújított jövőképre, s stratégiai programra. *Avagy a kérdéskör:* A protestáns vallás eredeti közel száz pontos programja miben és hogyan gondolandó tovább a 21. századra?

Indoklás: Vegyük elő ma azt a 95 pontos kiáltványt, amelyet Luther Márton 1517. október 31-én szögezett ki Wittenbergben, a vártemplom kapujára. Természetesen nem az a kérdés, hogy egy mai Luther ezt már nem a vártemplom kapujára tűzné ki, hanem az interneten és a televízión keresztül juttatná el órák alatt mindenkihez. Nyilván önmagában az sem izgalmas vitakérdés, hogy az egyháznak szabad volt-e ennyire a búcsúcédulák bevételére és a búcsúcédulák általi feloldozásra koncentrálni. Sokkal inkább arról kellene beszélni, hogy az elmúlt ötszáz évben a világ sokkal inkább mediatizálódott és már ezért önmagában fontos lenne röviden, világosan, sőt ismét hangzatosan, sarkosan megfogalmazni, hogy például a magyar reformátusság és a magyar református egyház mit akar a harmadik évezredben. Semmi sem aktuálisabb most, mint egy átfogó jövőkép, jövővízió megfogalmazása és megvitatása. Ha újra csak Luther 95 pontját „szegeznénk” ki az internet képernyőjére, nem biztos, hogy a kívánt egyházi célokat elérnénk vele. Hol van hát az a püspök, teológus vagy Zsinat, aki, illetve ami veszi azt a bátorságot, hogy újrafogalmazzon régi vagy/és először megfogalmazzon száz új tételt?

Válaszjavaslat: Az új kihívásokra adott válaszokból milyen egyház képe rajzolódik ki? A hívőket Istennel mélyebben egyesítő egyház? Ismét szeretetegyház? Tudáseggyház? Tanuló és tanító egyház? A tudásközpontú nemzet egyháza? Társadalomgazdasági egyház? Szociális (új módon is szociális) egyház? Digitális (digitálisan működtetett) egyház? Mediatizált egyház? Újra gyülekezeti egyház? Az e-demokrácia (a közvetlen demokrácia) egyháza? Új missziós egyház? Új evangelizáció egyháza? A Szent Szellem társadalmát építő egyház? Nem a kor mögött, hanem a kor előtt járó egyház? Az új reformáció egyháza? Mindez együtt: intelligens egyház?

Ez a stratégia ezekre a kérdésekre kereste a választ, s a válasz megfogalmazása érdekében igyekezett felvázolni egy átfogó jövőképet. A cél nem csak az volt, hogy az álmokat tervekbe öntsük, hanem az is, hogy a korszak mozgását figyelve az álmokból távlatos látomást, avagy víziót építsünk, és ugyanakkor közvetlen cselekvési programot is javasoljunk. A lutheri pontokba szedett program tehát továbbvihető, és az teljesen mindegy, hogy ezt ötven, kilencven vagy száz pontban fogalmazható meg. A látomás reális, akkor is, ha néhányan vagy többen irreálisnak érzik majd. Mi azonban nem hisszük azt, hogy a kereszténység soha meg nem valósítható álmom vagy utópia. Mi sem tettünk tehát mást, mint Isten álmainak a nyomába szegődtünk, még akkor is, ha ezek a víziók hallatlan erőfeszítéseket követelnek tőlünk és mindenkitől. Nem hisszük, hogy ez befejezett vagy lezárt jövőkép, hiszen az új jövő egyik jellegzetessége, hogy állandó megújulást és továbbgondolást követel.

Ez a tudástársadalmi református stratégia tehát nem tesz egyebet, mint elsősorban a tizenöt pontban megfogalmazott válaszjavaslatok *megvalósításának* elveit, módszereit dolgozza ki és foglalja egységes egyházi cselekvési rendszerbe.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Ez a tanulmány a Magyarországi Református Egyház Zsinati elnöksége mellett működő REFIT-csoport számára készült, mert ez a csoport készítette az MRE információs kori stratégiájának tervezetét, amely várhatóan könyv alakban is megjelenik. Köszönöm Csoma Áron lelkész segítségét a tanulmány megfogalmazásában.

A jövőkép lehetetlensége, avagy lehet-e Auschwitz és Gulág után jövőt tervezni?

Heller Ágnesnek

A tudástársadalom-jövőkép csak szavakkal nem, vagy szinte alig jeleníthető meg, mert például a tudástársadalmi (vagy bármilyen más pozitív) jövővíziót megkérdőjelező, vagy tagadó európai érzület szavakkal sem enyhíthető?

A huszadik század tapasztalata ugyanis *kétségessé tesz* minden jövőképet. Nemcsak az a kérdés, hogy Adorno szerint a Holokauszt után nem lehet verset írni, hanem az, hogy Auschwitz és Gulág után lelkileg-tudatilag *szinte lehetetlen* minden jövővízió. Ha a 19. és a 20. századi utópiák totalitárius tömeggyilkosságokhoz és tömegmanipulációkhoz vezettek, akkor mi az esély, és egyben garancia arra, hogy olyan normális világ is elképzelhető és létrehozható, amely örökre kizár minden testi-lelki gyilkosságot s megaláztatást, érintsen az akár egyetlen embert vagy egy egész népet?

Szavakba foglalva hitelesen egyáltalán kigondolható-e *ön- és közösség pusztítás nélküli* jövővilág?

Azonnali és könnyű válasz helyett ismét kérdezzük: ismételten tehetünk-e mást? Szavakkal a tapasztalat ellen, jövőképpel a múltkép ellen? Szinte nincs is más univerzális és személyes dolgunk, minthogy nem félve az utópiák eddigi - nem okvetlenül a jövőképekből fakadó - gyalázatától *újraateremtsük* az emberi társadalom jövőhitét és jövőtervét?

Megérezhető, elgondolható, őszintén hihető, s virtuálisan átélhető végre egy olyan világtávlat, amelyben semmi olyan vagy ahhoz hasonló *nem történhet*, mint aminek Auschwitz és Gulág a példája. Mindegy, hogy aktuálisan, és akadozva éppen minek nevezzük, szakszerűen tudástársadalomnak, utópikusan tudattársadalomnak vagy titokzatosan egységtársadalomnak.

Az új világlátvány

Nyitány

A szemlélő - immár újra tudjuk - nem választható el a szemlélttől. És fordítva. Ezért a szemlélő nem gondolhatja, hogy csak a szemlélt - tőle független - eddigi világlátványaira építhet. Csak három dolgot nem tudunk: a szemléltöt, a szemléltet és kettőjük viszonyát. (Ha pontosak akarnánk lenni, azt kellene mondani: három dolgot/nemdolgot nemtudunk/tudunk: a szemléltöt/nem szemléltöt, a szemléltet/nemszemléltet és mindezek számtalan dimenziójú kölcsönhatásait/kölcsönnemhatásait.) Ez már a korábbi gondolkodások szerint úgy sem érthető. Semmi baj, mert most is tartunk: értünk/nemértünk. De a feladat elkerülhetetlen: a három dolog jobb megértése miatt kiugrunk a végtelenbe, mintha egy űrhajóból szándékosan zuhannánk ki. Vagy eddig is ott voltunk, csak külső mozgásterünket másnak ítéltük.

A tárgy/nemtárgy szükségképpen ugyanaz, az eltérő válaszkísérletek ugyanarra irányulnak. Semmi sem indokolja, hogy a vallást, a tudományt, a kivételes egyéni tudatot elválasszuk egymástól. A módszer, a műfaj, a fogalomkészlet, a nyelv ugyanarról beszél/nembeszél.

Vissza az egészhez, az egész minden egymással is viaskodó világlátványaihoz, valóságcsatornához.

Bevezetés (a megértés első szintjének előkészítése)

Személyes szabadságunk - reméljük - *nem terhelt* a világalállapottól és a világtudománytól. A valósághoz és ezen belül a világhoz való első hozzányúlás nálunk mindenekelőtt az *előretekintésen* alapszik, amely persze közel sem mentes a világ állapotától és a világ tudományától. Az előretekintés természetesen az érzés gazdagságának kifejtését is lehetővé teszi. Hamarabb van *új vízió*, mint új elmélet.

Azért *nem lehetünk* hivatásos filozófusok, mert a filozófia tudományának játékszabályai és státuszai nem kötnék minket, s így a filozófia belső változás-sorozataiba - az adott szellem-történeti ponton - sem kötelező belépünk. Azért *nem lehetünk* pszichológusok, mert a szakma önfejlődése és belső dilemmarendszere nem korlátozza gondolati mozgásrendszerünket és elkerülhetjük a pszichológiai vilásképek közötti választás kényszerét. Azért *nem lehetünk* szociológusok, noha ilyen egyetemi diplomát szereztünk, mert nem a létező társadalomelméletekből indulunk ki, és semmi sem inspirál minket arra, hogy éppen ott folytassuk a társadalomról való gondolkodást, ahol a kitűnő elődök és kortársak járnak. Noha bent vagyunk, mégis *kívülről* jövünk. A kívülről jövés állapotát erősíti, hogy egyszerre ástuk be magunkat több tudományágba, de csak azért, hogy a tudomány legfrissebb megértéseivel *kontrolláljuk* saját hipotéziseinket. Nem azt találjuk feladatnak, hogy *átvegyünk* kész kategóriákat, vagy meglévő fogalmakat tovább pontosítsunk, de minden új fogalmat igyekszünk kíméletlenül alávetni legalább két-három, egymástól is eltérő tudományág vizsgálatának. Nem akarunk tudósok lenni, de elfogadjuk, ha annak tartanak minket; nem ez a kérdés ugyan is.

Nem ott vagyunk, ahol sokan vannak, és *nem ott akarunk lenni*, ahova sokan törekednek, de ez nem azért van így, mert különbözni akarunk, csak már nincs arra időnk-energiánk (akkor se, ha esetleg akarnánk), hogy a hagyományos szellemépület és tudáskarrier építésével törődjek.

Az új helyzetem nem más, mint egy új típusú szabadság. Örülünk, hogy a szellemi életben, s ezen belül a tudományos életben mélyen benne élünk, de az nem izgat minket, ha itt megkérdőjelezzük a helyünket, mert a tudományok *határterületeinek tudását* is igyekszünk befogadni.

A valóság természetesen nem a tudományágak parcellái szerint folytatja létezését, és ezért nem tehetünk mást, minthogy jobban foglalkoztat minket a meglehetősen homályos valóság, mint bármelyik tudástömb - szintén homályos - aktuális beszédmódja. Nem építünk kerek vagy totális gondolati rendszert, mint ahogy azt sem fogadjuk el, hogy a rendszerépítés eleve lehetetlen. Megszabadultunk a legnehezebb szellemi fogságból: *a vagy-vagyok örületes kényszereitől*. Nem úgy gondolkozunk, hogy valamilyen legitimnek tartott, bevett szellemi főirány szerint kellene szűkítenünk a világlátvány felrajzolását. Nem választunk anyagi és szellemi (nemanyagi) kiindulópontokat, nem döntünk metafizikai vagy nem-metafizikai álláspontok között, s ráadásul még az sem igaz, hogy valamikor mégsem voksolunk majd valamelyik „vagy” mellett.

Nem szeretnénk abban a szerepben sem tündökölni, hogy karakteresen kívül vagyunk, hiszen a belül lévőktől folyamatosan tanulunk. Az egyszerű helyzet megjelölés az, hogy *belül létezzünk, de kint vagyunk*.

Nem szeretnénk azt sem hinni, hogy aki kívülről jött, mondjuk kezdve Jakob Böhme-től Albert Einsteinig, az eleve garantáltan az *emberi gondolkodás megújítója vagy nagy rendezője*, de ugyanakkor nem tartjuk kizártnak, hogy az valószínűleg sok új felismerés megértését teszi lehetővé, ha valaki nem terhelt a világállapottól és a tudásvilágtól. Ha az ember nem (vagy nem teljesen) foglya a *korszellemlnek*, saját százada (esetünkben századai) *kulturális befolyásának*, a tudástörténelem nem teszi lehetetlenné, hogy előre vagy hátra nézve a jelenben, a jövőben vagy a múltban alapvető összefüggéseket másképpen lásson, s ezért beismerjen tudományos tévedéseket, vagy csak egészen *új hipotézisekkel* álljon elő. Minden új, korszakalkotó tudományos eredmény az előző korszakalkotó felismerés cáfolata vagy továbbgondolása.

Nekünk személyes szerencsénk, hogy folyamatosan *paradigmarengető korszakban*¹⁷⁰ élünk, s feltehetően magunk is ennek a korszaknak egyik, sajátos fejleményei - és egyben ösztönzői - vagyunk. Ma egy *felfoghatatlanul új korszellem* építése folyik, ami legkésőbb ötven-száz év múlva újra meghaladottá válik, s most legfeljebb abban bizakodhatunk, hogy az új korszellem *formájában-típusában* is más lesz, és ezért természetesnek tekinti önmaga folyamatos cáfolatát, korrigálását. Ma például terjed az a felismerés, hogy bolygónkon az emberiség fejlődése nem lineáris, mert mintegy 14-11 (vagy több) ezer évvel ezelőtt számos jel szerint egy nagyon fejlett civilizáció és kultúra már elpusztult, aminek közismert, metaforikus neve Atlantisz. Ebből azonban logikailag az is következik, hogy akár az atlantiszi korszak előtt is lehetett akár több - a huszadik század végi civilizációhoz hasonlóan - magas vagy magasabb tudású időszak. *Atlantiszok* állnak tehát mögöttünk, s akkor nem kizárt, hogy magunk is *Atlantiszok* leszünk?

Ne féljünk feltenni logikus kérdéseket. A mai, hivatalos korszellem szerint egyetlen Atlantisz sem volt, de holnap már hátrább mehetünk az időben, és akár következő Atlantiszokra vetülhet fény? Nekünk sincs tehát más dolgunk, mint a korszellem határain újra és újra kedvesen *átballagjunk és kérdezzünk*. Az aktuális feladat: *a megértéshorizont minden irányú és dimenziójú tágítása*.

¹⁷⁰ Lásd erről bővebben: Ziauddin Sardar: Thomas Kuhn és a tudomány-háborúk (Alexandra, 2003)

A *stratégiai feladatot* pedig magunk is szeretnénk megérteni, amire a jelenlegi szövegírás (mindenkor ideiglenes) végére¹⁷¹ jutunk. Harminc évet remélünk még ehhez.

2002-03-07, 08-09,

1. Előzetes megközelítések (az alapkategóriákról)

A világlátvány *nem világkép* és *nem világlátomás*; a világkép határozottabb, egyértelműbb látványt sugall, mintha pontosan vagy majdnem pontosan tudnánk, hogy milyen a világ, sőt átfogóbb kategóriával a valóság¹⁷², a *világlátomás* pedig már nem a világról mond hipotéziseket, hanem inkább látomásos képet közöl a világjövőről. A világlátvány ugyanakkor nem világlátványosság, semmi köze a világlátványt elfedő, vagy a világképet eltorzító színes-hamis világutánpontokhoz. A világlátványban a világ szó értelme nem több és nem kevesebb, mint az, hogy *a mi világunkból* látható *valóságvilág*. A nézés vagy a tekintet egy utazást fejez ki: út tőlünk a látott világlátványig, és ideális esetben azon túl a *valóságvilágig*.

Hosszan gondolkodtunk, melyik lenne a *legáltalánosabb fogalom*. A világlátványt azért is választottuk, mert talán egy kicsit semleges, mert ez „csak” *egy nézet* az elénk táruló világról. Függ a nézőtől, meg nem is függ. Semleges, mert nem szubjektív filozófia eredménye, miközben nem semleges, mert *az egységtársadalom*¹⁷³ szellemi előkészítésére törekszik. Természetesen a világnézet kategóriájáról tartózkodtunk, mert azt nem gondoltuk, hogy készen lehetnénk egy komplex filozófiai rendszer felvázolására. Ennek a tartózkodásnak viszont nem az az indoklása, hogy a posztmodern kor utáni - újabb és ezért nem ismeretlen - dezorientáció világában kizártnak tartjuk az egységes elméletalkotást. Éppen ellenkezőleg a nagyon aktuális, kívánt dezorientáció (értsd: idolum-rombolás) már markánsan készítheti elő az új - integrált - metafilozófiát.

Nevezzük meg azt, ami *van*, avagy a létezés a maga sokrétűségében, teljességében. A „*van*”-ra vonatkozó fogalmak tárháza kimeríthetetlen. Ha a *van* minden létező/nemlétező korlátlan számú és minőségű rész s nemrész együttese, akkor ez a teljesség, hiányosság, kezdet nélküliség, befejezetlenség, rendezettség és rendezetlenség elmosza a *van* külső és belső határait-határtalanságait. A *van* megragadhatóbb, ha megjelöljük a két legfontosabb alapkategóriát, a *világot* és a *valóságot*. (Pontosabban: a valóság és a világ létezése a *van*.) A világra és a valóságra vonatkozó fogalomteóriák száma és értelme is - nagyon helyesen - végnélküli.

¹⁷¹ A szöveg publikált változata egy ideiglenes szövegállapotot tükröz, amelyet a megjelenés után is folyamatosan továbbírok és átirok.

¹⁷² Tanulmányunk központi fogalma: a *valóság*, amelynek része a *nemvalóság*. Evvel az Egész ködös kategóriáját is szeretnénk kiváltani. A valóságot a lét és a világ fogalmával szemben választottuk, mert a lét szó nyelvi üzenete - függetlenül filozófiatörténeti értelmétől - azt sugallja, hogy valaminek a léte, mi pedig éppen a valamit kívánjuk megnevezni, s a világ szó nyelvi-tartalmi lényege ugyanakkor homályos, megfoghatatlan és inkább szűkít, a természettudomány világára utal; ez utóbbit aztán a föld bolygó általános megnevezésére használjuk, hiszen a földön túl létező világra önálló szavunk, a világegyetem fogalma van. A valóság szociológiai kategóriájából így egyetemes filozófiai fogalom lett.

¹⁷³ Az információs kort követő újabb globális világmodellt hívjuk egységtársadalomnak, amelynek részletes definícióját később adjuk meg. Előzetesen annyit, hogy egyaránt tartalmazza a földi civilizáció, a földi világ és a világegyetem, a természeti és szellemi világ, vagy a materiális és isteni valóság egységesülését. (lásd: Varga Csaba: Tudástársadalom és tudásrégió. Kiss Endre - Varga Csaba: A legutolsó utolsó esély [Stratégia kutató Intézet, 2001]) 165 o.

Ebben a tanulmányunkban sajátos tartalmat adunk a két alapfogalomnak: a valóság (amihez mindig hozzátartozik a párja, a nemvalóság) a *végtelen totalitás*, minden létező és minden elképzelt, minden nemlétező és minden elképzelhetetlen nemlétező, míg a világ (még ha hordozza is magában a végtelen totalitás érzetét) a *véges totalitás*, a mi világunkból nézett, az általunk látott világlátvány.

Elemezzük még azt, ami lesz, azaz a *jövőt*. A „jövő”-re vonatkozó fogalmak tárháza szintén kimeríthetetlen, de meglehetősen evidens, hogy a valóság jövője és a világ jövője nem ugyanaz. Ha - filozófiai értelemben - a *valóság* a végtelen totalitás, akkor ennek belső tartalmához tartozik - a jelen mellett - a múlt és a jövő is, s miután nem két- vagy háromdimenziós térben gondolkodunk, hanem *sokdimenziós téridőben*, ebből az következik, hogy a *valóság* alapvetően múlt és jövő tartományú és a két tartomány között szinte megnevezhetetlen a villanásnyi jelen. Ha a *világ* „csak” véges totalitás és éppen az jellemzi, hogy jelenhez kötött, ennél fogva esetleges, átmeneti, s alapvetően strukturált, különösen akkor, ha a lokális világ szólal meg benne. A világ egyaránt áll globális, kontinentális, nemzeti, s lokális világokból, ami a jövőre vonatkoztatva azt jelenti, hogy szintén egyaránt vannak *globális*, és például *lokális jövővilágok*; itt annyi kitérést kell tennünk, hogy érdemes megkülönböztetnünk személyes és társadalmi jövővilágokat.

A modernitás végének filozófiája abból az euroatlanti alapélményből indul ki, hogy a lokális világában az egyes ember - úgy tűnik - hosszú időre elvesztette az otthonosság élményét, és ezért *hátborzongató idegenségéről* beszélhetünk csak.¹⁷⁴ A hátborzongató idegenség létállapotából azonban nem születhet új világlátvány, mert ebben a kint-bent-létben a világnéző szemlélő kimerítően foglya¹⁷⁵ marad a közvetlen és közvetett fenyegetettségeknek. Ez tehát többszörös *csapdaállapot*. Csapda először is azért, mert aki tagadja a hátborzongató idegenség alapélményét, az feltehetően hamisan értékeli az európai bentlét lelki-tudati kálváriáit. Másodszor azért, mert aki nem képes felülemelkedni az otthontalanság egyszerre értelmezetlen és értelmezett világából, az a jelenvalólétben valóban elszigetelődik, és szellemi horizontja összezsugorult marad. Harmadszor azért is, mert aki foglya a teljesen meg nem értett hátborzongató kívül-taszítottágnak, annak sem ma, sem a jövőben nem létezik olyan globális és lokális jövőparadigma, amely *tagadja* az ontológiai és személyes szorongás-világ véget érhetetlenségét.

A közép-európai létélmény azonban *csapdahárító* is. Miért is? 1. Az elmúlt század története nem a hátborzongató idegenségről, hanem a hátborzongatásnál durvább közvetlen veszélyeztetettségekről szólt, amihez képest a hátborzongató - így finomabb - idegenség *némi könnyebbséget* jelent; ez az összetett és többszörös idegenség mindenestre szintén alapdiszpozíció, amely azonban rétegzettsége vagy különös szerkezete miatt árnyaltabban reflektálható. 2. Közép-Európa tehát tenyésztelepe a többszörös elszigeteltségnek, de a szorongásszerkezet enyhébb-finomabb szintjei paradox módon a *valamiben-otthon-létet* kínálják; innen érthető meg igazán Heidegger azon állítása is, hogy a „megnyugodott, otthonos világban-benne-lét az egyik módusza a jelenvalólét hátborzongató idegenségének, és *nem fordítva*.”¹⁷⁶ 3. Ha a személyes-én folyton fénylő csapdákban él, vagy a fénytelen csapdák kikerülésén fáradozik, miközben észre kell vennie, hogy a kikerülések is csapdaszituációk, egy ponton túl és jelképesen ugyanarra képes, mint a klinikai halál állapota került személy:

¹⁷⁴ Martin Heidegger: *Lét és Idő* (Gondolat, 1989): „A mindennapi otthonosság összeomlik. A jelenvalólét elszigetelődött, de mint világban-benne-lét. A benne-lét az otthontalanság „móduszába” lép. Ennyit és nem mást jelent, amikor „hátborzongató idegenségről” beszélünk.” (344.o.)

¹⁷⁵ Ezt tekinthetjük az előtt és a bent között állás állapotának is. Lásd: Georges Didi-Huberman: *A látvány végláthatatlan küszöbe*. (Enigma, 18-19, 102.old.)

¹⁷⁶ Martin Heidegger: *im.* 345.o.

tudata elhagyja a testét. Kilépés a mi világunkból, vagy a világlátványból és távozás a valóságból is.

A világlátvány fogalmának lényege így nem az, hogy a látványt absztraháló személy a nem-otthon-lét foglya, még az ellentéte sem, hogy az otthonosság részleges visszaszerzése egyértelműen elérhető. A világlátvány semleges fogalma *túl van* a nem-otthonos vagy a valóban-otthonos léten; a gond központú jelenvalólét kiindulópontja az új világlátványnak, de mind kiindulópont csak a kezdeti feltételek *újragondolásában* segít. Az új világlátvány, azaz tanulmányunk szövege által létrehozott világegész-vízió - jobb esetben - már potenciálisan a valóság *új képe* és egyben *új valóság*. Ennek az interpretációnak az értelme csak az egész szöveg megismerése után fogalmazható meg. A világlátvány persze egyaránt jelenti a látványt létrehozó személy tekintetének, a tekintete által látott *valóság/nemvalóságnak*¹⁷⁷, majd a látott valóság/nemvalóság visszanézésének, és egyúttal tekintete valóságkonstruálásának, végül más tekintetek valóságlátványának a történetét. Túl van a dezorientációkon, ám *nem akar* új, zárt, végleges-látszatú orientációkat teremteni.

A világlátvány: a Valóság¹⁷⁸ (valóság/nemvalóság) *általunk látott képe*. A mi-világunkból látott világlátvány, ami azonban potenciális valóságlátvány is. A látvány, avagy a kép van a néző és a nézett között; ez ajtó köztünk és a valóság/nemvalóság között. Átjáró a személyes és a kollektív tudat között. Fénytörés az egyén isteni éne és az isteni valóság között. Ez az átjáró persze - már tudjuk - a sokdimenziós tér vagy csak a téridő szimbóluma. A képajtó azonban nemcsak küszöb¹⁷⁹, hanem *nemküszöb* is. Ennélfogva átlépünk is, meg nem is rajta. Túl vagyunk azon, hogy az örök küszöb előtt kuporogjunk. Túl vagyunk azon, hogy az ajtón belépjünk, mert már többször jártunk odaát. A szellemi utazás egységtársadalom irányába mutató mozgásába, avagy *szabadságába* vagyunk szerelmesek. Aki pedig szerelmes, az képes lépni egyet vagy talán akárhányat. Ennyiben túl vagyunk a fogságon, de nem vagyunk totálisan szabadok. Ennyiben viszont, sajnálom, *orientálunk* is.

2. A barbár „tudástársadalom” negatív vízió

Ha a jövő nincs, ha nem tárulkozik fel, akkor a jelen nem értelmezhető, akár azt is mondhatjuk, hogy a jelen *nincs*. Ha a jövő pusztulásvízió, a jelen nem lehet több, mint a pusztulás előállapota, mintegy előkészítője, ha a jövő viszont életvízió, sőt, a jelennél ideálisabb életvízió, akkor a jelen *az ideaélet* potenciális előképe. Ez tehát választás kérdése. De nem a

¹⁷⁷ „...a létre mint olyanra irányuló tekintet, melynek kedvéért jelenvalólét mindenkor olyan, amilyen.” „A tekintet egzisztenciális jelentése szempontjából a látásnak csak az a sajátossága jön számításba, hogy az általa megközelíthető létezőt önmagában felfedetlenül engedi utunkba kerülni.” Martin Heidegger: i.m. 287.o.

¹⁷⁸ Az Egész filozófiai fogalmára már sokféle kategóriát dolgoztak ki: 1. Martin Heidegger például a *lét* fogalmát használja. „A lét mint a filozófia alaptémája nem egy létező neme, s mégis minden létezőre vonatkozik. ‘Egyetemességét’ magasabban kell keresnünk. A lét és a létstruktúra túlvan minden létezőn és egy létező minden lehetséges létező meghatározottságán. *A lét a teljességgel transcendens.*” i.m.135.o. 2. P. Teilhard de Chardin az (önmagára boruló) *világ* fogalmát részesíti előnyben. Az emberi jelenség, (Gondolat, 1980) 368-370.o.3. A szociológusok viszont *valóságban* szeretnek gondolkodni, de a valóságot leegyszerűsítik. „Céljaink szempontjából elegendő, ha a „valóságot” mint a jelenségek olyan minőségét határozzuk meg, amelyek akarattunktól függetlenül léteznek (nemlétüket nem tudjuk elérni).” Peter L. Berger - Thomas Luckmann: A valóság társadalmi felépítése. (Jószöveg Műhely Kiadó, 1998.) 11.o.

¹⁷⁹ Franz Kafka: A per, Európa, 267-269 o. Értelmezi: Georges Didi-Huberman: i.m.

tekintet választ pusztulás és életvirágzás között, hanem a választást az adja és hozza, hogy *mennyire értjük meg* a valóságot. Ha a valóság (Valóság) az egyes és közös tekintet számára láthatatlan, a légüres térben csak a pusztulás lidérces látomása realitás, ha viszont a valóság lényegvilága megközelíthető, az üzenetekkel teli valóságvízióból csak az ideajövő olvasható ki. Ha a valóság eltűnik a tekintet horizontjáról, s a jelen (poszt)barbárságaitól csak a *jövő barbárságáig* vezet út, akkor persze a jelen és a holnap elviselhetetlen és nincs miről beszélni vagy elmélkedni. Ha ellenben a valóság bennünk van és vezérel minket a jövőig is, akkor a jelen paradicsomszigeteitől a makadámösvény (is) a *jövő valóságáig* kormányoz minket.

Más dimenziókban más módokon gondolkodhatunk. Mert a valóság önön természete szerint nem születik, nem hal meg, *mindig egyformán létezik*, és nem ismeri az örök virágzást, nem ismeri a pusztulást sem, még abban az esetben sem, ha egyes elemei (a neutrínóktól a galaxisokig) folyamatosan újabb és újabb formákat vesznek fel. Ennek megértése a most kezdődött század egyik *csúcsleckéje*.

Az ezredforduló egyik *uralkodó tekintete és világlátványa* változatlanul a gyorsuló pusztulás, avagy a tökéletesedő romlás. Szinte gyönyörű ez a világvége teória. A romlás-tekintet legalább olyan régi, mint a virágzás-tekintet. A huszadik század hangadói azt a romlásvilágot látták és láttatták, hogy a modern társadalom világai a *posztmodern egyént izolálták*, még-hozzá úgy, hogy az *izoláló világot is felszámolták* körülötte. Az isten meghalt, mondták, a nemzet meghalt, folytatták, a közösség meghalt, hirdették. Meghökkenítő állapot: az egyes emberen kívüli világ összeomlik, minden megtartó közösség felszámolódik, s elterjedt világfelfogás, hogy az egyén légüres térben vesztegel, miközben az egyén a lokális világokban azt éli meg, hogy szociológiailag-szociálpszichológiailag izolált. De akkor *mihez képest* izolálódik? Hogyan lehet a társadalmilag légüres térben izolálódni? A válasz valahogy úgy hangzik, hogy az ember által teremtett művilág, a *gazdaság és a politika* világai izolálnak. Ez a művilág az értelmezések szerint nem közösség, nem empatikus-ösztönző, hanem diktatúra, avagy *erőszakos rendvilág* természetű. Meggyőző ez az indoklás?

A romlás-tekintet - mint látjuk - nem konzekvens és nem logikus, s persze érezhetjük, hogy a pusztulás-körkép felvázolásában sok minden indokolatlan. Az „új” romlás-tekintet nem kevésbé markáns és nem kevésbé illogikus, de *markánsan folytatja* a pusztulás vízió kiépítését. Most már nem arra akar rádöbenten, hogy az egyéni túli világok rendszere romlott el, hanem a hangsúly arra kerül, hogy ez a szerencsétlen posztmodern egyén *belül ment tönkre*. A pusztuláskép totális: az embernek nincs saját tudata, nincsenek érzelmei, avagy a posztmodernitásban a személy *személytelenné* vált. Meghalt a közösség tudata, meghalt az egyén tudata, végül bekövetkezett a vég: *meghalt az alany*, kipusztul az ember. De a romlás-forgatókönyv még nem ért véget, a „legújabb” romlás-tekintet a jövőbe is lát, mert azt feltételezi, hogy az egyén testét ott rövidesen digitálisan alkotják „újra”, a tudatát klónozzák, érzelmeit átprogramozzák. Az egyén *belül is megszűnik* önmaga lenni és most már arra *sincs esély*, hogy ebből a pusztulás-végzetből megszabaduljon. Ezt a műembert már nem a tegnapi és jelenlegi megfogható-létező művilágban vezérlik robotként, hanem ebből is kiemelik, az információs-kommunikációs kor *virtuális álvilágába* küldik, ahol már légüres tér sincs, sőt fájdalom sincs, gondolat sincs, a nyelv is fölösleges. Vége mindennek, az *emberi társadalom és kultúra elveszett*, megszűnt.¹⁸⁰

A korábbi és a holnapi romlás-tekintetek persze *ugyanolyan létező* érzet- és tudatállapotok, mint az ipari világ monstre gyáróriásai és betonlakótelepei. Ez az intellektuális borzalomkritika *leleplezi és megsemmisíti* az egyének hamis mennyországkereséseit, a maradék

¹⁸⁰ Magyarországon ennek a negatív jövővíziónak egyik filozófusa (és zenésze) Hortobágyi László. (Lásd: Igazi másvilág. Interjú Hortobágyi Lászlóval. Freee magazin, 2001, április)

mennyország-álmait, a valóság és világvesztő önvesztéseit. A *drog-mennyországok* is halottak. Mit állíthatunk *evvel szemben*, ami nem hazugság? Ami nem újabb drog-mennyország? A válasszal még szeretnénk adósak maradni! Egyetlen szerény megjegyzést teszünk: a jövővilág általában *nem olyan*, amilyennek a jelenvilág, vagy az uralkodó globális világ, vagy ezen belül a szintén uralkodó romlás-tekintet önmagától, önmaga pályája szerint akarja és a valóság lehetőségeivel ellentétesen is érvényesíti.

A jövő tehát *nem eleve* lefutott történet, még akkor sem és úgy sem, ha az aktuális múlt és jelenvilágok *kíméletlen feltételrendszert* - többek között előre megszabott jövővilág-panelet, például minden kollektív- és magánmennyország-vesztést jósoló jövőtragédiákat - alakítanak ki. A jövővilág nem teljesen vagy nemcsak *olyan lesz*, amilyennek ez a romlásoközpontú világlátvány mutatja fel, s amelynek jövőtlen értelmezése *negatív előretételezésen* alapul. A jövő tehát *nem eleve* olyan befejezett eseménysorozat, amelyben kikerülhetetlenül önmagunk gyorsítjuk fel az önpusztítás forgatókönyvének megvalósulását? Ez a csendes kérdésfelvetés azonban nem azt jelenti, hogy az előző századok klasszikus önpusztításait holnap *ne követhetné* zseniális és ma még elképzelhetetlen pusztításáradat. A barbárság nem csak a múlt, hanem a jövő is lehet?

A jövő *ez* is lehet, de akkor csak *ez* a jövő pusztul el?

3. A barbárság hosszú története Közép-Európában

Közép-Európa nemcsak a romlás és virágzástekintetek képeinek ideális termővidéke, hanem a komolytalan romlás- és elavult virágzásvíziók *leleplezésének intellektuális világa* is. Ehhez azonban rendkívüli - és összehasonlításra alkalmas - *tapasztalatok és megértéskészségek* kellenek, mert még az összetett tapasztalatok sem tesznek önmaguktól lehetővé új megértéseket. Kelet-Európa régóta avval jellemezhető, hogy egyrészt egyetlen világmodell sem érvényesült a maga teljességében és győzedelmességében, másrészt a félglobális és kontinentális világmodellek folyamatosan *egymásba és egymásra* csúsztak. Közép-Európa hiába volt annak az európai kontinensnek a része, amely a modernitás több száz éves korszakának sokáig világgyőztese lehetett, mert a kontinensnek belső, sokszor elzárt, az uralkodó világállapotból teljesen vagy részben *kimaradt kontinensdarabja* volt, miközben ráadásul rajta futott és fut keresztül a civilizációs és kulturális határ, amely elválasztja egymástól a bizánci és római kereszténységet, vagy tágabban az európai és ázsiai kultúrákat. Közép-Európa sokszor *közelmúlt, félmúlt* volt az aktuális világjelenhez képest, de ugyanakkor nem kábíthatta el a folyamatos durvaháborúkban kivívott pillanatnyi vagy tartós győzelem, és az ettől folyamatosan növekvő - a földi civilizáció hátrányos térségeivel szemben is érvényesülő - kifinomult jólét. A mi-világunk tehát folyamatos lemaradás és folyamatos lemaradás-tudat volt, ami kifejezetten *jót tett és tesz* ma is a világlátvány megfogalmazásoknak.¹⁸¹

A földi civilizáció alapvetően a barbárság és posztbarbárság története, amelyet csak időszakként szakított meg egy-egy rövidebb korszak, amit *antibarbárság* pillanatának tarthatunk. Európa nem a második világháború, hanem a kelet-európai *kommunista nyílt diktatúrák* bukása után jutott túl a metabarbárság korszakán, ám a posztbarbárság meghökkenően törékeny-labilis világa - a kilencvenes években a délszláv háborúkkal és polgárháborúkkal - vissza-visszacsúszott a barbárság szörnyű állapotába. A barbárságot az választja el a posztbarbárságtól, hogy az ember, az emberi környezet és a társadalom fizikai megsemmisítését *felváltja* a gazdasági, politikai és kulturális közvetlen és közvetett harc. Magyarországon a

¹⁸¹ Elég Robert Musil, Franz Kafka, Ludwig Wittgenstein műveire gondolni.

második világháború (1945) és a hatvanas évek vége (1968) között született nemzedékek egy szétválaszthatatlan *kettősséggel* találkozhattak: a nyílt, leplezetlen barbárság még egyáltalán nem ért véget és a vele együtt készülődő, kibontakozó posztbarbárság ugyan jelentős haladásnak számít¹⁸², ám a két történelmi és pszichológiai folyamat együttesen előlegezi meg és váltja ki a posztmodern korszak alapjellegét, *a személy és a személyiség* halálát. De nem ez a meglepetés. A dominánssá váló, finomabb posztbarbárság világát és légkörét az elhúzódo durva-barbárság korszaka *leleplezi*, és *nyilvánvalóvá* teszi, miközben a barbárság visszatérésétől féltő-szorongó társadalmi és egyéni tudatok a leleplezés tényét, felismerését a *társadalmi és személyes tudattalanba* nyomják. Ezért sincs a nyolcvanas években forradalom, s ezért sincs lelki kiegyezés a kilencvenes években.

Magyarországon tehát így *egyszerre lehet látni* az alany (az egyén) halálát és az alany nemhalálát. Párhuzamosan kimutatható a közösségek pusztulása és a helyi kisközösségi csodák növekvő száma. Lehet példákat hozni bőven az egyén belső üresedésére és belső feltöltődésére. Ezért a „csillogó” romlás-tekintetek cáfolhatók és a szintén „csillogó” javulás-tekintetek megkérdőjelezhetők. Nálunk tehát a barbárság és a posztbarbárság is *összeecsúszik*, miközben az antibarbárság *sem szabadul* a posztbarbárságtól. Az ezredforduló jelenvilága így a szokott (látványosan barbár) barbárságváltások zavaránál nagyobb *zavartságot és keveredést* hoz. Ha az információs korban a gazdasági és politikai harcok áttevődnek kulturális harccá¹⁸³, akkor ez Magyarországon szintén *kétszeresen* is bekövetkezik, mert a posztbarbárság és antibarbárság összekeveredett erőinek csatái is átranzformálódnak *kulturális (posztbarbár) ökölvívássá*. Nálunk egyelőre a *szellemi leleplezés* maradt el, mert ez emberileg majdnem lehetetlennek tűnik, hiszen az elmúlt évtizedekben jelentős (magukat baloldalinak tartó) szellemi-ideológiai csoportok fordultak szembe a barbárság korszakával, miközben ezek többsége aztán beleragadt, belesült a posztbarbárság szellemi klímájába és gondolkodásmódjába, és *gyorsan elavult és érdektelenné vált* az antibarbárság, avagy a tudástársadalom korszakához képest. A posztbarbár ökölvívások egymással harcoló táborai és hangadói így időnként egyaránt *elavult fogalomkészlettel*, régen *megcáfolt érvkészlettel* hadakoznak. Sajnálatos az, hogy a hazai szellemi életet gyakran ezek a véleményformáló csoportok uralják. Magyarországon mi sem hiányzik jobban, mint a szellemi-filozófiai *paradigmaváltás*.

Az antibarbárság tartós és érvényes korszakának előkészítése és létrehozása ma alapvetően *elméleti feladat*, amit akadályoz a posztbarbár korszak szellemi és mentális roncsstelepe.

¹⁸² Érdekes, hogy a fontos és korrekt világelemzések is milyen keveset tudnak régiókról és milyen szerény jövőt jósolnak nekünk: „Kelet- és Közép-Európa nemzetei azonban rendelkeznek néhány fontos erőforrással: sok tehetséges és becsvágyó polgárunk van; alapvetően egészséges az oktatási infrastruktúrájuk; gyáriparban (Csehszlovákia) vagy a matematikában és a tudományban (Magyarország) elért kiváló eredmények nagy hagyománya, továbbá - fél évszázad óta először - az a lehetőség, hogy új eszmékhez, vállalkozásokhoz, ösztönzésekhez juthat hozzá. Tekintettel azonban az előttük álló, elsősorban közép- és hosszú távú feladatokra, ezek a képességek talán elégtelenek ahhoz, hogy a térség társadalmi felzárkózzanak, mi több, felkészüljenek a huszonegyedik századra.” (Paul Kennedy: A XXI. század küszöbén. Napvilág Kiadó, Budapest, 238.o.)

¹⁸³ Manuel Castells írja: „A kulturális csaták az Információ korának hatalmi csatái. Ezek elsősorban a médiában és a média által megharcolt csaták, de a hatalom hordozója nem a média. A hatalom, mint a viselkedés megszabásának adottsága, az információcsere és a szimbólum-manipuláció hálózataiban rejlik, melyek jelképeken, szövivőkön és intellektuális erősítőkön keresztül összekapcsolják a társadalmi szereplőket, intézményeket és kulturális mozgalmakat.” (The Information Age: Economy, Society and Culture, Blackwell, 1998, III. 368.o.)

4. A tudományos elmélet esélyei

Ha például az információs társadalom paradigmát *tudományos elemzés* tárgyává tesszük, ráadásul az elemzés szempontjai közé csak másodlagosan vesszük fel az információs társadalom konkrét fejlesztésének követelményeit, akkor is a szellemi feladat még mindig *kettős* marad. Egyrészt elsősorban az információs- és tudástársadalom elméletének megfogalmazását kell elvégeznünk, miközben ehhez a tudományos paradigmák *szinte mindegyikét* kénytelenek leszünk újragondolni; másrészt semmiképpen nem kerülhetjük meg azt az elméleti dilemmát, hogy az új században egyáltalán lehetséges-e már a régi s új tudományos eredményeket minőségi szinten *emberi-társadalmi folyamatokba* integrálni.

A tudástársadalom kategóriája feltehetően nagyon sokféleképpen definiálható, ám az egyik megközelítés mindenképpen az, hogy a tudástársadalom nem lehet egyéb, mint a *tudás és társadalom összeboronálása*, avagy az új tudás és ezen belül az új tudomány eredményeinek társadalmivá, sőt széles körben emberivé tétele. Ez akkor is helyes felvetés, ha szükségképpen homályban hagytuk a tudás, új tudás és társadalom, új társadalom szubsztanciális megfogalmazását, mert közben csak azt az összefüggést, ami egyúttal szintén elméleti probléma, akarjuk tárgyalni, hogy a két pólus (tudás és társadalom) interakciója mi lehet és ebből a „házasságból” milyen *új társadalom* születik.

A problémafelvetés persze mindjárt kötelezővé teszi, hogy a két pólust történelmi folyamatba ágyazzuk, mert a tudás és társadalom 21. századi ötvözése nem légüres térben, avagy téridőben megy végbe. Ezzel tulajdonképpen bezárult a kör: a tisztán elvont elméleti kérdésektől eljutottunk újra a *gyakorlatelmélet világához* és szintén az elemzés tárgyává emeljük az információs társadalom globális, európai vagy hazai mozgásformáit, mozgástartalmait.

Mindenesetre az egyik első hipotézis mindjárt az, hogy a tudástársadalom paradigma nem csupán *új elmélet*, noha számunkra mindennekfelett az új elméletek megközelítő megfogalmazása a fontos, hanem egyúttal kitüntetett elméleti és gyakorlati lecke az elméletgyakorlat tárgyyszerű vizsgálatára. Avagy az új kor (az új világ) elméleteinek *új módon való beépülése* a világ új gyakorlatába, hiszen a globális információs társadalom nem valami felfoghatatlan, ismeretlen folyamathálózat, hanem az ezredforduló tudása fenekestül felforgatja, szétrázza, majd így vagy úgy meglehetősen *új rendbe/káoszba* szervezi a földi civilizációt és kultúrát.

A világ új tudománya és a világ aktuális valósága egyaránt *új elméletet/új valóságot* hoz létre, amely megkerülhetetlenül az emberi gondolkodás tárgyává vált. A globális feladat lehet sokaknak riasztó, ám mi inkább arra szavazunk, hogy ez biztató lecke, egyszerre elméleti és elméletgyakorlati probléma. Nem véletlen, hogy a 21. század egyszerre ígérkezik *a tudásünnep és a tudássokk* korszakának; tudásünnep azért, mert soha nem tudott-gondolt tudás soha nem remélt-tervezett mértékben juthat el szinte az emberiség minden tagjához; viszont *tudássokk* is, mert a régi-új globális világ szinte minden népe, minden polgára ki van téve valamilyen típusú - tudássokkot is okozó - szellemi, tudásértelmezési kihívásnak.

A 21. század két értelemben is *utópiák utáni új világvalóság*. Az előző századok bizonyos értelemben különböző (hatalomszervező) utópiák elméletgyakorlati próbaüzemei voltak; most némileg tekintsünk el attól, hogy egyszerre ítélték emberiségpárti és emberiségellenes utópiáknak. Egyszerre avultak el az utópiák és az utópikus próbaüzemek, függetlenül attól, hogy demokratikus, kommunista vagy fasiszta hatalmat kívántak véglegesíteni. Karl Mannheim új utópiaelmélete¹⁸⁴ már a 21. századnak szól, mert szerinte *az utópia igaz és végrehajtható*, míg a mindenkori ideológiák hamisak és végrehajthatatlanok. A 19-20. század

¹⁸⁴ Karl Mannheim: Ideológia és utópia. (Atlantisz, Budapest, 1996)

tehát a megváltó utópiának hirdetett hamis és megvalósíthatatlan ideológiautópiák korszaka; kivételt képez például Tocqueville demokrácia elmélete és demokrácianormája¹⁸⁵, noha ez a minőségi demokrácia jelenleg is a Mannheim értelmezésű utópiák közé tartozik.

A most indult század azért is az utópiák utáni korszak, s ez élesen látható éppen Közép-Európából, mert az előző század bármelyik korszakát vagy berendezkedését nézzük, a gondolatteremtő, tudásgyarapító értelmiségiek csupa olyan *utópikus „álmot”* fogalmaztak meg, amelyet az „együgyű” történelem az okos társadalmi rétegek támogatása nélkül is túlhaladott, lekörözött. Ha végignézzük a 20. század gondolkodás- és jövővízió teremtését, szinte csupa *negatív* utópiát, félelemvíziót találunk, s alig találunk olyan gondolkodót, aki komolyan megsejtette volna az információs kor vagy a tudástársadalom korszak bekövetkeztét.

Az információs társadalom eljövételét is lehet rémálomként, *szorongásvízióként* érzékelni. Amennyiben egy tudományos elmélet alárendelődik az oktalan vagy akár okkal felfogott szörnyképeknek, a tudományos elméletből egyszerre *gyorsan kikopik* a tudomány és az elmélet, ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy minden tudományos hipotézis vagy minden elmélet minőségű gondolatrendszer önmagából, automatikusan valamilyen *jobb világ* felé mutat. A jobb világ egyébként évezredek óta itt van, a különböző korok legfeljebb nem látták, vagy mi sem látjuk. A jövő nem csak előrefele, hanem visszafele, sőt a korábbi múltakból a tegnapokig előrenézve is lehetett és lehet *látszólag láthatatlan*. Az információs társadalom elméletét így érdemes egy *integrált, utópiaalapú jövőelméletbe* ágyazni.

5. A szuperparadigma fogalma

A *szuperparadigma* kérdésköre azért került most napirendre, mert újabban sokakban támadt az az érzés vagy tudat, mintha ma szemünk láttára süllyedne el az utolsó két évezred világa, miközben szintén a szemünk előtt válik értelmezhetővé a téridő típusú történelem. Avagy a földbolygón az új haladások, helybenjárások, hátrafelé csuszások olyan globális *viszonyrendszerét, változáshálózatot* mutatnak, amelynek vizsgálatakor nem nehéz észre venni, hogy nemcsak az elméleti fizikában, vagy nemcsak a világegyetem dimenzióiban, hanem a Naprendszer egyik bolygóján, a földön is átélhető, s reflektálható a történelmi téridő.

Ebből legalább annyi következik, hogy nem egyszerűen „csak” új jövőkép-szubsztancia, hanem ezzel párhuzamosan gyökeresen más múltkép is születik, mialatt a jelenkép és ezen belül a tér, az idő, avagy a téridő felfogás is átalakul végérvényesen. Ami egyáltalán van, mint komplex valóság, az valószínűleg állandó, ha nem is ugyanaz, csak a „van”-ról vagy az „egész”-ről szóló tudásunk és diskurzusunk nyer új tartalmat és formát.

A történelmi folyamatnak így már *nincs eleje*, hátrafelé is a végtelenbe fut, *nincs megjelölhető vége*, még akkor sem, ha mai tudásunk alapján aktuális hipotézis született a naprendszer csillagászati befejeződéséről, átrendeződéséről, sőt maga a naprendszer sem vizsgálható már elszigetelt bolygóközi létezőként, hanem az új kozmológiai paradigma szerint csak a kvantumvákuum és ezen belül a kozmosz egyik - valószínűleg szabványszerű - jelenségeként. A kozmológiai téridőt akár nevezhetjük *szuperglobális* dimenzióhálózatnak, s az ebben a szellemi/anyagi téridőben értelmezhetjük a földi változássorozatokot, amelyek legújabb ötvözetét és koncentrációját hívhatjuk *szuperparadigmának*.

¹⁸⁵ Alexis de Tocqueville: Az amerikai demokrácia (Európa, Budapest, 1993)

Az összetett fogalom önmagában is jelzi, hogy a szuperparadigma jelenlegi és készülőben lévő paradigmák egyesülése és *új típusú integrációja*. A földi téridő nem csak kezdet és vég nélküli történeti folyam, nem pusztán gazdasági-politikai erőcsoportok katonai és politikai vetélkedése, hanem a létezés minden szintjén és minden szintjének *új értelemadás*, s az új értelemadások tudományos megfogalmazása az *új elmélet*, avagy elméletrendszer.

A szuperparadigma tehát *két szempontból* jelent újat, egyrészt új paradigmák *sorozata*, régi paradigmák továbbfejlődése vagy egészen új paradigmák megjelenése, másrészt pedig az egyenként is alapos újragondolást követelő paradigmák új típusú *integrációja* - kevésbé hierarchikus, nem egyközpontú, inkább hálózat jellegű rendszere. A fontosabb *régi-új paradigmák például a következők*: az új valóság, avagy a valóság új képe, a globál alternatíva, az új múlt (avagy múltértelmezés), a szupertechnológiák kora, a szellemanyag, a tudásalapú gazdaság és a gazdaság új szerepe, a hálózati társadalom, az új emberkép, avagy az ember új képe, az új tudat, az egységtársadalom, az új jövő, mint új létezés, új istentan és visszatalálás a spirituális létbe, s az új paradigmák tengerében az egyik új paradigma az információs társadalom és a tudástársadalom elmélete. Ha ezeket a paradigmákat együtt nézzük, látszik, hogy ezek az elemek mennyire egymásra épülnek és egymásba kapaszkodnak. Az is látszik markánsan, hogy egyik sem korlátlanul domináló paradigma, vagy a *közös jegyek* (anyag és szellem határának elmosódása, az objektivitás és szubjektivitás összeolvadása, tudomány és vallás közötti fal leomlása, a hierarchiák részleges átalakulása hálózattá, a szellem, a tudás, az információ előtérbe kerülése, stb.) együttesen *új vezető értelemadásokat* fogalmaznak meg.

A szuperparadigma lényege úgy is megragadható, hogy az kísérlet *az értelem visszaszerzésére*.

6. Új valóság, avagy a valóság új hipotézise?

A tudás az *Egészről* (a Valóságról és remélhetőleg nemcsak a Világról) szóló vízió. A Valóság - és persze a nem-valóság - minden *szellemi/anyagi létező/nem létező* együtt, a szuperparadigma pedig a Valóság új átfogó *lényege-értelme*; végül a földi civilizációban a Valóság stratégiai létmódja az egységesülő földi civilizáció, s az *aktuális létmódja* nem más, mint a globalizáció és lokalizáció. (Ezért a paradigmaváltás nem azonos a létmódváltással.)

Ha a hagyományos fogalompárokban gondolkodunk, azt mondhatjuk, hogy a valóságból *nem szorítható ki* sem az objektív létezés, sem a szubjektív létezés, sem a történelmi, sem a történelemfeletti dimenzió, sem az anyagi valóság, sem az isteni valóság. A valóság nem csak az ontológiai, hanem a metafizikai létforma is, avagy egyszerre a tényleges-történeti és a metafizikai létezés. Ha a filozófiai gondolkodás két legnagyobb, legalapvetőbb vonulatát vizsgáljuk, az *arisztotelészi materialista* és a *platonai metafizikai* megközelítést, akkor mindegyik alapvetően más - gyakran egymást kizáró - fogalmakkal értelmezi (vagy éppen nem értelmezi) a létet, a létezést, a létezés formáit, elemeit. Az áttekintést nem gátolja, csak *bonyolultabbá teszi*, hogy ugyanarról vagy a megközelítően hasonló valóságról, valóság-résről vagy valóságdimenzióról minden jelentős gondolkodó más és más kategóriákban gondolkodik.

Az egyik alapvető elméleti kérdés persze az, hogy a valóság létezik-e *anélkül*, hogy rátekintenénk, vagy értelmet adnánk neki, vagy a problémafelvetés úgy is megfogalmazható, hogy a valóság a végtelen és a konkrét téridőben egyaránt *mindig ugyanaz*, és ugyanaz marad is? Csak attól változik a valóság aktuális képe, hogy egy-egy korszak vagy egy-egy valóságkép-készítő tudós miképpen definiálja, illetve a valóság végtelenül-egész képéből a

gondolati hipotézisek mindig csak újabb és újabb jegyet, összefüggést, dimenziót tárnak fel? Sarkítva: valóság nincs - *csak valamilyen valóságarc, valóságillúzió?* Valóság van és mindig ugyanaz - *csak teljesen soha nem közelíthető meg és nem érthető meg?*

Ha továbbmegyünk, a problémaelemzés még érdekesebb: mi van akkor, ha az a kérdés, hogy valóság van-e, vagy nincs, önmagában oktalan és használhatatlan felvetés? Azaz: a valóság *nincs és van is egyszerre* - *vannincs, avagy nincsvan*. Miután magyarul a „nincsvan” nem egészen ugyanazt jelenti, nem ugyanazt sugallja, mint a *vannincs*, így a továbbiakban egyetlen fogalmat használok, a *vannincs*-et.

Álláspontom tehát az, hogy a valóság alaptermészete - mai tudásunk szerint - a *vannincs*. (Ezt akár nevezhetjük *az első* alaptörvénynek.) Már Werner Heisenberg utalt arra, hogy a kvantumelmélet sem mutat egyebet, mint azt, hogy az elemi részecskéket „csupán” addig a mértékig ragadhatjuk meg, mint amennyi a tudásunk. Ezért például az elemei részecskék *egyszerre léteznek* a tudattól független és a tudati valóságban.

Ha a valóságot továbbkutatjuk, talán megfogalmazható a *második* alaptörvény is, mert a téridőben létező ugyanannak a valóságnak mindig *két dimenziója* van, s ez tökéletesen összefügg a valóság *vannincs* természetével, hiszen az egyik a valóság *van jellege*, a közvetlen módon megismerhető külső valóság, a fizikai és biológiai jelenségek valósága, míg a másik a valóság *nincs jellege*, a csak közvetetten megismerhető, belső valóság. A két dimenzió szintén elválaszthatatlan és David Bohm¹⁸⁶ szerint a külső dimenzióban az anyagészecskék világát állandóan a *belső dimenzió* (avagy: a belső mozgás, káosz) vezérli.

A *harmadik alaptörvény* talán a legnagyobb titok: a két dimenzió együttműködését *ki/mi vezérli*, avagy a belső dimenzió hogyan hat a külső dimenzióra - miként végzi ezt a hatást? Bohm elmélete szerint a *Q kvantumpotenciál mint vezérhullám* az, amelyik áthatja a téridő valóságát, csak hogy feltevése úgy hangzik, hogy ez Q kvantumpotenciál a téridőn túli kvantumvalóságból, a „végső” belső rendből származik. Ez kielezi azt az alapvető dilemmát, hogy a (hagyományos) kozmikus valóságon kívüli-túli kvantumvalóság *az Egészen kívüli* valóság vagy ellenkezőleg változatlanul része egy *kitágított kvantumuniverzumnak?*

Vagy a kvantumvalóság (sőt akár a kvantumuniverzum is) már *az isteni valósághoz*, az abszolútum valóságához tartozik? A kérdésfelvetés természetesen attól független, hogy most vagy később a kozmikus valóságon kívüli-túli „valóságot” minek tartjuk és milyen fogalmakkal próbáljuk érthetővé tenni.

Magam azt a hipotézist fogadom el, hogy az Egészből, a Valóságból *nem maradhat ki* sem a kvantumuniverzum, sem az isteni valóság. Ehhez képest sem másodlagos kérdés, hogy a kvantumuniverzumot az Egész szerkezetében feljebb, az isteni valósághoz, vagy lejjebb, a kozmikus valósághoz sorolom. A helykijelölő döntés nehéz, és csak azt mondhatom, hogy előzetes feltevésem szerint a kvantumuniverzum az *egyik dimenziója* a pléromának (Isteni valóságnak).

A kvantumpotenciál elemzése elvezetett minket a valóság belső struktúrájának meghatározásához. A valóság létmód szerkezetének főbb *struktúráképző szintjei*: 1. isteni valóság (pléroma), 2. kozmikus valóság, 3. földi (anyagi) valóság, 4. emberi valóság, 5. tudati valóság. Ezek egysége a Valóság minden *szellemi/anyagi létező/nem létező* elemének együttese. Más szóval a három alaptörvény feltehetően egyaránt vonatkozik a valóság minden szintjére.

¹⁸⁶ David Bohm és B.J.Hiley: The Undivided Universe (Routledge, London, 1993), Arnold Benz: Az univerzum jövője (Kálvin Kiadó, 2001)

Az Új Valóság tehát ugyanaz, mint a valóság *új képe*. A kettő nem választható szét. A valóság új képe *új valóságot* jelent, de az új valóság egyúttal a valóság *új képét* mutatja. Ha új valóságkép van, akkor tehát ez az új valóság, csak hogy az új valóság *nem több* mint a minduntalan-ugyanolyan-valóság új víziója? A tökéletes megfelelés elméletileg is kizárt, sőt a minduntalan ugyanolyan valóság és ennek a valóságnak az aktuális víziója egyaránt lehet *tudati valóság*, miközben a minduntalan ugyanolyan valóság felfogható a *tudattól független valóságként* is, sőt a tudati valóság is definiálható a személyes tudattól független létezőként. Ezért indokolt a valóság *vannincs természetéről* beszélni.

7. A globalizáció kvalitatív modellje

Mint jeleztük, a jelenlegi globalizáció (és lokalizáció) nem egyéb, mint a földi civilizáció *aktuális létmódja*. Ezért ez *nem azonos* a tervezett *stratégiai létmóddal*, amely a globális világ egységesülését szorgalmazza, ugyanakkor az aktuális létmód már *szolgálja vagy szolgálhatja* a stratégiai létmódot.

A stratégiai létmód: az *Egység Kora*¹⁸⁷, avagy az *egységtársadalom*, ami leghamarább a 21. század második felétől tervezhető. Az egység nem az egyformaság, nem a globális egyenruha, különösen nem az euroatlanti minta erőszakos importálása, hanem az egység *a különbözőségek együttműködése*, a szétszakítottságok enyhítése és orvoslása, a differenciálódás folytatódása és az egyediségek párbeszéde, sőt az Egység kora az egység(ek) *intézményesülése* is.

A korábbi vagy mai globalizáció nem írható le egysíkú képlettel, az összetett folyamat(ok)ban elválasztható *a negatív és pozitív globalizáció*, mi több egy-egy globális fejleménynek egyaránt vannak jó és rossz következményei; az aktuális globális létmód így egyszerre hordoz funkcionális és szubsztanciális folyamatokat, és ezért önmagában láthatunk *kvantitatív és kvalitatív* globalizációt, az utóbbi már a stratégiai létmód felé mutat. Ebből ugyanakkor még az sem következik, hogy minden kvantitatív globalizáció eleve *negatív globalizáció* lenne.

Egy sokrétű s finom elemzés¹⁸⁸ alapján az aktuális globalizáció ismert jellemzői, de nem kizárólagos tartalmi *az átfogó kiterjedés, az összekötöttség, a távolságcsökkenés, a határfok növekedés, a kiterjedetlenség, a másolhatóság, a rendszerszerűség*. Nos, a globalizáció kapcsán sokan a kiterjedés mértékéről és intenzitásáról (avagy a határfok növekedéséről) értékelnek. A korábbi évszázadok (sőt évezredek) korlátozott globalizációi éppen azt jelentették, hogy *a kiterjedés* volt - az egész földi civilizációhoz képest - szerény mértékű, hiszen legfeljebb egy-egy világbirodalomra vagy kontinensre vonatkozott. A 20. század végi globalizáció egyik új jellemzője, hogy nemcsak az euroatlanti civilizációt, hanem a második

¹⁸⁷ Francis Fukuyama a közelmúltat és a jelent joggal nevezi a nagy szétbomlás korának (A nagy szétbomlás, Európa, Budapest, 2000). Ennek ellentéte (és az ellentétén túl egészen új minősége) az általunk tervezett Egység Kora, amely nem azonos Fukuyama Nagy Újjáépítés programjával.

¹⁸⁸ A globalizáció az egyik olyan téma, amelynél hiányzik a tényszerű, sok szempontú, tudományos beszéd mód. Sorra jelennek meg könyvek a globalizációról, amelyek azonban a globalizációt nem is definiálják vagy a globalizáció egy-egy jelenségét általánosítják. Például: Hans-Peter Martin-Harald Schumann: A globalizáció csapdája. Ugyanakkor szaporodnak a korrekt, árnyalt értelmezések is, például: Manuel Castells: The Information Age: economy, society and culture. I-III. (Blackwell, 1996); Globalization (Vedanta Kesari, Chennai, India 2000); Kiss Endre: A tudástársadalom filozófiája (Kiss-Varga: A legutolsó utolsó esély, Stratégiakutató Intézet, 2001.) Granasztói György: Három megjegyzés a globalizációval kapcsolatban (Magyar Szemle, Budapest, 2001. június); stb.

és harmadik világ országainak többségét is eléri. A globalizáció azonban még *most sem* terjed ki a föld minden országára, népére, törzsére.

A kiterjedés gyors bővülése mellett talán feltűnőbb és hatásosabb jelenség a *hatásfok növekedés*, noha mindig érdemes visszakérdezni, hogy a globalizáció milyen folyamataira gondolunk, mert nem is olyan egyszerű megmondani, hogy a globalizáció intenzitása a (virtuális) pénzkereskedelemben, a szupranacionális vállalkozások terjeszkedésében, vagy például a demokrácia modell elfogadásában és a globális televíziócsatornák nézettségében érhető-e tetten. Máig nincs olyan *normarendszer* megfogalmazva, amely alapján egy-egy többé-kevésbé átfogó folyamatot már vagy még nem globálisnak lehetne minősíteni. Például globális jelenség-e valami, ha csak a fejlett világot vagy esetleg még a második világ néhány országcsoportját befolyásolja?

Ezért tartjuk az egyik kulcsfogalomnak a *másolhatóságot*, mert egy-egy globalizációs hatáscsoport akkor válik érdekessé, ha a kontinensektől, a kultúráktól, a civilizációs szinttől hellyel-közel függetlenül másolhatóvá, azaz általánossá válik. *Az összekötöttség* is csak akkor igazán érdekes, ha a globálisan elterjedt, elfogadott folyamatok már *rendszeresen* épülnek ki, például nemcsak informatikai vagy kommunikációs összekötöttség jön létre, hanem ennek eredményeként is a világ többsége képes - mondjuk - angol nyelven tárgyalni és mondjuk a szerződéskötésekhez nagyjából azonos gazdasági törvények születnek az országok túlnyomó többségében.

Ha a globális folyamatokat tényszerűen, nagyító alatt vizsgáljuk, a globalizáció - a felszíni események mögött - nagyon is *töredékes, esetleges, gátolt*, és a számtalan részglobális eseménysorozat jelenleg nem válik olyan átfogó forgószélle, ami elől egyetlen régió vagy nemzet sem *térhet ki*.

Egyelőre csak kérdezzünk: A modernitás elkerülhetetlenül globalizál? (Válasz: a modernitás előtti korok még nem globalizáltak?) A globális nem más, mint az abszolútum közvetlenné válása? (Válasz: Minden kor csak abban különbözik a többitől, hogy aktuálisan mi vált abszolútummá? A globális korábban más tartalomalakban még nem nemesedett abszolútummá?) A globalizáció lényege a gazdaságilag egységesített világ? (Válasz: A korábbi világok - az ókortól az újkorig - gazdaságilag egyáltalán nem voltak egységesítettek?) A globalizáció azonos az univerzális szegénységgel? (Válasz: Valóban egyértelműen szegénységet hozott? A korábbi korszakok nem jelentettek univerzális szegénységet?) A globalizáció növeli a gazdagok és a szegények között vagyoni és társadalmi különbséget? (Válasz: Miért, korábban nem volt eltérés vagy ekkora különbség szegények és gazdagok között?) A globalizáció tagadja a kultúrák közötti különbséget? (Válasz: Tényleg cáfolhatatlanul tagadja? A kereszténység talán nem tagadta a kultúrák közötti különbséget?) Az új globalizációban a vallás és az erkölcs befolyása vitathatatlanul csökken? (Válasz: Nem ugyanerről panaszkodtak már az óegyiptomi korszakokban is?) A globalizáció csak a mértékek, a hatásfokok, az intenzitások változását hozza? (Válasz: Minden korban nem volt más értéke a nagyobbaknak, a kisebbeknek, a jobbnak, a rosszabbnak, stb.? Mert: mihez képest jobban? Mihez mérten másabban?)

A globalizáció érzete csupán kivetített kollektív szorongás? Az ördögélmény-szükséglet új neve és formája? Vagy a reményélmény-igény új utópiája? A globalizáció mindenekelőtt a közérzetek s köztudások változását kifejező új szó és beszédmód? A globalizáció fogalma a nemértés újabb jellegzetes példánya?

Mihez is mérjük tehát a globalizációt? Ahhoz, hogy valami *mindenhol másoltan, tökéletesen, rendszeresen elterjedt*? Mit is jelentene ez? Az egész világ beszél angol nyelven? Minden államban - nagyjából hasonló - piacgazdaság van? A szupranacionális cégek minden kontinens, régió, állam gazdaságát meghatározzák? A világon sehol nincs munkanélküliség és

mindenhol nagyjából hasonló jólét van? A világon mindenhol rendszeresen nézzük a három-négy nagy világtelevíziót? Minden kultúrában elfogadják az inkarnációt? Nos, bármilyen kérdést az egészre vetítve teszünk fel, rögtön kiderül, hogy a *totális globalizáltságtól* nagyon messze vagyunk, sőt ez valószínűleg soha nem következik be.

Akkor *mi is* a globalizáció? Még az sem igaz, hogy mindenhol *valamilyen pénz* (sőt papírpénz) a váltóeszköz, hiszen a legfejlettebb országokban is virul a pénznélküli lokális cseregazdaság. Vagy ugyanilyen felületes általánosítás az, hogy a diktatúrák korszakai után a földi civilizációban általánossá vált a politikai demokrácia, hiszen demokrácia és demokrácia között akár *akkora lehet a különbség*, mint korábban diktatúra és demokrácia között.

Visszajutunk tehát oda, hogy a földi civilizáció *aktuális létmódját* nevezzük globalizációnak, amely meglehetősen távolban van a totális globalizáltságtól, így maximum azt mondhatjuk, hogy ebben a létmódban néhány nagy folyamat (*jobban, de változatlanul részlegesen*) globális elvűvé és (*hatásosabban, ám továbbra is korlátozottan*) globálisan működővé válik. Ebből az is következik, hogy önmagában globalizációt mondani szinte semmit nem jelent, maximum azt, hogy a globális jelenségek száma és intenzitása növekszik. Ez különösen akkor így van, ha a globalizáció társfolyamatát, a *lokalizációt* nem érzékeljük, vagy mellékesnek tekintjük. Végül a globalizáció ma olyan *általános fogalommá* tágult, mint a valóság, a világ, az ember, és a sort folytathatnánk, így kikerülhetetlen elméleti és gyakorlati feladat, hogy a globalizáció *aktuális állapotát, természetét, típusait* megfogalmazzuk.

Mondjuk, de *nem tudjuk*, mi a globalizáció? Érezzük, de *nem értjük*, hogy mi a globalizáció? A globalizáció fogalma a *vannincs valóság* tipikus kifejeződése?

8. A lokalizáció paradigmája

A lokalizáció paradigmája: a *lokalizáció reneszánszának ideája*. Merthogy a paradigma szerint itt és most globálisan esély van a lokális világok autonómiájának elérésére. Az idea *egyaránt tartalmazza* a lokalizáció magas civilizációs szintjének elérését, az új típusú globalizációban a lokalizáció egyenrangúvá válását és a lokális tudástársadalmak és tudásgazdaságok rendszerszerű kiépítését. A három célegyüttes szorosan *összefügg*. A lokalizáció akkor lesz igazán egyensúlya a globalizációnak, ha minél teljesebben tudásvilággá válik és a tudáslokalizációnak feltétele a viszonylag magas civilizációs és ezen belül fejlett infrastrukturális szint megvalósulása.

A lokális világ szintén, de nem egészen ugyanúgy *univerzum*, mint a globális világ vagy a csillagászati világegyetem. A megismerhetősége is sok szempontból hasonló. Bármennyire is meghökkentő lesz, a lokális világ ugyanúgy bizonytalanságokkal terhes, *titkokkal terhes* univerzum, mint mondjuk a Tejút galaxis. A lokális világok *határait* ugyanúgy nehezen lehet definiálni, mint például a szellemi univerzumok szélét. A tudományos értelmezésekben ma többnyire elfogadott kritérium, hogy egy-egy lokalitás a nemzetállamok univerzumán belüli *teljesség*, amelynek felső szintje a régió, középső eleme a megye és kistérség, és legalsó világa a település (nagyváros, város, nagyközség, falu).

A lokalitás viszont nem olyan, mint egy ország vagy egy statisztikai régió, amelynek a közigazgatási határai pontosan megjelöltek. A lokális világok *átnyúlnak egymásba*, olykor átmennek az országhatárokon, sőt valóságosan csak *mobil határokról* beszélhetünk, mert minden változási etapban másképpen és máshol érintkeznek s fedik le egymást a szomszédos lokalitások. Ezért az adott lokalitás nem egyszerűen egy földrajzi vagy kistáji, hanem gazdasági vagy társadalomgazdasági, sőt szellemi és identitásbeli lokalitás is. A lokalitásnak

is *többes szerkezete* van, mint a globális világnak, és ennél fogva a lokalitáson belüli „belső tartományok” (megye, kistérség, stb.) szintén mobil határokkal és működési formákkal értelmezhetők.

A lokalitás, mint lokális világ a létező, aktuális *lokális létmód*, a lokalizáció viszont a létező lokális világ minél inkább teljes, szerves, *komplex lokalitássá* válása. A lokalitás tehát állapot, megvalósultság, helyi létezés, míg a lokalizáció egy sokoldalú folyamat, amely a lokális világ pályáját, előre haladását, jobb esetben fejlődését írja le és természetesen a lokalizáció mostani célképzetét nevezzük a *lokalizáció paradigmájának*, ami - ha és amennyiben megvalósul - a lokalitás *stratégiai létmódja* lesz.

Így nemcsak a globalizáció, hanem a lokalizációs is az *aktuális létmód* legfontosabb jelenségének a neve. A lokalizáció - szintén a globalizációhoz hasonlóan - nemcsak aktuális, hanem stratégiai létmód is, ami egyúttal a lokalizáció szuperparadigmájának a *megvalósulását* is méri. A gyakorlatelmélet éppen annak a tudománya, hogy két pont (például aktuális és stratégiai létmód) között *milyen az út*, a paradigmaként megnevezett célképzet, avagy vízió mennyire irányítja, szervezi a folyamatokat és a változási folyamatban milyen tipikus *konfliktusok és/vagy kooperációk* működnek. Egyúttal az a feltételezés is szembesíthető a konkrét eseményekkel, hogy a két pont közötti út az információs korban már *gyökeresen más*, mint mondjuk a pénzközpontú újkapitalizmus viszonyai között.

Az információs kori szuperparadigma konkrét neve a *globlokál világ*¹⁸⁹. A globalizáció és lokalizáció szerves *egységesítése*. Ha egyetlen fogalomba vonom össze a globális és lokális szavakat, ez azt is jelzi, hogy önmagában se a globalizáció, se a lokalizáció nem üdvöztető. Ez egyaránt nehezen elfogadható a globalizáció és a lokalizáció híveinek. Magam már egy fél életem át hirdetem a lokális világok, a lokális létezések, a lokális bensőségesség *elemi fontosságát*, de szellemileg és szociológiailag vak lennénk, ha nem ismerném fel, hogy az elszigetelt, elzárt, csak befelé forduló lokális világ *életképtelen* és éppen univerzumként *zuhanna össze*. A lokális világ jövője: a világ *globlokál egységes rendszerében* van. Nem mehetünk vissza a természeti társadalmak lokális szigeteinek világába, ahol ráadásul a lokális világok között gyakran élethalál harc folyik. Még az sem elég, mint a középkor első felében, amikor a falvak társadalmába és világképébe egy univerzális istent „vittünk be”.

Ha közelebbről nézzük, a lokális világ *hihetetlenül bonyolult rendszer* - hálózat és hierarchia egyszerre. Akárcsak a globális világ esetében, hosszú megértési folyamat közben és végén lehet megmondani, hogy az induló helyzetek és a következő helyzetek *közt milyen út és utak vannak és a változásokat mi mozgatja és mi inspirálja*. Miután a lokális világok mindig alávetettek voltak a központi hatalmaknak vagy/és az államnak, nagyon kitanulták, hogyan engedelmességeskedjenek a külső beavatkozásnak, miközben - ha az nagyon szükséges - a beavatkozást részlegesen átalakítsák, kifordítsák, továbbgondolják. A lokális világok ma is *állam-függőek vagy/és állam-érzékenyek* és ezért az állami beavatkozás - viszont gyakran kizárólag csak a lokális világ politikai-önkormányzati dimenziójában - nagyon könnyen érvényesül. De mi játszódik le az intézményi hálózatok, a hivatalos struktúrák *alatt*?

¹⁸⁹ A fejlett világban is gyerekcipőben jár a lokalitás vizsgálta és különösen a globalizáció és a lokalizáció együttes kutatása. Jó példa Georges Benko: Regionális tudomány (Dialóg Campus, 1999) című könyve. Az egyik új jel, hogy végre nemzetközi konferenciát is rendeznek a globlokál folyamatokról. Példa erre, hogy a Goethe Intézet és az Európa Tanács Münchenben tanácskozást tartott Lokális és Globális (Könyvtári törvényhozás a szövetségi és regionális rendszerekben) címmel.

A lokális világ *szervezete négy elemből* áll: a legfelső szint - közvetlenül a nemzet/állam alatt - a régió és a megye, amelyet hívhatunk *felső életvilágnak*¹⁹⁰, a középső, az *alsó életvilág* szint elve két elem, egyrészt a *környező világ*¹⁹¹, amelybe a kistérség és a település tartozik, továbbá a *kéznéllevő világ*¹⁹², amely a családok és a család nélküli személyek világa. A középső szinten a két elem közötti határ elsősorban ott ragadható meg, hogy a környező világ még nyilvános, a kéznéllevő világ pedig nem nyilvános lét. Végül a negyedik szint a *belsővé vált életvilág*, ami viszont nem más, mint az egyén felettes éne, avagy a személyben a mindennapi életvilág képe.

A valóság forró dimenziója, avagy a legfőbb valóság így a középső szintnek az „alja”, a kéznéllevő világ, mert a lokálitásnak ez a nem nyilvános mikrovilága. Itt dől el, hogy mikor és milyen mértékben beszélhetünk vagy nem beszélhetünk *kvalitatív lokálitásról*. Hiszen a globál világot úgy is jellemezhetjük, hogy a kvantitatív és a kvalitatív globalizáció folyamatai *behatoltak* a lokálitásba, sőt az egyének intim szférájába, a kéznéllevő világba is. Ebből az is következik, méghozzá törvényszerűen, hogy az információs társadalom paradigmának csak akkor van tényleges társadalmi-emberi haszna, ha a paradigma megvalósulása jelentős *minőségi eredményeket* hoz a kéznéllevő világban. Ekkortól kezdve beszélhetünk kvalitatív lokálizációról.

A lokálitás jellemzői: a *mindennapi ittlétség ideje-tere*, a *jelenvalóság tüzes központja*, ami csak korlátozott epokhét (távolságteremtést) tesz lehetővé. Ezért gyakran feldolgozatlan és meg nem értett folyamat a lokális létezés mód négy szférája, főként a települések helyi társadalmában a családok és környezetük világa, az *informális lokálitás*.

Mondjuk, de *nem tudjuk*, mi a lokálizáció? Érezzük, de *nem értjük*, hogy mi a lokálizáció? A lokálizáció fogalma a *vannincs valóság* tipikus kifejeződése?

9. A világszerkezet, avagy térszerkezet újdonsága

A világszerkezet nem egyszerűsíthető csak *térszerkezetre*, ám a térszerkezet mindenképpen a világszerkezet legfontosabb jellemzője. A világszerkezet tehát egyúttal időszerkezet, tudás-szerkezet és például társadalomszerkezet. Most ugyan csak a térszerkezetet tárgyaljuk, ám minden térszerkezet egyben társadalomszerkezet is, avagy a térbeli különbségek *társadalmi különbségekké* válnak. A térelmélet fókuszja a fejlett globalizáció korában nem szűkíthető le egy-egy nemzetállamon belüli térstruktúrára, noha a társadalmelemzők számára evidens, hogy a nemzetállam természeti-települési-társadalmi tere tipikusan hierarchikus rendszer: a szerkezetben *felül* a nagyvárosok elit övezetei vannak és az innen induló területi-társadalmi lejtő *alján* Magyarországon a tanyasi agrárkörzetek vannak.

¹⁹⁰ Az életvilág fogalom kidolgozója Husserl, lásd Edmund Husserl magyarul megjelent műveit: Válogatott tanulmányok (Gondolat, Budapest, 1972), Az európai tudományok válsága I-II. (Atlantisz, Budapest, 1998), Karteziánus elmélekdedések (Atlantisz, Budapest, 2000).

¹⁹¹ A környező világ fogalmat Martin Heidegger-től vettük át, aki a következő definíciót adta: „A mindennapi jelenvalólét legközelebbi világa a környező-világ.” Martin Heidegger: Lét és idő (Gondolat, Budapest, 1989, 174.o.) Ebből született - részben más tartalommal - a térszerkezet környező-világ fogalma.

¹⁹² A kézhezállóság és a kéznéllevő-világ eredetileg szintén Martin Heidegger filozófiai kategóriái: „A kézhezállóság a létező ontológiai-kategoriális meghatározása, ahogy az ‘magánvalóan’ van. De hát a kézhezálló mégiscsak a kéznéllevő alapján ‘van’.” Heidegger: i.m. 181-182.

Ebben az összefüggésben a lokalitás nem más, mint a (részben még hagyományos, az ipari társadalomtól örökölt) nemzetállami térszerkezet *alsó fele* és ezen belül ezért is különböztettünk meg a lokalitáson belüli életvilágokat, sőt a lokalitás legalját markánsan szétválasztottuk *környező és kéznéllevő* világra. Itt azt kell megérteni, hogy a környező és a kéznéllevő világ egészen *más státuszú és más jellegű*, ha a nagyvárosok elitkerületeiről, a metropolisok agglomerációiról, az iparosodó nagyközségekről vagy például a hegyi bányászfalvakról beszélünk. Mindegyikben van informális, közvetlen kéznéllevő világ és ennek társadalmi és szellemi háttereként környező világ, csak hogy gyökeresen eltérnek egymástól, sőt akár lehet *akkora különbség* is közöttük, mint ég és föld között, mert az élethelyzetek és az életesélyek drasztikusan mások.

A nemzetállam *fölötti* térszerkezet az, amely mindenekelőtt leírható a globalizáció fejleményeként. Az utolsó húsz év hozta magával, hogy a földi civilizáció egységes, de strukturált *tételemmé* vált és elfoglalta helyét a földi térszerkezet *tetején*. Más kérdés, hogy a globalizáció-lokalizáció kontinens(ek)ként, nemzet(ek)ként, olykor még törzs(ek)ként másként halad előre és így a globális világon belül eltérő tér- és társadalmi formációk működnek. Ha csak a térbeli viszonyokra koncentrálunk, joggal mondhatjuk, hogy a globális térszerkezetben a globális szint alatt vannak a *kontinensek*, amelyek már történelmük és állapotuk miatt is markáns térszerkezeti elemek. Nem hiszem, hogy különösebb magyarázatot követelne az európai, az ázsiai vagy egymástól is elválasztva az észak és dél-amerikai kontinens, mint térszerkezeti modell.

A globális térszerkezet lépcsői fentről lefelé: a *globális* összvilág, a *kontinensek* világa, majd a kontinenseken belüli *országcsoporthok* világa, aztán a *nemzetállamok* (nemzetek és/vagy államok) világa és végül a *lokális* világok, valamint ezen belül is a felső és az alsó *életvilágok*, ami még osztható a *környező* és a *kéznéllevő* világra. A közvetlen globális (földi) térszerkezet tehát szerintünk minimum *kilenc lépcsőből* álló globokál szerkezet.

A tér vagy téridő nem ér véget a föld nevű bolygó külső határánál, amiből az következik, hogy a kilenc lépcső felfelé (is) folytatódik, először jön a naprendszer, aztán Tejút-galaxis, majd a világegyetem és - mai tudásunk szerint - „legvégül” a *kvantumtér, és/vagy az isteni valóság*. A téridő szerkezet szintén nem ér véget a földi lokális világoknál és szükségképpen folytatódik tovább, csak *lefelé*, a kéznéllevő világon belül az *egyének* világa és a belső kvantumtérként, a *tudatok* világa. Az elméleti újdonság így az, hogy az univerzális tér(idő)szerkezet összesen legkevesebb *tizenöt szerkezeti-lépcsőből* áll. (Ha Einstein után tudjuk, hogy a téridő görbül, akkor mondanunk sem kell, hogy ez a lépcsősor is „görbül”, ami a téridőszerkezet gömb jellegét mutatja.)

Külön elemzést érdemel az *országcsoporthok* világa. Eddig is beszéltünk mondjuk Európán belül Észak-Európáról vagy Dél-Európáról (akár mint mediterrán Európáról), mi több Magyarország szempontjából Kelet-Európáról vagy/és Közép-Európáról. A problémafelvetés persze az, hogy a fejlett globalizáció korában az országcsoporthok helyzete és esélyrendszere lényegét tekintve *mit és mennyiben* változott? Először is az önmagában nagy eltérés, hogy az országcsoporthok világa - például a múlt században - szinte a töredékes-globális világ tetejének látszott, különösen akkor, ha a kisebb-nagyobb birodalmak egy-egy kontinens *valamelyik körzetében* szerveződtek meg. A globális térszerkezetben még a szovjet-érdekszféra, vagy birodalom sem írható le másképpen, mint az euroázsiai kontinens viszonylag széles kört átfogó *országcsoporthjának* sajátos, korlátozott rész-globalizációjaként. A 20. század elején vagy közepén a kontinenseket uraló területi-hatalmi tömbök tűntek a globális térszerkezet *csúcsának*.

Ettől az állapottól azonban messze kerültünk. Az országcsoporthoz világa már „csak” a globális térszerkezet középső dimenziója. A nyelvi fordulat is jelzi, hogy egyre többször emlegetnek úgy egy-egy országcsoporthoz, mintha régió lenne; lehet, hogy az országcsoporthoz fogalmát fel is válthatnánk az *országokrégió*¹⁹³ kategóriával, mert a 21. században minden országcsoporthoz nem több és nem kevesebb, mint egy országokból álló régió. Ez a fogalom arra is alkalmas, hogy a tényleges viszonyokat és mozgásformákat rögzítse. A nemzetközi szakirodalomban régóta megkülönböztetnek úgy országokrégiókat, mint *első és harmadik világot*, vagy fejlett és fejletlen világokat. Egy korábbi elemzésben¹⁹⁴ már eljutottunk oda, hogy az első és a harmadik (sőt: negyedik) világ közötti valóság- és fogalomhiányt igyekeztünk kitölteni, és elemzési rendszerbe állítottuk a *második világ* fogalmát. Ez azért volt elemien fontos, mert Magyarország is a második világba, mint az egyik félig-fejlett országcsoporthoz tartozik. (Az első, a második és a harmadik [+ a negyedik] világ fogalma már a *globális társadalom és térszerkezet* tényleges rendszerét is jellemzi.)

Most se higgyük persze, hogy mindent világosan megértettünk. Az univerzális térszerkezet lépcsői között nincsenek *egyértelmű határok*, avagy metaforikus nyelven mondván, a lépcsők nem szabályosak, a lépcsőknek nincsenek élesen kifaragott élei, az „idő” vasfoga mindenhol belemart a lépcsők felszínébe. Ezek a térstruktúrák is a vannincs valóság *szabályos-szabálytalan* rendszerei.

Nos, az új kérdés még hátra van: az információs korban, sőt azt követően *hogyan alakul át vagy hogyan működik másképpen* - feltéve, ha átalakul, és működését változtatja - az univerzális, a globális, a regionális és lokális *intelligens térszerkezet*?

10. Intelligens téridő elmélet

Közép-Kelet-Európában az ipari-posztipari társadalom térszerkezetét a regionális tudomány¹⁹⁵ elemzései alapján változatlanul *fordista térszerkezetnek* tartják. (Maga az eredeti fogalom Alain Lipietztől¹⁹⁶ származik, s először csak annyit jelentett, hogy a fejlett országok a második világháború után az erős gazdasági növekedés korszakában a fordista gazdasági régió tömbjét alkották.) Magyarországon *az elkésett és éppen ezért összezsúszott* gazdasági-társadalmi fejlődés miatt a fordista gazdasági régiók először szintén a második világháború alatt és után, majd másodszor a nyolcvanas évek közepétől kezdtek kialakulni. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a hazai regionalisták többsége a kilencvenes években is *fordista térszerkezetben* gondolkodott. Holott a statisztikai-tervezési régiók létrejöttékor a - részben kreált - hét magyar régió rögtön több volt, mint csak gazdasági (ipari és mezőgazdasági) fordista régió. A térelmélet tehát itthon szükségképpen gyakran a kétszer induló, hagyományos régiófejlődés *foglya* maradt és ezért nem is nagyon vette észre, hogy az éppen megszülető fordista térszerkezet rögtön elmozdul *az intelligens térszerkezet* irányába.

¹⁹³ Az országokrégió fogalmát először ebben a tanulmányban használjuk.

¹⁹⁴ Varga Csaba: Magyar megatrendek az új globális erőterben (A mai világ és a jövő forгатókönyvei, Budapest 1997)

¹⁹⁵ Georges Benko: Regionális tudomány (Dialóg-Campus, Pécs-Budapest, 1999)

¹⁹⁶ Alain Lipietz: Le national et le régional, 1990 (in G. Benko, La dynamique spatiale de l'économie contemporaine, La Garenne-Colombes, EEE, 71-103.)

Az elkésett-összecsúszott térfejlődési pálya ellenére elméletileg élesen megkülönböztethetők az *európai tér(idő)szerkezet egymást követő típusai*. Ezek a következők lehetnek: 1. Fordista, ipari-kapitalista tér- {és részben idő}szerkezet; 2. Posztfordista, posztipari-posztkapitalista idő- {és részben tér}szerkezet; 3. Információs (pénzgazdasági és információs társadalmi) téridőszerkezet; 4. Tudásközpontú (tudástársadalmi) téridőszerkezet; 5. Kvantum téridő/idő-tér-szerkezet.

Vizsgáljuk meg őket egyenként. 1. A *fordista térszerkezet* a 19. és jórészt a 20. század első felének uralkodó térszerkezete, azaz a fejlődésnek ebben a szakaszában a tér mindenekelőtt térgazdaság, méghozzá az ipari s aztán a posztipari gazdaság által strukturált tér. A 20. század második felében aztán világossá vált, hogy a fordista térszerkezet kialakítja a térben tagolt fordista társadalomszerkezetet is, avagy a térszerkezeti hátrányok mindig társadalmi hátrányokat jelentenek. Ennek a fejlődési folyamatnak szükségképpen következménye, hogy a középkori-újkori térszerveződések fokozatosan hozzáidomulnak a fordista fejlődéshez. Ekkor válik általánossá, hogy az ipari forradalomnak és az erős központi hatalomnak alávetett térségek elvesztik a korábbi relatív önállóságukat is. Elmélete: a fordista térelmélet.

2. *Posztfordista időszerkezet*. A fordista térszerkezet radikális vagy csak rejtett változásait az is magával hozta, hogy a kontinentális (európai), majd a globalizálódó kapitalizmus újabb és újabb fejlődési stációkon - kezdve a kora kapitalizmustól a globális pénzgazdaság kialakulásáig - ment keresztül. Ekkor vált látványossá, hogy az időben egymást követő stációk domináns térszervező erővé váltak. A tértörténet konkrét *történeti* - egymástól eltérő - *tereket* hozott létre. Egy-egy nemzetállamon belül is egyszerre voltak és vannak jelen posztfeudális, korakapitalista, vagy már a világgazdaságba integrálódott régiók-megyék. (Külön érdekesség, hogy a gyorsuló időben egy rövidebb időn belül jönnek létre az új és újabb típusú térszerkezetek.) Elmélete: a posztfordista idő(tér)elmélet.

3. *Információs térszerkezet*. Az információs társadalom korszaka Európában a kilencvenes években alakult ki. Hamar kiderül, hogy a nagyon stabilnak és változatlanul látszó fordista-posztfordista térszerkezetek hol látványosan, hol pedig szinte láthatatlanul jelentősen módosulnak a globális és európai információs gazdaságban-társadalomban. Az egyik megfigyelés, hogy régiók emelkednek és süllyednek a globális térszerkezetben (ne felejtjük el, hogy most alakul ki először globális térszerkezet), függően attól, hogy mennyire sikeresen alkalmazkodnak a globális gazdasághoz-társadalomhoz. Európában sorra jönnek létre az innovációs, az információs régiók, a televárosok, az intelligens falvak. A térszerkezet szintjei már nem nemzetállamon belül, hanem a globális térszerkezetben versenyeznek egymással. Elmélete: a globális információstér elmélete.

4. *Tudásközpontú téridő szerkezet*. A fejlett világban ennek az új típusú, tudásközpontú téridő szerkezetnek a kialakulását most követhetjük nyomon. Ez a fejlődő jelen és a közeljövő. Ezek a térszerkezeti elemek már nem elsősorban gazdasági vagy/és közigazgatási, hanem integrált tudásalapú gazdasági-társadalmi, és most először kiemelten tudásfejlesztési¹⁹⁷ téridőszintek. Ennek a modellnek a sajátossága, hogy a globalizáció mellett felgyorsult és intenzívebbé vált lokalizáció együttesen globlokál térszerkezetet eredményez. Így a globalizáció és a lokalizáció alapvetően megváltoztatja a tér, avagy a téridő struktúrákat és mozgásformákat. A régió, a megye, a kistérség már nemcsak a globalizáció ellensúlya, hanem a lokalizáció szerves megvalósítója - így a szemünk előtt születnek meg a belülről is egyre strukturáltabb globlokál térszintek. Elmélete: az integrált tudástéridő elmélete.

¹⁹⁷ Enyedi György: Az emberi tudás és regionális fejlődése (Lidérces mennyország, 1995, Győr)

A közeljövő és a távoli jövő az ötödik stáció felé mutat: a *kvantumtéridő-szerkezet* születése. Vége annak a boldog állapotnak, hogy a valóságban és az elméletben is jól kitapintható, kvázi-egységes, egyirányba mutató, átlátható téridő-szerkezetek vannak. A tér, a téridő, az időtér struktúrák mind a külső, mind a belső erőterekben és mozgásformákban bonyolult, mobil, interaktív, valóságos és virtuális téridőhálózatokká válnak. A téridőhálózatok tipikus káosz-téridő rendszerek, viszonyok lesznek, amelyek különös energiatereket, időtereket és mozgástereket eredményeznek. Várhatóan egyaránt önállósulnak a globális és lokális, valamint (a korlátozott) nemzetállami dominanciákhoz képest. Összekötnek és elválasztanak - *a stabil instabilitások* világa ez. A mozgatóerőket tekintve kulcsszerephez jutnak az egyéni és csoportos köztudások, s magastudások, további az egyéni és csoportos (a lokálistól legalább a globálisig vagy még tovább mutató) tudatállapotok. Elmélete (lehet): a kvantum téridőelmélet az univerzális térszerkezetű világban.

Az öt modellt együtt *intelligens térszerkezet elméletnek* nevezzük. Ha a 21. század elejének látványos eredménye a globális és lokális tudástársadalmak - új módon hierarchikus - hálózatainak létrejötte, akkor a tudástársadalom hazai fejlesztésének egyik kitüntetett feladata a magyar intelligens régiók, megyék, kistérségek és települések *stratégiáinak*¹⁹⁸ megszületése és a stratégiák konzekvens és rendszerszerű megvalósítása.

11. Új tudások a tudás új szerepéhez

Ha a boldog-boldogtalan állapotunkban sokáig azt hihettük, hogy az objektív és szubjektív között *éles határ* van, vagy azt gondolhattuk, hogy az anyagi és szellemi folyamatokban elsősorban (noha nem kizárólag) az anyagi dimenziók az *elsődlegesek*, főként (de nem kizárólag) az új tudások, az új gondolkodások eredményeként létrejövő fejlett globalizáció-lokalizáció korában békésen szembesülhetünk avval, hogy - eddig is vagy csak most? - *a tudás szerepe kardinális*.

Nem fejthetjük ki az általunk képviselt *tudáselméletet*, ám néhány fontos elemét és konzekvenciáját jelezzük, mert a tudástársadalom jelene és jövője értelmezhetetlen a *tudás/nemtudás értelmezése* nélkül. Először is *a tudat és tudás* típusok közötti kölcsönösséget érzékeltetjük, anélkül, hogy rögtön eldöntenénk, a tudat vagy a tudás volt előbb, egyelőre elég az a bizonyosság, hogy a tudatok és tudások hihetetlen mértékben *hatnak egymásra*, de új tudásokat csak a tudatok hozhatnak létre, de a tudások inspirációi nélkül a tudatok kevésbé kreatívak, azaz a tudatok nem egészen függenek a tudások állapotától és minőségétől. A szerkezeti és működési modell analógiája a szubatomi, szubmikroszkopikus világ: a tudat a kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan, mindig más részecske/mozgás, aminek az atommag kerete nem más, mint a tudások hallatlanul bonyolult, de szilárd rendszere.¹⁹⁹ Ebben a fejezetben viszont mindössze a *tudáselméleti megközelítésre* térünk ki, függetlenül attól, hogy válaszolunk-e arra a kérdésre, hogy a tudás eleve jó-e és hasznos-e?

Ha a tudás és a tudásszerep kérdéskörét vetjük fel, akkor néhány *alapvető problémára* mindenképpen válaszolnunk kell.

Először is: egyáltalán mi a tudás, és aztán milyen az univerzális és globális tudásrendszerek *szerkezete*?

¹⁹⁸ Lásd: Intelligens régiók Magyarországon 1. Szerkesztette: Pócs Gyula. (Agroinform Kiadóház és Stratégiakutató Intézet, Budapest, 2001)

¹⁹⁹ Fritjof Capra: A fizika taója (Tercium kiadó, Budapest)

Mindjárt két dilemma vár megválaszolásra: mi a tudás definíciója²⁰⁰ és milyen típusú tudásokról beszélhetünk²⁰¹? Kiindulópontunk nem a hagyományos tudás-parcellázás (vallási tudás, tudományos tudás, művészeti tudás, stb.), de nem is pusztán a tudás hordozóira (személyes tudás, társadalmi tudás,²⁰² stb.) alapozzuk az elemzést, sőt nem szeretnénk magunkat a tudás-szociológia egyetlen irányzatához (rendszerelmélet, tudományelmélet, posztmodern elmélet, diskurzuselmélet²⁰³ stb.) sem elkötelezni. Megközelítésünk ugyan Mannheim Károly²⁰⁴ tudás-szociológiai szemléletéhez kötődik, de nem ragadnánk le az utópikus tudat négy alakjánál (újrakeresztelők orgiasztikus chiliazmusa, a liberális-humanitárius eszme, konzervatív eszme, a szocialista-kommunista utópia²⁰⁵) sem. Célunk tehát a tudások rendszerének-hálózatának több szempontú, integrált elemzése.

Kénytelenek vagyunk a tudás és nem-tudás fogalmát konkretizálni a *formafeletti, formázott és formaalatti (avagy tudásalatti vagy hallgatólagos tudásra*²⁰⁶) szétbontani. A tudásalatti tudás ugyanúgy tudás, mint a nem-tudás és mivel nyelvileg nem vagy csak igen homályosan formázott, pontos tartalmáról csak közvetett tudásunk lehet. Hasonlóan megkerülhetetlen szempont az *uralkodó és az alávetett tudások* szociológiai típusainak elválasztása, mert ebben a mediatisztált kommunikációs világrendben az uralkodó tudások hatalmi helyzete nem bontódik le, sőt olykor drasztikusan erősödhet, de fölénye ugyanakkor bizonytalanabb, és kevésbé tartós, mert az alávetett tudások szabadságharcát is szintén támogatja a digitális médiavilág. Régi elválasztást mutat a *tömegtudás* (elmélet-előtti, mindennapi, rutintudás) és a *magastudás* (vallási, tudományos, stb. tudás) közti távolság, de minden ellenkező híresztelés szemben az utolsó évtizedekben a magastudásból soha nem látott mértékben került le tudás a tömegtudásba.

Mi hát a tudás? Nem elsősorban számtalan új információ és nem is csak számtalan új felismerés, hanem - mint már máshol kifejtettem²⁰⁷ - *átfogó vízió az Egészről*, a teljes

²⁰⁰ Nem szeretnénk elveszni a tudás (vagy tágabban az adat, az információ, a jel, a tudás) definiálásában. Számos és különböző szakértő tesz erre kísérletet. Kollégánk, Czeglédi János külön füzetben összegezte kutatásait: szerinte az adat az egységnyi megismerés tudati dokumentuma, majd két adat viszonyának meghatározása révén keletkezik az információ, az információk szerkesztése hozza létre az ismeretet, ami a döntésképeség tudati pillére, végül a jellel mint fizikai jelenséggel, az információ nem-agyi anyagi hordozóra való helyezésével az emberi növeli megismerési és munkavégzési teljesítményét (Czeglédi János: Iberianicum (Tekintet Könyvek, 2000)

²⁰¹ Nagyon inspiráló Karl Popper objektív és szubjektív tudást kifejtő elmélete. (Karl Popper: Test és elme, Typotex Kiadó, 1998.)

²⁰² Néhány fontosabb, magyarul olvasható mű: Polányi Mihály: Személyes tudás I-II. Atlantisz 1994); Karl R. Popper: Három nézet az emberi tudásról (Tudományfilozófia, Áron Kiadó, 1999); Lakatos Imre: Tudományfilozófiai írásai (Atlantisz, 1997); Paul Feyerabend: Három dialógus a tudásról (Osiris-Gond, 1999)

²⁰³ Néhány hazai válogatás és fordítás: Karácsony András: Bevezetés a tudásszociológiába (Osiris-Századvég, 1995); poszt-posztmodern (válogatta és szerkesztette: Pethő Bertalan, Platon, 1997); Philippe Breton: A manipulált beszéd (Helikon, 2000)

²⁰⁴ Mannheim Károly: A konzervativizmus (Cserépfalvi, 1994)

²⁰⁵ Mannheim Károly: Ideológia és utópia (Atlantisz, 1996)

²⁰⁶ A hallgatólagos tudás fogalmát Polányi Mihály abból a tényből vezeti le, hogy többet tudhatunk annál, mint amennyit el tudunk mondani. (Polányi Mihály: Tudomány és ember, Argumentum Kiadó, Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság, 1997)

²⁰⁷ Varga Csaba: Tudástársadalom és tudásrégió (Kiss Endre.-Varga Csaba: A legutolsó utolsó esély, 2001)

valóságról, s ehhez a korábbi állításhoz hozzátehetem, hogy az egész tudása, avagy a tudásegész akkor hoz létre tudástársadalmat, ha ez a típusú tudás, a tudás tőke *a társadalom újraszerveződését, egységesülését, a társadalmi tőke reneszánszát* hozza magával. Ha ez a tudás definíciója, akkor már nincs sok értelme a hagyományos tudásparcelláknak, hanem az a fontos, hogy kiépült a globális tudásszerkezet, amelyben megkülönböztetünk *formafeletti, formázott és formaalatti tudásokat*.

Másodszor: van-e a tudásnak új szerepe, vagy/és az „új” szerep most csak látványosan látszik? Másképpen: az új típusú globalizáció korában miben, hogyan *változott* a tudás funkciója?

Ehhez tisztáznunk kellene, hogy az egész (értsd: Egész) részeként mi a globalizáció célja? A válaszok nagyon eltérőek lehetnek egymástól, hiszen ezek jelentősen függnék a választott értékektől, tudásoktól. Íme, néhány lehetséges választípus: 1. Az új valóságrendszer célja nem egyéb, minthogy globális, teljes rendszerre váljon (rendszerelméleti aspektus); 2. Az Egész alapvető értelme az igazságosság megvalósítása;²⁰⁸ (igazságosságelméleti szempont) 3. Az általános cél a klasszikus program: az egyéni és társadalmi boldogság lehetővé tétele;²⁰⁹ (boldogságelméleti aspektus) 4. Az egészsé válás nem különösebben értékközpontú stratégia, mindössze a hasznosság maximalizációjának növelése a feladat; (hasznosságelméleti szempont) 5. A stratégia központi értelme az „üres” rendszer feltöltése tudással, feltételezve, hogy a tudás közvetve egyaránt ígér hasznosabb-boldogabb életvilágot;²¹⁰ (tudáselméleti aspektus); 6. Az ezredforduló gazdasága és társadalma mindenekelőtt és mindenekfelett jeltermelő gazdaság és társadalom. (jelelméleti felfogás);²¹¹ 7. A tudás harmadik megismerési fokozata minél több embernél a legmagasabb rendű tudatállapothoz, az újjászületéshez, a megigazuláshoz, a megvilágosodáshoz vezessen²¹² (megvilágosodás-elméleti program); 8. Minden eddigi értelemadás kritikája, relativizálása, új értelemadások feleslegessé tétele²¹³ (posztmodern szemlélet); 9. A felsorolt és fel nem sorolt aspektusok együttes, integrált érvényesítése. (egységelméleti aspektus); 10. stb.

Lehetőleg összesítsük *egységes gondolati hálózattá* ezeket a szempontokat. A tudáselmélet központi egész-felfogás így a korábbi szempontok részleges vagy teljes *integrálását* akarja. Az információnak, az ismeretnek, a tudásnak, a jelnek²¹⁴ minden korban volt és van jelentősége. A tudás új szerepe viszont azonos avval, hogy most, az ezredévváltáskor *központi funkcióhoz jut*, méghozzá úgy, hogy más szempontokat nem szorít ki, hanem tudatosan *szemléleti rendszerbe szervez* minden eddigi lehetséges/nemlehetséges szempontot.

Harmadszor: az információs kor hozott-e és milyen új tudásokat?

A válasz elég egyöntetű: *mindenképpen hozott*. De milyen *új tudásokat*? A huszadik században a relativitás elmélet és a kvantumelmélet után a természettudományos gondolkodás minden várakozást meghaladóan átalakult. A század közepétől - az informatikai technológiák

²⁰⁸ John Rawls: Az igazságosság elmélete. (Osiris, Budapest 1997.)

²⁰⁹ Huoranszki Ferenc: Filozófia és utópia (Osiris, 1999, 38-40 l.)

²¹⁰ Varga Csaba: Tudáselmélet, tudástársadalom, tudásrégió. INCO 2001/1.

²¹¹ Pethő Bertalan: Technikai civilizáció és lélek (Platon, Budapest, 2000)

²¹² Ravasz László: Kis dogmatika (Kálvin Kiadó, 1996); Láma Anagarika Govinda: A korai buddhista filozófia lélektani attitűdje (Orient Press, 1992), stb.

²¹³ Többek között Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty: A posztmodern állapot (Századvég-Gond, Budapest, 1993)

²¹⁴ A fogalmak definiálást lásd Czeglédi János: Iberianicum (Tekintet Könyvek, Budapest, 2000)

gyors fejlődése után - az információ-, a számítógép-, vagy többek között a nyelvelmélet folyamatosan fejlődik. A társadalomtudományi elméletekben látszólag kisebb a változás, ám például a tudásszociológiában, a rendszerelméletben vagy a gazdaságfilozófiában komoly áttörések mentek végbe. Az információs kor új tudásai nem egyszerűen a globalitás vagy - jóval kisebb mértékben - a lokalitás elméletekben jelennek meg, hanem mindenekelőtt abban, hogy egy *általános hiányt* deklarálnak. Mert hiányzik egy tudományközi, rész tudományok feletti *új egységes elmélet*. Holott a posztmodern vagy a poszt-posztmodern éppen arról beszélt, hogy a nagy, átfogó elméletek kora lejárt, sőt a tudományok soha nem látott mértékben specializálódtak. Noha a természettudósoknak csak egy kisebbsége szorgalmazza, hogy a következő években szülessen meg legalább az egységes természettudományos elmélet(vízió).

Negyedszer: az új tudások átalakítják-e az univerzális és globális tudásvilágot?

Soha nem sejtett mértékben átalakítják. Lassan ott tartunk, hogy mindent másképpen látunk, és mindent másképpen tervezünk. Az Einstein vetette szellemi termés beér - nehéz is érzékelni, hogy hova, meddig, milyen tudásszintre jutunk el. A kézzelfogható (jó vagy rossz) eredmény nem pusztán annyi, hogy bizonyos tudások - kontinensektől és kultúráktól függetlenül - globalizálódnak, hanem az, hogy ennek az új tudásnak egyre kevesebb köze van a közelmúlt (az utolsó két-háromszáz év) tudásához.

Összefoglalva és továbblépve: A tudás *a tudat kifejeződése*? A tudás a tudat *megnyilvánulása*? Ha azt mondjuk, hogy az objektív tudás az egész átfogó víziója, akkor a társadalmi tudást önmagában vizsgáltuk, s mindenekelőtt egy-egy korszak közös tudásáról beszéltünk, anélkül, hogy valamilyen kollektív tudattal összekötöttük volna. Ha viszont az egyéni tudást szemléljük, akkor egyfelől azt mondhatjuk, hogy a konkrét egyének - a rendhagyó csúcstudásoktól eltekintve - az egész víziójának mindig csak *egy-egy töredékét* ismerik és értik, másfelől viszont az egyéneknek nincs tudása (*személyes*) *tudat nélkül*, s noha csak később definiáljuk a tudatot, az elég nyilvánvaló, hogy a tudás *a tudat* aktuális, mozgósítható, nyelv által kifejezett *formája/tartalma*.

12. Új társadalom, avagy a társadalom új szubsztanciája

A New Society szintén egyszerre *van és nincs*. De nemcsak az új jelző miatt: a társadalom eleve vannak jellegű. Ha a valóság egyszerre a totalitás és a konkrét, akkor a társadalom *a konkrét*, vagy a konkrét egyik megnyilvánulása, miközben a társadalom maga is egyszerre a teljesség és a kézzelfoghatóság. A társadalom mai ismereteink szerint²¹⁵ csak a földi civilizáció fejleménye, önálló és sajátos rendszer, noha nem kizárt, hogy - ha más galaxisokban, más bolygókon is van értelmes élet - az értelmes lények *mindig* társadalmat hoznak létre.

Ettől függetlenül az emberi megismerésnek és megértésnek két „valami” évezredek óta ellenáll: az ember/tudat mellett a *társadalom és a társadalmi tudat*. A tárgyalásban nem szeretnénk oda visszamenni, hogy mikor és hol született meg a társadalom, noha a *genezis* meglehetősen sokat elárulna a társadalom természetéről, de az a hipotézisünk, hogy a geneziszről vagy a genezisekről mérhetetlenül keveset tudunk. Még azt sem merjük megbecsülni, hogy a téridőben most - a keresztény időszámítás szerinti harmadik évezred legelején - *alapvetően másabb vagy fejlettebb* társadalom létezik-e, mint bármikor korábban.

²¹⁵ Szociológiaelmélet, szerkesztette: Julius Morel, Eva Bauer, Tamás Meleghy, Heinz-Jürgen Nidenzu, Max Preglau, Helmut Staubmann (Osiris Kiadó, Budapest, 2000), Peter L. Berger-Thomas Luckmann: A valóság társadalmi felépítése (Jószöveg Műhely Kiadó, 1998).

Nézzük mindössze az Új Társadalmat, amiről talán annyi kockázat nélkül megállapítható, hogy az „új” jelzőnek csupán annyi értelme van, hogy a folyó időben ez a társadalom feltehetően *nem egészen ugyanolyan*, mint száz vagy kétszáz évvel ezelőtt.

Ám hiába vagyunk ennyire óvatosak. Ha társadalom volt ezer vagy ötezer éve is, akkor feltehetően a társadalomnak vannak olyan jellemzői, amelyek *nem téridőhöz* kötöttek. Ha a társadalom - a felületes szemlélő számára is evidensen - sok jel szerint nem ugyanolyan, mint dédnagyapáink idején, akkor a társadalomnak vannak *téridőhöz kötött* kritériumai. Csakhogy az az egyszerű probléma van, hogy a nem kötött és kötött jellemzők megkülönböztetése még nem sokat segít, hiszen nem kizárt, hogy a nem kötött tulajdonságok a *lényegesek és döntőek*, s a téridőhöz kötött meghatározottságok örökké érdektelenek. Ez akár lehet fordítva is. Egy nem vagy kevésbé kötött gondolkodás számára minden hipotézis *alternatíva*. Az európai, s különösen a közép-kelet-európai gondolkodásba az elmúlt ötven-száz évben mélyen beivódott az az ideológia, hogy a társadalom nem egyének együttese, hanem *társadalmi csoportok viszonyrendszere*. Tartható-e ez a korhoz kötött társadalom hipotézise?

Ha erre a kihívásra felelnünk kell, mindjárt készen áll a válaszséma, hogy a kérdésfelvetés helyes, mert az egyéneket csoporttá szervezi a hasonló *munkatevékenység vagy a vagyoni helyzet* és a csoportok közötti viszonyokat perdöntően befolyásolja a csoportok közötti munkatevékenység és vagyoni különbség. Ezért beszéltünk agrár vagy ipari, vagy szellemi tevékenységet folytató nagyon gazdag, közepesen gazdag, szegény társadalmi csoportokról.

Ha idáig eljutottunk a válaszséma felidézésében, meglehetően *elbizonytalanodunk* az elemzéskezdés és folytatás helyességében. Első szempillantásra átlátható, hogy a válaszséma csak akkor lehet igaz, ha az egyén vagy általában *az ember lényege* a munkatevékenység vagy a tárgyasult vagyoni státusz. Ha az ember szubsztanciális és aktuális tartalma nem ez, hanem például a tudás, a tudat, vagy a reflexív gondolkodás képessége és gyakorlása, akkor az előbbi válaszsémát talán elejthetjük. Ez persze nem azonos avval, hogy a munkatevékenység vagy a vagyoni állapot és az általa részben garantált esélytöbblet nem lenne fontos strukturáló tényező. A logikai úton újabb fordulat következik: az ember lényegét jelentő tudást/tudatot az egyén genetikailag magával hozza, vagy mindezt - szőröstől-bőröstől - *a társadalomban és a társadalomtól* sajátítja el a nyelv segítségével. Ha idáig jutottunk a feltevésben, akkor akár azt is mondhatjuk, hogy a társadalom lényege nemcsak (vagy nem elsősorban) a csoportok strukturált viszonyhálózata, hanem a társadalmi tudat létezése, avagy a társadalom nem más, mint *egy tudástartály* és a tudás *öntudatlan-öntudatos elsajátítása*. Most sem nyugodhatunk meg: a nyelv nélkül nincs tudástenger és sem ívás a tudásvizéből. Akkor viszont a társadalom nem egyéb, mint *a nyelv megszületése, megőrzése, továbbadása*.

Könnyen belátható viszont, hogy a nyelvet *egyetlen szülő* is továbbadhatja az utódnak, bár társadalom nélkül a nyelvet a szülő nem képes használni, hiszen a nyelv az egyének közötti kommunikáció (is). A társadalom mindazonáltal nem fizikailag-lelkileg-szellemileg létező egyén, azaz a társadalom nincs vagy létezése nem mutatható ki *ember nevű különös élőlény* létezése nélkül. Mai tudásunk szerint persze azt egyértelműen nem jelenthetjük ki, hogy a társadalom egyáltalán nincs emberi élőlény megjelenése nélkül - vagy tőle függetlenül. Ez ugye elvileg *két konzekvenciát* jelent: végső soron a nem ember-lények is hozhatnak létre társadalmat, és a társadalom nem okvetlenül a földi természet és természetvilág belső, intelligens eredménye.

Hol is tartunk most? Egyre kevésbé tudjuk a választ, miközben azt kellene megválaszolnunk, hogy *mitől, honnan, miképpen* van a nyelv, és egy másik válaszséma rögtön arra navigál minket, hogy a nyelv elválaszthatatlan a tudástól/tudattól, és akkor azt kellene kimondanunk, hogy a társadalom „csupán” *tudati/tudásbeli* termék. Miközben mindenki gyorsan felmérheti, hogy a társadalom ugyan nem pompázik fizikai létezőként vagy természeti jelenséggént, ám a

társadalomba született, oda lökött-vetett egyén számára a társadalom a fizikai jelenségnél durvábban-agresszívebben létező *labirintus*, *korlátrendszer*, *káoszálózat*, olyan természeti világtípus, mintha mindenkinek egyénileg és csoportosan kellene megmásznia a Himaláját. Már azért is, mert a társadalom például *intézményekben és szimbólumokban* konkretizálódik.

A társadalmat értelmezni akaró nem- vagy aligtudáshoz mindössze *két reflexiósort* szeretnék fűzni: 1. A társadalom (mint létező/nem létező valóság) egyetlen korábbi vagy mai egyirányú feltárási-megismerési törekvéssel nem ragadható meg. A nem kötött (vagy szűkebben a nem földi tényezőkhöz kötött) jellemzők mellett a földi univerzumban is szinte *számolhatatlan kötöttséggel* vagyunk kénytelen számolni. Nézzünk csupán egy - nem differenciált - *fel-sorolást*: a társadalom téridőkötött, gazdaságkötött, hatalomkötött, tudáskötött, kultúrakötött, nyelvkötött, valláskötött, személykötött, vagy többek között önmagához és saját tudatához kötött. Méghozzá úgy, hogy a kötöttségek is kettős értelemben folyton változó tényezők: változik az, *amihez kötött*, s változik maga a *kötöttség módja* is. Ez mindenekelőtt olyan sok kötöttségtényező, és olyan sok a változás strukturált és nem strukturált eredménye, eleme, amelyeknek együttes összetettsége, bonyolultsága talán a legmagasabb szintű matematikai nyelvvel *sem teljesen megragadható*.

Ez a tudomásulvétel azonban nem azonos avval a feltevessel, hogy a társadalomról nem tudunk vagy, nem tudhatunk semmit, ám az előbbi felismerés feltétlenül arra int minket, hogy minden rész tudás vagy minden teljességtudás csak *egy a lehetséges hipotézisek* közül. 2. Ha a társadalomhoz szükséges kezdő feltételek adottak, mármint az egyének (az egyes földi emberek), az egyének és társadalmi csoportok, és az egyének csoportjai között az együttműködések/nemegyüttműködések, továbbá a puha vagy kemény kommunikációt lehetővé tevő nyelvek/írások széles körben létrejönnek, akkor az *együttműködés* virtuális és valóságos, intézményesült és nem intézményesült, tudati és nemtudati *létezései, formái, viszonyai* megszületnek és egymásra reflektálva *rendszerbe és alrendszerekbe* szerveződnek.

Ez a társadalom csak a káoszelmélet²¹⁶ alapján értelmezhető *hihetetlenül bonyolult káosz-rendszerként*, amely egyfelől az egyéntől teljesen függetlenné vált, másrészt csak az egyénből *személyiséggé és önálló tudattá váló* ember képes változtatni rajta. Ez ismét egy rendszerezett rendszertelenség, amely rendszertelen rendszer. Egyfelől mindig halott, befejezett, látszólag mozdíthatatlan rendszer/nemrendszer, másfelől pedig mindig újjászülető, folyton változó, örökmozgó, stabil instabilitás²¹⁷. A társadalom alapvetően *virtuális nemanyagi-valóság*, amely irgalmatlanul *létező anyagivalóságokban* nyilvánul meg.

Ha nem csak a felszíne fodrozódik, nem csak a kulissza-színpada változik, akkor „csupán” annyi történik a káoszrendszerben, hogy egyetlen egyén és csoportja a *kezdő/befejező feltételen vagy feltételeken módosított*. Ekkor lehet Új Társadalom.

A tudástársadalom alternatíva is *ilyen módon* érthető meg.

13. Információ és/vagy tudástársadalom

Ez a tanulmány aktuálisan azért született meg, mert arra szerettünk volna válaszolni, hogy mi az *információs társadalom*²¹⁸, s a *tudástársadalom* és mi legyen a magyar tudástársadalom

²¹⁶ James Gleick: Káosz (Göncöl Kiadó, Budapest, 1999)

²¹⁷ Niklas Luhmann ezt nevezi az autopoietikus, azaz önteremtő folyamatnak.

²¹⁸ Az első problémafelvetés: Marshall McLuhan: A Gutenberg-galaxis (Trezor Kiadó, Budapest, 2001), majd: Jean-Francois Lyotard: A posztmodern állapot (lásd: Jürgen Habermas-Jean Francois Lyotard-Richard Rorty: A posztmodern állapot, Századvég-Gond, 1993), a legalaposabb elemzés: Manuel Castells: The Information Age: economy, society and culture (Blackwell, 1998)

stratégiája. Ez a némileg együgyű kiindulópont és a kérdésfelvetés komolyan vétele rögtön oda vezetett minket, hogy felmértük, szinte se az információt, se a tudást, se a társadalmat, se ennek mozgását és a mozgáshoz szükséges stratégiáját *nem tudjuk pontosan definiálni*.

Innen nézve, könnyen azt tehetnénk, hogy nem mondunk semmit, mert a *semmi több* mint a sok értelmetlenség, vagy csak arra vállalkozhatunk, hogy mindent *előlről kezdve* kísérelünk meg értelmezni, miközben számolunk avval, hogy ismételten csak értelmetlen kijelentésekig jutunk el. Lehet, hogy *csak ez és csak ennyi* a tudástársadalom lényege? És ez sem kevés?

Ha külön a tudást és külön a társadalmat definiáljuk, kérdés, evvel megértjük-e, hogy a két fogalom *együtt* mit jelent? A tudásról egyrészt azt mondtuk, hogy objektív tudás az *egész átfogó víziója*, másrészt azt, hogy a személyes tudás *a tudat* aktuális, mozgósítható, nyelv által kifejezett *formája/tartalma*. A társadalomról azt gondoltuk, hogy alapvetően *virtuális nemanyagi-valóság*, amely irgalmatlanul *létező anyagivalóságokban* nyilvánul meg, avagy a társadalom az egyéni és csoportos *együttműködés/nemegyüttműködés* virtuális és valóságos, intézményesült és nem intézményesült, tudati és nemtudati *létezései, formái*.

A fogalmakat tovább egyszerűsítve oda jutunk, hogy a társadalom a tudás teremtménye, a tudás által létrehozott virtuális együttműködési rendszer, a tudás pedig mindig társadalmilag kötött összefüggés-vízió, társadalmilag szabályozott és motivált reflexiórendszer, miközben a tudás és a társadalom egyaránt *eltávolodott és intézményesült* az egyéni és társadalmi tudatoktól és kölcsönösen egymást kiegészítő objektiválódott feltételrendszerré vált. A tudás és a társadalom története így nem más, mint a kölcsönös korlátozások, a tudás és a társadalom potenciáljának egyelőre *nem kielégítő megvalósítása*. Az elmúlt kétezer év például folyamatosan a kevés tudás és a kevés társadalom korszaka, avagy a tudás és társadalom egymástól való *elszakadásának és elidegenedésének* története, miközben a tudás és a társadalom is folyamatos szabadságharcot vívott önmaga potenciáljának visszaszerzéséért vagy *nagyobb fokú* megvalósulása sikeréért.

Az ideális társadalom és az ideális tudás elérése mindig általános emberi vízió maradt. A történelmi körön való haladás soha nem ért vissza a kezdőponthoz vagy az elhajló, gömbnek tételezhető téridő rendszerben az *új pályák felismerése* késett.

A nem kielégítő tudás és a nem kielégítő társadalom *embertelen egyensúlya* a huszadik század végén végre elkezdett felbomlani. A nem kielégítő tudásból *félíg kielégítő* tudás válik, és a demokráciával kordában tartott társadalmak egy részében a civilizációs javak mennyisége és minősége *annyit javul*, hogy a társadalom több és magasabb rendű tudással való feltöltése lehetséges lesz. A társadalom tehát szükségképpen *mindig* tudástársadalom volt, az aktuális tudás aktuális társadalma, a fordulópont tehát nem egyéb, mint az, hogy a tudás növekedése elérte azt a *kritikus pontot*, amikor a társadalom *valódi fejlesztése* napirenddé tehető. Mert: ugyan még korlátozott, ám növekvő számú olyan személyiség lehet, akinek a több tudással rendelkező *tudata* képes lehet tudatosan átalakítani a valóságot.

Innen érthető meg, hogy miért teszünk *különbséget* az információs társadalom és a tudástársadalom között, mert a társadalom információval és információt fogadó eszközökkel való ellátása még a civilizációs javak közé tartozik. Az információs társadalom még technológia-, a tudástársadalom már *tudásközpontú* és a technikai innováció már továbbfejlődik *társadalmi innovációvá*. Az információs társadalom már és még alapvetően technológiai ipar, nem véletlenül nevezik informatikai társadalomnak is, míg a tudástársadalom már tudásadaptáló és hasznosító társadalomipar, ám a lényegi különbség éppen abban ragadható meg, hogy az információs társadalom „csak” a hozzáférést megteremtő gazdasági-társadalmi szisztéma, a tudástársadalom viszont már a hozzáférés után *tudás avagy tartalomszolgáltató* létforma, amely a mindenkinek eljuttatott tudást a társadalom átalakítására kívánja használni. Ezt tehát két mozzanat: tudásbővítés és tudáshasznosítás. A harmadik új elem az, hogy nemcsak

információgazdag elitrétegek, hanem *tudásgazdag* elit és *középrétegek* is létrejönnek, aminek érdekében a társadalom működése is átalakul(hat), klasszikus elitdemokráciából *hálózati demokráciává*.

Európa ma ott tart: keresi a szükséges tudást, a magastudást, sőt a *tömegtudássá tehető tudásvilágot*, és közben zavartan pislog a társadalomra, mert még nem nagyon tudja, hogy a tudás segítségével *milyen új társadalmat és hogyan* - hozzon létre. Erről szól szerintünk a 21. század *első fele*.

14. A hagyományalapú tudástársadalom

Két izgalmas problémafelvetés fogalmazható meg: 1. Volt-e olyan történelemelőtti kor, amikor a hihetetlenül magastudás akár csak átmenetileg, akár csak egy kisebbségnek *ideális tudástársadalmat* hozott létre? 2. A történelemelőtti és -utáni tudások összegyűjtése, integrációja hogyan segítheti a *jövő tudástársadalmának* megkonstruálását?

Az egyik társadalomtörténeti, sőt történelemelméleti kérdés tehát az, hogy az emberiség utolsó tíz-tizenöt ezer évében (a különböző vízözönök előtt és után) léteztek-e korábbi részben vagy teljesen *tudástársadalomnak* nevezhető korszakok. A kérdésfelvetés első dilemmája az, hogy a különböző évezredek vizsgálva milyen kritériumok alapján nevezhetünk egy-egy korszakot, vagy történelmi időszakot tudástársadalomnak. Ha a kritériumok közül kivesszük azt, hogy a tudástársadalmat tömeges - sok egyént elérő - tudástársadalomnak tekintjük, s vezető feltételnek elfogadjuk, hogy az adott, konkrét kultúrát, civilizációt, birodalmat (stb.) az adott tudás *magas szinten befolyásolta és irányította*, akkor egy történelemelmélet keretében bizony különböző típusú elő-tudástársadalmakat fogunk észlelni. A globalizációelmélet egyik problémája szintén az, hogy a modernitás korszaka előtt voltak a részglobális, részkontinentális hatalmi-uralmi rendszerek és ezek közül melyiket nevezhetjük valamilyen típusú kezdetleges vagy akár részben kifejtett globalizációnak. A kérdésre azért is nehéz válaszolni, mert a történettudomány még nem tart ott, hogy a Krisztus előtti, más-más kontinensen létező, eltérő civilizációk *összehasonlítása után* kiérlelt válaszai lennének, noha az egyre valószínűbb, hogy a kontinensek közötti kapcsolat és hatás évezredekkel korábban létrejött Amerika (újra)felfedezése előtt.

Az *aranykor-problematika* különösen zavarba hozhatja a mai tudástársadalom elméleteket. Ha ugyan is belenyugsunk a jelenlegi, jórészt még mindig homályos tudásunkba, hogy a különböző ősi misztériumok csak szimbolikusan beszélnek az egykori Atlantiszról, vagy az Aranykor(ok)ról, akkor a helyzet viszonylag egyszerű, mert az ősi szimbólum-rendszerek, érték-hierarchiák sokat segíthetnek a holnapi tudástársadalmak tartalmának megtervezéséhez. Ha viszont belemegyünk abba a felfogásbeli utcába, hogy Aranykor *de facto volt*, s az ősi üzenetekből jól kihámozható, hogy miért, mitől és milyen aranykorok léteztek, az meglehetősen nagy és kíméletlen kihívás, hiszen ez az új múltkép gyökeresen *más jövőképet* vetít ki a következő századokra.

Ez meglehetősen szokatlan konzekvenciákat fogalmaz meg például arról, hogy az istenek visszatérése, földi megjelenése, létezése, vagy egyáltalán az isteni világ, a pléróma dimenzióinak valóságként való *elfogadása nélkül* elképzelhető-e ma vagy később tudástársadalom.

Mindenesetre a jövő szempontjából talán a *legsürgetőbb kihívás* az egykori - legalább részbeni - tudástársadalmak történetének elemzése és közös konzekvenciáik megfogalmazása. Ez az elemzés nem lehet egyetlen tudomány - például a régészet vagy a kultúratörténet - kizárólagos feladata, mert akkor egy-egy tudomány mai vagy későbbi dogmái *korlátozzák* a

kérdésfelvetéseket és a válaszkísérleteket. Ma a hagyománykutatók²¹⁹ eljutottak oda, hogy a társadalmat eleve hagyományalapúnak tartják, ám ennek csak akkor van értelme, ha ehhez hozzáteszik, hogy ez a hagyomány nem a múlt múzeumi relikviája, hanem a *jövő szerves alkotórésze*²²⁰.

A hagyomány *új fogalma* mélyen összefügg a tudástípusok elméletével. Ami korábban, bármikor történt, az önmagában nem hagyomány, sőt amire emlékszünk a törtétekről, az csupán az emlékezet torz tükre. Amit tudunk a múltról, az szükségképpen csak történelmi ismeret, s ami megmaradt az uralkodó társadalmi tudásban, az jobb esetben a kollektív tudás egyik megőrizhető szelete. Ami a tudomány és a művészet múltvíziója, az a korlátozottan elterjedt magastudás jelenkötött elmélete. Ami a közösségi alkotások spontán összessége, abból mérhetetlenül sok maradt a formázatlan köztudattalanban. Vagy ami a szóbeliség korszakainak tudását megőrzi, az csak a lehetséges hagyomány(ok) szerény rétege, üzenete.

A *hagyomány* tehát a formázott és formázatlan köztudás vizionált, szimbolikus, idő- és térfeletti tudása a múltról, s mint ilyen nem más, mint a *múltban felhalmozott átfogó tudások együttese az Egészről*, továbbá akkor beszélhetünk hagyományalapú világról, ha ez az átfogó tudás a jelenben *személyes és csoporttudássá* (vagy legalább rejtetten formázott tudássá) vált és az is maradt.

A hagyománynak ez a fogalma így a világszerkezet lépcsői, a téridő elmélet és a tudáselmélet típusai alapján *nagyon eltérő hagyománytípusokat* tár fel. A pléróma világában például csak forma és időfeletti hagyományról, a globális világokban viszont forma- és időkötött hagyományokról, vagy az egyén tudatában és tudattalanjában ismét forma és időfeletti hagyományról beszélhetünk²²¹. Ennek alapján *elválasztható* a szimbolikus és mitikus, a tudományos és mitikus, a szimbolikus, tematikus és konkrét, a mindennapi és alig szimbolizált vagy többek között az egyszerre szimbolikus és konkrét hagyománytípus. Ha az elemzést konzekvensen végigvisszük, hamar evidenciává válhat, hogy jelenleg önmagában *egyetlen hagyománytípus sem képes* a múltban felhalmozott átfogó tudásokat mindenhol és mindenkinek személyes és csoporttudássá konvertálni. A hagyomány *így van is, meg nincs is*, elérhető, meg nem is, továbbvihető is, meg nem is; a hagyományvilág szintén vannincs valóság.

Innen nézve a jövő is megfogalmazható: csak a *tudástársadalom* lehet hagyományalapú. Ha a tudástársadalom lényege az *egészről szóló* formázott (mi több koncepcionális és vizionált) köz- és személyes tudás és annak alkalmazása, akkor a feladat az, hogy a tudástársadalomban a *múltból szóló minőségi köztudás is* minél inkább formázott legyen, s egyszerre váljon konkrét és szimbolikus személyes és köztudássá.

A hagyományalapú jövő így a téridőben még *előttünk* van.

15. Szupertechnológiai paradigma

Induljunk ki egy aktuális probléma felismerésből. A huszadik században a tudás a gazdasági és társadalmi kötöttségektől leginkább úgy szabadulhatott meg, ha *technológiai fejlesztésekben* koncentrált, amelyet a szükségképpen jövőorientált szuperhadiipar és a jelenköz-pontú hatalomipar önmaga érdeke miatt kész volt finanszírozni. Mára a hadiipar helyét egy

²¹⁹ Hoppál Mihály: Tradition-Based Societies: Local Values for International Cooperation (in. Seitel Peter ed, Safeguarding Traditional Cultures: A Global Assessment 182-184, Washington DC, 2001)

²²⁰ Csörgő Zoltán: A múlt hagyománya, mint a jövő paradigmája (INCO 2000/2, www.inco.hu)

²²¹ Lásd: Varga Csaba: Új hagyományelmélet és hagyományalapú társadalom (kézirat, 2001)

tágabb mező, az innovatív, tudásintenzív *Új Gazdaság* foglalta el, mert a legújabb (információs-kommunikációs) gazdaságnak létérdeke a folyamatos technológiai forradalmak gyors bonyolítása, mert e nélkül a globális vásárlókör nem jut újabb és újabb jobb minőségű termékekhez. A szupertechnológiai paradigma nem egyéb, mint *egyrészt* a tudományos-technológiai fejlődésnek mindig új, minőségileg magasabb szakasza, *másrészt* a tudásközpontú gazdaság a globális világban élenjáró és domináns ágazattá válása, *harmadrészt* pedig a technológiafejlesztések szükségképpen műszaki-technikai „túlpörgése” és ettől - és ennek hatására - potenciálisan megteremtődhet *a világegész rekonstrukciójának* számos feltétele. Ez utóbbit hivatalosan szinte senki nem akarja, később is a szakértők csak elméletben jövendölik meg, ám a technológiai előrejelzéseket a társadalom egyáltalán nem ismeri meg, és éppen ezért a technológiai jövő mai napig nem válik hihetővé az emberek előtt.

Az új műszaki tudás létrehozása és alkalmazása, a technológiai innováció, a fantasztikus műszaki újítás, a technológiai fejlesztés ma már a legmagasabb szintű *tudáskoncentráció, tudásbővítés és tudásmegújítás*. A jelen változásait akadályozó gátakat romboló titkos „fegyver”, a várt/nemvárt jövő kikényszerítője.

Hova is jutottunk evvel? Az aktuális problémajelzéstől a *technikafilozófia*²²² alapkérdéséig. Ha a modern ember és a világegész (sőt a világrészek) közötti közvetlen-közvetett kapcsolat *a szerszámok, az eszközök használatának* közvetítésével valósul meg, akkor a szerszámok, az eszközök, avagy a technika és technológia fejlődésével létrejövő *új szerszámok és új eszközök* nemcsak a közvetítést alakítják át, hanem egyértelműen *visszahatnak az emberre és a világra* is. Az információs kor alapvető újítása, hogy *új eszközöket, új (intelligens) szerszámokat* kínál fel az embernek, aki evvel forradalmian új lehetőséghez jut önmaga és a világ, valamint a kettő közötti interaktív *viszony gyökeresen új megismerésére és értelmezésére*.

Csak ebben a kontextusban érthető meg, hogy miért *ennyire fontos* a technológia, majd a szupertechnológia szerepe és hatása. Az intelligens technológia teremti meg *az intelligens világ* feltételeit. Ha nincs új technológia, nincs új valóság/nemvalóság kép, ha az elméleti fizika nem tesz ennyi radikális lépést, semmit sem értenénk jobban - mondjuk - az új társadalomról. Ha mondjuk nem jutunk el a nanotechnológiáig, nem lenne esélye a tudástársadalomnak. A huszadik századi filozófia egyik „klasszikus” tévedése volt, hogy a hagyományos történelmi-kulturális örökségeket a *technika fejlődésétől* féltette, miközben ez a félelem sokat segített annak a felismerésében, hogy a technológia is intelligens emberi kontrollra szorul.

Mit is fedez fel a (tágon értelmezett, tudományfejlődésbe ágyazott) *technológiaelmélet*²²³? 1. A technológiafejlődés alapja a tudomány/nemtudomány - akadályozható, de nem feltartható - fejlődése. 2. A tudomány és az ettől független nemtudomány fejlődése közel egyszerre ért el oda, hogy átszakítja a tudomány és nemtudomány közti határt. 3. Az utolsó száz évben a tudományok között a legintenzívebben a természettudományok - mindenekelőtt a fizika és

²²² Ezt jól mutatja be: Don Ihde: A technika filozófiája, mint hermeneutikai feladat. Részlet a szerző A hermeneutika fogalmának kiterjesztése. Vizualizmus a tudományban című művéből. (in. Hermeneutika és a természettudományok, Áron Kiadó, Budapest, 2001.) Lásd még: Don Ihde: Technics and Praxis: A Philosophy of Technology. (Boston, 1979)

²²³ Csak néhány új fontos - és különböző típusú - könyv: Carl Mitchum: Thinking through Technology (Chicago, 1994), Hermeneutika és a természettudományok (szerkesztette: Schwendtner Tibor, Ropolyi László, Kiss Olga, Áron Kiadó, 2001), Arnold Benz: Az univerzum jövője (Kálvin Kiadó, Budapest, 2001), Tasi István: Ahol megáll a tudomány (LAL Kiadó, Somogyvámos, 1999), Egely György: Tértechnológia (Kornétás, Budapest, 1998), Bevezetés a tértechnológiába (szerkesztő: Egely György, Egely Kft, Budakeszi, 2001), A tudat forradalma (szerkesztette: László Ervin, Új Paradigma Kiadó, 1999) Agy és tudat (a Magyar Tudomány tematikus száma, 2001/10), stb.

biológiai és ezek új ágazatai - haladtak előre és így lehetővé tették az új technológiák elméleteinek és gyakorlatainak megszületését. 4. Az élővilág, az ember, vagy az intelligens jövő számára egyaránt létkérdés a hosszú távú, innovatív, új tudást képző, magas minőségű adaptáció, fejlődés és ez jelenleg mindenekelőtt a technológiafejlődésben reprezentálódik. 5. A technika-technológia általunk ismert tizenhárom-tizenötezer éves története egyaránt igazolja, hogy a fizikai-műszaki fejlődés egyaránt okozója (és ugyanakkor következménye) volt az átütő erejű gazdasági-társadalmi-emberi paradigma- és gyakorlatváltásoknak. 6. A technológiafejlődés megint egy új, paradigma- és korszakváltó határhoz érkezett: egyaránt napirendre került a régi fizika (és más természettudományok) továbbgondolása és az új fizika felismeréseinek igazolása, elfogadása és az ebből következő intelligens új eszközök, új szerszámok globális elterjesztése.

Az egyik lehetséges utolsó pontot új bekezdésbe írtam, mert a technologiaelméletnek ez lenne a *legelementárisabb új felismerése*, ami rögtön túlmutat a technologiafilozófia gyakori nézőpontján: a hosszú távú, kreatív gondolkodás nem sokáig reprezentálódhat csak vagy főként a technológiafejlődésben, mert az új, intelligens szerszámok-eszközök egyre láthatóbban lehetővé teszik a közvetítő viszony „két pillérének”, *az embernek és a világnak is a továbbfejlesztését*.

U.i. A klasszikus (ember-eszköz-világ) viszony szintén generális *újrágondolásra* szorul; nemcsak azért, mert például az ember kezdettől fogva saját magát is eszközként használta, hanem többek között azért, mert a technika-technológia fejlődése eljutott oda, hogy az eszközt beépíti az ember testébe; ha a tudást is besoroljuk az eszközök közé, akkor például a mediatizált tudásátadás szabja meg az ember és a világ működését. Elkerülhetetlen az a kérdésfelvetés is, hogy az ember, az eszköz és a világ egyaránt definiálható tudásként és akkor ez a technikai-technológiai viszony különböző típusú tudások interakciója; vagy mehetünk tovább: ha a világ nem az a világ, mint ami eddig volt, hanem egy globalizált világ, tehát ember által (újra)teremtett világ, akkor az új földi civilizáció már önmagában is eszköz, vagy eszközökkel társított-alakított világ. Elérkezünk oda, hogy *embereszköz-eszközvilág-világesezköz* viszonyról gondolkodunk? Vagy már eddig is így volt, csak nem érzékeltük világosan? És mi következik még az eszköz-központú viszony után?

16. Új gazdaságelmélet - tudástársadalomgazdaság-tan

Az egyik „pillér”, a világ (világesezköz?) két reprezentatív csúcscsoportja *a társadalom és a gazdaság*.

A társadalom és gazdaság ma *egy vagy két* dudás a világ-csárdában? Vagy a 21. században újra a társadalom lesz a központi, domináló csárda? Az egyik legrégebbi tudományos állítás, hogy a világegészen belül az egyik (vagy az egyetlen?) egész, vagy maga az egész rendszer *a társadalom*, s mindig a társadalomnak vannak tartós vagy ideiglenes alrendszerei, amelyek közül a gazdaság és a politika a legfontosabbak. Egyfelől felvethető az a kérdés, hogy az utóbbi két-három évezredben mindig a társadalom volt-e az egész, vagy az utóbbi egy-két száz évben ez egy *duális gazdaság-társadalom rendszer* volt, amely kettősségben a társadalom prioritása fokozatosan csökkent. Másfelől a kérdés úgy is felvethető, hogy jelenleg a gazdaság a rendszer, és ebben a társadalom már csak *alrendszer*, sőt a legutóbbi évtizedben a gazdaság végképpen kilépett eredeti medréből, s „*elfoglalt*” szinte minden alrendszert, politikát, társadalmat, jogot, oktatást, kommunikációt, stb.

A harmadik megközelítés lehet Niklas Luhmann történelmileg megragadható *társadalom típuscsoport* megkülönböztetésekének²²⁴ továbbgondolása. Luhmann három típuscsoportot nevez meg, az *elsőbe* az archaikus szegmentálisan differenciált, a *másodikba* a már rétegzett és a *harmadikba* (a francia forradalom után) a funkcionálisan differenciált társadalmakat sorolja. A szegmentálisan differenciált társadalmat akár úgy is nevezhetjük, mint a *klasszikus-archaikus* társadalmat, amelyben a társadalom az egész, az egységes egész, és itt többek között a gazdaság valóban *csak rész, de organikus* alrendszer. A gazdaság által funkcionálisan differenciált társadalom viszont fokozatosan (egy másik francia „forradalom”, 1968 után) végképpen a gazdaságnak alávetett társadalom volt, amely az új globalizáció hatására megint egységes *gazdaságtársadalommá* vált. Ez a folyamat azonban még *nem ért* véget, de lehet, hogy sokáig nem is fejeződik be. Születik a negyedik társadalom típuscsoport: a funkcionálisan differenciált társadalmat a *tudásdifferenciált* társadalom válthatja fel.

Az új gazdaságelmélet nemcsak az Új Gazdaság elmélete, hanem egyre inkább egy ellentétes folyamat felgyorsításának a programja is, amelyet évtizedek óta *társadalomgazdaság* vagy *szolidáris gazdaság* elméletnek hívnak. Ez az elmélet mindenképpen arról szól, hogy *nincs tovább* a társadalomtól elszakított, a társadalommal szembeforduló gazdasági önteremtés, ellenkezőleg, a gazdaság nem tehet mást, mint újra besorol (megint csak alrendszerként) a társadalom alá.

A valóság folyamataival és a valóságból születő elmélettel is sok a gond. A repülő pénzgazdaság csak az információs-kommunikációs technikák segítségével, csak *az információs korban* válhatott totálisan uralkodóvá, miközben a reális gazdaság és maga a pénzgazdaság is robbanásszerűen alakul át *tudásközpontú* gazdasággá, amelyben többek között nem csak a pénz, hanem a tudás is csereeszközzé válik, vagy mindenesetre a tudás egyre inkább pénzzé, a pénz pedig tudássá váltható. A globális és lokális folyamatok összetettek, összefonódnak, nem könnyű kihámozni a domináns trendeket. Változatlanul úgy tartjuk, hogy az egész valóság *rendszer*, amelyben - kívülről nézve - a gazdaság kiépült, önjáró, önteremtő rendszer, amely viszont belülről nézve a totális instabilitás. Az egyébként normális instabilitás kitüntetett oka nem egyszerűen az új pénzrendszer elképesztő sérülékenysége, hanem legalább ennyire az, hogy se globálisan, se lokálisan nem tartható tovább, hogy a gazdaság látszólag még akkor is nyereséges tud maradni, ha a gazdasági (és a gazdaság által továbbított társadalmi és tudás) javak csak a társadalom *egy részéhez, kisebbségéhez* jutnak el. Azaz most már végleg globális gazdasági-pénzügyi érdek is a társadalom *egészének* magas szintű ellátása.

A fordulat neve először is: *gazdaságot mindenkinek*. Vagy: gazdaságot a társadalomnak, mint egésznek. Nem is akármilyen gazdaságot: mondjuk *tudásgazdaságot*. Ezt a lehetőséget megteremtő rendszert, vagy új rendszermodellt nevezzük (elektronizált) *társadalomgazdaságnak*. Avagy az újgazdaság, az e-gazdaság, a társadalomgazdaság előbb-utóbb egységes - mi is? - gyökeresen új típusú gazdaság lesz? De a fordulat neve nem a régi program ismételése: *munkát mindenkinek*. Ennek több oka is van, egyrészt az, hogy a munka már nem ugyanaz, mint az ipari társadalomban, hanem *tudásmunka*, amely mindenekelőtt a tudás folytonos megújítása, s a tudás folyamatos alkalmazása, másrészt az, hogy a gazdaság *magához integrálta* a nemgazdaságot (oktatást, egészségügyet, társadalmat, stb.) és a tudás szintén „bekebelezte” a gazdaságot és a nemgazdaságot is.

²²⁴ Niklas Luhmann: Soziale Systeme, Grundriss einer allgemeinen Theorie. (Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1984).

Hova is érkeztünk? A hagyományos, jól körülhatárolható (termelő és kereskedő) gazdaság valami más lesz, amelyet az új jelző egyáltalán nem értelmez, és nem tesz érthetővé. Ami születik, azt szavakkal szinte lehetetlen leírni: *tudástársadalomgazdaság*. Nem véletlen, Nyugat-Európában lassan felismerődik, hogy a gazdasági társaságokról a pénzügyi auditálás mellett *szolidáris- és tudásauditációnak* is készülni kell majd.

Nemcsak összetett fogalomba sűríteni, hanem *közeljövőjét megfogalmazni* is lehetetlen. Feltételezve, hogy a világ népességének növekedése nem lesz olyan ütemű hosszú távon, hogy a globális világban és ennek részeként a fejlett világban is általánosan a gazdasági javak *szűkössége* válik dominánssá, kikerülhetetlen az a feltevés, hogy a társadalom tagjainak a munkajövedelemmel finanszírozott hagyományos ellátása nem tartható a végletekig. Hiszen a munka végképpen nem fizikai munka, a tudásmunka nem vagy csak alig teremt hagyományos munkaalkalmakat, a munkaalkalmak nem szülnek százezerszámba jól jövedelmező állásokat - folytassuk? A tudástársadalomgazdaság elmélete és később a gyakorlata is kénytelen lesz felismerni, hogy a felnőttkori *folyamatos tudásbővítést* hagyományos munkavégzésnek tekintse és ezért központi állami/piaci alapokból finanszírozza, vagy még messzebb menjen és minden felnőttkorú állampolgárt (az első felsőfokú diploma elvégzése utántól az életkor végéig) havonta folyósított *alapjövedelemmel, életdíjjal* lássa el, függetlenül attól, hogy van-e állása és mennyi az állásból származó rendszeres jövedelme.

Tudástársadalomgazdaság csak a tudástársadalom korszakában lehet.

17. Az állam és a demokrácia jövője

Az állam, *mint az ember és a világ közötti legfontosabb* intézményes közvetítő rendszer? A demokrácia ennek a viszonynak a *működési módja*?

Közép-Európában, különösen Magyarországon az elmúlt százötven-kétszáz évben a nemzeti gondolat *államgondolattá* vált, avagy az államgondolat célja a *nemzetté válás* segítése volt. A huszadik század ebben a tekintetben egyetlen új gondolatot hozott: az államgondolat nyersen *rendszergondolattá* karcsúsodott, avagy az állam célja mindössze az aktuális rendszer radikális átszabása és megtartása lett. A magyar állam története 1849 óta - kisebb megszakításokkal - nem a gazdaság, nem a demokrácia, hanem a *hatalomelvű* államgyakorlat története volt 1989-ig. Ez nem is történhetett másképpen, mert ez az ország a *félglobális közép-hatalmak és világhatalmak* találkozási pontján létezett. Hatalmi erővel, hatalmi eszközökkel kormányoztak a belső vagy a külső hatalmi csoportok érdekében. Az ezredvégen az állami hatalmat megszerző régi és új hatalmi csoportok most egyaránt avval a problémával szembesülnek, hogy *milyen* nemzetgondolatot és államgondolatot, továbbá a nemzet- és államgondolat *közé beékelődött* rendszergondolatot képviseljenek. Miközben riadtan konstatálják, hogy az államgondolatok *kontinensgondolattá*, mi több *globálisvilág-gondolattá* terebélyesedtek, amelyek között nem lehet huszadik századi módra rendszergondolatot építeni.

Semmi sincs úgy, mint húsz vagy ötven, vagy százötven éve. Se az államgondolat, se az államgyakorlat. A 21. században szinte *semmit* nem mondunk se avval, hogy nemzeti gondolatot, se avval, hogy európai gondolatot, se avval, hogy szociális gondolatot képviselünk. Vagy csak gondolkodásunk gyökereire vonatkozó információt közlünk ezekkel az állításokkal? A nehézség abban van, hogy Közép-Európában egy-két évtizedig esetleg lehet még kísérletezni a hatalomelvű államgyakorlattal, mindaddig, amíg a globalizáció és az európai kontinens integrációja a *hatalomfunkciót* részben vagy egészben nem vonja ki a nemzetállamokból.

A hagyományos liberális válasz nyilván az, hogy erősödjön meg a *demokráciaelvű* államgyakorlat - csak hogy a dilemma ettől még fennmarad: *milyen* demokráciáról és *milyen típusú* (semleges vagy mi mellett elkötelezett) államról beszélünk, vagy azt tartjuk, hogy a társadalom, a gazdaság, a tudás (tudástársadalomgazdaság) már az állam támogatása *nélkül is* fejlődőképes. A szociáldemokrata válaszkísérlet a legzavarosabb, mert nem meri nyíltan kimondani álláspontját, ami a *társadalomelvű* államgyakorlat mellett érvel - csak hogy a probléma megoldatlan: *milyen* társadalmat és *milyen típusú* államot pártolnak, ráadásul a hatalom megszerzése miatt szívesen kacsintana a demokráciaelvű és a nemzetelvű állam gyakorlatára is. A konzervatív válasz sem átgondoltabb, hiszen a problémára úgy felel, hogy *nemzetelvű* államgyakorlat legyen - csak hogy a kérdés változatlan: *milyen* nemzetről és *milyen típusú* államról beszélünk, vagy azt tartjuk, hogy belenyugszunk a nemzet és az állami elválasztottságába, ám állami eszközökkel segítjük az egész nemzet (tudás- vagy kultúra-központú nemzet) életképességének fejlesztését.

Az új demokráciaelmélet, az új államelmélet *körvonala* is alig látszik. Ha most azt a kérdést érthetően zárójelbe tesszük, hogy a felsorolt ideológiák minden esetben *a hatalomhoz jutást és a hatalom tartós átölelését* szolgálják, az információs társadalom és a tudástársadalom elmélete is (egyébként egymástól eltérő) válaszalternatívával szolgál. Az információs társadalom küszöbére lépő korszak a posztszocialista országokban egyelőre két választatot kínál: a változatlanul hatalomelvet erősítő *információs, információt uraló állam*, vagy a hatalomelvet felváltó *kvázi-semleges, szolgáltatóelvű, tehát a gazdaságot-társadalmat segítő állam* programját - és természetesen a kettő kombinációja is elképzelhető. Mi több ez nyíltan vagy rejtetten *nemzeti, vagy még nemzetállami* rekonstrukciót is szolgálhat. (A felkínált utak már nehezen köthetők csak a klasszikus politikai ideológiákhoz.) Ez a *többszörösen vegyes* állammodell feltehetően nem marad meg hosszú távon és előbb-utóbb dominánsan (de nem hatalomelvű) *információs állammá* válik, ha egyáltalán marad rá történelmi ideje.

Ha a mai Magyarország (és általában Kelet-Európa) még kis részben utófeudalizmus, még jócskán posztszocializmus, még és már zömében különböző típusú piacgazdaság, avagy kapitalizmus (a korai posztkapitalizmustól a globális pénzgazdaságig, sőt már az információs-kommunikációs gazdaságig), akkor nincs igazán okunk meglepődni azon, hogy *többszörösen vegyes* demokrácia- és állammodell jött létre. De merre és hogyan *tovább*?

Ha nem a napi politikai-hatalmi érdekek mentén gondolkodunk a jövőről, mi sem természetesebb azt mondani, hogy a káosztípusú gazdaságban-társadalomban az államnak még inkább, mint eddig *stabilitásra, kiegyensúlyozottságra ügyelő* állammá kell válnia. Ám a titok ott és abban van, hogy ezt nem a hatalomelvűséggel, nem egyszerűen a *fogyatékosan hatalomkorlátozó* jelenlegi demokráciaelvűséggel, hanem a (nemzetállami szerepektől jórészt felmentett) digitális demokráciával, avagy a *fejlesztő, digitális állammal*, amely az információs kor eszközrendszerét arra használja egyrészt, hogy *e-államot* működtessen, másrészt arra, hogy a *fejlesztés mellett elkötelezett* állam legyen. Ha ez részben vagy háromnegyed részben sikerül, akkor jutunk el a *civilállamig* (civilelvű államig) és az *e-demokráciáig*; mindkettő *a demokráciát és államot mindenkinek* program megvalósíthatója lesz. Igen, államot is mindenkinek, de nem hatalmi kontrollként, hanem *államszolgáltatásokat* az állampolgár védelmében. Ezt az államot nevezhetjük *személyes-személytelen államnak*²²⁵ is, aki minden polgárt személyesen megszólít és akivel a polgár személyesen-személytelenül együttműködik.

²²⁵ Varga Csaba: Az újkonzervativizmus koncepciója (in. Varga Csaba: Hagyomány és stratégia, Kapu, 1997)

A társadalomtól elszakadt állam *találjon vissza* a társadalomhoz, de a társadalom minden tagjához már csak *az információs-kommunikációs eszközökkel* juthat el. Az e-demokrácia csak nevében hasonlít a képviselői demokráciára, mert részben vagy jórészt már *közvetlen demokrácia* lesz. Ez nem a premodern faluközösségek, hanem a digitális települések és térségek, valamint az európai kontinensen létrejött unió tagállamainak *digitális demokráciája*. Ez a digitális állami új technológiai eszközrendszerként más *politikai viszonyt* teremt ember és világ között. Valóságos jövője csak a *tudástársadalom korszakában* lehet, mert az e-demokrácia nemcsak új államtípust, hanem tömegesen új, *az e-demokráciára felkészített személyes-személytelen állampolgárt* is feltételez.

A politikai valóság reformján belül a digitális állam, az e-közigazgatás *belátható időn* belül meglesz. A további folytatás jócskán *kiszámíthatatlan*.

18. Istentan a tudáskorban

Istent végleg a vallásokba, sőt az egyházakba, mintegy az intézményi világba *űzték* a modernitás erői? Isten csak a vallásos ember számára értelmezhető, és Istent végleg *kikorbácsolták* a tudományos gondolkodás témái közül? Az isteni valóság most már *nem is létezik*, mert - sokak szerint - eredendően nem tudományos kérdésfelvetés? Mindaz a tudás, amit sok ezer éve a vallások/kultúrák felhalmoztak a pléromáról, már használhatatlan és érdektelen?

A tudástársadalom korszakában azonban nem tehetünk úgy, mintha az emberi kultúra soha nem beszélt volna *az isteni világról*, avagy pontosabban a pléromáról. Ennek a kérdésfeltevésnek a tárgyalása *független* attól, hogy az elemző vallásos-e vagy nem, s attól is *független*, hogy melyik vallást vagy vallási filozófiát képviseli. *Független* attól is, hogy több évszázada a vallás és a tudomány elszakadt egymástól és önálló pályát követ, de nem egészen független attól, hogy a két világértelmezés hajlandó-e egymásra reflektálni. Nem teljesen mellékes kérdés viszont, hogy a vannincs természetű valóságot nem tudjuk elképzelni a *magasabb rendű dimenziók* léte nélkül, de a magasabb rendű valóság létezése sem függ az értelmező szellemi alapállásától.

Azt állítottuk, hogy a tér vagy téridő nem ér véget a föld nevű bolygó külső határánál, amiből az következik, hogy a totális téridőszerkezet földi kilenc lépcsője felfelé folytatódik, először jön a saját naprendszerünk, aztán Tejút-galaxis, majd a világegyetem és - mai tudásunk szerint - „legvégül” a *kvantumtér*, és/vagy az *isteni valóság*. Szerintünk így az a hipotézis helyes, hogy az Egészből *nem maradhat ki* sem a kvantumuniverzum, sem az isteni valóság. Ehhez képest nem perdöntő dilemma, hogy a kvantumuniverzumot az Egész szerkezetében feljebb, az isteni valósághoz, vagy lejjebb, a kozmikus valósághoz sorolom. A helykijelölő döntés persze nehéz, és csak azt mondhatjuk, hogy előzetes feltevés szerint a kvantumtér az *egyik dimenziója* a pléromának.

A totális és görbülő téridő-világszerkezet csúcán és közepén három lépcsőfok képzelhető el: *kozmosz valóság*, *kvantum valóság*, *isteni valóság*. A három szint között lehet éles és puha határ, vagy lehet az is, hogy *éles határ* csak a kozmikus világegyetem és a közös kvantum-isteni univerzum között van. Ha egységes kvantum és isteni tartományt képzelünk el, mint valamilyen *fény, energia, nem anyagi, alapvetően szellemi-tudati* központot/nemközpontot, akkor az előbbi helykijelölő döntés elfogadható, mert akkor a tiszta fény, avagy az abszolútum világa nem metszhető el a kvantumtértől. Nem mindegy, csak nem a legfontosabb, hogy a gömbbé (vagy sokdimenzióssá) görbülő totális téridőrendszer legkülső és legbelső végtelenjét *minek nevezzük*.

Mindezt együtt nevezhetjük világfölötti *feltétlen valóságnak*²²⁶, noha akkor van - világalatti, vagy inkább *világban belüli - nem-feltétlen* valóság is. Ehhez képest újra másképpen fogalmaznánk: a totális téridő-valóság *egésze* a feltétlen valóság, ám ennek a feltétlen valóságnak a *legmagasabb rendű valósága* a közös kvantum és isteni valóság, ami ráadásul - ismételtén jelezzük - *egyaránt ott van* a kvantumtérben, minden anyag szubatomi világában és talán minden emberi tudatban is. Ebben azért nem vagyok egészen biztos. Ha például elfogadjuk a feltétlen valóságnak azt a fogalmát, hogy *léteben nincs másra utalva és semmit sem feltételez önmagán kívül* (Weissmahr, 1996), akkor a téridő-valóságnak ezt a tartományát okkal lehetne a pléromára szűkíteni, viszont akkor ez azt is jelentheti, hogy a pléromán túl minden anyagi és szellemi megnyilvánulás *csak következménye* a kvantum univerzumnak és/vagy az isteni tökéletességnek. Ezt viszont *nem szeretnénk* gondolni. Hipotézisként maradjunk tehát inkább annál, hogy a feltétlen valóságot nem szűkítjük, hanem tágítjuk.

Elfogadjuk így az *abszolút valóságot*, mint a legvégső alapját mindannak, ami létezik, sőt nemlétezik, mi több azt is helyesnek véljük, hogy a filozófiai istentan alapvető kérdése a feltétlen valóság megértése/nemértése, ám ezt nem szeretnénk a *megközelíthetetlenség, az elérhetetlenség, a felfoghatatlanság* távoli tartományában tartani. A pléroma - értelmezésünk szerint - a *vannincs* valóság lényege, veleje, értelme²²⁷, de ez a valóságlényeg nem tolható el a világfölötti transzcendens világba. *Ott is létezik/nemlétezik, de itt is van/nincs*. Ha tetszik: egyszerre anyagi és nemanyagi létezés ez. Minket az kevésbé foglalkoztat, hogy ez az álláspont gyökeresen túllép a teisták és ateisták évezredes - egymást szapuló - küszködésén.

Az egyik *legkényesebb kérdés* tehát ez: elválasztható-e az egyén valósága és az istenvalóság? Hogyan értelmezhető a *személyes* Isten és a *személyes* egyén *személyes* kapcsolata? Csupa „egyszerű” probléma ez: 1. Az egyén csak akkor lehet személyes, ha az isten *személyesen* létezik, mi több személyesen megszólítja őt és személyesen megszólítható? 2. Ha Isten személyesen nem elérhető, mert Isten *nem személyes*, akkor az egyén isten-nélküli, tehát személytelen? 3. A *személytelen egyén* nem tud mit kezdeni a személyes istennel, avagy a személyes isten hiába üzen folyton a személyiségét elvesztett embernek? 4. A *személyes ember* képtelen kapcsolatba lépni a személytelen istennel, avagy a személytelen pléroma felfoghatatlan és nemlétező valóság az egyedül személyes lénynek, az embernek? 5. Isten *egyszerre személytelen és személyes*, ezért a vele fenntartható viszony szintén személytelen-személyes és az egyén ezért alapvetően személytelen-személyes, akinek nincs is más dolga a földi életben, mint a személytelen-személyes átélése-átgondolása, azaz *személyes-személytelenné* alakítása?

A kérdések sokféleképpen és sokféle irányultsággal feltehetőek. Ha Istent és a földi embert (az egyént) nem tekintjük *egyaránt* személyesnek, vagy személytelennek, akkor látszólag könnyű kimondani azt, hogy az ember valósága és az isteni valóság között *szakadék, elválasztottság* van, holott a kérdés úgy is megválaszolható, hogy akkor sincs elválasztottság, ha alapvető létükben (személyes vagy személytelen voltukban) különböznek, mert az egyén személyes feladata éppen az, hogy *a személytelen abszolútummal azonosuljon*. Még azt sem tartjuk kizártnak, hogy minden - vagy nagyon sok - emberben *létezhet/nemlétezhet* a személytelen abszolútum valamilyen mértékig, hiszen e nélkül talán képtelen lenne azonosulni-egyesülni a személytelen tökéletességgel. Az egyik jó válasz mindenképpen az a feltevés, hogy megint nem vagy-vagy típusú probléma állunk szemben, mert az egységes *vanninccs* valóságban az Isten metaforájával jellemzett pléroma és az Ember metaforával leírt egyén *egyaránt személyes-személytelen*. Az ember lényege éppen az, hogy egyrészt személyes lény és

²²⁶ Weissmahr Béla SJ: Filozófiai istentan (Mérleg-Távlatok, Bécs, Budapest, München, 1996)

²²⁷ Frithjof Schuon: Az emberi állapot gyökerei (Arcticus Kiadó, 2001)

másrészt *része* a személytelen isteni valóságnak. Mindebből az következik, hogy elválasztottság helyett *egyazonosság* van és - ahova a gondolatmenet kilyukad - a személyes-személytelen részek közötti viszony *bensőséges, egymásra utalt, eleve létező, de nem okvetlenül belsővé vált*. A feladat tehát nem egyéb, mint a természetes személyes-személytelen együttes létezés személyes átélése, *belsővé tétele*.

Szintén kényes kérdés, hogy mennyire válik szét az istenvalóság és a feltétlen abszolút valóság és közöttük *szakadék, elválasztottság* van-e?

19. A tudat, mint titok és akadály, és mint a legfontosabb lehetőség

Ha csak a *személyes-személytelen ember* képes kapcsolatba lépni - például - a személyes-személytelen állammal, a szintén személyes-személytelen istenvalósággal, akkor a személyes-személytelenség kifejezője és hordozója a *tudat*?

Az intelligens civilizáció legalább tíz-tizenötezer éves, s ennyi idő eltelte után is csak azt mondhatjuk, hogy az isten gyakori definiálhatatlansága mellett legkevésbé talán *a tudatot* értjük. A földi civilizációk között az euroatlanti kultúra az, amely még *a legkevésbé értés* szintjén sincs? Lényegét tekintve egyáltalán nem vagy alig érti a tudatot, s az eddigi tudományos hipotézisek is kezdetlegesek, töredékesek. De egyre inkább vannak és fontosak²²⁸. A tudat tehát egyelőre majdnem teljesen *titoknak* látszik és ez a legmarkánsabb kutatási akadály a legösszetettebb interdiszciplináris kutatás előtt is. Ha ez így van, s feltehetően valóban így van, akkor *lehet-e fontosabb kérdés* a tudat vizsgálatánál?

A nem-értésnek, vagy a legkevésbé-értésnek egyik oka feltehetően az, hogy a tudat sem értelmezhető *önmagában*, ami körülbelül azt jelenti, hogy az *egésze*ről kellene olyan hipotézisünknek lenni, amelynek az értelmezés-rendszerében már a tudat is nagyjából definiálható. A másik ok, hogy a tudatvalóság feltételezett természete és a tudomány jelenlegi logikája *nincs harmóniában* egymással, avagy a tudat nemanyagi jellegével a mindenekelőtt anyagi világot kutató tudomány szükségképpen nem igazán tud mit kezdeni.

A tudatra vonatkozó kérdés ugyanaz, mintha a valóság értelmezését próbálnánk meg. Ugyanaz, de ez talán még feszültebb, még izgatóbb problémafelvetés. Az egyik alapvető elméleti kérdés most is az, hogy a tudat létezik-e *anélkül*, hogy rátekintenénk, vagy értelmet adnánk neki, vagy a kérdés úgy is megfogalmazható, hogy a tudat a végtelen és a konkrét téridőben egyaránt *mindig ugyanaz* és ugyanaz marad is, függetlenül a kérdező tudatától és ismereteitől?

A tudat, mint a tudat tárgya - mit is mondjunk? Csak attól változik a tudat értelmezésének aktuális képe, hogy egy-egy korszak vagy egy-egy tudatkutató tudós miképpen definiálja, illetve a titokba burkolt tudat végtelenül-egész képéből a gondolati hipotézisek mindig csak újabb és újabb jegyet, összefüggést, dimenziót tárnak fel? Növelve az értelmezési feszültséget: tudatkép nincs - *csak valamilyen tudatarc, tudatmagyarázat-illúzió*? Vagy tudat van és az mindig ugyanaz - *csak teljesen soha nem közelíthető meg és nem érthető meg*? Ha továbbmegyünk ezen a vizsgálati úton, a problématisztázás még érdekesebb is lehet: mi van akkor, ha az a kérdés, hogy tudat van-e, vagy nincs, *önmagában oktalan és használhatatlan*

²²⁸ A tudat forradalma, szerkesztette László Ervin (Új Paradigma, 1999.),. John. R.Searle: Elme, nyelv és társadalom (Vince Kiadó, Budapest, 2000), Agy és tudat (Magyar Tudomány tematikus szám: 2001/10), Kampis György: Test és elme (in. Filozófia az ezredfordulón, Áron Kiadó, Budapest, 2000)

felvetés? A létezése ugyanis szinte nem szorul bizonyításra. Ha az eddigi földhözragadt világlátásunk szerint a tudat/valóság egyszerre van és nincs, vagyis akkor a tudat alaptermészete - a mai tudásunk szerint - szintúgy a *vannincs*.

Ha a valóságot/tudatot továbbkutatjuk, megfogalmazható újabb konklúzió is, mert a téridőben létező tudatnak - mint a valóságnak is - szintén mindig van minimum *két dimenziója*, s ez tökéletesen összefügg a tudat *vannincs* természetével. Hiszen az egyik a tudat *van jellege*, a közvetlen módon megismerhető tudati valóság, ami majdnem mindig köthető az agy tevékenységéhez, míg a másik a tudat *nincs jellege*, ami gyakran közvetetten sem megismerhető, belső valóság. A tudományos problémát szimbolizálja az a felismerés, hogy ugyan a tudat és az agy szervesen összekapcsolódik, ám a tudat képes elhagyni a testet, sőt a test halála után a tudat - sok jel szerint - *továbbél*.

A legnagyobb titok itt sem kevesebb: ha a tudat anyag is, meg nem is, akkor a tudatot - a két dimenzió együttműködését - *ki/mi vezérli*, avagy az agyhoz nem kötődő dimenzió hogyan hat az anyagi természetű agy/tudat dimenzióra? Ez lenne a tudat lényege és titka? A nemanyagi tudat, mint a tudat örök eleme, a transzcendens valóság szerves „darabja”? Vagy itt is fogadjuk el Bohm elméletét, ami szerint a *Q kvantumpotenciál mint vezérhullám* az, amelyik áthatja a téridő totális valóságát, avagy ez a kvantumpotenciál a téridőn túli kvantumvalóságból, a „végső” belső rendből származik. Csakhogy ez a kérdés is ugyanoda lyukad ki: a hagyományos kozmikus valóságon kívüli-túli kvantumvákuumvalóság már *az isteni valósághoz*, az abszolútum valóságához, az abszolút tudathoz tartozik-e vagy nem?

A kvantumpotenciál elemzése elvezetett minket a valóság/tudat belső struktúrájának meghatározásához. A valóság/tudat létmód-szerkezetének főbb struktúraképző szintjei tehát *változatlanul az istenivalóság/kvantumvalóság* (pléróma), a kozmikus valóság, a földi (anyagi) valóság, az emberi valóság, és aztán *a tudati valóság/a földi kvantumvalóság*. Ezek egysége a valóság/tudat minden *szellemi/anyagi létező/nem létező* elemének együttese. A tudat elemzése így úgy erősíti meg azokat a tételeket, amelyeket a valóságról mondtunk, hogy a valóság és a tudat még inkább elválaszthatatlannak tűnik, ráadásul a valóság nemanyagi, tudati meghatározottsága még elementárisabb.

Ott tartunk, mint a valóság vizsgálatánál. A tudat új képe *új valóságot* jelent, de az új valóság egyúttal a tudat *új képét* mutatja. Ha új tudatkép van, akkor tehát ez új valóság, csakhogy az új valóság *nem több* mint a minduntalan-ugyanolyan-valóság új tudata? A minduntalan ugyanolyan valóság és ennek a valóságnak az aktuális víziója egyaránt lehet *tudati valóság*, miközben a minduntalan ugyanolyan valóság felfogható a *tudattól független valósággént* is, sőt a tudati valóság is definiálható a személyes tudattól független létezőként. Ezért is indokolt a valóság/tudat *vannincs természetéről* beszélni.

Változatlanul visszajutunk ide: agy vagy tudat? Komoly esély van viszont arra, hogy rossz kérdés ez az évszázados kérdés. A „vagy” lehetetlenné teszi az agy és a tudat megértését. Avagy: szintén rossz megközelítés az anyag vagy a szellem/tudat/nemanyag kérdése. Hipotézisünk így újra az, hogy anyag és nem-anyag ugyanaz, agy és tudat szintén ugyanaz - tehát a kettő együtt a *vannincs* valóság. *Az anyag - bármikor? - lehet nemanyag és fordítva a tudat - bármikor? - anyaggá alakulhat*. Ezért az a kérdés, hogy a *vannincs* valóság/tudat két dimenziójának együttműködését *ki/mi vezérli*, avagy a belső (nemanyagi) dimenzió hogyan hat a külső (anyagi) dimenzióra és fordítva? A válasz *többféle* lehet: 1. A belső dimenzió maga a tudat (csak ez a tudati valóság). 2. A külső és belső dimenzió közötti átváltást végzi a tudat (mint tudat/energia)? Ebben a megközelítésben a belső dimenzió szintén anyagi/nem anyagi valóság. 3. A belső dimenzió nem egyszerűen a tudat, hanem maga az anyagi/nem-anyagi valóság lényege, amely szükségképpen azonos az átváltás képességével és ekkor a küldő dimenzió nem más, mint a belső valóság aktuális formája/megnyilvánulása. 4. A külső

és a belső dimenzió egyaránt a kvantumpotenciál létezési/nemlétezési formája/megnyilvánulása és ezért a tudat (a tudati valóság) és egyben az isten (az isteni valóság) maga a kvantumpotenciál, amely azonos minden dinamikával, mozgással, átváltozással, fejlődéssel. 5. Más válasz-alternatívák is lehetségesek.

A téridő tudatszerkezete szintén lényeges, hiszen a tudatszintek (1. kvantumuniverzum/isteni valóság/tudat, 2. földi anyagi/nem anyagi valóság/tudat, 3. egyéni agy/tudat) elvben egyaránt elválaszthatók és nem választhatók el. Ez az elválasztás problematika azért kulcsdilemma, mert e nélkül mit sem értünk meg a földi civilizációba vetett/küldött egyén szerepéből és feladatából. Az számomra már evidencia, hogy olyan jövő (olyan századok, évezredek) elé nézünk, avagy már régen ebben a téridőben látunk, és nem látunk, amely *rövidesen eljut* arra a pontra, mezőre, dimenzióba, amikor minden jó és rossz megválaszolása, megoldása *tudati* kérdés lesz. Hogy értendő ez? A tudástársadalom létrejötte valószínű, ennek technológiai, gazdasági, sőt társadalmi, valamint (zömében) tudásbeli feltételeinek megteremtése *tervezhető*, sőt a folyamatok várható nehézségei *előre jelezhetőek* és ennek révén is viszonylag *könnyen legyőzhetőek*.

Amíg a tudástársadalom csak tudást és társadalmat változtat, addig a pályája jórészt kiszámítható. A tornyosuló akadály: a *tudat*. A sok millió egyéni tudat és tudattalan, a sokkal kevesebb, de még mindig megszámlálhatatlan globális és lokális tudat és társadalmi tudattalan. A földi valóságok/tudatok *állapota*, nyitottsága-zártsága és *kapcsolatuk* (vagy kapcsolathiányuk) a kvantumuniverzum/pléroma abszolút valóságaival/tudataival. A jövő, sőt a jelen már a tudatba, a tudat korlátozottságába és lefojtottságába *ütközik*. A 21. század számos drámát vagy üdvözlést hozhat, de a reális vagy az optimális forgatókönyvek egyaránt alapvetően a *tudatba és a tudatfejlesztés* problémájába gabalyodnak bele.

A jelzett kérdések és a válaszok akár jók/nem jók, lehet-e a tudatnál *fontosabb kérdés*?

20. Új hipotézisek az emberről

Egyén, személyiség, ember - eddig általában ezt a három fogalmat használtuk. Az egyén jobbra a pszichológia és a szociológia, a személyiség sokszor a tudat/tudáselmélet és az erkölcs, az ember inkább a filozófia²²⁹ és a vallás fogalma. Az egyén a *múlt és a jelen*, a személyiség a *kivételes jelen és a jövő*, az ember a *korlátlan téridő* szubjektuma. Az egyén a *konkrét létező*, a személyiség a *potenciál*, a tudat *esélye*, az ember *lényeg és idea* egyszerre.

Eszembe sincs arról filozofálni, hogy a földi civilizáció most mozgósítható összes tudása is meglehetősen kevés az ember megismeréséhez és megértéséhez. Nagyon rendjén való és lelkesítő az, hogy az ember számára még sok minden *felfoghatatlan*, például az isten vagy a szubatomi valóság, ám leginkább rejtély és megragadhatatlan maga *az ember*. Önmagában már azért is, mert a tegnapi és mai egyéneknek szinte *semmi köze* nincs a személyiséggé vagy/és a személyes-személytelen emberré váláshoz. Ez a feszültség, sőt ez a fokozhatatlan-feszültség oka minden olyan izzó fájdalomnak, dühnek és reménynek, amely az emberi kultúra ragyogó vagy gyarló alkotásait szülte. A fájdalom gerjesztette szellemi csúcshelyzet az, hogy a mindenkor aktuális egyén értelmezhetetlen, ha a *filozófiai/vallási ember* nemértett.

²²⁹ Furcsa fogalmazásra ragadnám magam: milyen gyönyörű korban élünk, amelyet olyan nagy szellemek jellemeznek, mint Heller Ágnes, Pető Bertalan, Hankiss Elemér, Szász Ilma és mások, akik az egyénről-emberről ragyogó és a korszak által alig méltányolt műveket írtak.

Az emberről folytatott gondolkodás „csupán” azért izgalmas, mert a filozófiai ember, a potenciális személyiség és minden korszakban néhány tucat (emberré-személyiséggé vált) egyén képes *a valóságról újat gondolni, és a valóságot változtatni*.

Nos, a múlt század legvégén az az „őrült ötletem” támadt, hogy nagyon komoly *tudományos eredményt* hozna, ha az emberről szóló eddigi tudásokat összevetnénk, és rendszerbe szerveznénk. Kezdhetjük a *világvallások* egymás közötti összehasonlításával, majd a világvallások ősi hipotéziseit szembesíthetjük a *modern természettudományok* új tudásaival, miközben az egyesített és egységes természetelmélet még nincsen kész, ráadásul *az élet és társadalomtudományok* egységesített elmélete még fel sem vetődött. A vallások ősi tudása sem könnyebben rendszerezhető, mint az elméleti fizika és az elméleti biológia (ha van egyáltalán ilyen) végtelen számú új hipotézise, miközben a filozófia szintén visszahátrált az utolsónak hitt „szubatomi elemhez”, a *nyelvhez, a szavakhoz*, de a legkisebb lényegrészcskétől előbb-utóbb kénytelen lesz visszafordulni az Egészhez, például az *emberhez*.

A vallás- és tudományközi kutatás és elméletépítés azért elképesztően nehéz, mert az egyén/személyiség/ember önmagában *szintén nem értelmezhető*, csak a valóság/világ - egyszerre alávetett és nem alávetett - részeként, méghozzá *központi, valószínűleg egyetlen reflexív, továbbgondoló szereplőjeként*. Így aztán minden eddigi kérdéskörbe, problémafelvetésbe, elméletzavarba beleütközünk és az ütközések száma és intenzitása olyan képtelenül nagy, hogy ez a fokozhatatlan-feszültség nagyon alkalmas arra, hogy *eleve tartósan elfedje* a főkérdés, az ember-problematika felvetését és konzekvens taglalását.

Egyelőre ott tartunk, hogy a következő *integrált* (saját környezetükből kiszakított), *egységesített fogalmakat* szeretnénk használni: 1. Az *emberkörüli* világról: a) isteni valóság, avagy pléroma; b) kollektív tudatmező és a társadalmi tudattalan; c) a társadalmi mező, avagy a társadalomvalóság; d) identitás mező, a lokalitáson belüli környező és kéznéllevő világ; e) fizikai világ mező (természeti és épített környezet). Ezekhez a fogalmakhoz nem kell különösebb magyarázatot fűznünk - a korábbi fejezetekben igyekeztem őket definiálni. 2. Nézzük az *emberen belüli* világot: a) személyes fizikai mező; b) életerő mező, energia mező [asztrál test, finom anyagi test, étertest]; c) szellemi mező, személyes és kollektív tudattudattalan; d) igazi énmező avagy az isteni én. Ezekről a fogalmakról is bőven volt szó²³⁰, noha egyáltalán nem evidens, hogy például a pszichológia igazi énmező és a vallások isteni én fogalma átfedi egymást. Mindenesetre ez a *fogalomkészlet és fogalomháló* arra szolgál, hogy a minimális szellemi feltételeket megteremtse az ember tudományok és vallások közötti *folyamatos értelmezéshez*.

Ha nem a filozófiai/vallási emberről beszélünk, hanem a szociológiai és pszichológiai *egyénről*, az új globalizáció és lokalizáció korszakában négy potenciális *stratégiai tendencia* fogalmazható meg: megindulhat az egyén második (kvalitatív) individualizációja, az egyén csökkenő mértékben foglya társadalmi és ideológiai helyzetketrecének, a tudástársadalomban az egyén szinte külső (gazdasági-technológiai-társadalmi) korlátok nélkül juthat információhoz és tudáshoz, végül pedig ötven éven belül eljutunk a tudatfejlesztő kor előszobájába is. Lehet persze mindezt azt mondani, hogy ezek a trendek teoretikusan igazak lehetnek, de a konkrét létező egyének (a potenciális tudásegének) belátható időn belül *nem lesznek képesek* élni ezekkel a stratégiai esélyekkel. A felvetésre nem válaszolhatunk igen/nem logikával, ámha a vannak valóságról letörüljük *előítéleteink-dogmáink* vastag szürke porát, az egyéni és csoportos képességhasznosítások korszakát a várthoz képest *nagyon is közelinek* láthatjuk.

Minden a portöreléssel és a jövő közelhozásával indul.

²³⁰ Lásd többek között: Szász Ilma: Az Úr ruháját hordja minden (Vízterítő Kiadó, Fót, 2001)

21. A változás elmélete

Mi is eredményezi tehát a *változást*?

Mi is az alapvető kérdéskomplexum: az ember-eszköz-világ viszony átalakítása? Csakhogy ez megtörtént: létrejött vagy most jön létre az *embereszköz-eszközvilág-világeszköz* bonyolult és interaktív háló. Mi van akkor, ha ez továbbalakul *tudásember-tudáseszköz-tudásvilág* szuperinteraktív gömbrendszerré? És senki sem mondta, hogy a kiszámítható/kiszámíthatatlan folyamat véget ért.

Seregnyi kérdés exponálható: hogyan lesz az eszkozeemberről *tudásember*? Mitől válik az eszközvilág *tudáseszközzé*? Egyáltalán lehet-e a világeszközből *tudásvilág*? A viszony mely *pontján* - vagy mely *pontjain* indulhat meg az új világ teremtése? Ez szerves evolúció vagy „szervetlen” tudati „bakugrás”?

A valóságvilág melyik *dimenziójában* vagy/és *szerkezeti szintjén* lehet tehát a változást elérni? A változást az embertől *független* vagy/és az embertől *függő* potenciál bonyolítja? A változás akkor is végbemegy a téridőben, ha az ember nem akarja, mert ez az *önszervező kozmosz* alapvető tulajdonsága? A Q kvantumpotenciál egyetlen tudatos hordozója viszont az ember és így *csak az ember* képes kardinális változásokat végrehajtani?

A változásnak általában *mi* a lényege-szellem, és milyen *tudás* szükséges hozzá? Az evolúciós/nemevolúciós átalakulás a valóság alapvető dimenzióiban nem, de történeti létmódjaiban viszont lényeges átalakulást hoz-e? Vagy éppen fordítva: az aktuális létmód csak az alapvető dimenzió elmozdulása után lesz más? A változás nem több mint paradox módon a változatlanság *önmozgása*, vagy a változó valóság genetikai alapjegye a *fejlődés*? Vagy: csak a változatlanság felszínén lehet módosulás, ám a felszíni átalakulások *visszahatnak* a valóság belső dimenziójára? A változáselmélet egyben fejlődéselmélet is, vagy tényleges fejlődésről soha nem beszélhetünk?

Ha a valóság kétpólusú nincsvan állapot/mozgás, akkor elvileg a változás önmagától van vagy/és kikényszeríthető a változás - a *két póluson* vagy a két pólus *kölcsönhatásában*?

Ha a valóság egyik alaptörvényét úgy neveztük meg, hogy a két dimenzió együttműködését a *Q kvantumpotenciál* határozza meg és ez a kvantumpotenciál mindig a belső tér/rend hatását jelenti a külső térre/rendre, akkor persze tényleg az a kérdés, hogy a valóság fejlődése nem kettő, hanem a három, vagy *még több* dimenzióban történhet meg. *Alternatívák*: 1. A „változások” külső póluson futnak, anélkül, hogy a valóság lényege-szellem átalakulna, ám ezek leírhatók a klasszikus fizika vagy biológia törvényeivel. 2. A külső változásokkal járó átalakulások visszahatnak a belső térre, és egyben beteljesítik a Q kvantumpotenciál „akaratát” is. 3. A belső mozgások/változások határozzák meg a külső-belső rendet, és ezek kizárják vagy/és kifejezik a valóság dinamikus fejlődését. 4. A belső változások a döntőek, s így eleve lehetségesek a váratlan, nem akart - bizonytalan - kvantumugrások, amelyek természetüknél fogva alapvető fejlődést/nem fejlődést hoznak.

Mindennek alapján *hogyan értelmezzük* a tudástársadalmat, amelyről - reméljük - bebizonyítottuk, hogy paradigmaváltást jelentenek? Avagy a tudástársadalom paradigma segíti/nem segíti a valóság következő *létmódváltását*? A tudástársadalom paradigma és létmód a külső tér/rend felszínes jelensége vagy radikálisan visszahat a valóság lényegére-szellemére? A kérdés úgy is feltehető, hogy a tudástársadalom a *Q kvantumpotenciál* még fejletlen vagy már fejlett új típusú kifejeződése?

Nem tudjuk, de annak nincs jele, hogy a *változatlanság* lenne a meghatározó. Ezzel a vita lényege el is dőlhet. A *tudásember-tudáseszköz-tudásvilág* szuperinteraktív tudásviszony megszületése már csak idő (téridő) kérdése.

22. Reflexiók az új tárgyról - napi ajánlatok helyett

Mi történhet a jelenben, azaz *holnap*?

A politikai mezőben 19-20. század az embereknek a választói jogot adta meg, a 21. század feladata a *választói tudás szétoztása* és a tényleges *választói részvétel megteremtése*. A demokrácia-szisztémák megvalósulásai azonban pontosan mutatják, hogy a jogi szabadság deklarálása milyen csekély mértékben járt együtt a valóságos *társadalmi szabadság* megteremtésével. Az eddigi jogi-politikai gesztus csak tömegtársadalmat eredményezett, amelyben a gazdasági mező viszont később sokaknak lehetővé tette a korlátozott *munkavállalási, jövedelemszerzési és fogyasztási szabadságot*.

A fejlett világban a tömegemancipáció valahol ott ért véget, hogy tömegesen (de messze nem mindenkinek) esélyt teremtett a *tömegpolgárságra*, amely csak *kvantitatív „emelkedést”* hozott és a tömegkultúra fogyasztását garantálta. Ám a kvantitatív növekedés kivívásába is nemzedékek pusztultak bele, érdemes tehát ezt az eredményt nagybecsüléssel szemlélni.

A 20. század a kvantitatív század - lehet-e a 21. század a *kvalitatív század*? Előre meglehetősen élességgel sejthető/látható: ma csak a tudás *mennyiségi szétoztására* van esély, mert a tudás kvalitatív megértésének és hasznosításának mérhetetlenül gátja (és gátja lesz) *az egyéni és társadalmi tudat* állapota, jelenlegi kvalitása. Lehet, hogy a század első fele abba merül majd ki, hogy a tudás mennyiségi szétoztásának feltételeit hozza létre és a feltételek gyarapítása mellett odáig jut el, hogy az alaptudás megszerzése érdekében a tömegeket a nyolc általános iskola szintjéről felemeli a (a meglehetősen szerény) *főiskolai színvonalra*.

Elég világosan lehet előre nézni, sajnos.

Az emberiség eddigi - a mai hipotéziseink szerint - tizenhárom-tizenötezer intelligens évében a tudás birtokosa mindig az adott kor, az adott *társadalom szerény kisebbsége* volt. Még egyetlen korszak sem kísérelte meg a tudás birtokosainak *jelentős kibővítését*, és senki nem tudja igazán, hogy a kibővítés valóságos határa hol húzódik. Mindig magasabb szinten, de lényegileg ugyanott vagyunk, mint az időszámítás előtti évezredekben: a társadalom *nagyobb részének magasabb tudást* (és evvel emberibb életet) szeretnénk nyújtani. Mindig kellett a tudó, a beavatott, a sámán, a pap, vagy később a filozófus és a pszichológus. Csak a szereplők és a szerep neve változott?

A *régi dilemmák* újra felmerülnek: alkalmas-e minden ember a magastudás felfogására és a vele való élésre, maga a magas(abb)tudás alkalmas-e az élet tényleges javítására, a magasabb tudással is nemesített társadalom alkalmas-e a tudás és az életésélyek emelésére?

A választ azért sem tudjuk, mert még „csak” ott tartunk, hogy az embert, a tudatot, a társadalmat, a tudást, a jövőt (stb.) *sokkal mélyebben értenünk kellene*.

A 20. századi feladat megoldása mérhetetlenül *egyszerűbbnek* látszik, mint ami a következő száz évben vár ránk. A lecke már nem(csak) nemzeti, hanem egyrészt *lokális*, másrészt *globális*. A felmerült kérdésekre nem lehet csak nemzeti keretben válaszolni, az élénk lökődő problémákra nem lehet csak nemzeti társadalomban megoldást találni. Az alapkérdések megválaszolásai *összembari, tudományközi, tudományos és vallási* szellemi erőfeszítéseket

követelnek, miközben a globalizált és továbbglobalizálódó világ minden lokális világában (is) tényleges minőségi javulásokat kellene elérni.

Miközben a fejlett világban egyelőre garantált munkavégzési, jövedelemszerzési és fogyasztási színvonal megőrzése és kiterjesztése a második-harmadik-negyedik világra *meglehetősen irreálisnak* tűnik. Globálisan az euroatlanti világnál alacsonyabb életnívón lehet-e *tudástársadalmat* létre hozni?

Ez a tanulmány eredetileg csak azt akarta rendszerbe szedni²³¹ és megfogalmazni, hogy mi lehet a *magyar* (tehát a nemzeti és/vagy a nemzetállami) *információs társadalmi* stratégia. A régi és új kérdésfelvetések végiggondolása azonban evidensé tette, hogy a gondolkodásban az egymást követő fejezetekben felvetett kérdéscsoportokig kellett eljutnunk. A központi probléma alapvetően nem magyar, nem európai, vagy nem ázsiai, amiből viszont nem következik, hogy a válasz *egyáltalán nem magyar, egyáltalán nem európai vagy egyáltalán nem dél-amerikai*.

A magunk itthoni feladata is *kijelölhető*, de csak a globális metalecke megoldásának *keretében*.

Nincs pardon: az információs társadalom *hozzáférési és hozzájutási* feltételeit a lehető leggyorsabban teremtsük meg. Nincs miért tagadni: ezt a hazai hangadó csoportok többsége felismerte és ezt a technológiai feladatot el is végezzük majd. A többi egyelőre szelíd homályban van. Pontosabban azt sem sokan vitatják, hogy a jövőépítésben mindenekfelett *a tartalom* (értsd: a tudás) a fontos, talán a többség azt sem tagadja, hogy a nemzeti kultúrát az újraelérhetőség és újrabefogadás miatt digitalizálnunk kell. De *meddig* jutunk evvel?

Van egy jó hírünk: a globális világban ugyanezt a csúcsleckét előbb-utóbb *minden állam* megoldja. A feltételteremtésben jól válaszoló Magyarország evvel csak *időleges előnyhöz* juthat, ha egyáltalán még jut.

Megismételjük az előttünk álló *három dilemmát*, mert ezek jelentik az új aktuális kérdésfelvetést, az új versenypálya szabályait: alkalmas-e minden ember a magastudás felfogására és a vele való élésre, maga a magas(abb)tudás alkalmas-e az élet tényleges javítására, a magasabb tudással is nemesített társadalom alkalmas-e a tudás és az életesélyek emelésére? Avagy: a magas(abb) tudást *hogyan jutassuk el* a társadalmak többségéhez, a magastudás *hogyan javítsa meg* a földi civilizáció életesélyeit, a tudásalapú gazdaságot és a tudásalapú társadalmat *hogyan ötvözzük*, a tudással feljavított társadalom *hogyan ösztönözze* a tudás alkalmazását, a régi-új tudásokat *hogyan fogadhatják be* az egyéni és kollektív (globális, nemzeti, lokális) tudatok?

Az *új stratégiáknak* ezekre a dilemmákra, csúcskérdésekre kell válaszolni.

A tudástársadalom fogalom tehát hidegrázósan pontos: *tudás és társadalomfejlesztés* külön-külön és egyszerre is.

Amelyik tudós, tudáscsoport, amelyik lokalitás, nemzetállam, amelyik kontinens (stb.) ezekre a kérdésekre legalább elméleti és gyakorlati részválaszokat ad, részcsелеkvéseket kezd, *azé a jövő*. És a többiek?

Milyen *új kezdő lépések* lehetnek Magyarországon? Nanotechnológiai állami kutató- és fejlesztőintézet Budaörsön, a tudományparkban. Társadalomgazdasági vállalkozások és bankok, valamint az internetes televíziózás központi programjaként tudáscsatornák létesítése. Egyetemek feletti diszciplináris Csúcs egyetem alapítása vagy/és globális tudatkutató és

²³¹ A rendszerszemlélet szükségességéről lásd: László Ervin: A rendszerelmélet távlatai (Magyar Könyvklub, 2001)

fejlesztő központ létrehozása. Európai tudástársadalom intézet, amit részben már meg is szerveztünk. A Magyar Tudományos (és Művészeti) Akadémia mellett legyen Teológia Akadémia, vagy inkább a három ötvözése egy új típusú Tudásakadémiában. A lokális társadalmat fejlesztő integrált központ elindítása valamelyik régióközpontban. Koncentrált tudás és társadalomfejlesztő régiókísérlet, vagy legalább pilot projektként elektronikus régiótanács működtetése az e-demokrácia jegyében.

Most megint óránként születnek *új javaslatok*. Szellemi forgószél/szélforgás előttünk és utánunk. Új elmélet és új gyakorlat *a láthatáron belül*.

És egyébként komolyan vehetjük a régi szlogent: *Isten legyen velünk*.

A jövő, mint új tudat és tudatosulás

A mai Magyarországon az emberek nagy többsége a jövőtől *jobban fél*, mint a középkor embere a gonosztól. Nemcsak a jelentől, hanem a jövőtől is inkább rosszat vár, mint bármilyen jót, mert már sok jövőígéretben csalódott. Ez részben talán azzal is magyarázható, hogy a jelen és jövő általában - úgy érezzük - *nélkülünk, ellenünk*re jön létre. Ma sok olyan nézet található meg különböző társadalmi csoportok tudatában-tudattalanjában, amelyek nem próbálják meg átgondolni a változásokkal szembeni fenntartásokat, hanem egyszerűen, szorongásos állapotban *tartanak attól*, ami ma, holnap vagy azután következik majd. Ez a közép-európai jövősök nem amiatt van, ami váratlanul, hirtelen ránk szakad, hanem attól, ami esetleg, homályosan egyszer eljön. *Előre* tartunk a jövőtől, azaz jelensokban élünk.

Holott a (társadalmi) jövő nem átok és nem áldás. Szemben a korlátozottan érzett jelennel *nyitott és többesélyes*. Szemben a történelmi múlttal - még bármi történhet. A jövőhöz viszont *tudás és vízió* kell, ami nélkül a szabadság a szorongás forrása. Nálunk (vagy nálunk is) gyakran *nincs jövőkép*, és ez a jövőtlenség növeli a félelmet és a szeretethiányt.

A jövő születésének módjai

- a jövő nem a múlt valamilyen változata
- a jövő nem a jelen kényszerpályája
- a jövő nem a soha sem tervezhető holnap
- a jövő a feltételek és az akaratok kombinációja
- a kombinációk alternatívái korrekten „megjósolhatók”
- a jövő elsősorban olyan, amilyennek akarjuk

Az első kérdés az, hogy *mi a módja* a jövő születésének? A lehetséges válaszok köre is nem kicsi. A jövő semmilyen értelemben *nem tekinthető* pusztán a múlt vagy a jelen valamilyen kényszerű következményének. Ma nagyon sok ember a globalizációt tartja szinte minden régi és új baj okának, aminek van egy olyan szükségképpen hatása, hogy a globális világ talán még *aggasztóbbnak* s még *félelmetesebbnek* látszik, mint amilyen a tényleges valóságban. Evvel az érzettel és szűkös tudattal szemben szeretném azt hangsúlyozni és lehetőleg nagyon markánsan demonstrálni, hogy általában a jövő, s ezen belül a személyes jövő, meg mondjuk Magyarország távlata is, vagy akár a globális világ holnapja is alapvetően attól függ, hogy *mi milyennek akarjuk*. Ehhez azonban átfogó, stratégiai, paradigmaváltó jövővízió szükséges.

Ha a jövő számunkra csak félelem, akkor a jövő *félelemmel teli* lesz. Ha a jövő számunkra negatív vízió, akkor a jövő könnyen *negatív valóság* lehet. Ha a jövő számunkra érthetetlen és közömbös, akkor *szokványos, érdektelen* holnapot hozhat. Ha új jövőt akarunk, és nem csak látszat-újításokat, akkor ha nincs rá garancia, de legalább komoly az esély, hogy a jövő valóban *jobb* lesz, mint a ma. Ennek a tételnek az elfogadása önmagában *paradigmaváltást* jelent. Nem állíthatom, hogy a jövő csak attól függ, hogy mit akarunk, és milyen holnapot tervezünk, de jövőszándék nélkül a jelen ismétlésként még jobban sem történhet meg velünk. Az új tudati állapotnak kétségtelenül alapja lehet, ha hisszük végre, hogy ami ötven-száz éven belül következik, az elsőrendűen *akaratumk, elveink, szeretetünk, utópiánk* szerint alakítható.

Ez akkor is így van, ha nem hisszük. Ez akkor is igaz, hogy a jelen, mint *kiinduló feltétel* szintén markánsan beleszól a változásokba. Ám ebből az is következik, hogy valami, ami ma csak mellékes esemény, az a jövőben *domináns folyamat* lehet. A káoszelmélet szerinti pillangó-effektus a jövőtrendeket is mélyen átszabhatja.

Ez a tanulmány alapvetően az emberi belső világok, az egyéni tudatok, az emberi ének, a sokat kárhozott egók problémáiról és lehetőségeiről szól. Ha ezt a problémahalmazt végre az elemzés tárgyává teszem, s meg-megszabadulok az eddigi előítéletek és leegyszerűsítések hálójából, esetleg az elmúlt számos évtized gondolkodásának kudarcát tárhatom fel. Az ember belső világa (tudata, tudattalana, spirituális éne, stb.) persze egyszerre szemlélhető *két dimenzióban*, a külső világban (a transzcendens léttől a mindennapi mikokörnyezetig, a társadalom szubjektív és objektív valóságáig²³²), annak következményeként is, és persze önmagában, a belső világban is, de közben el kellene jutnom oda, hogy a *kettő között* milyen összefüggés-rendszer van. Ez a látszólag egyszerű, módszertani kérdéscsoport is hallatlanul sok megoldatlan problémát dob elénk.

A korábbi tudományos nézőpontok, Európában és Magyarországon is, nem csak a társadalom-kötött szemléletű szociológia, hanem még a pszichológia is, valahogy sokáig folyton megálltak ott, hogy a társadalmi szocializáció során az ember belső világa mindenekelőtt a külső (ráadásul objektívnek tételezett) *társadalmi tényezőktől* függ. Ez ilyen direkten, primitíven biztosan nincs így. A probléma oka közvetlenül és jelképesen is az, hogy régóta *egyaránt nem értjük*, hogy ki a tudat és mi a társadalom. Egyfelől a valóság termelése részben szubjektív, *tudati úton* megy végbe, másfelől az objektíválódott társadalom észlelése részben szintén *tudat-kötött*. És ezzel a hipotézissel még csak a hagyományos logikát puhítottuk fel. A transzperszonális pszichológia azt már tudja, hogy a személyes tudat viszont - nevezzük így - a személyiségen túli *felsőbbrendű énhez* is láncolt, s talán egyszer azt is sejteni fogja, hogy a társadalom (és nem csak a társadalmi tudat vagy tudatalatti) szintén a *racióális világvalóságokon túli* dimenziókhoz is kötött. És még mindig nagyon óvatosan, avagy sejtelmesen fogalmaztam. Holott saját álláspontom szerint ez meglehetősen így van. Ezt a felvetést a hazai szociológia még sokáig nem fogja tolerálni, mert ehhez a társadalomtudomány alapjait kellene megújítania.

Ha az egyént vagy a személyt - filozófiai értelemben - definiálni akarjuk, aligha mondhatjuk róla azt, hogy az ember általában, vagy a konkrét egyén nem több mint a *társadalom terméke*, sőt szabvány-terméke, mindössze a társadalmi rutin-szocializáció eredménye. Ha ezt még mindig így tartanánk, akkor nyugodtan kijelenthetnénk, hogy kár leélnünk ezt a földi kényszeréletet. Ugyanakkor nem tagadhatjuk, hogy a külső világban vergődő lét, a másik emberrel való interaktív viszony nekünk irdatlan, pokoli fájdalokat okoz, azaz - akárhogy is értelmezzük - a társadalom *rendkívül hat* az egyénre, belső „selyemtekercseire”. Ez a határfok nem tudható be csak annak, hogy tudatilag-szellemileg legyengültek, tudásvesztettek vagyunk.

Egy másik nagyon fontos felismerés lehet, hogy a külső és a belső világ mozgása két *önálló folyamat*. Két párhuzamos, de nem mindig azonos távolságú és nem mindig egyforma ütemben haladó eseménysorozat. Nem mindig azonos formában és módban változik, különbözőképpen lassul vagy pörög, vagy hol spirális úton, hol anyagi dimenziókban megy előre. Vagy fölfelé, vagy éppen lefelé. A két oldal tehát *soha sem ugyanaz*. Ha ráadásul elfogadjuk az új fizika egyik már elég régi tételét, hogy az észlelt eseménytől az észlelő nem választható el és fordítva, akkor az is bekalkulálható, hogy a ténylegesen történeteket mindig az *észlelő lényén-tudatán* keresztül látjuk.

Mindenképpen azt mondhatjuk csak, hogy a belső világ minden rezdülésének, összes szándékának legalább olyan jelentősége van, mint bármilyen külső, társadalmi, állítólag objektív világnak, vagy akár a mai mediatizált társadalomnak. Ezért azt szeretném hangsúlyozni, hogy legalább próbáljuk meg tárgyszerűen tudomásul venni, hogy a belső világunk -

²³² Lásd például Peter L. Berger és Thomas Luckmann könyvét: A valóság társadalmi felépítése (Jószöveg, 1998)

a tudattalan által ijesztően meghatározott - akarata *ugyanolyan fontos*, mint a külső erőternek bármilyen látszólagos vagy tényleges kényszere. Kettős harapófogó ez - párosulva kettős szabadsággal. Egyébként főként az az ember érzi a külső világot kényszernek (ahogy ez elhangzott: zárt, veszélyes dárdákkal teletűzdelt, félelmetes barlangnak), aki feltehetően saját világát is ugyanúgy éli meg, mint valamilyen veszélyeztetett vagy eleve veszélyes, ijesztő helyet.

Most talán elég sokan olvasták Wilson „Kvantumpszichológia” című könyvét. Ezért talán Magyarországra is betör az a felismerés, hogy az egyes embernek szükségképpen *több énje* van, miközben a különböző valóságokban egyszerre több helyen és formában létezik. Ennél fogva vagy azt gondoljuk, hogy még veszélyeztetettebbek vagyunk, vagy esetleg megérezzük és megértjük, hogy a világot (kint és bent) *nem szabad* úgy értelmezni, mintha örökre veszélyes övezetben élnénk.

Ennek érdekében próbáljuk meg a külső világot úgy látni, hogy belső félelmeinket *ne vetítsük ki* rá, s a külső világ okozta szorongásokat *ne éljük meg* úgy, mintha már menthetetlen áldozatok lennénk.

A jövő társadalmi modelljei és eszményei

- A globalizáció és lokalizáció nagyon eltérő forgatókönyvei: 1. Külső dominanciájú jövőmodellek (újkapitalizmus, ezt követő átmeneti variációk, tudástársadalom)
- 2. Belső dominanciájú társadalmi modellek (egotársadalmak, éntársadalmak, tudattársadalmak)
- Az én, az ego és a tudat fejlesztésének scenáriói (a külvilágtól függetlenül is) Jövőmodell eszmény: a tudatvezérelt, tudatfejlesztő társadalmak

Ma mindenki *globalizációról* és olykor már *lokalizációról* beszél. Most már az európai tudományban van néhány olyan kutatás²³³ is, ami azt a konzekvenciát sugallja, hogy a mostani globalizációnak a következő ötven évben legalább húsz-huszonöt *különböző alternatívája*, várható kifutása lehet. Még akkor is, ha ezt a jelen állapotai szerint ítéljük meg. Ez a széles alternatíva-készlet már önmagában egy óriási szabadságfokot jelent. A globalizációnak van egy párhuzamos folyamata, amit *lokalizációnak* neveznek, amiről itthon - egyelőre, sajnos - még nincs érdemben szó, mert erről kész, átvehető európai elméletek sincsenek. Azt lehet mondani, a lokális világ az egyes embernek saját (közvetlen és közvetett) személyes világa. Minden olyan egyes világ (valóság, társadalom, stb.), ami társadalmilag a nemzetállami szint *alatt* van, tehát régió, kistérség, település, baráti kör, család, az a lokalitás egy-egy önálló-önállótlan eleme. Ebben a világban nagyon sokféle lehetőség van még akkor is, ha ezeket csak a jelen behatárolt, alávett, vagy kvázi-szabad mozgáspályái szerint vizsgálom. A lokalizációnak tehát *legalább annyi* jövőforgatókönyve lehet, mint a már-már mitikus globális világnak.

Nagyon örülnék, ha egyszer arról gondolkodnánk, hogy milyenek ma a magyar vagy európai ember *tudati állapotai, ego-típusai*. Ha az európai ember - nem csak a társadalomhoz kötött - tudati csoportjairól széles ismereteink lennének, a jövőről nem csak abban az összefüggésben töprengenénk, hogy a globális-lokális világ milyen alternatívákat kínálhat. Ma ugyan is csak itt tartunk. Figyeljük meg, hogy a jövő főként a *külső, épített, tárgyi, társadalmi világ* fejlesztéseként képezi a disputák tárgyát. Miközben komolyan azt senki nem feltételezi, hogy a jövő *nem függ* az egyén vagy a társadalom tudatától, akaratától, mentális törekvéseitől.

²³³ Lásd itthon: a Stratégiakutató Intézet Globalitás Intézetének rövidesen elkészülő A globalizáció forgatókönyvei című könyvét.

Saját kutatásaink alapján állíthatom, hogy a mentális, tudati forгатókönyvekben legalább *annyi variáció* van, mint mondjuk az épített környezet fenntartásában és fejlesztésében. Semmiképpen sem feltételezhetjük például azt, a látszólag egyértelműen fogyasztó társadalomnak nevezett külső erőter alapján, hogy az ember csak úgy élhet a mai drasztikus társadalomban, mint aki szükségképpen egoközpontú, vagy ezen belül fogyasztásközpontú életvezetést produkál.

Szeretnék egy jövőtervezési *paradigmaváltást*²³⁴ felkínálni a jövőről való gondolkodáshoz. Amikor a jövőről folytatunk vitát, különböztessünk meg kétfajta *jövőmodell* rendszert. Az egyik, a *külső* erőfeltételek alapján várható trendeket, vagy scénáriókat rögzíti, míg a másik, legalább ennyire markánsan megfogalmazva, a *belső, az emberi* követelmények alapján elképzelhető jövő alternatívákat vázolja. A külső és a belső dominanciájú társadalmi jövőmodellek önmagukban megértenek több előadást. Érdemes így olyan fogalmakat megizlelni, végiggondolni, amelyek mindenképpen a *jövő új modelljeit*, az egotársadalmat, a tudattársadalmat és más ehhez hasonló alternatívát neveznek meg. Ezek a társadalmi jövőképek tradicionális *pszichológiai fogalmakra* alapoznak. Noha szinte minden tudós másképpen értelmezi az egot vagy a tudatot, azt nagyjából mégis mindenki tudja, hogy mi a lényeges különbség ego, én, tudat, vagy elme között. Mindebből következik tehát, hogy ezen a konferencián szeretnék egy *új, jövőt építő* gondolkodást elindítani.

A jövőeszmény, ami egyúttal tényleges jövőlehetőség, nem más, mint egy *tudás vezérelte és tudatfejlesztő világmodellben* való gondolkodás. Ha a következő ötven évben lesz bármilyen átfogó, legalább euroatlanti paradigmaváltás, akkor ez - könnyen belátható - csak a *tudattársadalom modellje* felé mutathat.

Ennek feltárása, megértése azonban követeli tőlünk, hogy újra és újra elővegyük az *alapkérdést*: a tudattársadalom kategóriájában szereplő első fogalom, maga a tudat vagy tágabban az ember - az eddiginél sikeresebben - hogyan definiálható. A feladat nem elsősorban az eddigi nézetek összedöntése, ellenkezőleg, az elmúlt évezredek minden tudásának *összegyűjtése és szintetizálása*, beleértve a legújabb tudományos eredményeket.

Az ember külső-belső dimenziói

fizikai dimenzió (fizikai test)
finom anyagi dimenzió (energiatest, éteritest)
érzelmi dimenzió (asztrálest)
tudás dimenzió (mentálest)
életvilág dimenzió (egotest és éntest)
tudati dimenzió (tudattest és tudattalan mező)
transzcendens dimenzió (isteni én)
+
külső fizikai világ (természeti test)
külső művi világ (épített környezet)
külső információs és tudás világ (tudástest)
szülői/családi dimenzió (családi test)
tanítói/tanítványi dimenzió (közös érzelmi-szellemi test)
közösségi/társadalmi dimenzió (társas test)

spirituális univerzális dimenzió (egységes transzcendens test) Egy szociológusnak kénytelen-kelletén azt is végig kell gondolni, noha eredetileg ezeket a diszciplínákat nem tanították a

²³⁴ Thomas S Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete (Gondolat, Budapest, 1984); Ziauddin Sardar: Thomas Kuhn és a tudomány-háborúk (Alexandra, 2003)

szociológia szakokon, hogy az emberi *személyiség és tudata* miként írható le, meddig terjed, és hol vannak a határai, s milyen fontosabb dimenziói vannak. A táblázat első része - remélhetőleg - túl sok újdonságot nem jelent, hiszen ma már viszonylag jól megkülönböztethető például a fizikai test és a finom anyagi test. Noha a 19-20 századi gondolkodás egyik fő vonulata számára ez a megközelítés jelentős kihívást jelent. Két nagyon fontos dimenzió azonban keményebb dió: *a tudati és a spirituális „test”*. Ha nekem kellene kifejtennem, hogy „*mi a tudat?*”, az itt elhangzott tudatfogalmakon kicsit továbbblendülnék. Oda, ahova Vekerdy Tamás jutott el az elhangzott előadásában. Ezért próbálom most felvázolni, hogy az egyén, az ego, de különösen a tudat alapvetően *transzcendens természetű*²³⁵. A tudat nem az ember fizikai testének része, a tudatot nem az agy vagy az elme vezérli, a tudat nem-anyagi anyagi, avagy szellemi-energetikai, központ, ami hozzákapcsolódik a felsőbbrendű-isteni énhez, a tudat azonban az agyban és a testben *manifesztálódik*, a tudat az agy nélkül nem képes megjelenni az emberben, stb.

Ugyanígy az emberi személyiségnek természetes része a társadalmi dimenzió, amit eddig valamilyen *idegen, külsődleges*, sőt *ellenséges* világnak gondoltunk. Elvileg bármilyen fogalmat használhatunk, kezdve a családi dimenziótól, mondjuk a globális-univerzális vagy az egész földi civilizációt is jellemző tudati dimenzióig, a közös tanulság lakonikusan valahogy úgy fogalmazható meg, hogy a külső világ elemei, teste, szférái szintén a *személyes testünk* részei. Még akkor is, ha ezek közvetlenül nem integrálódnak fizikai testünkbe. Az egyén fizikai-lelki teste nem ér véget testének külső fizikai-energiái határainál, hanem ez közvetve-áttételesen *kiterjesztődik* a külső világ dimenzióira. Az egységet visszaállító, a részeket valóban ötvöző gondolkodás rákényszerül arra, hogy az egyént ne csak belülről vizsgálja, hanem konzekvensen nézze meg, hogy kifelé és fölfelé, tehát a társadalom és a transzcendens világ felé milyen saját *további „testrészei”* vannak.

Ha olyan víziónk van erre az új századra, hogy ez potenciálisan a tudat és tudatfejlesztés százada lesz, nincs fontosabb dolgunk annál, minthogy a *tudatot*²³⁶ interdiszciplináris kutatás kiemelt tárgyává tegyük.

Az új tudat modelljei és eszményei

- A tudat régi és/vagy új modelljei (agy terméke, nem a test része, anyagtól független szellem, isteni egész darabja, a kábaság szerve, tudásgyűjtemény, stb.)
- Az új globális tudat régi és/vagy új modelljei (tudatpusztulás vagy új tudatteremtés)
- Az új tudat felfogásból következő egészen új tudattársadalom paradigmák (a jövőt mi teremtjük tudatfejlesztő társadalom programja)

Az egyik legégetőbb kérdés, hogy a tudat *átfogóan* értelmezhető-e még a hagyományos diszciplínák (kezdve az idegtudományoktól a pszichoanalízisig) segítségével. A válasz nem lehet szigorú, hiszen minden tudományág sok új információt ad és sok új összefüggést tárhat fel. Néhány mondatot ugyanakkor arról is mondanom kell, hogy a 19-20. század tudomány eleve jeleskedett abban, hogy a tudomány határait *folyamatosan tágította* és semmi okunk azt

²³⁵ A híres fizikus Wigner Jenő már 1972-ben ezt írta: „Bármilyen irányba is fejlődnek jövőbeli fogalmaink, a külső világ tanulmányozása vezetett ahhoz a következtetéshez, hogy a tudat tartalma a végső valóság.” Idézi Kovács László „Wigner Jenő és barátai” című könyvben. (Savarinses, 2001, 56.old.)

²³⁶ C.G.Jung például még csak ezt gondolta: „A tudat elsősorban a tájékozódás szerve a külső és belső adottságok világában.” (C.G. Jung Alapfogalmainak lexikona II. 129.old.)

hinni, hogy ez a folyamat bármikor is elakad majd. Ezért változatlanul fontos, hogy minden mai és holnap határtudományt *vonjunk be* az értelmezésbe, s attól se riadjunk vissza, ha rákényszerülünk arra, hogy ismételten átlépjük az aktuális határokat. A határátlépések egyébként is *termékenyek* és az interdiszciplináris kontroll pedig *szakmai garanciákat* is lehetővé tesz. S nagyon ne zavarjon majd senkit, ha a hagyományos nézőpontok görcsösen ingerülten reagálnak majd egy-egy felvetésre. Senki sem hiheti magáról, hogy a teljes és a tökéletes tudás birtokában van.

Ma is csak ott tartunk, hogy különböző tudományágak, vagy az élesen eltérő álláspontú tudósok nagyon sok szinten, sokféleképpen, *más-más hipotézist* közölnek a tudatról. Magam legalább néhány megjegyzést szeretnék tenni az eddigi disputák kapcsán. Az egyik valahogy így szól: az (egyéni) tudat *nem* az egyes embernek, az egyes személynek saját része. Ezért a tudatot - ezt a különös valamit, sőt titkot - nevezhetjük transzcendens alapú tudatnak, vagy akár nevezhetjük isteni énné is. A személyes tudat tehát minimum *közvetít* a „fent” és a „lent” között. Az agy, vagy egy-egy érzékszerv, vagy általában maga a test, nem több, de nem is kevesebb, mint ami a felülről-kívről jött hangokat, információkat, üzeneteket tulajdonképpen *megszóltatja*. Talán azt mondanám, hogy test nélkül tudat létezhet, de test nélkül a tudat nem kódolható, avagy a test/agy feltétlenül szükséges. Nem mellékes, az egyes ember a tudatot arra is használhatja, hogy testébe, egojába zárkózzon, s elhárítson minden inspirációt és üzenetet, így az agy az én támogatásával nem csak fogadhat, hanem tilthat is.

Az agy alapvetően nem más, mint a tudat beszéltetője, vagy a tudat kifejezője. Ez azért is fontos, mert ennek alapján a társadalmi tudatot és tudattalant is jobban megérthetjük, noha óvatosan kezeljünk minden közvetlen analógiát. Mindenesetre a társadalmi tudatból érkező üzenetek a személyes tudatot *kinyithatják vagy bezárhatják* is, miközben persze a személyes tudattalan feltehetően fogja a transzcendens információkat is. A tudattársadalom programjának kidolgozásához tehát minél egzaktabb, pontosabb emberi és társadalmi tudat elemzések szükségesek, miközben a tudattársadalom alapvető célja és értelme, hogy a *tudatot jobban értsük, tudatosabban használjuk* és evvel egy magasabb rendű világ teremtését kezdjük el. Ez így egy egészen új, s más társadalmi jövőképet próbál meg felvetni.

Majdnem ilyen fontos kérdés az, hogy próbáljuk meg az egót²³⁷ is nem mindig *ellenségesen* nézni. Az ego is lényünkhöz tartozik, amely nem ok nélkül olyan, amilyen. Gondolkodjunk el azon, amit már több tudományág jelez, hogy meglehetősen normális, természetes lelki-tudati jellemzőnk, hogy az embernek, az egyes egyénnek vagy személynek *több* éne és egoja van. Elvileg mindig az az egonk „ugrik elő”, amivel az aktuális énünk az éppen aktuális életvilágban lavíroz. (Más kérdés, hogy egy-egy én vagy/és ego úgy ránk és belénk ég, mintha levehetetlen páncél lenne.) Ebben az értelemben az ego olyan egyedi viselkedési forma, ami a pillanatnyi külső körülmények között a leginkább érvényesülhet. Ego tehát szükségképpen mindig lesz, legfeljebb az a dilemma, hogy *öntudatlanul* vezérel minket, vagy *tudatosan* kontrollálható és alakítható, sőt akár az a kérdésfelvetés is jogos, hogy az egoval csak az a baj, ha túlzott mértékben uralkodik a személyiség minden részén. Szintén más kérdés, hogy az ego tartalma és működési módja szintén részben meghatározott a transzcendens dimenziók által.

Ennyi rövid fejtegetés talán elég ahhoz, hogy a tudat külső befolyásoltsága és ugyanakkor személyes uralhatósága alapján ne a személyes tudatról, hanem a társadalmi tudatról és az ezt átalakító *új tudatosulás* lehetőségeiről beszéljünk.

Az új közös tudatosulás modelljei

²³⁷ Sartre híres tétele így hangzik: „...az Ego sem formálisan, sem materiálisan nincs *benne* a tudatban” (Jean-Paul Sartre: Az ego transzcendenciája, 1997. 11. oldal)

- Az új helyzet tudatosulási modelljei (tudástársadalom korszaka jöhet)
- az új tudat tudatosulási modelljei (ego-központúság helyett tudás, tudat, spiritualitás hármass dominanciája)
- az új helyzet és az új tudat új modelljei (tudatfejlesztő társadalom az egyetlen normális lehetőség ötven/száz éven belül)

Amiről most szeretnénk beszélni, az lehet a *legfontosabb üzenet*. Ha abból indulunk ki, hogy egyszerre kell vizsgálnunk külső és belső folyamatokat, ha ezek a változások egyszerre kínálnak sokféle alternatívát, ha ezek különböző globális, nemzeti, lokális utakat tesznek lehetővé, akkor talán nézzük meg, hogy a külső és belső koordináták, kényszerek és szabadságok között és ezek alapján *felépíthető-e* egy olyan új közös globális tudat. A felépítés: az *új tudatosulás*. Nem egyszerűen elviselhető, hanem normális és kíváncsi, hogy szinte minden egyéni tudat másképp képzel el a jövőt, amelyekből azonban szükségképpen *ötödik* egy új korszak szándéka, és ennek a jövővízióknak a tudatában egy-egy személy már részben megvalósít vagy támogat egy közös *tudatosítási, tudatosulási* folyamatot. Ezért is jelezzük, hogy mennyire kulcskérdés a személyes és társadalmi jövőtervek megfogalmazottsága és képviselése.

Az aktuális kérdés valahogy így fogalmazható meg, hogy ma az *egyetlen* lehetséges s átfogó jövőkép a tudatfejlesztő társadalom megnevezése? Nem szeretnénk ilyet sugallni. Egyelőre viszont az sem tartjuk igazoltnak, hogy a jövőben a tudatnál nem lesz fontosabb, magasabb rendű erőforrásunk is. Más hasonló erőforrás persze még lehet, mint például *a tudás* vagy *a spirituális „tőke”*, amelyek egyaránt nem pusztán társadalmi támogatottságot kapnak, hanem alapvetően *társadalmi tőkéké* is válnak. Mindez persze majd odavezet, hogy a társadalomról és a társadalmi tudatról is sokkal árnyaltabban és magasabb szinten érdemes gondolkodunk. Nem véletlenül érzékeltetjük, hogy *a tudás, a tudat és a spiritualitás* hármass erőforrás csoport intenzív alkalmazása elvezet a *transzszociális társadalom* létezéséhez és elméletéhez.

Mit is mondtunk mindezzel? Azt próbáltuk hangsúlyozni, hogy *kapcsoljuk össze* a külső és belső folyamatok fejlesztését egy átfogó új stratégia keretei között. Nevezzük meg ennek a programnak a közös pontjait, amit az előbb magunk meg is tettünk, s próbáljunk meg egy a belső dimenziójú, emberközpontú, tudatvezérelt folyamatok által irányított *jövő* születését támogatni. Ezt kereszteltük el tudás és tudatfejlesztő társadalom modellnek

Szeretnénk végül egy *történeti-történelmi víziót* felvázolni. Amit ma mindenki jelenként él meg, az nem más, mint a *pénzközpontú újkapitalizmus* globalizálódása, csakhogy ez a globális világ sohasem vált teljessé, és mindenhova eljutóvá, és számos elmélettel ellentétben se ma, sem később nem válik *kizárólagosan uralkodóvá*. Már azért sem, mert egy *új világmodell* épül bele, egyszerre erősíti és számolja fel. Ismét az történik, mint oly sokszor, hogy már a jelen sem a múltat jellemző világmodell.

Lehet, hogy Budapestről még nem látszik elég markánsan, de számtalan tényt, változást, fordulatot lehetne felsorolni arról, hogy belépünk egy részben vagy teljesen új világmodellbe. Ezt az új világállapotot és egyben világeszményt átfogóan *információs kornak, vagy információs társadalomnak* nevezik. De azt kell mondanunk, hogy a lehetséges jövőnek ez a legprimitívebb foka, ami azt jelenti elég egyértelműen, hogy egy az információval gazdálkodó jövőben vagyunk már benne fél lábbal. A következő néhány évtized után, talán már a huszas-harmincas évektől kezdődően a tudástársadalom, majd ezt folytatva a tudattársadalom korszaka jöhet el. Ezért a század közepén várható az újabb modellnek a létrejötte, amit nevezzünk most végérvényesen tudattársadalomnak. Ez egyaránt eszmény, prognózis, forgatókönyv és *valóságos esély* is. Anélkül, hogy más garanciánk lehetne rá, mint maga a tudat és a tudatok generális fejlesztése.

Ha már egyszer ki tudunk mondani egy *pozitív jövőképet*, esetleg nem zuhanunk majd vissza mindig kétségbeesett állapotokba, s *nem tesszük fel* megadóan a kezünket a globális világ látszólagos-valóságos kényszerpályái miatt. Ha ez így van, a 21. század egész távlatáról beszélhetünk. Ez végül azt jelenti, hogy a tudattársadalom kiépülése *után* juthatunk el majd a századvégre, amit magunk több tanulmányban *egységkornak*²³⁸ nevezünk. Az egységkor persze az időtől-tértől *független* egységvilág felismerése. Ez teljes mértékben transzcendentális központú világ és társadalom-modell lehet, ami egyben feltétele és eszköze, hogy az emberi civilizáció ma megoldhatatlan problémáit (túlnépesedés, energiaválság, ökológiai katasztrófa, stb.) ténylegesen kezeljük.

Nézzünk egy *lehetséges és optimális* menetrendet, ami természetesen nem pontosan így valósul meg majd. A fejlett világ már jórészt túllépett az informatikai társadalmon, Magyarország viszont éppen most küszködik ebben a kezdeti szakaszban. De nálunk is, mint mindenhol máshol, a technológiai feltételek megteremtése és a technológia intenzív fejlesztésének lehetővé tétele után jön az információs kor *társadalomfejlesztése*, ami még mindig a külső dimenziók javítását jelenti. Ezt nem nehéz a tízes évekre prognosztizálni, ami rögtön megteremt a globális-lokális követelményt először a *tudások* széleskörű fejlesztésére és társadalmi alkalmazására. Ez pedig kapu és híd a valódi fordulathoz: a *tudatfejlesztő* társadalom esélyéhez. Avagy az egység tudatának személyes és társadalmi *tudatosulása*.

A 21. század: a tudat százada

Információs kor (1980-2050?)informatikai társadalom / technológiai társadalom
(1970-2000)

információs társadalom / jeltársadalom
(1990-2010-20)

tudástársadalom / döntéstársadalom
(2000-2030-50)

tudattársadalom / valóság(át)alakító társadalom
(2020-2050-70)

Egységkor (2050-?)egységtársadalom / ember, valóság, tudat és eszköz egységesülése
(2040-2070-90)Ez lenne most az *utolsó felvetés*, amit szeretnénk kicsit provokálóan megfogalmazni. Ha egyszer megpróbáltuk végiggondolni, hogy mi az emberi és társadalmi tudat, ha nagyjából s közérthetően felismerhetővé válik, hogy az emberi tudat alapvetően transzcendens jellegű (keresztény szemmel nézve isteni alapozású), nos akkor fel kell tenni azt az egyszerű és barátságos kérdést, hogy minden egyes ember tudata tehát kívülről egy transzcendens, időtlen felsőbb tudat, és egy spirituális (szintén időtlen?) társadalmi-tudat *kettős erőteréből* irányítódik? Az egész tehát csak az univerzális kegyelem kérdése?

Ha azonban az elméleti fizika nyelvén próbálunk meg gondolkodni, akkor pedig valahogy azt a kérdést járhatjuk körbe, hogy mi a kvantumtér, a szupertér és milyen mértékben függünk a kvantumvilágtól, s akkor az egyéni tudat és az emberi társadalom tudata mitől és hogyan létezik-fejlődik? Természetesen a válaszok lehetnek igenlőek és tagadóak, vagy lehetnek is-is jellegűek, de egyik megalapozott és megfontolt válasz sem vezet oda, hogy az egyéni tudat vagy bármilyen társadalmi tudat mozgástere *kevés* lenne és emiatt a felelősség elhárítható lenne.

²³⁸ „Az egység tudata nem a megannyi tudatállapot egyike, hanem valamennyi tudatállapot summázata.” (Ken Wilber: Határok nélkül, 173 oldal.)

Minden út tehát a mindig is létező, a tértől és időtől független *egységvilág*, *egységtudat* felismeréséhez vezet. A tér és idő pusztán azért szükséges, hogy ez a valódi változás univerzálisan megtörténjen velünk. Ennek érdekében ki-ki személyes felelőssége is korlátlan.

Ha a társadalom és kultúrája nem kínál egyebet, mint a lehető *legnagyobb esélyt*, hogy egyéni tudatomat például kinyithatom a felsőbb dimenziók felé, s a nyitás jóvoltából gazdagodni és gazdálkodni tudok a spirituális információkkal és ösztönzésekkel, ebben az esetben majdnem mindegy, hogy mennyire erősek és hatékonyak a külső meghatározottságok, mert a felső és belső (tudati) dimenziók által sugallt létforma *valóban megközelíthető* ebben a században. A huszadik század - minden gyalázata ellenére - a földi civilizáció egyik felén jórészt megteremtette a fizikai-tárgyi, avagy *civilizációs feltételeket* a tudat és az általa képviselt értékek hasznosításához. Feltéve, ha viszonylag sokan lesznek az új univerzális alternatíva pártján, s ezen a fejlődési pályán a tudat nem az önbutítás, hanem *az öngazdagítás, önépítés* eszköze lesz. Ebben az értelemben az új társadalom már nem kitüntetetten gazdasági, politikai, vagy ökológiai folyamat és külső rendszer, hanem az egészen más dimenziókat érvényesítő erőforrás és mozgáskeret. Amikor egyre többen arról beszélünk, hogy a tudás-központú, tudatközpontú, vagy spirituális központú jövő az optimális, összefoglalásképpen azt javasoljuk, hogy ez a jelen/jövő ne lehessen más, mint a spirituális dimenzió(k) által vezérelt *magasabb rendű* emberi-társadalmi civilizáció és kultúra. Visszatérés és végső befoglalás.

A tudásközpontúság már a jelenben is azt jelenti, hogy a tudat megnevezésére és a tudati követelmények finom érvényesítésére az egyik *legalkalmasabb eszközünk* a tudás; egyszerre *minden eddigi és minden új tudás*. Már ma is a legjobb fizikai és szellemi érzékszervünk a *tudás*, mintha ez lenne egy jelképes harmadik szem, amely segítségével a szeretetenergia jobban befogadható és tovább sugározható a tudás-, a tudat- és spiritualitásfejlesztő ember és társadalom *békés, szelíd* egységkosmoszának újrateremtéséért. Nekünk már az is *boldogság*, ha ezt kimondhattuk.

Üzenet

<p>A 21. század már egyértelműen három kulcstényező - a tudás, a tudat, a spiritualitás - mindent átható és átütő győzelme vagy veresége lesz.</p>

Kvantumtéri tudat

Egy végtelen kiterjedésű, s bonyolultságú kvantumtérben vagy. Párhuzamos világegyetemekben, egymásba fonódó energia-téridőkben, egyszerre a földi természetben és a nem természetes társadalomban, valamint a szellemi és spirituális dimenziókban. Évezredek óta úgy teszel, mintha egy hordó méretű táska lennél, amelynek zipzárat teljesen behúzták, és Te, mintha minden rendben lenne, befekszel a táskába, mint egy meleg, kipárnázott odúba. Holott könnyen lehet, erre semmi szükséged nincs, mert Isten nem csak benned van, hanem talán isteni kegyelemben is részesít. Minden elfojtott félelmed ellenére eleve feltételezed, hogy egy emberöltőnyi életen keresztül semmi baj nem ér. A pozíciód vitathatatlan: hagyományosan nem teszel egyebet, minthogy kiszolgáltatottságodat elrejtet. Ez talán akkor elfogadható, ha egyetértünk érzékeléseddel: körülötted a kvantumtér földi - szintén több dimenziós - környezete egyszerre északi sark, toronymagas hullámokat gerjesztő óceán, tüzes sivatag, az Amazonas paradicsomi erdeje, s a földrengés miatt kettévágott nagyváros, ahol a törésvonalba úgy esnek bele a hidak, az utcák és a városok, mint virágszirmok az árokba.

Minderről tudni sem akarsz. Az északi sarkról behúzódsz egy norvég fjord faházába, a tüzes-égető sivatag szélén oázist találsz, az Amazonas mocsarából kivergődsz egy gyógyító emberhez, s a Te városodat nem szeli ketté egy földrengés, így aztán egy tetőtér-lakásban a tudással körbeöleltetted magad, mintha minden könyv Siva egy-egy karja lenne.

Három teljesíthetetlen feladatra vállalkozol. Az első a legfélelmetesebb, mert abban fizikai létedet teszed kockára. A cipzárt kicsit kijebe húzod, s karod, lábad vagy fejed óvatosan kidugod a kvantumtérbe, mintha egy úrhajóból lépnél ki, és aztán néhány métert előre csúszol, de az úrhajót körbefutó fémkarfát véletlenül sem engeded el. Nem akarsz mást, mint személyesen érzékelni a téridőt, a sokdimenziós valóságot, a végtelen energiamezőt. Ez semmivel sem kisebb feladat, mint az, ha egyetlen molekulád egyetlen atomjának szubatomi légüres terében körútra indulnál. Keveset és gyengén érzékelsz, és szinte semmit nem értesz az egészből. Nincs ember, aki saját érzékelésével, saját tudatával a végtelen kvantumteret felfedezhetné, és megérthetné.

Ezért arra adod a fejed, második feladatként, hogy amit nem érezhetsz, nem láthatsz, nem foghatsz fel, mindazt a zipzáros emberiség tudástáraiból tanuld meg. Közvetlen tapasztalat helyett közvetett tapasztalatot szerzel. És láss csodát: a végtelen kvantumtérről végtelen számú hipotézist olvashatsz. Neked azonban szerencséd van, se régi, se új politikai és szellemi diktatúrák nem hitetik el Veled, hogy egy-egy profán könyv (értsd: a hatalom önigazoló kvázi-filozófiai műve) minden tud és mindent ért a sokdimenziós anyagi-szellemi téridőről. Nincs szerencséd ugyanakkor, mert Te személyesen már nem tételezheted fel, hogy a tudomány vagy egy-egy tudományág tudása maga a szent tudás, ezért nem tehetsz mást, minthogy a zipzárok védelme mögötti, a naprendszeri civilizáció minden eddigi tudásforrásait (tudomány, vallás, mítosz, stb.) megkeresed. Olyat is, amelynek létezését esetleg majdnem mindenki tagadja. A legalizált, hivatalos tudomány is két-három évenként megduplázza a tudást, de Te magad pontosan tudod, hogy nincs ember, aki egy életút keretében akár az eddigi fontos tudásokat is megnézhetné, elolvashatná és megérthetné. De szabad vagy: tudáskeresőként a fejed felett szétrántod a zipzárt, szétáradsz a szellemi kvantumtérben és minden általad elért tudásforrásban mosakodni akarsz.

Az utolsó feladat sem kisebb. Amit személyesen nem érzékelsz, és nem élsz át, amit közvetve a tudás korlátlan befogadásával is csak töredékesen érzel és értesz, azt az élményt és víziót szeretnéd más kvantumtéri létezőnek is átadni. Nem biztos, hogy konkrét embereknek, hanem sokkal inkább magának a szellemi kvantumtérnek. A zipzár mögött kuporodva a többi zipzár

mögött ülők üzenetét hallod: klasszikus, bevált, legitim műfajokat válasszál, mondják, írd a filozófia nyelvén filozófiát, a társadalomtudomány nyelvén társadalomelméletet, az elméleti fizika nyelvén elméleti fizikát, a teológia nyelvén teológiai tanulmányt, a tömegkultúra nyelvén televíziójátékot, mi több a költészet nyelvén verset. Te azonban szupraracionális tudományt akarsz integrált nyelven fogalmazni. Ismételten szabad vagy: miután téged a kvantumtér, a sokrétű kvantumtéri létezés, a kvantumtéri univerzális szabályozás, s társadalommal és az istennel való egyesülés együttesen érdekel, megteheted, hogy az Egészre figyelj. Miközben nincs ember, aki képes lenne az Egészről valamilyen átfogó, tökéletes meta-elméleti-metagyakorlati művet letenni, így nyugodtan, szabadon akár magad mögött hagyhatod a bevált nyelveket, műfajokat és csak arra kell koncentrálnod, hogy a lehetetlen célkitűzésből a maximálisat teljesítsd. Tarts vele, Barátom, ha kedved van hozzá, s Te is, aki esetleg ellenszenvet érzel iránta, s vele ellentétesen gondolkodsz.

Mellékletek, avagy személyes üzenetek

Életrajz és pályakép (Varga Csaba bemutatása)

Családi pályakép

Varga Csaba családi gyökerei az egész országot átölelik. A 19. század végén és a 20. század elején a négy nagyszülő egyaránt a Trianon előtti Magyarország területén, Felvidéken, Kárpátalján és Erdélyben született. Egyikük sem tartozott a társadalmi elitéhez, még a dzsentrik világához sem. A dédnagyszülők: kismemes, postamester, vasutas, paraszti gazdálkodó.

Anyai ágon a nagyapa, Domokos Árpád (1896-1984) Erdélyből Sarmaságról érkezett, a család azonban Csíkszentdomokosra való. A család a trianoni békeszerződés után menekült Magyarországra. Felesége, Wenninger Gabriella (1900-1979) német származású, Ungváron született, sokáig Kárpátalján nevelkedett. Lányuk, azaz Varga Csaba édesanyja, Domokos Katalin (1925) az ötvenes években a vendéglátóiparba került könyvelőnek.

Apai ágon az édesapa, Varga Rezső (1908-1970) felvidéki, Csíz-fürdön, édesanyja Zölderdő Cecília (1886-1976?) csallóközi, Doborgazon született, Varga Csaba másik nagyapja, id. Varga Rezső szintén vasutasként szolgált a Kassa-Budapest vonalon. A Domokos és a Varga család tehát egyformán állami szolgálatban állt, az előbbi királyi és császári postamester volt, az utóbbi család pedig a magyar államvasutakat szolgáltatta.

A huszadik század első felében - a harmincas-negyvenes években, mintegy egy évtizedig - a két család feltörekvése ideiglenesen sikeres volt, Domokos Árpád a svájci érdekeltségű Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bank bankfiók-igazgatója Budapesten, Varga Rezső pedig - Nagykanizsán szerzett tanítói oklevele ellenére - önálló (többnyire sikeres) gazdasági vállalkozó. A középosztály közepéig felkapaszkodott két család gyermekének házassága egyúttal gazdasági összefogást is ígért. Jobb korban, jobb országban ez megalapozhatott volna egy nívós egzisztenciát, polgári életformát.

De nem így történt.

A második világháborút követően a családot két csapás éri. Először is a Rákosi-rendszer államosítja Varga Rezső vállalkozásait, aki ezután szakácsként, pincérként, később gebines vendéglátó egységek vezetőjeként dolgozik. Másodszor az ötvenes évek közepén Domokos Katalin és Varga Rezső elválnak, a két gyerek eltartása és gondozása Domokos Katalinra hárul, aki gyerekeit először szüleire, Domokos Árpádra és Wenninger Gabriellára bízta, akik a kitelepítés elől vidékre menekülnek, Balatonszabadiba költöznek, ahol Domokos Árpád gyümölcstermesztésből próbálja nyugdíját kiegészíteni.

A Kádár-korszak konszolidálása után a család helyzete lassan javult. Domokos Katalin a szállodaiparból főkönyvelőként ment nyugdíjba, de valamifajta biztonságot, megnyugvást csak harmadik házassága hozott, amelyet Baláti Józseffel kötött. Varga Rezső nem találta helyét a hatvanas években sem, és korán, 1970-ben meghalt. Varga Csaba húga, Varga Anikó (1949-) kozmetikus lett, Nyírfás Lászlóval kötött házasságot és egy gyerekük (Nyírfás Adrienn) született.

Varga Csabát sokáig azért sem vették fel egyetemre, mert anyakönyvi kivonatában édesapjáról az szerepelt, hogy gyáros; a szülők és nagyszülők intelmével szemben nem politikamentes műszaki pályára készült, hiszen az irodalom, a szociográfia és a filozófia érdekelte. Élete ezért csak a nyolcvanas évek elején stabilizálódott valamennyire, amikor megszerezte végre az egyetemi diplomát, de a rendszer folyamatosan, a nyolcvanas években

is ellenzékiné tekintette. (Például Tóth Dezső miniszterhelyettesként levelet ír 1982-ben az MM Vezetőképző és Továbbképző Intézetének, hogy Varga Csaba ellenzéki, ezért a képzés befejezése után nem kaphat semmilyen beosztást.)

A család tagjai számára a huszadik század tehát állandó vergődés, személyes és családi tragédiaként élik meg Trianont, a második világháborút, a Rákosi-rendszert, aztán 1956-ot, végül a Kádár-korszak első felét. Soha nincsenek előnyös helyzetben, soha nem jutnak fel a társadalom felső rétegeibe, az egymást követő rendszerek nem támogatják őket; noha voltak átmenetileg jó évek, de ezek is csak rövidtávon hoztak szerény sikert. A Kádár-rendszer utolsó évtizede - minden látszólagos politikai kompromisszum ellenére is - csak anyagilag jelentett részleges biztonságot, de a szellemi vagy társadalmi elismertség elérése majdnem lehetetlen volt.

A család tehát elemien érdekelt volt az 1956-os (részleges) forradalomban és az 1989-es (kvázi) rendszerváltásban is.

A család nagyon mélyen megtanulta az állandó újrakezdést, a bukás túlélését, a megaláztatás elviselését, a politikai-társadalmi talajtanságot.

Varga Csaba kétszer alapított családot, először 1969-ben, másodszor 1984-ben. Az elsőből született Virág, a másodikból Borbála és Dorottya lánya. Lányai születése óta életének központi, spirituális célja, hogy lányai számára belső paradicsomot teremtsen, amely nem egyszerűen egzisztenciális biztonságot nyújt, hanem lelki-szellemi felkészültséget és nyitottságot az isteni világ felé. Második felesége Csorba Éva (1958), aki félig paraszti, félig munkás környezetből érkezik, mert a család részben Zemlénből, részben Palócföldről származik, s aki családjában szintén elsőként szerez felsőfokú (biológus-könyvtár szakos) diplomát. Ez a házasság nem csak tartós érzelmi, hanem lelki-szellemi közösség is, amely lehetővé tette és teszi, hogy Varga Csaba életét mindenekelőtt lányai és felesége, szellemi céljai, továbbá spirituális (szupraindividuális) emelkedésének szolgálatába állítsa.

Életpályakép (a tények röviden)

1946-1952: Budapesten, szüleivel él, zömében a VIII. kerületben.

1952-1953: Szülei bentlakásos iskolát keresnek neki, ezért Budapesten - az édesapja felvidéki származására hivatkozva - a Szabadság-hegyi szlovák általános iskolába íratják be; ezt lelkileg sehogy sem bírja, ezért nagyszülei magukhoz veszik, hűgával együtt.

1953-1957: Balatonszabadi-fürdőtelepen, anyai nagyszülei, Domokos Árpád és Wenninger Gabriella neveli.

1957-1960: A forradalom után édesanyja úgy dönt, hogy most már visszaveszi magához, ezért az általános iskolai VI-VIII. osztályt Budapesten (a Ferencvárosban), a Knézich utcai általános iskolában végzi.

1960-1964: Budapesten, Óbudán, a Körösi Csoma Sándor Gimnáziumba jár, és ott érettségizik. Édesanyja közben férjhez megy, így a gimnáziumi évek nagy részét egyedül éli az anyai nagyszülők józsefvárosi, Kisfaludy utcai lakásában. Ebben a lakásban gimnazisták, egyetemisták és fiatal értelmiségiek számára Forrás néven szellemi csoportot alakít. Egyetemre biológia-földrajz szakra (ELTE TTK) jelentkezik, mert ezekből a tárgyakból tud a legtöbb pontot hozni, ám ennek ellenére nem veszik fel.

1965-1966: Érettségi után egy évig a Ganz-Mávag hídgyárában segédmunkás. A rendőrségen feljelentik ellenforradalmi szervezkedés után, büntetésből soron kívül behívják sorkatonának, s első - megjelenés előtt álló - szociográfiáját kiveszik a Kortárs irodalmi folyóiratból.

1966-1968: Hatvanban, a nagygombosi laktanyában sorkatona, ahol ifjúsági klubot szervez; ide írókat, színészeket, filozófusokat, pszichológusokat hív meg.

1968-1970: Leszerelés után népművelési gyakornok Hatvanban, majd Pest megyében, a budai járásban; ekkor születik meg az első publikált szociográfia Tök községről és ifjúságáról; a szociográfiát szeretnénk dokumentumdrámaként bemutatni Visegrádon, de ezt a Pest megyei pártbizottság betiltja. Közben 1969 végén megnősül, felesége Ármós Erzsébet, s lánya Varga Virág 1970 nyarán megszületik.

1970-1972: Esti egyetemen filozófiát hallgat, egyúttal újságíró gyakornok üzemi lapnál, a Közért Újságnál. A Magyar Írók Szövetségében gyülekező fiatal írók egyike, akik ekkor még csak FIJAK-ot hozták létre; Hatvanban fiatal írók konferenciáját szervezik, amit az MSZMP KB be akar tiltani, de a szervezők, köztük Varga Csaba (mint az illetékes írószövetségi KISZ-szervezet vezetőségi tagjai) erre nem hajlandók. A konferencia viharos körülmények között zajlik le, ráadásul a hatalom bizalmi embere, az öreg Darvas József - sokak meghökkenésére - fiatal írók mellett voksol.

1972-1974: Két évig némileg levegőhöz jut, Darvas József és Fábíán Zoltán kérésére-javaslatára avval a komoly feladattal bízzák meg, hogy az Olvasó népért mozgalom Pest megyei kísérletét szervezze. (26 évesen főállásban a HNF Pest megyei Bizottságára kerül művelődési munkatárnak.) A kísérlet a hatalmi-politikai ellenállás miatt megbukik, ezért Fábíán Zoltánnal egyszerre mondják fel megbízatásukat, állásukat.

1974-1978: A Pest megyei kudarc után - évekig - nincs állása, nincs állandó jövedelme, szerencsére a Magyar Írók szövetsége több hónapos bulgáriai tanulmányútra küldi. Ebben az időszakban írja meg első könyvét, ami egy riportsorozat a vidéki kulturális-művelődési csoportokról. Kényszerű szabadságában is az olvasótábori mozgalomra koncentrálhat.

1977-ben a Magvető Kiadó a Gyorsuló Idő sorozatban kiadja Bánlaky Pál és Varga Csaba szociológiai vitairatát Azon túl ott a tág világ címmel. Ekkor válik ismert falu- és társadalomkutatóvá.

1978-1980: Budapesten, a Fiatal Művészek Klubját vezeti, amely akkor az ellenzéki fiatal művészek fellegvára, de ahonnan a hetvenes évekről szóló konferencia megrendezése miatt el akarják távolítani. (A helyzet ismétlődik: nem vállalja egy konferencia betiltását, ezért újra politikai szilenciumot kap...) 1979-ben hárman végzik a kiskunhalasi szociológiai kutatást, egy ártatlan felszólítással élve a városban megszervezik a helyi társadalom nemes tanácsát, majd az erről szóló szociográfiát kivágják a Forrás megjelenő számából.

1980-1982: Szerencsére a művelődési minisztérium (Pozsgay Imre és Bíró Zoltán) kimenti egy nappali tagozatos vezetőképzésre, ahol tulajdonképpen elvégzi a szociológia szakot, de ekkor még felsőfokú diplomát nem kaphat. Ez a két év sziget az életében: csak a tanulásra kell koncentrálni, miközben kapja az eredeti fizetését.

1982-1984: Ezért az ELTE BTK szociológia szakára iratkozik be, és itt szerez 1984-ben diplomát. Ám hiába végezte el 1982-ben a vezetőképzőt, a puha diktatúra logikája szerint furcsa kálváriát jártnak vele, állást és beosztást két évig nem kap, miközben valamelyik népművelési intézménytől fizetést vehet el. Enni van mit, de egzisztenciálisan lebegtetik.

1984-1987: 1983-tól aztán Vitézy Iván hajlandó őt alkalmazni a Népművelési Intézetben, de kutató nem, „csak” településfejlesztő lehet. A nyolcvanas évekbeli falukísérleteknek így egyik vezetője lesz, aki Somogy megyében szellemileg irányítja a Siómente falukísérletet, s Balatonszabadiban 1983-tól megszervezik az első új népfőiskolát is.

1984 hozza élete másik nagy fordulatát, elváltak első feleségétől, majd új párt választ magának Csorba Éva személyében és közös életüket egy kőbányai lakótelepi albérletben kezdik. A válóper végén aztán lányát, Varga Virágot neki ítélik, és már új feleségével folytatják a kamaszlány nevelését. (A válóper ítélete szerint ennek ellenére lakását, autóját Ármós Erzsébet kapja, aki könyvtárát sem hajlandó kiadni.) A lakótelepi albérletből előbb két terézvárosi albérletben élnek, majd egy Aradi utcai ház tetőterében lakás építését kezdik el, mert a nagyszülőktől örökölt balatonszabadi nyaraló eladása után nem csak egy telket vehetnek Balatonszabadiban, hanem - bankhitel igénybevételével is - neki kezdhetnek a tetőtéri otthon felépítésének.

1984-ben jelenik meg a Magvető JAK-füzetek sorozatában Kamarás Istvánnal írt Reformvár című utópiájuk.

1987-1988: A Magyar Írók Szövetsége titkárává választják, ahol a vidéki irodalmi életért felel és a fiatal írók szervezetének működését segítheti. 1987-ben Lakitelken a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója lesz.

1987-1988-ban a Magyar Írók Szövetsége végleg szembekerül a politikával, az 1988 végi közgyűlésen a nagypolitika törésre viszi az eddig is labilis együttműködést. A közgyűlés előtti este a pártközpont nagytermében a mintegy kétszáz párttag író arra szólítja fel, hogy ne engedjék az írószövetséget az ellenzék kezére kerülni és a közgyűlésen csak olyanokra szavazzanak, akik élvezzi a párt bizalmát. Evvel a döntéssel többen nem értenek egyet, de nyilvános szavazatukkal csak négyen merik ezt kifejezni. Egyikük Varga Csaba. Nem is választják meg újra írószövetségi titkárrá, és a politika igyekszik karanténba zárni magát az írószövetséget is.

1988-1989: Az ISIS kissozvetkezet keretében létrehozzák az Eötvös-kiadót és jó néhány fontos könyvet jelentetnek meg, szövetkeznek a haza tért Püski kiadóval, együtt indítják útjára a Hitel című lapot és Budapesten könyvesboltot nyitnak. A Gondolat kiadó válogatott esszéit, a Magvető válogatott szociográfiáit adja ki.

1989-1991: A rendszerváltás idején másfél-két évi politizál, nem a Demokrata Fórumban, hanem a parasztpárt utódeként létrejövő Magyar Néppárt egyik országos titkára lesz, és őt választják meg az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásokon a néppárt delegációvezetőjévé. Szokatlan ez a szerep, először nehezen szólal meg az üléseken is, de néhány hét után az egyik főszereplővé válik. Felesége, Csorba Éva a kerekasztal titkárságvezetője lesz. Soha nem készült politikusnak, nem tanult meg taktikázni és ügyeskedni, elveket képvisel és őszinte, s ráadásul egyetlen hatalmi erő sem áll a háta mögött; továbbá az európai politika a kis pártokat, köztük a Magyar Néppártot nem akarja futtatni, mert a győzelemre (joggal) a Magyar Demokrata Fórumot nézte ki, így a győztes rendszerváltás egyik vesztese lesz. (Csak hat-nyolc év után derül ki, hogy evvel szerencséje volt.)

1992-1994: A Népművelési Intézetbe nem hívják vissza, de nem is lenne hozzá kedve, a politikából hetek alatt kiszorul, és az új kormány nem kínál neki feladatot, sőt az első hónapok után bírálja az Antall-kormányt, mert úgy tartja, hogy az nem felel meg a neokonzervativizmus céljainak. Még meg-megkísérli, hogy tanácsadó legyen, vagy részt vegyen egy valódi konzervatív párt szervezésében, de mindez esélytelen törekvés.

Ezért szerencsére megint újakezdésre kényszerül, s úgy gondolja, hogy saját kutatóintézetet hoz létre és barátaival alapítványi keretben megalapítja a Stratégiakutató Intézetet. Ehhez annak ellenére sem kap állami támogatást, hogy komoly ellenzéki szerepe volt, így külkereskedelmi vállalkozásba is fejest ugrik, mert bízik abban, hogy ennek jövedelméből finanszírozhatja a kutatóintézetet. Ez csak rövid ideig sikerül. (Viszont belülről ismeri meg a gazdasági életet és ez a későbbiekben több szempontból perdöntő lesz.)

Ebben az időszakban fogalmazza meg az újkonzervativizmus elméletét, amely aztán a Hagyomány és stratégia című kötetben jelenik meg.

1994-2001: 1993-94-ben tudatosan hátat fordít a politikának, majd családjával Budapestről kiköltözik Nagykovácsiba. A gazdasági vállalkozások közben megbuknak, vagy nem hoznak komoly eredményt, de a kutatóintézet egy kisebb válság után nagyjából stabilizálódik.

Már 1992-93-ban felismeri, hogy amíg a hazai rendszerváltásra koncentrált, a fejlett világ egy globális váltást kezdett el, és az információs kor közeledik. Külföldi utak tapasztalatai és szisztematikus elemzések után - intézetével közösen - új átfogó stratégiát ajánl a magyar társadalomnak. Magyarországon így elsőként kutatják az információs társadalmat és fogalmaznak meg nemzeti, regionális és lokális stratégiákat. Ebben az időszakban a társadalomkutatásról átvált a társadalomelméletre, később pedig átfogó metaelméletek kutatására és megfogalmazására vállalkozik. (Közben könyvei jelennek meg, könyvsorozatokot szerkeszt, Internetes folyóirat főszerkesztője, nemzeti szintű portálrendszert épít ki, stb.)

2002- : Újabb tudatos döntés hoz, de most nem a politikából hátrál ki, mint 1993-1994-ben, hanem a komoly szervezetté fejlődött (és közhasznú társasággá átalakult) Stratégiakutató Intézet vezetését Csörgő Zoltánra és közös munkatársaikra bízta, mert azt gondolja, hogy a következő két-három évtizedben csak a szellemi tevékenységre összpontosíthat.

Egzisztenciális pályakép

Egyénileg nem rajtol rosszul, de jól sem. Családja ugyan súlyos vesztese a szocializmusnak, de annyi családi vagyont - telkek és balatoni nyaraló formájában - sikerült átmenteni a hatvanas-hetvenes évekre, hogy amikor önálló életet kezd, van hova nyúlni egzisztenciális forrásért. Nem örökölt középosztálybeli helyzetet, ám első házassága idején édesapja tanácsi lakásába költözhet, majd második házasságakor - noha a válóperben anyagilag vesztesévé vált - az anyai nagyszülők maradék vagyona rajthelyzetbe hozza.

Nem (nagyon) érdekli, és nem becsüli a pénzt, a vagyont, de anyai nagyapja bankár, édesapja sok vállalkozásban érdekelt gyáros és vállalkozó volt, így annyit megtanult és aztán tudatosan vállalt, hogy amennyiben lehetőség van rá, törekedjen saját vagyoni-pénzügyi háttérországnak megeremtésére. Miután az államosításkor a Domokos és Varga család szinte minden gazdasági jószágát elvették, nagyon mélyen megtanulta, hogy a mindenkori rendszerben, az államban bízni nem szabad, erre építeni pedig tilos.

A hatvanas évek végétől az államkapitalizmus korszakának sajátossága az volt, hogy a polgárokat már kevésbé fegyelmezték, szorongatták politikai akciókkal, viszont folyamatosan megpróbálták anyagi-pénzügyi kényszerekkel megfélemlíteni. Először a Fiala Művészek Klubjában tanulja meg, hogy a politika (a nem nyilvános politika) pénzügyi ellenőrzésekkel, anyagi megpróbáltatásokkal szeretné fékezni, hajlítani. A hetvenes évek, a nyolcvanas és a kilencvenes évek közepén is kerül évekig létbizonytalanságokba, ám azt is tapasztalnia kell, hogy a hatalom (a nem nyilvános hatalom) nem akar okvetlenül örök ellenségeket „gyártani”.

A kádári szisztéma taktikája, a puha diktatúra technikája világos: egy pofon, egy ölelés. Avagy a rendszer ad egy személytelen pofont, hátha a megpofozott ettől engedelmes lesz, aztán nyújt egy személytelen ölelést, hátha a megölelt a rendszer híve lesz. Varga Csaba ezt hamar átlátta és a rendszer működését kitanulta. Amikor lebegtették, támadták, mintha ellenséges vad lenne, akkor fellélegzett, amikor simogatták, vagy cukrot nyújtottak neki, mint egy lónak, akkor szintén fellélegzett és mind két esetben továbblépett a saját útján. Akkor is, ha éppen senki nem figyelt rá vagy éppen nem a politikai „puskacső” előtt üldögélt.

Ezt két tulajdonság miatt tehette. Először is szerencsés alkata van, mert nem félt, ha pedig félt, nem félelmében cselekedett, másodszor pedig nagyszülei-szülei miatt a minimális feltételek folyton adottak voltak. Ám a szegénységtől sem félt. A kilencvenes években és az ezredfordulón azt is megtanították vele, hogy az örökölt és továbbbővített vagyonát is elvesztheti, s nem csak saját ügyetlensége vagy rossz döntései, hanem esetleg a rendszer vagy a rendszer egyes képviselőinek nem publikus szándékai miatt is.

Mindig építkezik, szó szerint és átvitt értelemben is, de mindig felkészült arra, hogy ezt elvehetik tőle, vagy maga is elvesztheti. Mindig előre menekül, s amikor hátra vetik, akkor is előre szalad. Nem akar jutni ugyanakkor sehova, csak arra figyel, hogy munkájához viszonylag jó feltételek legyenek és legalább annyi (induláshoz szükséges) vagyont hagyjon gyermekeinek, mint amennyit ő kapott. Nem félt attól sem, ha nem volt állása, s attól sem érezte boldognak magát, ha időnként - az átlagértelmiségihez és nem a gazdasági elithez képest - magas jövedelme volt. Szerencséje van, mert felesége partner az újrakezdésekben, és közben megteremti körülötte az ízléses tárgyi-materiális világot, azaz a családi otthont.

Végül a kilencvenes évek második felétől a korszak megtanította vele, hogy a tudástőke pénztőkévé váltható, avagy az információs kor információ-birtokosai anyagilag is jól járhatnak. Nem szégyelli tehát, hogy Nagykovácsiban kutatóintézetet épít, amint nem szégyellné azt sem, ha ez nem sikerülne. Ha szerencséje van, gyermekei középosztálybeli helyzetet örökölnek tőle, ha nincs szerencséje, szellemi tőkét kapnak, amivel akár többre is juthatnak, mint önmagában a társadalmi státusszal.

Szellemi pályakép

Varga Csaba előtt se a Domokos, se a Varga családban senki nem szerzett egyetemi végzettséget. Néhány szerény előzmény vagy próbálkozás azonban van. Domokos Árpádot 1918-ban rendkívüli hallgatóként felvették a budapesti királyi magyar tudomány-egyetem bölcsész tudományi karára, ahol például dr. Révész Gézától lélektant és Dr. Négyesy Lászlótól magyar költészet történetét hallgat, de aztán mindössze egy szemesztert végzett el. Édesanyja a kor mentalitása szerint elvégezte a gimnáziumot és később mérlegképes könyvelő lett, de az életet nem tette lehetővé, hogy magasabb szinten tanuljon. Varga Rezső pedig fiatal korában tanítói oklevelet szerzett, később pedig különböző szakmai képzéseket folytatott, de soha sem akart és tudott egyetemre járni.

Varga Csaba születése után, gyerekkorában egyértelmű szellemi indíttatást nem kapott; egyrészt azért nem, mert családjának és általában a közép-középosztálynak nem volt markáns szellemi arcéle, másrészt az ötvenes években, a Rákosi korszakban és 1956 után egyedi szellemi alapállások nem jöhettek létre. Amit kapott, az egy református világkép, de teológiai megalapozottság nélkül, s a tudás szokatlanul erős becsülete, anélkül, hogy a család tudástermelő lett volna. Szerencséje annyiban volt, hogy a család nem kötelezte el magát egyetlen zárt világnézet mellett sem, ugyanakkor több volt ebben az érzelmi-szellemi megközelítésben a polgári indíttatás, mint a népi. Az erdélyi, a kárpátaljai és a felvidéki gyökök miatt a családban élt a nemzeti tudat, de ez se nem radikális, se nem dogmatikus nem volt. Minden ellentétes és nem tisztázott hatástól függetlenül a feladat egyértelmű volt: saját *szellemi kozmoszt* kell kiépíteni.

A gimnáziumi időszakot - nem csak a családtól való függetlenség miatt - teljes egészében a szellemi építkezésre használta. Ez azt jelenti, hogy nem különösebben figyelt a gimnáziumra, kivéve annak néhány egyedi kínálatára (önképzőkör, gimnáziumi újság, rendhagyó irodalmi „szakkör” az osztályban, szín játszóköri), hanem szinte éjjel-nappal olvasott, jegyzetelt, írt, vitatkozott.

A kezdeti tájékozódása példaszerű és a tájékozódási nyitottság egész életén keresztül kíséri: egyszerre olvassa és tanulmányozza Marx fiatalkori műveit, a Washingtonban kiadott Korunk szellemi körképét, Teilhard de Chardin könyvének (Az emberi jelenség) kézirat fordítását, Nagy László és Juhász Ferenc képviselte költői irányzatot és Kassák Lajos avantgarde művészeti törekvéseit. Nem zárkózik be egyetlen szellemi, művészeti vagy tudományos irányzatba, miközben - éppen ezért is - nehezen találja meg a maga szellemi identitását.

Szellemi pályáját jelentős mértékben segíti, hogy már gimnazista korában, a nagyszülei lakásában (VIII. Kisfaludy u. 29.) Forrás néven szellemi-irodalmi kör szerveződik, ahol például komoly szakmai vitákat rendeznek az elidegenedésről, s közben bejárhat a bölcsészkar egy-egy egyetemi vitájára. A hatvanas évek rideg klímájára ellenére szinte szellemi-sziget jön létre lakásában, amit aztán a politika 1966-ban egyszerű eszközzel szétkerget.

Szellemi fejlődésében a következő szakaszok, időszakok figyelhetők meg:

1. Hatvanas évek: Előtérben az irodalmi és irodalomról szóló gondolkodás. A társadalmilag elkötelezett és/vagy avantgarde verstől a beatifjúság szociográfiájáig. Ideológiailag: körbejáró, körbekutató helykeresés. Avagy szimpatizálás a marxizmus megújításával, sőt néhány évig a szocializmus megújításának utópiájával, miközben vonzódás a kereszténység új felfogásaihoz és szintén belső azonosuláskísérlet az avantgárd irodalom filozófiájával. Elsősorban művész szeretne lenni és ennek megfelelően mindenekelőtt irodalmi irányzatokhoz, csoportokhoz kötődik.
2. Hetvenes évek: Előtérben a szociográfiai és a szociográfiáról szóló esszézerű gondolkodás. Egyre inkább kiderül, hogy a verssel és novellával szemben a valóságkutatás és az elmélet érdekli, méghozzá egyaránt az egyén helyzete és a társadalom állapota. A meglehetősen korlátozott lehetőségek közepette is egyaránt kibontakozik három szellemi és szellemszervezői szerepe: 1. Az irodalmi életben a fiatal népi-nemzeti írókhoz sorolják, ám nem zárkózik be ebbe a szellemi-ideológiai körbe. 2. Az irodalmi életben irodalom és tudásszervezői feladatokat is ellát, kezdve a fiatal írók szervezésétől, a szociográfiai kutatások összefogásától az irodalmi folyóiratok tematikus számainak szerkesztéséig. 3. Kilépve az irodalom világából tudás- és társadalomfejlesztői vállalkozásokban komoly szerepeket kap és vállal, kezdve az olvasótáboroktól a művelődési csoportok szervezéséig. (Utólag visszanézve ekkor már jól látszik, hogy gondolkodása mennyire jövő-orientált és társadalomátalakító-központú magatartást képvisel. Ez persze a kettős identitás-válság kifejeződése: a korszakban mélyen talajtalan családi-társadalmi szerepéből is következik a talajtalan szellemi-társadalmi idea megfogalmazása, amire a hatalom és az ideológia válasza nagyon kifinomult, mert nem a lebegő, hanem a lebegtetett értelmiségi szerepbe kényszerítik.)
3. Nyolcvanas évek: Előtérben a szociológiai és ezen belül a helyi társadalomról szóló gondolkodás. Ideológiailag: rendszerkritika a társadalmi elemzés ürügyén és a hagyományos nemzeti szemlélet modernizálásának szándéka. A sötét és nyomott hetvenes évek után érdeklődése elsősorban a társadalomelmélet felé fordul, s bár egyaránt nem vonzza se a prófétai magatartás, se a világmegváltói szerep, se politikusi vagy bármilyen vezetői ambíció, a félénk, az identitáskereső ifjú egyre több embernek és társadalmi csoportnak kínál új szellemi pozíciókat, új identitásokat. Maga is meglepődik azon, hogy belső alkata ellenére mennyi külső szerepbe emelik, kényszerítik, s persze maga is törekszik. Egyszerre ír átfogó kis magyar utópiát és irányít szellemileg falukísérletet. (Amit szellemileg és emberileg akar, a korszak csak nagyon szerény mértékben méltányolja, már azért is, mert egyetlen szellemi táborhoz sem csatlakozik markánsan, és egyikben sem akar vezérszerepet. Ez egy új típusú identitás-válság: nem csak a korszakból és

ideológiáiból lóg ki, hanem saját szellemi (lásd: nemzeti-konzervatív „tábor”) környezetéből is, mert érzik, hogy nem teljesen azonosul velük és szellemileg közel sem mindig ért velük egyet. De azt általában nem vállalja fel, hogy saját környezetével-táborával szemben nyíltan és kritikailag fellépjen.)

4. 1988-1992: A rendszerváltás idején előtérben a politikai és szociológiai gondolkodás. A népi gondolat megújításától az újkonzervativizmus elméletéig. Ideológiailag: neokonzervativizmus és/vagy posztkonzervativizmus. Ez az időszak egyaránt hozza meg a külső és belső szabadságot: 1. A másfél-két éves intenzív - főként az Ellenzéki Kerekasztalban folytatott - politizálás felszabadítja a személyiségét, ám rögtön ismételten ütközik a régi és új hatalmi-politikai ambíciókba. Szellemileg jóval magasabbra emeli a mércét, mint a nemzeti (s csak részben konzervatív) oldal, s jóval messzebbre lát, mint eszmétársai. Teljesen természetes, hogy vagy marginalizálódik, vagy vezető politikai szerephez jut; az előbbi következik be. Az Ellenzéki Kerekasztalban egyszerre van kulcsszerepe és ezzel egyidőben (szellemileg is) izolálódik. 2. Nem teheti már meg, hogy szemet huny saját szellemi-irodalmi hátszaga emberi és gondolati gyarlóságai, zártságai, felkészületlenségei felett. Nincs helye ott, ahol eddig volt és részben marad is, mert egy korszerű újkonzervativizmusnak nincs politikai támogatottsága; napirenden úgy is a hatalom megszerzése és a hatalom megtartása van. Ez az új légüres tér felszabadítja, és szellemileg most már arra mehet, amely a hetvenes-nyolcvanas években megérett benne.
5. Kilencvenes évek: Előtérben a globális és lokális világról és az információs társadalomról szóló gondolkodás. Az információs társadalom koncepcióitól a tudástársadalom elméletéig. Az általa (és barátai által) létrehozott Stratégiakutató Intézet nem csak az előző korszakkal, hanem az új (rendszerváltó kormánykörökkel) is opozícióban van: a korszak új ideológiáját, kormányprogramját sekélyesnek, elavultnak, a valóságos változásoktól elszakadtnak tartja, amiért érthetően nem örvendhet közbecsülésnek a kormányzati körökben sem. Nem köti sem társadalmi-hatalmi, sem szellemi-ideológiai érdek- vagy értékrend - szabad az út, gondolatilag mehet előre, miközben ennek sem anyagi, sem szervezeti feltételei nincsenek meg. Nem köti irodalmi múlt, nem korlátozza műfaji kötöttség. Nem akar politikus lenni, noha civilszerepeket még vállal, ami természetesen újabb kudarcokat hoz a számára. Hihetetlen tempóban olvas, tanul, tájékozódik: szellemileg újabb és újabb kvantumugrásokat tesz meg. Evvel persze újabb féltékenységeket és elutasításokat vált ki, ám ezek most már lelkiileg-szellemileg nem viselik meg. Túl van a hagyományos liberális-szociáldemokrata-konzervatív politikai ideológiai megosztottságon, sőt az évtized végére túl van általában is minden politikai-ideológiai nézetrendszeren. (Ismét nem sorolható be sehova, miközben ismét támadható a korszak szellemtelen racionalizmusai által.)
6. Az ezredforduló után: Előtérben a metaelméleti és az egységtársadalomról szóló gondolkodás. Megérett és letisztult egy tényleges szellemi-filozófiai álláspont, most már nem kínozza semmilyen kettős vagy többes identitásválság. Az új globalizmus és az új lokalizmus alapján az általa kidolgozott tudástársadalom szellemi képviselőjének tartják, miközben a korszak kormányainak tárcái és szakértői még beleragadnak az informatikai vagy jobb esetben az információs társadalom pragmatikus „koncepcióiba”. Evvel megint szerencséje van: nem kap olyan kormányzati-társadalmi megbízatásokat, ami miatt a jelenre és a jelen közvetlen teendőire kellene koncentrálnia. Fejben megint sokkal messzebb jár, mint a korszak szakértőinek többsége, ami lehetővé teszi, hogy elsősorban egy új társadalomelmélet, avagy egy új filozófia kidolgozására tegye fel az életét a következő egy-két évtizedben.

Összesítve: a tizen-huszonéves életszakasz egyéni tudás- és tudáspozíció keresései után részben spontánul, részben tudatosan hármasszellemi folyamat ment végbe, először is műfajilag az irodalmi kötődésű szociográfiától a szociológiáig, s a szociológiától a társadalomelméletig, másodszor a nemzeti kötődésű társadalomfejlesztési programtól a globális-lokális új - információ alapú - stratégiáig, harmadszor pedig a politikailag motivált, szociálisan érzékeny, de piacpárti újkonzervativizmustól az univerzális és egyben spirituális új társadalomelméleti filozófiáig. Fiatal íróként, fiatal társadalomkutatóként kezdte, s ötvenes éves kora utáni, érett korszakában jövőgondolkodóvá, társadalomfilozófussá, az egységtársadalom teoretikusává válik.

Magatartás pályakép

Élete alapvetően egy kíméletlen kettőségre épül: mindig és folyamatosan akar valamit, ami soha sem sikerül teljesen, mert a kor kemény hatalmi akadályokat állít; miközben az akarásban mindig továbbmegy, új terveket dolgoz ki, és újabb akadályokba ütközik. Önigazolási kényszer nélkül hosszú lista adható meg azokból a kezdeményezésekből, amelyeket a kor ellenére vagy a kor közömbössége mellett is sikerre vitt. Nem egy terve persze félbe marad, ám a vereségek gyakran több tanulsággal szolgálnak, mint a győzelmek, így nem ragad le sehol, s ismételt ugrásokat tehet előre. Szinte már-már élvezi, ha - jelképesen mondva - fellökik, mert felállva nyugodtan mehet tovább; miközben arról gondoskodik, hogy ne legyen kiemelkedő sikere, de szerencsére nincs nyomasztó félelemérzete, félelemtudata, s újabb lépcsőfokokat mehet felfelé.

A stratégia világos: mindegy, hogy a kor mennyire szűkíti le a mozgásteret, a rendszer ugyanis - végső soron - esélytelen az egyénnel szemben, mert avval nem fenyeget, hogy az embert bebörtönözi vagy kivégzi, de ez persze még nem a jó alku, mert a világ a fizikai pusztulásnál gonoszabb „kényszereket” alkalmaz, felváltva fenyeget egzisztenciális-anyagi, politikai-társadalmi, szellemi és lelki megroppantással. A kulcsmozzanat az, hogy az ember kibírja a megroppantásokat, ne bolonduljon bele ezekbe, ne örüljön az ideiglenes „kegyeknek”, mert pontosan tudja, hogy az újabb gyötretések jönnek, hanem fűtyülve a másodlagos életveszélyre, hallgasson magára, lehetőleg egyenesen haladjon előre. A stratégia része, hogy a célképzet elsősorban nem valamilyen ideális időszak-korszak, vagy társadalmi modell, netán rendszer- vagy kurzusváltás, hanem a szellemi világ teremtése, a tudásforradalmak előkészítése, bonyolítása, a magas szintű tudás- és tudatállapotok elérése.

A taktika spontán módon kialakul: ha tudom, hogy belül nem tehetnek tönkre, s attól nem félek, hogy óvatlan pillanatban eltesznek láb alól, akkor a taktika egyértelmű, a külső partnert persze nem lehet lebecsülni, s amikor éppen kegyet osztogat, a kegyet érdemes magunk és mások érdekében kihasználni, amikor éppen büntet, vagy félelmet gerjeszt, akkor persze hátrább kell húzódnunk, anélkül, hogy belül is megrokkannánk. Soha nem vagy a rendszeren belül, ezt örökké tudni kell, sőt legyen világos, hogy nem is szabad végleg belültre kerülni, ha csak gyökeresen új társadalmi-hatalmi világ nem építhető fel, ám magaddal ugyanígy és ugyanennyire meg kell küzdeni, mert az lehetetlen, hogy ez a sokszoros lebegés és lebegtetés ne rontson belül, s a rontásokat, megnyomorításokat nem egyszerű kivédeni. Avagy belül sem vagy igazán önmagaddal azonos, mert a belsőddel, ha komolyan figyelsz rá, folyton elégedetlen leszel, s néha üvölni, sírni, lázadni is kell, hogy a kort és a kor gonoszságait (rendszer átkait és saját emberi hibáidat) lelkileg túlélj, méghozzá úgy, hogy lehetőleg mindig jobb legyél.

A rendszer egyetlen támadási pontot talál benned: a felhalmozott üvöltés- és támadásigényed időnkénti elfojthatatlanságát. Hallatlan önismeretre, önkorrigálásra, belső érzéseid-állapotaid gyógyítására vagy ítélve. Nem lehet mindig győzni, de a vereségek után hosszabb győztes

szakaszok is következhetnek. Szerencsére a végső béke mindig adottság volt benned és ez folyamatosan tartható is.

A kor részben illuzórikus, se nem lebecsülhető kitörési pontja: az új világot segítsd gyakorlatban folyamatosan újjáépíteni. Varga Csabának megadatott, hogy saját szellemi műhelyt hozzon létre, ezt intézményesítse a Stratégiakutató Intézetben, sőt evvel az intézménnyel és kollégáival Magyarországnak új távlatot mutasson fel a tudástársadalom alternatívával, s ezt a programot az intelligens térségi és tartalomfejlesztési projekteken részben valóra váltsák. Ennél még tovább menni is szeretne: noha egyrészt egyre inkább befelé fordul, s csak a gondolkodásra koncentrál, közben másrészt szeretné felépíteni a jövő városát/világát és különös projekt keretében.

A kor egyetlen tényleges, nem illuzórikus kitörési pontja: az új világot szellemileg építsd fel, gondolatilag hozzád létre új egyetemességet és új mikrokozmoszt, légy tehát világteremtő gondolkodó vagy filozófus, amely a szellemi teremtéssel dönti össze azt a világot, amely erre a stratégiára-taktikára kényszeríti. Annak nincs jelentősége, hogy az új világ mikor tehető végleg jelenné, egyszerre anyagi és spirituális valósággá.

Politikai pályakép

A puha diktatúrát mindenki csak emlegeti, de még senki nem jellemezte alaposan. A rendszer logikáját, természetrajzát Varga Csaba életútja kitűnően példázza. A Kádár-kor (1957-1989) alapjellegzetessége egy olyan íratlan egyezség, amely főként abból állt, hogy se a hatalom, se a társadalom nem akart második 1956-ot. A soha el nem múló félelemben élő rendszer folyamatosan további félelmet ébresztett, hogy a társadalom tagjaiban lappangó félelmet életben tartsa. A mindig megosztott hatalmi csoportokból álló hatalom félt a szovjet birodalomtól és félt saját országától; a hatalmi csoportokat csak az különböztette meg, hogy durvább vagy finomabb diktatúrát akart-e, avagy melyik hatalmi technikát vélte célratoróbbnak és persze mindegyik csoport hol jobban, hol kevésbé kiszolgáltatottja volt a rendszer belső szuperhatalmi erőinek.

Varga Csaba családjában a felnevelő anyai nagyszülők konzervatív politikai nézeteket képviseltek, de komolyan soha nem politizáltak, noha Domokos Árpád a negyvenes években a kisgazdapárt tagja volt. Varga Csaba édesapja a negyvenes években a szociáldemokrata párt tagja volt, de markánsan soha nem politizált, ám 1947-1948 után mélyen gyűlölte a kommunista rendszert, s komolyan hitte, hogy a kommunizmus guggolva is kibírható. Varga Csaba édesanyja, Domokos Katalin a hatvanas évek végén tagja lett az MSZMP-nek, amit úgy élt meg, mint a társadalmi-politikai (olykor iszonyú) kiszolgáltatottság és kizorítottság enyhítését. Varga Csaba a hetvenes évek elején szintén párttag lett, amit már másképpen fogott fel, mint édesanyja, mert nem a társadalmi-politikai integrálódás vonzotta, hanem az 1968 utáni rendszer modernizációs törekvései.

Természetesen nem kellett nagy ész ahhoz, hogy a hetvenes évek közepén könnyen felismerhető legyen a rendszer visszazuhanása az 1968 előtti állapotokba és a puha diktatúra görcsös-komikus erőlködése a legitim fennmaradásért.

Utólag a folyamat elemzése és megítélése már higgadtan történhet: az ember személyesen semmit nem szégyell és ugyanakkor erkölcsileg mindent elítél s személyes felelősséget érez. Ennek a kettőségnek az oka világos:

1. Egyénileg Varga Csaba az írószövetség pártszervezetébe tartozott, amiben két politikai törekvés dominált. Az egyik volt az 1945 előtti kommunisták álláspontja, akik a Kádár-rendszer élesen bíralták az eszmények elárulása, az ideológiai utópiák feladása és a

kommerszen liberális, részben piacpárti politikai-társadalmi gyakorlat miatt. A másik csoport egyértelműen kiszolgálta a Kádár-rendszer minden időszakát, de itt is markáns különbségek voltak a fenntartás nélküli hatalmi idomulás és a folyamatos hatalmi-ideológiai megújulás szorgalmazása között. Itt Varga Csaba egy harmadik és nehezen tolerált álláspontot képviselt: az írószövetségi ellenzéknek lényegileg igaza van, az irodalmi élet demokratizálása elkerülhetetlen, a hatalmi-uralkodó központok kézi irányítása elfogadhatatlan, a bornírt és/vagy üres pártideológia nem tartható tovább és nem lehet legitim. (Ezt Varga Csaba nem csak nyíltan hirdette, s számtalanszor megírta, hanem az írószövetségi elleni hatalmi fellépés idején az írószövetségi ellenzék mellett voksolt.) Mindez tehát személyesen vállalható, hiszen a rendszerváltás politikai előkészítését szolgálta; anélkül, hogy ekkor bárki is arra gondolt volna, hogy bármikor is rendszerváltás lesz, s természetesen anélkül is, hogy Varga Csaba komolyan arra gondolt volna, hogy ekkor vagy később politikai szerepet vállal.

Ennek a magatartásnak viszont szerves részét képezte az egyébként a népi íróktól tanult értelmiségi/közösségi magatartás: nemcsak magadért, a közösségért is felelsz, s függetlenül attól, hogy milyen rendszer és kurzus van, neked elemi kötelességed a társadalom emelkedését segíteni. Ez tehát egy különös, ma még alig leírt társadalmi és pszichikai szituáció volt: a rendszer ellenére a rendszer társadalmának fejlesztése, a rendszer ideológiájának támadása, miközben a rendszer ideológiáját is kihasználva a közösségi szabadságok visszaszerzésének segítése. Ráadásul úgy, hogy Varga Csaba a szociológiai-elméleti felkészültsége miatt se a régi népi, se a régi urbánus ideológiát nem kívánta szellemi pajzsára emelni. (Nem véletlen, hogy Varga Csabára gyakran durvább és tartósabb politikai nyomás nehezedett, mint olykor a „hivatásos” ellenzéki csoportokra. Ennek csak egyik szerény jele volt, hogy még a nyolcvanas évek első felében is a hatalom hivatalosan is ellenzékinek minősítette.)

A nagyon durva atrocitásoktól, például attól, hogy emigrációba kényszerítsék, többek között valószínűleg az óvta meg, hogy nem foglalkozott politikai röpiratok megfogalmazásával és magatartásából, mentalitásából teljesen hiányzott az agresszív, radikális fellépés. Ebből még olyan haszon is származott, hogy a hatalom nem kényszerítette rá, nem gyötörte addig, hogy a hatalom (titokban tartott) szolgálatában vállaljon ellenzéki szerepet.

2. A rendszert már a hetvenes évektől kezdődően nem volt kunszt bírálni, nem volt nehéz erkölcsileg elítélni. Csak semmi konkrét racionális vagy irracionális lehetőség nem kínálkozott a rendszer leváltására. Halvány, szerény lehetőségként egyetlen út, a rendszer lassú vagy gyors, részleges vagy teljes megreformálása adódott. Épeszű gondolkodó nem volt, aki azt hitte volna, hogy a rendszer nyolcvanas évekbeli reformjai kielégítőek lennének. Ennek ellenére, aki ebben a korban élt, s nem pusztán bekelni akart, nem háríthatja el magáról az önvádat sem. Függetlenül az egyéni alkatoktól, s az egyéni felkészültségektől, a rendszer gyenge teljesítményéért mindenki felelős.

A felelősség alól senkit nem ment fel az sem, hogy közben a rendszer megtiporta, megalázta, és durván vagy enyhén kordába tartotta. Az sem lehet gyógyír, hogy akkor sokan, így Varga Csaba nem ismerte a hatalmak belső működését, törvényeit, s ezen ismeretek hiányában nem professzionális szinten zilálta szét a rendszer logikáját, presztízsét és hatalmát. Utólag nincs jelentősége annak sem, hogy a rendszeren belül, vagy (kvázi) kívül milyen alternatívák születtek és csak ezek között lehetett választani és szövetségeket keresni. A Kádár-rendszerért tehát mindenki felel, alávetett polgárként, alávetett szellemként is.

Varga Csaba utólag legjobban azt szégyelli, hogy az értelmiség - az értelmiség minden csoportja - és ennek nyomán a párt reformpolitikusi, sőt az ellenzék és a kvázielenzék is szellemileg, gondolatilag mennyire felkészületlen volt. Ma már persze könnyű tudatosítani, hogy a magyar rendszerváltó elitek a politikai ideológiákat és a társadalom átalakító

programjaikat tekintve mennyire a 19. és 20. század foglyai maradtak. Varga Csaba ezt akkor is így gondolja, ha ez ellen saját maga, és néhány társa is már akkor és ott fellépett, gyakorlatilag minden visszhang nélkül, mert a történelem akkor már az új hatalom létrejöttéről szólt.

A nehezebb felelősség azonban a rendszerváltás utáni korszak miatt érheti.

Varga Csaba - bár a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója - egy-másfél évig a Magyar Néppártban politizált. A következők miatt választotta a Magyar Néppártot: 1. Ha a népi-nemzeti politikai oldalt vizsgáljuk, a második világháború előtt és után a jelentős szellemek a Magyar Néppárt elődjében, a Nemzeti Parasztpártban dolgoztak, s ezek közül különösen Kovács Imre (és nem Erdei Ferenc) politikája vállalható. 2. Egy falukutató, egy szociográfus, egy falufejlesztő számára kulcsjelentőségű a magyar ugar, a magyar vidék felemelése, s a Magyar Néppárt lehet a vidék, a vidéki társadalom stratégiai pártja. 3. Az Antall József előtti MDF oly mértékben tradicionális és modernizációellenes volt, hogy az új korszak kiívásai szerint megreformált parasztpárt, a Magyar Néppárt valóban egy újkonzervatív politikai stratégiát képviselhet. (Nem véletlen, hogy ezzel a politikai stratégiával 1989 őszén a Magyar Néppárt hat-nyolc százalékon állt.)

A Magyar Néppárt választása azonban a következők miatt volt helytelen és illuzórikus: 1. A Magyar Néppárt az európai politikai támogatás hiányában változatlanul csak kis párt maradhat. (Európa és Amerika az új nagy, kormányzópártot kereste és találta meg a megreformált Magyar Demokrata Fórumban.). 2. A Nemzet Parasztpártnak csak a második-harmadik vonala maradt életben, akik szükségképpen messze álltak elődeik szellemi magasságától, ráadásul sorsuk váratlan ajándékaként még politikai karriert akartak befutni. (Ez teljesen érthető és ez a lehetőség érzelmileg nehezen volt megtagadható tőlük, függetlenül attól, hogy mennyire voltak alkalmasak új politikai szerepekre.) 3. A Nemzeti Parasztpártba ugyanúgy, mint a többi ellenzéki pártba, a fennálló hatalom beépítette és kulcsszerepekbe emelte be saját embereit, akik a néppárt felemelkedését minden eszközzel nehezítették. És ők győztek. (Ennek felismerése először nagyon nehéznek tűnt, a fiatal nemzedéknek nem lévén gyakorlata a politikai játszmákban.) 4. A Magyar Demokrata Fórum rögtön riválist látott a Magyar Néppártban (és a Kereszténydemokrata Néppártban) és ezért érdeke volt, hogy ezek az új pártok ne kapjanak külföldi támogatást és valamire való politikusaikat szellemileg-erkölcsileg negligálják. (Ezt szükségképpen nagyon sokáig nem ismeri be majd senki - de a politikai logika szerint ebben sem lehet kivetni valót találni.)

Varga Csaba a kerekasztal tárgyalásokon a Magyar Néppárt delegáció vezetője, anélkül, hogy bármilyen politikusi gyakorlata volna és a néppárt markánsan mögötte állna. Maradt a régi helyzete: ismét (félig-meddig) légüres térben, „saját filozófiája” szerint verekedni a rendszerváltásért. A kerekasztal tárgyalásokon először komoly tekintélyt vív ki, szociológiailag megalapozottan bírálja a fennálló rendszert és ezért társai komoly szerepekre választják ki, majd presztízsét hamar lerombolják, s ezt engedi is, mert nem asszisztál a hatalmi játszmákban és a kommunikációs szerepekben nem alkalmazkodik. Amikor Antall József bekerül a kerekasztal tárgyalásokba, egyértelműen átveszi a vezérszerepet és szintén „saját filozófiája” szerint befolyásolja az eseményeket.

Július után aztán a kerekasztal tárgyalások már a két „nagy” erő, a liberális ellenzék és a demokrata ellenzék között folyik a hatalomért. Mind a két csoport kitűnően taktikázik: az MDF megnyeri a választást és az SZDSZ jelentős párttá nő. Varga Csabára (pláne a szolgálai nem alkalmazkodó Vargára Csabára) nincs szükség, sőt politikai rivális lehet, ezért politikailag kiszorítják, sőt kifinomult - klasszikus bolsevik - eszközökkel kiűzik őt és társait is a Magyar Néppártból.

Nincs ebben semmi különös, semmi rendhagyó - így működik a politika. Varga Csaba nem kívánja megírni a rendszerváltás történetét, mert a valóságcsatornák különbözősége miatt objektív nézőpont úgy sem lehetséges, s az akkori szereplőtársak nem viselnék el, ha nem saját önmagyarázatuk és önértékük szerint szólna a hatalmi érdektől szinten teljesen mentes értékelés.

A kilencvenes évek első harmadában - kitűnő társakkal együtt - még tesz néhány elvetélt kísérletet, hogy a kisgazdapártból újkonzervatív párt szülessen, vagy önállóan komoly konzervatív párt jöjjön létre. Ez természetesen nem sikerülhet. Ez ugyan is egyaránt nem volt érdeke az új kormányzó, az új ellenzéki és a régi-új szocialista pártnak sem.

Csak hogy ugyanaz mondható, mint a hetvenes-nyolcvanas években: az ember személyesen semmit nem szégyell, de erkölcsileg sok mindent elítél és sok mindenért személyesen is felelősnek tudja magát. (Hogy is van ez? Szinte senki sem akarta ilyennek a haldokló Kádár rendszert és szinte senki sem akarta ilyennek a rendszerváltás utáni Magyarországot. Ennek ellenére ilyen lett - de ki és mennyire felel ezért?) Varga Csaba a kilencvenes évek első felét végigverekedte, szellemileg és emberileg is, hogy a korszakot egy érettebb, korszerűbb, magasabb rangú konzervatív politika felé nyomja, amiért természetesen cserébe megkapta a régi-új lejáratásokat. (Ma már senki előtt nem kétséges, hogy majdnem minden szempontból igaza volt, de akinek igaza van, az továbbra is ellenfél marad.)

Azért ne felejtünk el valamit: ha valaki komolyan gondolkodó kíván lenni, annak a nagyon alapos, a nem felszínes valóságismeret lét- és szellemi kérdés. Hallatlan tanulási folyamat volt az, hogy Varga Csaba bekerült a politikába és utána az, hogy onnan kikerült. Ez hallatlan személyi szerencse: a világ/valóság felett lebegő, identitás-káoszokkal megáldott fiatal értelmiségi csak ezen az úton, csak ezen az áron válhatott és válhat jelentős szellemi teljesítmény létrehozójává.

Amikor 1993/1994-ben tudatosan szakít minden politikai szereppel, ez nem azt jelenti, hogy magát a politikát tartja értelmetlennek és kitüntetően gyarlónak. Nem vonulhat ki teljesen. Ezt nem teheti azért sem, mert (rövid) politikusi-politikai múltja elkíséri, az előző rendszer soha nem fogja megbocsátani neki, hogy ellenzékiként viselkedett, s az új rendszer soha nem fogja megbocsátani, hogy belülről bírálta és más alternatívát képviselt. Varga Csabát így azonban önkéntelenül saját magatartása, nyíltsága és következetessége védte meg, hogy esetleg politikussá váljon és ne szellemi-erkölcsi gondolkodó legyen.

Spirituális pályakép

Varga Csaba református családból származik, de gyerek- és ifjúkora nem igazán volt alkalmas arra, hogy elmélyült vallási élményeket kapjon és belülről is mélyen átélt vallási gyakorlatot folytasson. Négy-öt éves kora körül - ha igaz - lehetett egy halálközeli élménye, de ez csak évtizedekkel később tudatosult benne. A nagyszülők házába többször ellátogatott egy pap, de sokáig maga sem értette, hogy ez a személy miért hatott rá nagyon intenzíven. A megfelelő időben konfirmált, de maradandó élményt főként a református lelkész (Kovács Bálint) személye jelentett. Érettségi előtt azonban találkozott olyan barátokkal és könyvekkel, amelyek még nyitottabbá tették a spirituális dimenziók irányába. Aztán két olyan évtized következett, amikor a belső munka tárgya nem volt a keresztyénsége, sőt előfordult, hogy maga is elfordult a vallásosságtól, ugyanakkor egyre tudatosabban vállalta reformátussága hagyományát, értékrendjét és szellemiségét.

Élete első felében keresztyén ember, anélkül, hogy Isten-élménye lenne. Már a hetvenes években meghirdeti magának és barátainak a belső építkezés feladatát, anélkül, hogy ennek középpontjában a spirituális, avagy szupraindividuális élet lenne. Nem egyszer előfordult,

hogy sokáig nem szólította meg magában Istent, ám környezetében nemcsak kálvinistának tartották, hanem felrótták neki, vagy megdicsérték „lelkészi viselkedéséért”. Egyszerre volt igaz egy újabb kettőség: istenembernek tartja magát, ám személyes istentapasztalata nincs. Életében újra és újra előveszi a Bibliát, sőt esszéregényt tervez Dávid királyról, ám nem jut tovább az Istenkeresésnél.

Nem a politikai és ideológiai rendszerváltásnak és nem pusztán az életkori beérésnek tudható be, hogy mintegy tíz-tizenöt évvel ezelőtt először intellektuálisan fordul újra a vallásosság és a spirituális világ felé. Utólag megint könnyű értelmezni a belső történetét: nem csak a személyes szellemi és identitásbeli válságok vezetnek, hanem egyszerűen tudatosul benne, hogy nem térhet ki a sorsa és a sorsfeladata elől, amely megköveteli tőle, hogy egyrészt spirituális magasságokba jusson el, másrészt társadalomelméletéből ne zárja ki a spirituális világot, a pléromát, harmadrészt a tanítói szerepeket - noha tartósan szeretne visszahúzódní - nem rázhatja le magáról.

Egy új szellemi és mentális állapotba kerül. Már nem érdekli, és belülről nem értékeli, hogy a megbukott középosztály gyerekeként egy ellenséges, majd egy (némileg) támogató rendszer-környezetben a családjából elsőként jut fel a társadalmi (szellemi) elitbe. Ez ugyan is egy külső emelkedés, ez „csak” társadalmi mobilizáció, bár ennek is van jelentősége, hiszen három lányának rajthelyzete lényegesen könnyebb lesz, mint neki. Így teljesen mellékessé válik, hogy szakmai környezetében, a társadalomtudományok világában - a rendszerváltás mérsékeltén új szellemi klímája ellenére - mindez irracionális szellemi magatartásnak minősül. Két-három barátjától eltekintve kollégái akkor sem merik vállalni vallásosságukat vagy/és spirituális dimenzióikat, ha igazából vallásosak, mert félnek attól, hogy a tudományos közeg kitagadja őket.

Az emberi tét: belül jusson fel a „csúcsra”, az isteni valósággal való azonosulásra. Egyszerre több belső szellemi és spirituális folyamat megy végbe benne: 1. Évek óta elsősorban természettudományi, főként elméleti fizikai könyveket olvas, mert az új tudomány új horizontjai és felismerései végleg felszámolták az anyag és tudat, vagy a tudomány és teológia közötti elválasztottságot. 2. A jövőkutatás Varga Csaba számára fontos forgatókönyvei egyaránt azt a konklúziót fogalmazzák meg, hogy a 21. század a spiritualitás, a misztika, a (felekezetek fölötti) vallásosság korszaka lesz. 3. Az egyes ember csak akkor találja meg önmagát, saját azonosságát a jelenben vagy majd a tudástársadalom korszakában, ha visszatalál a spirituális dimenziókba, magasságokba. 4. A spirituális dimenzió nem csak intellektuális felismerés, nem csak az új tudás befogadása és megértése, nem csak új szellemi-tudati állapot, hanem új, spirituális életvezetés, életgyakorlat, beavatás, az Istenélmény mély, belső megélése, az anyagi-vagyoni életcélok és eredmények elértéktelenedése. 5. Szellemi lecke a világvallások „emberi út”-kínálatának összehasonlítása és a közös szellemi és spirituális (sőt misztikus) tanulság gyakorlati életprogramokká formálása. 6. Európaiként és magyarként elháríthatatlan feladata, hogy segítse a református vallás és egyház folyamatos (az eddiginél gyorsabb és teljesebb) keresztyénné válását az új század világában és közegében.

Varga Csaba tudja (reméljük, nemcsak tudni véli), hogy merre, hova halad.

2002-09-15.

Ha azt a kérdést tesszük fel magunknak, hogy egy életút második felének az elején hogyan tudnánk összefoglalni *tanításunkat*, akkor legszívesebben mindenkinek a kezébe adnánk, vagy elektronikusan elküldenénk az *Út a csúcsra* című táblázatunkat. Örülnénk, ha mindenki úgy olvasná ezt az üzenetet, mint egy nem befejezett szellemi kutatás pillanatnyi állomását, ugyanakkor az majdnem mellékes, hogy később mi vagy más hova és meddig jut el majd a végtelenbe tartó szellemi úton.

A táblázat szinte alig érthető az elméleti fizika, a kvantumelmélet, a filozófia, vagy többek között a pszichológia vagy a tudat kutatás új irányzatainak beható ismerete nélkül. Szeretnénk azonban arra kérni minden megszólítottat, hogy ne tegyen egyebet, mint a táblázatot többször, *lassan és tüzetesen olvassa el*, mintha valamilyen ősi üzenettöredék lenne. Az elolvasás közben és után, hiszünk benne, hogy mindenkiben egy *általános érzés-sejtés* születhet meg, avagy létrejöhet egy *átfogó gondolati vízió*, amelynek a kibontása és megértése úgy is mindenkinél akár évtizedeket is igénybe vehet.

Az érzés-sejtés maga az *üzenet*. Ez első megközelítésben nem mond semmi egyebet, mint azt, hogy az emberi életút lényege nem a születéstől a halálig tartó földi testi-lelki létezés. Egyrészt az út nem a születés pillanatától, hanem előbből, sőt akár *jóval előbből* is számítandó, s minden jel szerint *nem ér véget* a test halálával. Am ennél is fontosabb, hogy a két látszólagos végpont között nem csak annyi történik, hogy a csecsemőből felnőtt, az ifjúból idős ember lesz, hanem az ember (s minden egyes ember) teljesítheti földi küldetésének lényegét: *a horizontális lapályról jusson el a vertikális csúcsig*.

A földi civilizáció és kultúra az elmúlt tízezer (vagy még több) évben *egyetlen kérdésre, az emberi életút csúcsának felfedezésére és megértésére* koncentrált és koncentrált majd a további évezredekben is. A csúcspontot szinte minden vallás, kultúra, tudás más fogalmakkal, más szemlélettel, más vízióval nevezte meg, de talán az nem tagadható, hogy egyetlen kultúra sem tagadta tartósan valamilyen csúcspont létezését.

Nem szeretnénk a mindent tudó szerepében tetszelegni, ellenkezőleg, nagyon óvatosan és szerényen igyekszünk jelezni, hogy az általunk ismert és remélhetőleg megértett tudások szerint a csúcspont, a csúcspont elérését lehetővé tevő emberei csúcsfeladat *világosan, értelmezhetően* megfogalmazható. Nincs bennünk prófétai hajlam, így egyáltalán nem várjuk, hogy mindenki ugyanezt a csúcspont ugyanígy fogadja el. Ugyanakkor azt ajánljuk, hogy a csúcspont lehetőségét, létezését legalább hipotetikusan *mindenki feltételezze*, abban az esetben is, ha valaki nem tud, és nem akar a régi paradigmák dimenzióiból kilátni. A csúcsig vezető út ugyan is kínálkozik a materialisták-racionalisták számára is.

A csúcsig vezető lépcsőfokok vagy az összevont alapstációk a létezés *jó néhány szintjét* mutatják be. Ha nem is mindegy, de nem perdöntő, hogy a felfelé vezető (valószínűleg spirális) út hány lépcsőfokból vagy kanyarból tevődik össze. Mindenesetre földi életben a csúcspont a tizenkettedik lépcső (az Istennel való egyesülés), amely általában idős korban érhető el, ám egyáltalán nincs életkorhoz kötve, és ezért bármelyik életkorban esélyünk lehet rá.

²³⁹ Mindenekelőtt *szeretteinkhez* szeretnénk szólni, de most különösen szívesen szólítjuk meg barátainkat, ismerőseinket és még a velünk ellenségeseket is.

A téridő koordináták alapvetően a kvantumelmélet és ennek továbbgondolása alapján az embert körülvevő „külső” erőter természetét igyekszik megnevezni, s természetesen eleve feltételezi, hogy a naprendszer embere egymás után, vagy egyszerre *különböző* időkbenterekben, sőt téridőkben s azok *eltérő* típusaiban létezik, és maga is teremti önmagában és önmaga körül a téridő viszonylatokat. Nem lehet meglepő, hogy *kölcsönös összefüggés* van a téridő dimenziók, és például a tudati állapotok vagy a spirituális szintek között.

Az *életkori határok* természetesen vitathatók, de nem csak azért, mert a kora gyermekkor és a gyerekkor vagy például a serdülőkor és az ifjúkor közötti határok elmosódnak, sőt civilizációként vagy korszakokként *folymatosan változnak*, hanem azért, mert az ifjúkor vége és a halál utáni élet közötti négy-hat-nyolc évtized már alapvetően nem az életkortól, hanem a csúcsig vezető úton *megtett lépésektől* függ. Ezért a tizenkettedik stáció (spirituális lét a bölcs idős korban) akár huszon-harminc évesen is elérhető. Az európai kultúrában mindenesetre egyelőre keveseknek adatik meg, hogy a fejlett ego terebélyesedését és kiépítését - mint tisztes kerülőutat, tévedés-szakaszt - lerövidítsék vagy megspórolják.

Miután azt feltételezzük, hogy a tudati állapotoktól *jobban függnék* a szellemi pozíciók, mint fordítva, ezért úgy gondolom, hogy a tudati állapotok mélyen befolyásolják, hogy ki-ki *mikor és hogyan* fogad be egy tudást vagy indul el egy-egy új ismeret megszerzéséért. Noha nincs globális közmegállapodás arról, hogy mi a tudat, ám azt talán viszonylag könnyen elfogadhatjuk, hogy a tudat nem egyszerűen az agy terméke, hanem valami egészen más, például a materiális anyagnál magasabb rendű *nem-anyag, információhálózat* és kozmikus kapcsolatú „fordítókorong”. Ettől függetlenül is számos szintje, tartalma, formája, hatása lehet, ami minden variációban meglehetősen meghatározza, hogy az egyén éppen *milyen tudást* képes befogadni és hasznosítani. Érdekes tapasztalat, hogy a csúcsút végigjárásához kinél-kinél *egyaránt* kiindulópont lehet a tudati, a tudásmegértési vagy a spirituális-vallási inspiráció. Mindenholon lehet indulni, ha végül ugyanabba az irányba kezdünk haladni.

Ahogy *mérhetetlen különbség* van a globális köztudás (szabványosított tömegtudás), a magastudás vagy a földi formák feletti spirituális tudás között, ugyanígy *ekkora eltérés* tapasztalható a spirituális tartalmak és formák között, kezdve a szintén formafeletti (emberi nyelvvel kifejezhetetlen) isteni szint és például a szűkített, korlátozott ego- vagy közösségi spiritualitás között. Ám az utóbbiak is lehetnek magas tartalmú félig-meddig transzcendentális részvilágok. Mindez persze csak akkor igaz, ha az adott egyén - minden külső-belső korlátozottsága ellenére - legalább *kezdeti magasságokig* eljut tudásban, tudati felkészültségben vagy spirituális dimenziókban. Ha valaki tagadja a spirituális világok meglétét, vagy mellékesnek ítéli a tudat - pozitív vagy negatív - kimagasló szerepét, annak természetesen evolúciós vagy organikus úton *lehetetlen eljutni* a csúcshorizont látásáig is. Spontán megvilágosodás, kegyelem, vagy trauma például azért még segíthet.

Ha minden embernek „több” agya, teljesebb (sokrétebb) tudata, több éne, sok társadalmi szerepe lehet, egyaránt nem meglepő, hogy a meghatározó csúcsfelismerés a legkülönbözőbb életszakaszban és nagyon meglepő formában születhet meg, s ugyanígy semmi meglepő nincs abban, hogy a legkülönbözőbb fájdalmak, szenvedések ösztönözhetik arra az embert, hogy akár visszaesések után is tudatosan *építeni és kormányozni* kezdje magát a csúcsig vezető úton való végigmenésért. Sajnálatos, de tény, hogy a megpróbáltatások szenvedésként *többet* használnak, mint a boldog pillanatok, amihez persze az átlagnál jobb fájdalomviselő képesség is sem árt. Mindnyájunknak sokkal több az esélye hamarabb *meghalni*, mint felkészülten belépni a halál utáni életbe, amiről még senki nem bizonyította, hogy minden földi halandónak megadja az isteni egyesülés isteni állapotát.

Az utolsó *három „lépcsőfok”* szükségképpen hipotézis. Ideális esetben megsejtés vagy „felülről kapott információ”. Erről racionális ismeretünk vagy a hagyományos tudomány által igazolt információnk kevés és érthetően vitatható. Az euroatlanti keresztény vallásban jelenleg a reinkarnációt nem ismerik el, miközben a társadalmak tagjai növekvő mértékben térnek vissza ennek az *ősi feltevésnek* a belső elfogadásához. Nekünk ma meggyőződésünk, hogy ezek a lépcsők így vagy másként, de *létező* alternatívák. A következő századokban várhatóan sokkal nagyobb és pontosabb rálátásunk lesz ezekre a dimenziókra. Mindenesetre az tényleges szociálpszichológiai tapasztalat, hogy tudatosan a csúcs felé haladó személyiség általában *közelebb áll* az emberi ideálhoz és többnyire sokkal *magasabb szinten* képes szolgálni egy-egy másik embert, közösséget-nemzetet vagy a természeti környezetet.

Az egyén története soha sem szabvány életút és még kevésbé szabályos és tudatos utazás a csúcsig, ezért teljesen normális, hogy bőven vannak olyanok, akik *kihagynak* lépcsőket, vagy olykor *felcserélik* a lépcsők sorrendjét, vagy *párhuzamosan haladnak* az egymást követő stációkon - különösen a középső szakaszban. Ennél is keményebb szabály, hogy minden egyes ember bizony súlyosan különböző minőségű feltételek közé születhet, és sajnos mindannyian ijesztően mértékben *eltérő adottságokat, kondíciókat* hozhatunk magukkal. Ezért elvileg akár azt is mondhatjuk, hogy sokaknak szinte nincs is esélye eljutni a csúcsig, miközben az is igaz, hogy nem egyszer a legesélytelenebb és a legrosszabb adottságú ember válik *szent életűvé*. Nagyon nagy titok még, hogy az életfeladat mennyire függ a nem földi feltételektől.

Az ember *egyszerre* transzcendentális, kozmikus, tudati-lelki, anyagi-biológiai lény. Nagyon helyes, hogy az egyes tudományok, vagy tudományágak gyökeresen eltérő szempontból és szemlélettel vizsgálják. Az ember persze egységre vágyó lény, amelyet racionálisan sem tudunk egységesen kutatni és értelmezni. Isteni lény az istenközpontú világban. Kvantumlény a kvantumtérben. Transzperszonális lény a transzszociális világban. Agy- és elmeközpontú lény a földi anyagi valóságban. Felfoghatatlan, hogy egyes példányai a régmúltban, a közelmúltban, vagy a jelenben milyen *kevesen* voltak (és lesznek) képesek betölteni az ember általános lehetőségeit és feladatait. Iszonyúan *kevesen* jutnak fel a csúcsra.

Már az is csoda, hogy egy ilyen csúcsig vezető lépcsősor víziója *beleégetődik* valakinek a tudatába. Az ezt megkönnyítő nyitottság, vagy az útkeresés már fél győzelmet hozhat. Miért ne bizakodhatnánk abban, hogy a beleégetődés feltételének, a lépcsősor látványának felmutatásával *segíthetünk?*

Az ember „utazásának” lépcsőfokai (első táblázat)

	Téridő koordináták	Életkori szakaszok	Tudati állapotok	Szellemi pozíciók	Spirituális szintek	Összefoglalás: az emberi út stációi
1.	Tér/nemtér és idő/nemidő Egysége	Anyaméhben: fogamzástól a születésig	Tudat/ Tudattalanság együtt	Formafeletti és formátlan tudások	Formafeletti és formátlan spiritualitás	A szellemlény megnyilvánulása
2.	Téridő első elválasztása térré és idővé	Kora gyerekkor	Tudattalan és tudatosság szétválása	Személyes tudások/nemtudások kezdete	Öntudatlan spiritualitás	Biológiai lény: gyenge ego
3.	Tér és idő korlátozott stabilizálása	Gyerekkor	Öntudatlan tudat, az én épülésének kezdete	Hangokkal, szavakkal azonosított tudások	Formázott spiritualitás léte/nemléte	Éretlen elő-személyiség

4.	Lebegés a téridő és a konkrét terek-idők között	Serdülőkor	Erős éntudat, de még kapcsolat a spirituális énnel	Információk a formázott téridőből, új tudások konkrét terekből-időkből	Párhuzamos spirituális és nem spirituális dimenziók	Éretlen spirituális lény, éretlen éntudattal
5.	Tér és idő illuzórikus valósággá válása	Ifjúkor: látszólag-totális szabadság	Tér és idő korlátokon átugráló éntudat	Tudások a térbe-időbe ágyazott énről-egoról	Én-spiritualitás születése	Potenciális személyiséggé és spirituális lényvé válás
6.	Tér és idő kényszerének felismerése (formakötött és időkött idő és tér)	Társadalmi megméretés és biológiai utódlás az érett ifjúkorban	Uralkodó én elfogadása, öntudatlan alávetése az uralkodó külső világoknak	Személyek tudások, valóság-csatornák, kudarc-feldolgozások rögzülése	Tudás-spiritualitás, öntudat-spiritualitás, kapaszkodás a külvilágba	Terebélyesedő ego, élnélhetőségek korlátozása
7.	Beégés konkrét terekbe-időbe (formaalatti tér és idő)	Társadalmi hódítás: győzelmek és kudarcok	Koncentrált egoépítés (anyagi én, anyagi tudat)	Ego véglegesítéshez formázott köztudások és éntudások	Egoünnep- és kudarc, spirituális „csend”	Fejlett ego (ego központú én)
8.	Formaalatti tér és idő megkérdőjelezése	Felnőttkori trauma: a külső lét újragondolása	Tudat öntudatra ébredése: az anyagi tudat gyengül	Új személyes csúcstudások és globális magastudások	Közösségi spiritualitás: felelősség a másik emberért	Személyiséggé válás (ismét sok én a kollektív énért)
9.	Ugrás vissza a formátlan/ formázott téridőbe	Felnőttkori válasz: azonosulás az egyedi sorssal	Út az anyagi tudattól a spirituális tudatig	Tudásközpontú élet: magastudású én	Új spirituális kötődés (földi és égi Mester kutatás)	Tudás- és tudatépítő személyiség
10.	Formázott téridő és formázott spirituális tér	Spirituális kor: határozott tudat/öntudat építés	Tértől-időtől megszabadult én, erős spirituális tudat	Spirituális tudások és tapasztalatok, átlépések új tudásrendszerekbe	Térhez/időhöz nem kötött spiritualitás: tanítvánnyá válás	Spirituális személyiség
11.	Számos téridő felfedezése (kvantumtér)	Közlekedés a belső és külső kozmoszokban	Kozmosz tudat (téridőhöz kötött én dinamizmusa)	Kvantumtudások megszerzése	Formátlan téridőbeli spiritualitás	Kozmikus személyiség
12.	Kvantumtér és spirituális tér új egysége	Spirituális lét a bölcs idős korban (vagy előbb)	Szubsztanciális tudat (helyhez-időhöz nem kötött én)	Részleges mindentudás, lényegtudás első stációi	Téridőktől függetlenség, részbeni Mesterré válás	Istenhez való személyes közelség vagy azonosulás (egyesülés)
13.	Tér/nemtér és az idő/nemidő egysége	Fizikai halál utáni élet (visszatérés-alternatívák)	Isteni éntudat, egyesülés-tudat, egotudat nincs	Lényegérzet, lényegtudás teljessége, és megméretés	Totális azonosulás az isteni világban/nemvilágban	Fénylénnnyé, szellemlénnnyé válás
14.	Formázott téridő/időtér dimenziókban szabályozott utazás	Örök élet körfogása a nemtér/nem-idők-ben	Személytelen/ Személyes tudatok/nem-tudatok közti váltások	Tudásvesztések és tudásteremtések az isteni tudásért/nem-tudásért	Spirituális lény nem spirituális „kirándulásai” a magasabb spiritualitásért	Reinkarnációk (liftezés fent és lent között az istenülésért)
15.	Egyesülés a formafeletti téridőben	Egységesülés	Nincs-tudat, avagy egy-tudat/nemtudat	Nincs-tudás, avagy tökéletes tudás/nemtudás	Spirituális lény beolvadása a forma-felettségbe	Formafeletti lény/nemlény (isten és én egy)

Varga Csaba, 2002

Az összevont alapstációk
(második táblázat)

Téridő	Életkor	Tudat	Tudás	Spiritualitás	Társadalmi szerep	Életút stációk
Tér/nemtér és idő/nemidő egysége	Anyaméhben	Tudat/tudattalanság együtt	Formafeletti és formátlan tudások	Formafeletti és formátlan spiritualitás	Azonosulás az anyával	Szellemként megnyilvánulása
Tér és idő korlátozott stabilizálása	Gyerekkor	Öntudatlan tudat, az én épülésének kezdete	Hangokkal, szavakkal azonosított tudások	Formázott spiritualitás léte/nemléte	Otthon a mikrokozmoszban	Éretlen előszemélyiség
Tér és idő illuzórikus valósággá válása	Ifjúkor	Tér és idő korlátokon átugráló éntudat	Tudások a térbe-időbe ágyazott énről-egoról	Én-spiritualitás születése	Szétáradás térben-időben	Potenciális személyiséggé és spirituális lényvé válás
Ugrás vissza a formátlan/formázott téridőbe	Felnőttkor	Út az anyagi tudattól a spirituális tudatig	Tudásközpontú élet: magastudású én	Új spirituális kötődés (földi és égi Mester kutatás)	Felelősség a közösségért	Tudás- és tudatépítő személyiség
Formázott téridő és formázott spirituális tér	Spirituális kor	Tértől-időtől megszabadult én, erős spirituális tudat	Spirituális tudások és tapasztalatok, átlépések új tudásrendszerekbe	Térhez/időhöz nem kötött spiritualitás: tanítvánnyá válás	Égi kozmosz építése	Spirituális személyiség
Kvantumtér és spirituális tér új egysége	Egységesülés	Szubsztanciális tudat (helyhez-időhöz nem kötött én)	Lényegtudás első stációi	Téridőktől függetlenség, részbeni Mesterré válás	Belépés Isten országába	Egyesülés

Varga Csaba, 2002

Csaba Varga

Csaba Varga (1946) sociologist, president of the Institute for Strategic Research.

The author is Dóra Udvari's grandfather, Virág Varga, Borbála Varga and Dorottya Varga's father, and Éva Csorba's husband. He belongs to the Reformed Church. His life has been interconnected with three settlements: Balatonszabadi, Budapest and Nagykovácsi.

He graduated from the Department Sociology of Eötvös Loránd University (ELTE) in the first half of the 1980's and studied full time at the Institute for Executive Training for two years.

Major occupations: Young Artists' Club, 1978-1980; Institute for Cultural Education, 1984-1988; Association of Hungarian Writers, 1988; Institute for Strategic Research, 1992-;

His activity in the field of sociology and theory: village and town research (1972-), area structure research (1986-) future research, future strategy (1976-), theory of conservatism (1992-1995), globalisation and localisation (1993-), theory of information society (1993-) knowledge society research, knowledge theory and vision of the age of unity (1995).

His major publications: *The Wide World Beyond That* with Pál Bánlaky (Magvető, Gyorsuló idő, 1997), *Reform Castle* with István Kamarás (Magvető, JAK Booklet, 1984), *Report Off the Danube*, *Selected Essays* (Gondolat, 1988), *Hungary Under the Eaves*, *Selected Sociographies* (Magvető, 1989), *Tradition and Strategy* (Kapu Books, 1998), *Attempts at Freedom* (V-Kiadó, 1999), *Country Development in the Age of Information - The Chances of the Local World* (Agroinform, 2000); *The Very Last Chance*, with Endre Kiss (Stratégia-kutató Intézet, 2002);

In 1998, he launched and has been coediting two series of books: *National Strategy Books until 2020* and *Information Society Books*. He is editor-in-chief of *INCO*, an on-line journal on the theory and practice of the age of information. He is the president of the editorial board of *eVilág Journal*.

From 2002-2003 on, he was gradually going to hand the management of the Institute for Strategic Research over to his colleagues, and commissions them with the management of the knowledge region and intelligent region projects as well. He wishes to dedicate himself entirely to research (and teaching, in part), because he embarked on a scientific project in 2000, which consumes all his time and energy.

The title of the research is *The Theory of the Society of Unity*, in which he is exploring and creating a synthesised hypothesis of scientific, sociological, religious and spiritual researches.

His major publications

- Pál Bánlaky - Csaba Varga: *The Wide World Beyond That* with (Magvető, Budapest, 1979)
- István Kamarás - Csaba Varga: *Reform Castle* (Magvető, Budapest, 1984)
- András A. Gergely - István Kamarás - Csaba Varga: *A Provincial Town* (Művelődéskutató Intézet, 1986)
- Csaba Varga: *Let's Hold On!* (ISIS, Budapest, 1987)
- Csaba Varga: *Report Off the Danube, Selected Essays* (Gondolat könyvkiadó, Budapest, 1988)
- Csaba Varga: *Hungary Under the Eaves, Selected Sociographies* (Magvető, Budapest, 1989)
- Csaba Varga: *Attempts of Freedom* (V-Kiadó, Budapest, 1997)
- Csaba Varga: *Tradition and Strategy* (Kapu Könyvek, Budapest, 1997)
- Csaba Varga: *Country Development in the Age of Information - The Chances of the Local World* (Agroinform Kiadóház, Budapest, 2000)
- Endre Kiss - Csaba Varga: *The Very Last Chance* (Stratégia kutató, Budapest, 2002)
- Csaba Varga: *Facing to New Theoryhorizons* (Budapest, 2003)
- Csaba Varga: *The Journey of a Thought* (Három Tudás Kiadó, Budapest, 2003)

Összefoglalás

(Varga Csaba: Az új elmélethorizontok előtt)

Varga Csaba az Egész filozófusa. Újkonzervatív gondolkodóként mindössze egy évtizede készül az átfogó metaelmélet megírására. Ez a könyv az előkészületek egyik szellemi dokumentuma, s ezzel új tudományos és gondolkodói pozíciót vívott ki magának. Ez egyrészt azért új, mert a metaelmélet szükségképpen interdiszciplináris, másrészt azért szokatlan, mert nem okvetlenül fékez le a tudomány hagyományos határainál.

Így Varga Csaba az Új Tudomány egyik első hazai teoretikusa. A tudományból azonban nem kíván átlépni a teológiába vagy az ezotériába, s a tudományba nem akar művészi elemeket beemelni, ugyanakkor a megismerés minden lényeges útját és eszközét hasznosítani akarja a tudomány érdekében. A poszt-posztmodern kor szellemi útjait nem lehet se régi, se új gondolkodási karanténokba zárni. Nem hiszi persze azt sem, hogy a filozófiának, mint a szaktudományok fölötti metaelméletnek vége van, s ezért filozófia helyett nem hátrál vissza a társadalom- vagy tudományelméletbe, ám a társadalomelméletből kiindulva az emberiség új világmodelljének, a tudásalapú információs kornak az integrált elméletét szeretné értelmezni.

Feltehetően az is vitát vált ki majd, hogy nem a régi ész- és racionalitás központú paradigma híve, de nem is valamilyen irracionális, tudományellenes álláspontot képvisel. Az Új Paradigma meghaladja a racionalitás-irracionális problémáját és a szupracionális elméletalkotás programját vállalja. Varga Csabát tehát nem lehet egyetlen hagyományos szellemi-ideológiai skatulyába sem besorolni. Szellemileg és nyelvileg is újat hozó, egyszerre kísérletező és integráló teoretikus. Az ezredforduló utáni elméletalkotás jelentős gondolkodójaként jelentős elmélethorizontokat tár fel.